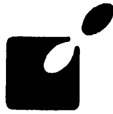
Paul Feyerabend

ANARŞİZM ÜZERİNE TEZLER

ÖTEKİ YAYINEVİ

ÖTEKİ YAYINEVİ

Öteki
FELSEFE

Yapım
ÖTEKİ AJANS

Kapak Tasarımı
KORAY ARIKAN

Redaktör
SEVAL BOZKURT

Baskı ve Cilt
EZGİ MATBAASI

Birinci Basım
AĞUSTOS 2000

İkinci Basım
OCAK 2007

Kitabın Özgün Adı
Thesen Zum Anarchismus
Artikel aus der Reihe
"Unter dem Pflaster liegt der Strand"

YÖNETİM YERİ
Müeyyedzade Mah. Serdar Ekrem Cad. 16/D
Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: 0212 292 71 64 – 65 – 66

ISBN 975-584-170-9

Paul Feyerabend

ANARŞİZM ÜZERİNE TEZLER

"Kaldırımın altında kum vardır" dizisinden

Almancadan Çeviren
Ekrem ALTINSÖZ

İÇİNDEKİLER

"Kendimi nasıl da mahvediyorum, görün!
Ağır yükü sırtımdan,
İşe yaramaz asayı elimden,
Hükümdarlık gururunu kalbimden atıyorum.
Kendi gözyaşlarımla pelesenk yağını yıkıyorum,
Kendi ellerimle tacımı fırlatıyorum,
Kendi dilimle kutsal imparatorluğumu inkâr ediyorum,
Kendi cesaretimle görevime ve yeminime karşı geliyorum.
Bütün yüceliklerden ve saltanatlardan vazgeçiyorum."

Ernst Kantorowicz[1]

---

1 Ernst Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni,* Münih 1957, s.57.
Feyerabend 1974'te *II. Richard* üzerine bir oyun izlemişti. Ernst Kantorowicz'in yorumuyla sahnelenen bu oyun Feyerabend'te derin bir etki bırakmıştır. Bkz: Paul Feyerabend, *Zaman Kaybı,* Frankfurt 1995 (aslı: Killing Time, 1994), s.233.

YAYINCININ ÖNSÖZÜ:

PAUL FEYERABEND'İN İZLERİ

Paul Feyerabend 25 yaşındayken Bertolt Brecht'in asistanı olmayı reddettiğinde, Heiner Müller rahat bir nefes aldı, alnındaki teri sildi, kollarını sıvadı ve büyük bir tiyatro yazarı oldu. Acaba Brecht-Feyerabend ikilisi neler yapardı? Feyerabend bu teklifi geri çevirmeseydi, ne olurdu? Bu soruya yalnızca bugünden yarının ne olacağını görebilenler cevap verebilir. Feyerabend o zaman verdiği olumsuz cevabı *Zaman Kaybı* adlı otobiyografisinde şöyle yorumluyor:

"Sonunda Bertolt Brecht'le tanıştım. Onunla, Helene Weigel'in başrolünü oynadığı 'Ana'nın provalarında karşılaştım. Tuhaf bir sahneydi. Etrafında oyuncularıyla Brecht çok küçük bir tencerenin renginden yakınıyordu. Walter Holitscher bana Brecht'in beni asistanı olarak almaya hazır olduğunu anlatmıştı. Bu teklifi geri çevirdim ve Viyana'da kaldım. Bir defasında bu-

nun hayatımın en büyük hatası olduğunu düşünmüş ve yazmıştım. Ama artık bundan o kadar emin değilim. Tiyatro hakkında, özellikle böyle sıradışı bir insandan, daha çok şey öğrenmek isterdim. Ayrıca, bilimsel makalelerle ilgili iletişim biçimlerinde biraz deneyim kazanmak, benim için çok yararlı olurdu. Ama Brecht'in etrafındaki titiz, özverili, enerjik ve birbirine sıkıca kenetlenmiş olan grubun yarattığı o kolektif baskıya uyum gösteremezdim."[1]

Sayısız yorumcu ve eleştirmen, Brecht'in yolundan giden Heiner Müller'i ölümü (30.12.1995) vesilesiyle bu durumu ele almıştır. Bu derleme, Feyerabend'in daha yakından tanınması amacını taşımaktadır. İçinde, Feyerabend'in Karin Kramer Yayınları tarafından 1974-1984 yılları arasında *Kaldırımın Altında Kum Vardır* adı altında yayınlanan anarşizm dizisine yaptığı bütün katkılar yer almaktadır.[2] Feyerabend bunu Lahana ve Pancar Dergisi'ni yayınlayan dostu Hans Peter Duerr'in ısrarı ve ricası üzerine yapmıştır.[3] *Anarşizm Üzerine Tezler*'de bulunan makaleler, Paul Feyerabend'in düşüncelerinin büyük bir bölümünü yansıtmaktadır. Okuyucu, Feyerabend'in bilim, bilgi, dil, sanat,

---

1 Paul Feyerabend, *Zaman Kaybı*, Frankfurt 1995, s.101.

2 *Kaldırımın Altında Kum Vardır* dizisi Karin Kramer Yayınları tarafından 1974-1984 yılları arasında yayınlanmıştır. Bu dizi, 20. yüzyılın ikinci yarısında çıkan en önemli Almanca anarşizm yayınları arasında yer almaktadır. Dizide uzun ve seçkin bir yazar listesi bulunmaktadır: Noam Chomsky, Christa Dericum, Murray Bookchin, Hans Magnus Enzensberger, Augustin Souchy, Paul Goodman, Daniel Guérin, Martin Puder, Kent Taylor, Rudolf de Jong, Daniel Giruad, Hans Jörg Viesel, Achim von Borries, Arne Naess, Colin Ward, Pierre Clastres, Werner Müller, Harry Pross, Paul Avrich, Françoise Travelet, Maurice Frot, Henning Eichberg, Rudi Keller, Wilhelm Mrsich, Helmut Höge, Osvaldo Bayer, Michael Franz, Adrian K. Boshier, Gerhard Portele, Thomas Holtermann, Peter Strasser, Toby McLoed, Hubert Fichte, Signe Seiler, Anfried Astel, Michael Ende, Claus Deimel, Jörg Hallerbach, Fritz W. Kramer ve daha başka birçok yazar.

3 Bkz: Hans Peter Duerr, Paul Feyerabend, *Bir Dosta Mektuplar*, Frankfurt 1995.

özgürlük ve anarşi üzerine belirttiği görüşlerini *Aklın Yanılgıları*'nda olduğu gibi, keyifli ve hoş bir hava içinde öğrenir.[1]

İkinci Dünya Savaşı'nda ağır yaralanan ve bu yüzden hayatının geriye kalan bölümünü yürüyemeden geçiren Paul Karl Feyerabend önceleri şarkıcı olmak istiyordu. Savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra Weimar Alman Tiyatrosu Enstitüsü'ne bir burs kazandı. Burada İtalyanca, harmoni teorisi, piyano, şarkı ve icra sanatı eğitimi gördü. Düşünen bir gezgin olan Feyerabend, buradaki zorlamacı anti-faşist sanat ve kültür ortamında uzun süre kalamadı ve 1946'da doğduğu yer olan Viyana'ya döndü.[2] Burada tarih, matematik, astronomi ve fizik öğrenimi gördü. Victor Kraft'ın başkanlığını yürüttüğü tartışma grubuna üye oldu.[3] Bu tartışmaların birinde Ludwig Wittgenstein'la tanıştı. Doktora sınavından (1951) sonra Cambridge'te Wittgenstein'ın yanında öğrenimini sürdürme planı, *Tractatus*'un yazarının ölmesiyle birlikte, suya düştü.[4] Bunun üzerine, her geçen gün daha çok ün kazanan Karl Popper'in yanında

1 Paul Feyerabend, *Aklın Yanılgıları*, Frankfurt 1990 (aslı: Farewell to reason, 1986).

2 "Yola çıkmama iki gün kala, modern (yani anti-faşist) tiyatronun ele alındığı büyük bir tartışmaya katıldım. Vallentin'in yanı sıra besteci Hans Eisler'in kardeşi Gerhard Eisler ve Doğu Alman hükümetinin üst düzeyde bir yetkilisi de oradaydı... Tartışma sırasında şunları söyledim: Bugün birçok anti-faşist oyun var; mantar gibi yerden bitiveriyorlar. Ne yazık ki, kaliteleri de çok düşük. Ayrıca bu oyunlarla Nazi dönemindeki oyunlar arasında neredeyse hiçbir fark yok." (Paul Feyerabend, *Zaman Kaybı*, Frakfurt 1995, s.84).

3 Feyerabend, Kraft'ın oluşturduğu bu grubu "Viyana çevresinin, öğrencilerinden oluşan küçük bir biçimi" olarak görmektedir. (Paul Feyerabend, *Zaman Kaybı*, Frankfurt 1995, s.104).
Viyana çevresi için bkz: Manfred Geier, *Viyana Çevresi*, Hamburg 1992.

4 Ludwig Wittgenstein'ın *Tractatus logico-philosophicus* adlı eseri, 20. yüzyılın en etkili felsefe eserlerindendir. Kitabın önsözünde şunlar yer almaktadır: "Söylenebilecek şey, açıkça ifade edilebilir; üzerinde konuşulması mümkün olmayan şeylerde de susmak gerekir. Bu kitapta, düşünmeye, daha doğrusu, düşüncelerin ifade edilmesine bir sınır çekilmektedir." (Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Londra 1922).

şansını denemek üzere Londra'ya gitti. Önce öğretmeninin eleştirel akılcılığına bağlı kaldı, ama kısa bir süre sonra, Bristol'da kendi kürsüsünü kazanır kazanmaz (1955-1958), Popper'i amansız bir şekilde eleştirenlerin başında yer aldı:

"Yaygın olan birçok felsefe vardır. Peki bunlar neden tehlikelidir? Çünkü muhakeme kabiliyetimizi aksatan öğeler taşırlar. İster eleştirel ister dogmatik olsun, akılcılık da bunlardan biridir. Eleştirel akılcılık daha da kötüdür: Sonuçlarının kendi içindeki tutarlılığı, ilkelerinin görünüşte makul olması, bireyi önyargılardan uzak tutan, bir yöntem vaat etmesi ve doğa bilimlerinin akılcılığa mal edilen başarıları, akılcılığa neredeyse insanüstü bir otorite kazandırır."[1]

1958-1990 yılları arasında Berkeley'de Kaliforniya Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak çalıştı. 1979'dan 1991'e kadar, ek olarak Zürih'te İsviçre Konfederasyonu Teknik Yüksekokulu'nda profesörlük yaptı. Daha sonraki yıllarda Berlin, Kassel ve Londra'da konuk profesör olarak bulundu. Feyerabend, Guitta Pessis Pasternak'ın yaptığı bir röportajda (bu kitabın sonunda yer alıyor) mesleğiyle ilgili düşüncelerini şöyle anlatıyor:

"Bir dadaist ya da bir anarşist olmadığım gibi, bilim adamı da değilim. Ben bir filozof da değilim; yalnızca akademik salonlara girmeyi ve orada dönen paralardan almayı başarmış bir amatörüm."[2]

Emekliliğinden sonra Feyerabend'in günlerini çalışmadan geçirmek, *felsefi olmayan* orman gezintileri yapmak ve yaşanmaya değer olarak gördüğü şeylerle ilgilenmek için üç yılı vardı.[3] 11.2.1994'te İsviçre'de, karısı Grazia Borrini'nin yanında kanserden öldü.

1 Paul Feyerabend, *Zaman Kaybı*, Frankfurt 1995, s.124.
2 G.P. Pasternak: *Paul Feyerabend ile Bir Röportaj*, s.254.
3 Buradaki "felsefi olmayan orman gezintileri" ifadesi, Feyerabend'in *Filozofların Budalalıkları. Bilgi Üzerine Diyaloglar (Hamburg 1995)* adlı kitabında bulunan, *Felsefi Olmayan Son Bir Orman Gezintisi* başlığını ta-

Feyerabend, *Yönteme Hayır* adlı kitabında ortaya koyduğu "Nasıl olursa olsun-hepsi bir" şeklindeki sloganıyla ün kazandı.[1] Kopernik, Galileo ve Einstein üzerine yaptığı araştırmaların sonucunda, bunların çığır açan düşünceler ortaya atmalarının, yaşadıkları dönemin yöntembilimsel kurallarını ve anlayışlarını bilinçli olarak ihlal etmelerinden ya da dikkate almamalarından kaynaklandığını ortaya çıkardı. Özellikle Galileo'nun Aristocuları çürütmesi (Dünya yine de dönüyor işte!) sayesinde, bilimsel çalışmaların temelde siyasi ya da psikolojik eylemler olduğunu göstermeyi başardı:

"Galileo, Aristo tarafından ortaya atılan, Grosseteste (ve diğerleri) tarafından geliştirilen ve Carnap, Popper gibi mantıkçı pozitivistler tarafından göklere çıkarılan bilimsel yöntem kurallarını ihlal etmiştir; Galileo başarılı olmuştur, çünkü bu kurallara uymamıştır; çağdaşlarının büyük bir bölümü o zamanlar var olan temel güçlükleri göremiyordu; modern bilim de sırf bu bilgisizlik sayesinde hızlı ve (bugünkü bilim adamlarının bakış açısına göre) 'doğru' yönde gelişiyordu. 'Bilgisizlik, bir lütuftu.' Eğer bilimsel yöntem kuralları daha kararlı bir şekilde uygulanmış olsaydı, önemli gerçeklerin bulunabilmesi için çaba harcanmış olsaydı, eleştirel bir yaklaşım gösterilmiş olsaydı, bu gelişme, hiçbir şekilde hızlanmaz, aksine, yavaşlardı. Bunlar Galileo üzerine yaptığım çalışmalarda kanıtlamak istediğim noktalardır."[2]

Feyerabend buradan, araştırmada hiçbir şekilde belirli bir bilgi edinme yöntemine kesin gözüyle bakılmaması gerektiği sonucunu çıkarıyordu. Bilimlerden istediği şey, yöntembilimsel

---

şıyan makalesinden alınmıştır. Ayrıca: Gonzalo Munévar, *Beyond Reason: Essays on the Philosophy of Paul Feyerabend*, Boston 1991.

1 Paul Feyerabend, *Yönteme Hayır. Bir Anarşist Bilgi Kuramı Taslağı*, Frankfurt 1976 (aslı: Against method. Outline of an anarchistic theory of knowledge, 1975).

2 Paul Feyerabend, *Yönteme Hayır. Bir Anarşist Bilgi Kuramı Taslağı*, Frankfurt 1976, s.169.

standartları bir kenara bırakmaları ve "Nasıl olursa olsun-hepsi bir" prensibine güvenmeleriydi. Kabul edilmiş resmi kurallara ters düşen karşıt kurallar ya da hipotezler yardımıyla, bilimsel düşünme ve uygulama biçimi, her toplum için vazgeçilmez olan özgür katılımcılığı sağlayan bir çoğulculuk içinde gerçekleşmelidir. Büyücülük sanatları, karabüyü uygulamaları, Hopi Kızılderililerinin yağmur dansları, astroloji vs. gerçek sorunların çözümü konusunda üniversiter düşünce memurluğuyla adil bir yarışa girebilmelidir. Feyerabend'in geliştirmeye çalıştığı ve etkili bir biçimde bilimlere uyarladığı şey, temelinde göreceliğin bulunduğu özgür bir toplum düşüncesiydi:

"Özgür bir toplum, bir kilise, bilimsel bir mezhep, coşku ve şevkle bir arada tutulan bir grup değildir; özgür bir toplum, her bireyin ve her grubun önemli sayılan düşünce ve duygularla doldurduğu açık bir alanı tanımlayan *soyut bir yapıdır.*"[1]

Feyerabend, bütün bilgi geleneklerinin birbirleriyle yarıştıkları bu özgür toplumla ilgili ipuçlarını, özellikle *Özgür İnsanlar İçin Bilgi* adlı kitabında vermiştir.[2]

Her ne kadar sık sık 'aklı' ortadan kaldırmaya çalışmakla suçlandıysa da, Feyerabend'in amacı bu değildi. O, daha çok, "akılcılık satanların" (örneğin, Popper'in) maskesini düşürmek ve aklın, sadece insanlara günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunların çözümünde yardımcı olan bir şey olduğunu göstermek istiyordu. Bu nedenle, bütün akıl satıcılarını hem anlaşılır bir dille konuşmaya hem de yazmaya çağırmıştır. Züppece sözcük kullanımları onda ya korkunç bir nefret ya da şüphe uyandırıyordu.

---

1 Paul Feyerabend, *Dadaist Bilgi Kuramı Yolunda,* s.129.
2 Paul Feyerabend, *Özgür İnsanlar İçin Bilgi,* Frankfurt 1978 (aslı: Science in a Free Society, 1978). Feyerabend'in (Alois Riegl'in sanat kuramından çıkardığı) sanatsal ve bilimsel görecilik için bkz: Paul Feyerabend, *Sanat Olarak Bilim,* Frankfurt 1984.

Gerçeğe kuramsal yönden yaklaşmanın göreceliğinden hareket eden Feyerabend, her teorinin temsil ettiği gerçekle karşılıklı bir uyumsuzluk içinde bulunabileceğine işaret etmiştir. Bir yandan, kuramsal yöntembilim ve kuramsal dogmalar, düşünce süvarilerini at yerine inatçı bir eşeğe binmeye ve karmaşık yollara sapmaya itebilirler. Diğer yandan, gerçeklerin varlığı ve nitelikleri yalnızca düşünce akrobasisinde oluşturulabilir. Feyerabend şunu özellikle vurgulamaktadır:

"Nasıl olursa olsun - ne istiyorsan, onu yap: Bilinen yaşam biçimlerinin, bize istediğimiz şeyi verebilecekleri şeklinde bir garanti olmadığı gibi, bilinen akıldışı yaşam biçimlerinin de bunda başarısız olacakları gibi bir garanti yoktur."[1]

Bu ve buna benzer tezler, Feyerabend'in, bilim kuramının karşısında yer almasına neden olmuştur. "Karl Popper'in şeytanı" (Wolfram Schütte) nefretle karşılandı, hakaret gördü, daha sonra hayranlıkla karşılandı ve 70'li yılların sonlarında özellikle Hans Peter Duerr'in eserlerinde önemli bir yer tutan alaycı bir uygarlık eleştirisinin doğmasına yol açtı.[2] 'Ne yazık ki, Feyerabend'in ölümüyle birlikte, bu eleştiri biçiminin soluğu kesilmiştir. Hans Peter Duerr'in yıkıcı bir düşünür olmayı bırakıp düzenli bir Alman profesörü olması, bunun en açık belirtilerinden biridir.[3] Duerr'in son eserlerinde, Feyerabend'in "Nasıl

1 Paul Feyerabend, *Dadaist Bilgi Kuramı Yolunda,* s.129.

2 Feyerabend Ağustos/1948'de Alpbach'ta (Tirol) Popper'le tanıştı. Otto ve Fritz Molden tarafından düzenlenen Alpbach forumu bilim, politika, sanat, müzik ve edebiyat alanlarında bilgi alışverişlerinin yapıldığı en önemli merkezlerden biriydi. Bkz: Paul Feyerabend, *Zaman Kaybı,* Frankfurt 1995; Otto Molden, *İkinci Büyülü Dağ,* Viyana 1981; Hans Peter Duerr, *Rüya Çağı* (Frankfurt 1978) ve *Yaşama Duyulan Sevgi* (Frankfurt 1984).

3 Duerr, 1981'de Pierre Clastres'in ölümü üzerine şunları yazdı: "Clastres öldü; Alman etnologları ise yaşıyorlar. Ne büyük skandal." (Kaldırımın Altında Kum Vardır, 4. cilt, Berlin 1981, s.103). 1984'te Elisabeth Powell ve Johan Lundquist'le yaptığı bir röportajda, "hiçbir zaman profesör olmayacağını" söylemiştir (Almanak 85/88. Karin Kramer Yayınları, Berlin 1985, s.68). 1991'de Bremen Üniversitesi'nde profesör oldu.

olursa olsun - hepsi bir" şeklindeki karizmatik sloganını çağrıştıran hiçbir özellik yoktur.[1]

Feyerabend sadece akademik salonlarda yankı uyandırmakla kalmamıştır; *Yönteme Hayır, Özgür İnsanlar İçin Bilgi* ve *Dadaist Bilgi Kuramı Yolunda* adlı eserleri, anarşizm dünyasında hararetli tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır.[2] Anarşistler arasında yaşanan tartışmalar, Feyerabend madalyonunun her iki yüzünü de yansıtıyordu. Bir tarafta, Feyerabend'in siyasi anarşizmle bilgi-kuramsal anarşizmi birbirinden ayırmasına karşı çıkanlar vardı. Feyerabend siyasi anarşizme karşıydı; çünkü, ne siyasi uzlaşma aracı olarak şiddete göz yumuyor, ne de klasik anarşistlerin bilime duydukları inanca karşı hoşgörülü olabiliyordu.[3]

Diğer tarafta da, Feyerabend'le birlikte çokyönlü olarak yükselen akıma sevinenler vardı; bunlar, bu "büyük akımın" (Ulrich Erckenbrecht) dizginlenemeyen düşünce biçiminde yer almak istiyorlardı.

Feyerabend'in anarşizmle olan ilişkisini doğru bir şekilde teşhis etmek için, bazı noktalara dikkat etmek gerekir. Hemen hemen hiç kimse Feyerabend'in amatörlüğe verdiği önemin, anarşist teorilerin anlaşılmasında ayrı bir yer tuttuğunu görememiştir. Burjuva bilim adamlarının *"Nasıl olursa olsun-hepsi bir"* sloganından, *özgür bir toplum* çağrısından ve *bilgi-kuramsal anarşizm* kavramından etkilenmeleri, önceden sezilebilen bir şeydi - Feyerabend'in istediği de buydu. Buna karşın, anarşistlerin bıyık altından gülümseyen bu düzenbazın kavram

1 Özellikle Duerr'in "Uygarlaşma Süreci İdeolojisi" (1. cilt, Frankfurt 1988, 2. cilt, Frankfurt 1990, 3. cilt, Frankfurt 1992) ile ilgili çalışmalarında yıkıcılık soğuk karşılanmakta ve politikadan uzak tutulmaktadır.

2 Bkz: Werner Diederich, *Anarşist Paul Feyerabend Üzerine,* Hans Peter Duerr (yayıncı), Denemeler. *Feyerabend'in Felsefesi Üzerine Makaleler,* Frankfurt 1980, 1. cilt, s.341-353.

3 Bkz: *Anarşizm Üzerine Tezler,* s. 23-30.

oyunlarına kanmaya devam etmeleri, düşündürücüdür.[1] Örneğin, Feyerabend'in "bilgi-kuramsal anarşizmiyle" hem klasik hem de çağdaş anarşizme nadiren temas etmesi şaşırtıcıdır. Görünüşe göre, anarşist eserlere pek yakınlık duymuyordu. Başka bir deyişle, Feyerabend'in anarşizmi Bakunin'e duyduğu küçük bir sempatiden ibaretti.[2]

Feyerabend'in *anarşizmi,* toplumu eleştiren duygu ya da düşüncelerde değil, katı kuralların tamamen reddedilmesinde ve başkaldırının, farklı oluşun ve sorgulayan bir bilincin davet edilmesinde yatıyordu. Siyasi anarşistlerin (ve şiddet karşıtı anarşistlerin!) aşırı uçlarda yer almalarının ve öfkelerinin ardında yatan nedenlerin anlaşılmasını sağlamak için, günlük yaşamdaki mücadelelerde farklı kişiliklere bürünen insanlara yeteri kadar yakın değildi. Feyerabend'in, "Radikal bir faşizmi bile yargılamaktan ve benim, faşizme de varlığını sürdürme fırsatının verilmesi şeklindeki önerime uymaktan kaçınmak gerekir"[3] şeklindeki sözleri hâlâ büyük bir yankı uyandırmaktadır.

---

1 Buradaki düzenbazın karşılığı İngilizcede *Trickster*'dir ve etnolojide renkli bir mitoloji kahramanını simgeler. Almancadaki en uygun karşılığı *soytarı, şarkıcı, maskara* ya da *delidir.* Kuzey Amerika'da yaşayan Kızılderililer için *Trichster,* genellikle Tanrı ve şeytanı bir arada barındıran kişi anlamına gelir. Bu kişi için ne ahlaki ne de toplumsal değerler önemlidir; önemli olan, yalnızca kendi davranışlarıdır. Bkz: Paul Radin, *The Trickster.*

2 Bakunin, Feyerabend'in vurguladığı ve eserlerinden alıntı yaptığı tek anarşisttir. Örneğin, *Aklın Yanılgıları* adlı kitabındaki ikinci dipnot (Frankfurt 1989, s.13).

3 Feyerabend şöyle devam ediyor: "Şunun iyi bilinmesi gerekir ki, ben faşizmden yana değilim... Ama sorun bu değil. Sorun, benim yönelimimin ne derecede önemli olduğudur: Bu, benim peşinden gittiğim ve başkalarına karşı savunduğum bir yönelim midir, yoksa bu yönelimin, faşizmi sırf bana uymadığı için değil de, aksine, kendi içinde kötü ve bozuk olduğu için devlet yapısından soyutlamamı sağlayan 'nesnel' bir çekirdeği var mıdır? Ben de bu sorunla ilgili olarak şunu söylüyorum: Bir yönelimden fazlası yok (bu yönelim de çoğu zaman son derece karmaşık ifadelerle ortaya çıkabilir). Bu, karşı tarafı lanetleyen bir yönelimden de fazla bir şey değildir." (Paul Feyerabend, *Aklın Yanılgıları,* Frankfurt 1989, s.447).

Birçok anarşist haklı olarak, Feyerabend'in faşizm anlayışının, insanlığın raslantı sonucu ya da görecilik sayesinde bulunmamış, aksine, toplumsal nedenleri bulunan hem ahlaki hem de sosyal-psikolojik öğelerini tehlikeli bir biçimde hiçe saydığını düşünür. Onların gözünde Feyerabend bu noktada, anarşizmin düzensizlik ve kaos değil, aksine, hâkimiyetin olmadığı bir düzen anlamına gelen temel ilkesini yanlış anlamaktadır. Anarşist çevrelerde faşizmi, "birçok eğilimden yalnızca biri" (Feyerabend) olarak kabul edebilecek bir kimseye rastlamak pek mümkün değildir.

Feyerabend'in anarşist geleneği yüzeysel bir şekilde ele almış olması, bazı hatalı sonuçlara ulaşmasına neden olmuştur. Birçok yazısında, güçlü bir polis teşkilatı tarafından şiddet eylemlerinin engelleneceği özerk geleneklerden oluşan *özgür bir toplumdan* söz etmiştir. Bu önerisiyle, kendi kuramsal göreciliğini ("Bütün yollar Roma'ya çıkar"), uygulamada ya da toplumsal alanda önemli hale getirmeye çalışmıştır. İnsanların, sivil toplum örgütleri ve çıkar grupları oluşturarak taleplerinin eşit bir şekilde dikkate alınmasını sağlayabilecekleri, barış içinde, bir arada yaşayan geleneklerden oluşan bir yaşam biçimine doğru ilerleyebileceklerini düşünüyordu:

"Ulaşmak istediğimiz şey, içinde her insanın ve her grubun olabildiğince özgür olduğu bir toplumdur. Benim özgürlükten anladığım şey, entelektüel bir canavarlık değil, nasıl ve ne ölçüde özgür olmak istediklerini belirlemeleri gerekir. Daha sonra çözülmesi gereken sorun, bir grubun diğer grupların hakkına müdahale etmesinin nasıl engelleneceğidir... Bu nedenle, *düşüncelerin hareketini* değil, sadece *fiziksel* hareket özgürlüğünü kısıtlayan bir polis teşkilatının gerekli olduğunu düşünüyorum."[1]

---

1 Paul Feyerabend, Büyük Sözler Üzerine Küçük Bir Konuşma, s.207.

Feyerabend bu noktada, bütün gelenekleri kontrol altında tutan böyle bir polis teşkilatının, eşit haklar için mücadele eden gruplarla çelişkiye düşecek bir üst gelenek olacağını göz ardı etmiştir. Peki, bu tarafsız polisleri kim yönlendirecek, onlara ilk emri kim, hangi durumda verecektir? Anarşizm bu noktada farklı çözüm yolları arar. Birbirleriyle ilişki içinde bulunan grupların yönetimsiz ve özerk güçlerini, bir araya gelen bireylerin esnekliğini esas alır. Feyerabend'in çıkış noktası *gelenek* ya da *toplum* iken, anarşistler temelde bireyden "başlamanın" (Gustav Landauer) gerektiğini düşünürler:

"Bireyler, özgürce, belirli yaşam biçimlerine dayanan topluluklar oluştururlar, ama isterlerse, bu yaşam biçimini değiştirebilirler. Yeryüzünde, Batı uygarlığında, böyle bir özgürlüğün hayata geçirilmesi ya da (şiddete başvurmadan) bu uğurda mücadele etme olanağının bulunduğu her yerde anarşinin (=kaos değil, hâkimiyetsiz bir düzen) gelişmesi için canla başla çalışmak gerekir."[1]

Werner Diaderich, Feyerabend'in göreciliğinin uyandırdığı kuşkulara da işaret etmektedir. Tamamen kendi içine kapanmış geleneklerin bulunduğu ve bunların eşit haklara sahip olarak, bir arada yaşamaları gerektiği, şeklindeki telkinin karşısına çok daha gerçekçi görünen, hiçbir yaşam biçiminin kendisini diğerlerinden soyutlayamayacağı, tezi çıkarılmıştır. Yaşam ve bu yaşamın gelişmesi diyaloglara, karşılıklı ilişkilere ve bilgi alışverişine bağlıdır.[2] Hiçbir anarşist düşünce ve eylem bu gerçeği göz ardı edemez.

Feyerabend'in anarşizmle olan ilişkisi genellikle yüzeyseldir. Kendi döneminde otorite sayılan bilim okullarına (örneğin, mantıksal ampirizm ve eleştirel akılcılık okulları) yönelttiği sert

1 Werner Diederich, *Anarşist Paul Feyerabend Üzerine* (Hans Peter Duerr, *Denemeler. Feyerabend'in Felsefesi Üzerine Makaleler,* Frankfurt 1980, 1. cilt, s.351).

2 Bkz: Marcel Mauss, *Essai sur le don,* Paris 1925.

eleştirilerinde anarşist kavramları kullanmış, ama bu kavramların nasıl ortaya çıktığını araştırmamıştır. Eserlerinden, ne Max Stirner'in metafizik eleştirisini ne de Pierre Joseph Proudhon'un ekonomi eleştirisini bildiği anlaşılmaktadır. Johann Most, Benjamin Tucker, Enrico Malatesta, Gustav Landauer, Elisée Reclus, Rudolf Rocker, Max Nettlau ve daha başka birçok *siyasi anarşist* yazar, Feyerabend için hiçbir önem taşımıyordu. Pierre Clastres'in eleştirilerini okumuş olabilir, ama bunlara ilgi duymamıştır.[1] Ama bu durum, Feyerabend'in kolay kolay anlaşılamayan, dizginlenmesi zor, renkli kişiliğini gölgeleyemez, çünkü onun, amatörlüğü (Feyerabend'in de sık sık söylediği gibi) kasıtlı ve herkesin anlayabileceği bir *stratejiydi.* Ayrıca bu strateji, devleti ortadan kaldırmanın işsizliğe yol açabileceği gibi düşünceler taşıyan anarşistleri ateşlemeye de uygundu:

"Ben ne bir anarşist ne de bir dadaistim, *gerçekte* ne olduğumu yalnızca en yakın dostlarım bilir. Bununla birlikte, belirli şeyleri göstermek için bir anarşist ya da bir dadaist rolünü oynarım, ama kendimi hiçbir zaman bu rolle bütünleştirmem. İyi bir Woyzeck oyunu, Woyzeck'i canlandıran kişi gerçekte bir aptal olmasa da, yine de son derece öğreticidir."[2]

Feyerabend'in anarşizmle olan ilişkisinin temelsiz, yaşama şüpheyle yaklaşan bir oyundan ibaret olduğunu düşünüyorum (bunu oyunbozanlığımdan ya da geleneksellige olan bağlılığımdan değil, sırf bu *stratejiden* ötürü söylüyorum.) Ama bilimlerle olan ilişkisi geniş, köklü ve kusursuz bir temele dayanıyordu. Uzun yıllar boyunca önemli tartışmaların merkezinde yer almayı bilmiştir. Özellikle bilim kuramı, felsefe, fizik, astronomi ve matematik dallarında son derece bilgiliydi; bunlara

---

1 Pierre Clastres, *Devlet Düşmanları Siyasi Antropoloji Üzerine Çalışmalar,* Frankfurt 1976 (aslı: La sociétié L'Etat, 1974).
Pierre Clastres, *Hâkimiyetin Oluşması Üzerine. Bir Röportaj* (Hans Peter Duerr, Kaldırımın Altında Kum Vardır, 4. cilt, Berlin 1981, s.103-140).

2 Paul Feyerabend, G.P. Pasternak: Paul Feyerabend ile Bir Röportaj, s.254.

yönelttiği eleştiriler de kusursuz ve tutarlıydı. Feyerabend, bilim sahnesindeki rolünü ezbere biliyor ve bu rolü her zaman daha yeni ve daha büyüleyici bir biçimde oynuyordu. Ama anarşizm sahnesinde ve "daha fazla yaşam" (Albert Camus) özlemlerinde kalamamış ya da kalmak istememiştir; bu yüzden, anarşist eserleri incelemek için herhangi bir çaba harcamamıştır.

Bununla beraber, Feyerabend, son yıllarında, özellikle karısı Grazia'nın etkisiyle, kendisini ciddi bir şekilde rahatsız eden sinizmden* kurtulmuş ve gerçeğe farklı bir gözle bakmaya başlamıştır. Alaycı bir isyancı olmayı bırakıp hâkimiyetsizlik temelinde insanlara yakınlık duyan ve büyük bir açıkyüreklilikle bunu itiraf edebilecek güce sahip bir adam olmuştur:

"İnsanları hayrete düşürmek hoşuma gidiyordu... Bugün, bu *anarşizmin* bir söz sanatından çok daha büyük bir anlam taşıdığına inanıyorum."[1]

Birkaç sayfa sonra da Jirri Weiss'ın *Martha ve Ben* adlı filminin kendisinde uyandırdığı hislerden söz ediyor; bu hisler, Feyerabend'deki değişimi bütün açıklığıyla göstermektedir:

"Kadın hastalar bir jinekoloğa gitmek istemez. Evinin duvarına bir kuyrukluyıldız çizilir. Birkaç dakika sonra filmde kaybolan bu durum, bende derin bir etki bıraktı. İlk defa, sınırlandırılmanın ve dışlanmanın ne demek olduğunu hissedebilmiştim. Daha önce bu gerçekleri hiç fark etmemiştim. Dokuz yaşındayken *Tom Amca'nın Kulübesi*'ni okuduğumda, saflığın, umudun, iyiliğin ve bütün insan yaşamının nefret, hırs ve bencillik yüzünden ayaklar altına alındığını gördüğüm zaman, gözyaşlarımı tutamamıştım, ama bütün bunlar ayrı ayrı şeylerdi; ayrıca düşünceyle duygu ve ahlak karakteriyle hiçbir bağlantıları yoktu. Uzun bir ömür ve Grazia'ya rastlamış olmam, bana

---

* Sinizm: İnsanların her hareketinde mutlaka bir çıkar bulunduğuna inanma; insanların iyiliğine inanmama.

1 Paul Feyerabend, *Zaman Kaybı*, Frankfurt 1995, s.192.

böyle bir karakteri tanıma fırsatını vermiş, yaşamımın geri kalan bölümüne şekil veren bir çıkış noktası kazandırmıştır."[1]

Şüphesiz, Feyerabend 20. yüzyılın en ilginç kişiliklerinden biridir. Feyerabend'in düşüncelerini incelemek, günümüzde kapitalizmin karmaşıklaştırma taktiklerine karşı koyan herkes için bir kazançtır. Cesareti, çokyönlülüğü, özellikle açıklığı, Batı felsefesinin en iyi çağrılarından biri olan *kendin düşün*'e davet eder. Toplumların efsaneleri, gelenekleri, mücadeleleri ve gereksinimleri hakkındaki görüşleri güncelliklerini hâlâ korumaktadır. Bunlar, dünyanın bizim sınırlı ufkumuzdan çok daha büyük ve karmaşık olduğunu unutmamamıza yardımcı olur. Feyerabend bir ahlakçı değildi, aksine, ahlaka karşıydı. Bir bıçak kadar keskin olan iğneleyici mizah anlayışıyla, haksızlıkları ve tutarsızlıkları ustaca eleştirmiştir.

Feyerabend, Zürih'te verdiği son konferanslarından birinde, Batı zihniyetinin akılcılığın akıldışı bir ürünü olarak gördüğü darkafalılığından yakınmıştır. Daha sonra, Platon'un bize Sokratik diyaloglarla farklı bir Batı geleneği öğrettiğine ve bu geleneğin canlandırılması gerektiğine işaret etti. Buna paralel olarak, Zürihli dinleyicilerini kendisiyle diyalog kurmaya davet etti.[2] Hopilerin ve Azandların bilgelikleri, cadıların uçması ve hipnoz teknikleriyle ilgili şeyler duymanın, kendisini her zaman heyecanlandırdığını anlattı. Feyerabend, akıldışı olarak nitelendirilen şeylerin, temelde Popper'in akılcılığından daha gerçekçi olduğunu biliyordu.

Anarşizm Üzerine Tezler adını taşıyan bu derleme, bize, ne yazık ki, artık hayatta olmayan Paul Feyerabend'in düşüncelerini anlama ve onunla keyifli bir diyaloğa girme fırsatını sunmaktadır.

---

1 Paul Feyerabend, *Zaman Kaybı*, Frankfurt 1995, s.236.
Ayrıca: Paul Feyerabend ve Matthias Kross arasında bir konuşma: *Yaşamak İçin İnsanlara Yakınlık Duymak Şarttır* (Bilgi ve Felsefe 1. sayı, 1995, s.28-32).

2 Feyerabend, bu derlemede diyalog yardımıyla nasıl öykü anlatılabileceğini gösteren örnekler vermektedir. *Yöntem Üzerine Bir Diyalog; Büyük Sözler Üzerine Küçük Bir Konuşma; Neden Platon?*

ANARŞİZM ÜZERİNE TEZLER

Anarşizm var olan düzene karşıdır; bu düzeni yıkmak ya da ondan kaçmak ister. Siyasi anarşistler siyasi kurumlara, inanç anarşistleri ise belirli durumlarda bütün maddi dünyaya karşıdır; muhtemelen dünyayı bütün varlığın zavallı bir imparatorluğu olarak görmekte ve yaşamları üzerindeki etkisini yok etmek istemektedirler. Her iki grubun da insanlık için neyin doğru, iyi ve değerli olduğu konusunda dogmatik görüşleri vardır.

Siyasi anarşizm aydınlanma çağında inançtan bilime ve insan aklına yönelmiştir: Diyelim ki, artık hiçbir sınır yok - insan aklı yine de sınırları bulacaktır. Diyelim ki, artık hiçbir eğitim-öğretim yöntemi yok - insanlar yine de kendilerini eğitecek ve bilgilerini artıracaklardır. Diyelim ki, artık hiçbir siyasi kurum yok - insanlar doğal eğilimlerini yansıtan gruplar oluşturacak ve böylelikle kısmen uyumlu (yabancılaştırılmamış) bir yaşamın parçası haline geleceklerdir.

Bilime duyulan inanç, bilimin 17. ve 18. yüzyılda oynadığı devrimci rol sayesinde belirli bir dereceye kadar haklı çıkmıştır.

Anarşistler bir yıkımın gerekliliğini öne sürerken, bilim adamları geçmiş yüzyılların harmonik dünya görüşünü kusursuz bir şekilde çürütüyor, yararsız "bilimi" ortadan kaldırıyor, toplumsal ilişkileri değiştiriyor ve insan için doğru ve iyi olan yeni bilimin öğelerini her defasında daha mükemmel bir şekilde birleştiriyorlardı.

Günümüzde bilime duyulan bu safça ve çocukça bağlılık (bu bağlılık Althusser gibi oldukça "ilerici" solcularda da görülür), iki yenilik tarafından tehdit edilir: Birincisi, bilimin felsefi bir gereksinim olmaktan çıkıp bir ticaret aracına dönüşmesi; ikincisi de, bilimsel gerçeklerin ve teorilerin konumuyla ilgili belirli bulgulardır. 20. yüzyıl bilimi her türlü felsefi iddiadan vazgeçmiş ve büyük bir ticarete dönüşmüştür. Bilim, bugün toplumu tehdit etmemektedir, aksine, toplumun en güçlü koruyucularından biri olmuştur. İnsancıl kriterler geniş ölçüde göz ardı edilmekte, yerel reformlar çerçevesinin dışında kalan her türlü ilericilik dikkate alınmamaktadır. İyi bir maaş, şefle ve doğrudan ilişki içinde bulunulan iş arkadaşlarıyla kurulan iyi ilişkiler, önemsiz sorunları çözmek için birbirleriyle yarışan, ama kendi uzmanlık alanları dışında kalan şeyler arasındaki anlam bağlantısını kavramaktan yoksun olan bu insan biçimindeki karıncaların en önemli amaçlarıdır. Bir kimsenin ileriye yönelik büyük bir buluş yaptığını varsayalım - bu buluş, kaçınılmaz olarak insanları boyunduruk altına alan bir baskı aracına dönüşecektir. Bununla beraber, bilimin sağlam kanıtlara sahip olmadığı ve pratik ifadelerinin, hiçbir zaman var olmamış şeyler hakkında iddialarda bulunan, çoğunlukla tamamen yanlış hipotezler olduğu ortaya çıkmıştır. John Stuart Mill'in ilk olarak öne sürdüğü (On Liberty)[1] ve en güçlü çağdaş temsilcileri Karl Popper ve Helmut Spinner olan bu görüşe göre, bilim, birbirleriyle rekabet

1 John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine* (aslı: On Liberty), Gomperz, John Stuart Mill, Bütün Eserleri, Leipzig 1869-81. İkinci baskı: Aalen 1968.

içinde bulunan alternatiflerin bir toplamıdır. "Kabul edilen" görüş, şu anda -ister bir marifet, ister bazı çıkarlar yüzünden olsun- üstün olan görüştür. Tek bir taşın bile yerinden oynamayacağı, hiçbir prensibin değiştirilmeyeceği, hiçbir gerçeğin sorgulanmayacağı devrimler de vardır.

Çirkin bir görünüşe ve güvenilmez sonuçlara sahip olan bilim, anarşistler için bir müttefik olmaktan çıkmış ve bir sorun haline gelmiştir. Bilgi-kuramsal anarşizm, bu sorunu anarşizmin eski biçimlerinin dogmatik öğelerini soyutlayarak çözer.

Bilgi-kuramsal anarşizm, hem şüphecilikten hem de siyasi anarşizmden farklıdır. Bir şüpheci, her görüşü ya aynı oranda iyi ya da aynı oranda kötü diye sınıflandırırken, ya da hiçbir şekilde buna benzer bir yargıya ulaşmazken bilgi-kuramsal anarşist en banal ya da en taşkın iddiayı savunmakta herhangi bir sakınca görmez. Siyasi anarşist, belirli bir yaşam biçimini ortadan kaldırmak isterken, bilgi-kuramsal anarşist, aynı yaşam biçimini belki de savunmak ister, çünkü hiçbir kuruma ve ideolojiye daima sadık kalmadığı gibi, sonsuza kadar yüz de çevirmez.

Bazen statükonun en koyu savunucusu, bazen de büsbütün düşmanı olduğu halde; birçok bakımdan benzediği dadaist gibi, "hiçbir programı olmadığı gibi, bütün programlara da karşıdır" (Hans Richter, *Dada: Art and Anti Art* dadaist doktrin üzerine kusursuz bir kitaptır).[1] "Gerçek bir dadaist olabilmek için, aynı zamanda bir anti-dadaist olmak gerekir." Amaçları ya oldukları gibi kalır, ya da bir kanıt, can sıkıntısı, ilginç bir yaşantı yüzünden ya da sırf herhangi bir izlenim yaratma isteğinden değişirler. Belirli bir amaca, tek başına ya da örgütlenmiş gruplarla ulaşmaya çalışır; akla ya da duygulara başvurabilir, şiddet kullanıp kullanmayacağına karar verebilir. Zamanını, temeli sağlam olmayan doktrinleri alt eden gerekçeler bularak akılcıla-

1 Hans Richter, *Dada: Art and Anti Art,* Londra 1965.

rın kafasını karıştırmakla geçirmeyi çok sever. Ne kadar "saçma" ya da "ahlak dışı" olursa olsun, yabana attığı ve eylemlerinde dikkate almadığı hiçbir görüş olmadığı gibi, vazgeçilmez olarak gördüğü hiçbir yöntem de yoktur. Gerçekte tamamen reddettiği tek şey, genel normlar, genel yasalar, "doğruluk", "adalet", "dürüstlük", "akıl" kavramlarıyla ilgili genel düşünceler ve bunların neden olduğu davranışlardır. Buna rağmen, bu tür yasalar (normlar, düşünceler) varmış gibi davranmanın ve bunlara inanıyormuş gibi görünmenin, çoğu zaman iyi bir taktik olduğunu itiraf etmekten de geri kalmaz. İnanç anarşistini, bilimi, sağduyuyu, birlikte hakkından gelmeye çalıştıkları maddi dünyayı reddettiği için suçlar; belki de her Nobel ödülü sahibini, bilimi kayıtsız şartsız savunmakta geride bırakır. Bütün bu ikilemlerin ardında, insanın ancak en köklü inançları ve sözde insan olmasını sağlayan düşünceleri aşabilecek duruma gelebildiği zaman köle olmaktan kurtulabileceğine ve uyumculuktan sıyrılmış, saygın bir konuma ulaşabileceğine duyulan inanç yatar. Hans Richter şöyle yazıyor: "Aklın ve akla aykırılığın, anlamın ve anlamsızlığın, belirlemenin ve rastlantının, bilincin ve bilinçsizliğin (bunlara insancıllığı ve merhametsizliği de eklemek istiyorum) bir bütünün vazgeçilmez parçaları gibi bir arada bulundukları gerçeği, dadaistlerin verdiği en önemli mesaj olmuştur." Bilgi-kuramsal anarşist, kendisi hiçbir zaman böyle karmaşık ifadelerde bulunmayacağı halde, bunu onaylayabilir.

Bilgi-kuramsal anarşist, doktrinini ortaya çıkardıktan sonra, onu satmak isteyebilir (ya da bunu kendisine saklar, çünkü en güzel görüşlerin bile, ortaya atıldıktan sonra yıpratılacağını ve eskitileceğini düşünür). Satış tekniğini kitlesine göre düzenler. Bilim adamlarından ve bilim filozoflarından oluşan bir kitle karşısında, bilimde en çok önem verdikleri şeylerin anarşist bir biçimde oluştuğunu kolayca kabul ettirebilecek iddialar öne sürer. Propaganda araçlarıyla, bilim için engel teşkil etmeyen hiç-

bir yöntem bulunmadığını ve uygun koşullar altında bilime yararlı olmayan hiçbir "akıldışı" akım olamayacağını tarihsel kanıtlarla göstererek, böyle bir kitle karşısında kolayca başarıya ulaşabilir.

İnsanlar ve doğa, önceden koyulmuş belirli sınırlar içinde kalındığı sürece, aşılamayan ve anlaşılamayan kaprisli varlıklar olarak kalacaklardır. Bu durumda, görüşlerini Einstein gibi büyük bilim adamlarının anarşist açıklamalarına dayandıracaktır: "Ampirizmden çıkan gerçekler sayesinde bilim adamını çevreleyen dış koşullar, onun bilgi-kuramsal bir sisteme tutunarak, yalnızca kendisine ait olan bir kavram dünyasını genişletmekle yetinmesine izin vermez. Bu nedenle, bilim adamı, sistematik bir bilgi kuramcısına, vicdansız bir oportünist gibi gelecektir." Bu açıklamayı sonuna kadar kullanarak tüketecek ve kitlesini, bir bilim adamının, kendi dalında ilerlemek için atması gereken adımlarla çelişkiye düşmemesini sağlayabilecek olan tek yolun, her şeyin mümkün olduğunu kabul etmekten geçtiğine inandırmaya çalışacaktır.

İmre Lakatos bu görüşe karşıdır. Var olan yöntembilimlerin bilimsel pratikle çeliştiğini kabul etmekte, ama yeteri kadar açık olan, bilimin ilerlemesine olanak sağlayan ve aklı haklı çıkaran sağlam gerekçelere sahip yasaların bulunduğuna inanmaktadır. Bu yasalar bireysel teorilerle değil, araştırma programlarıyla ilgilidir; bir programın belirli bir zamanda gerçekleştirilmesiyle değil, belirli bir zaman içindeki iç gelişimiyle ilgili hükümleri belirler; iç gelişimle ilgili hükümleri yalnızca kendi ölçütlerine göre değil, birbirleriyle rekabet halinde bulunan programları karşılaştırarak belirler.

Bir araştırma programı, daha sonraki araştırma sürecinde doğruluğu kabul edilecek kehanetlerde bulunuyor ve bu şekilde, yeni olguların keşfedilmesini sağlıyorsa, "ilerici" olarak tanımlanır. Eğer bu tür kehanetlerde bulunmuyor, aksine, keşfedilmiş

olguları birbirleriyle rekabet eden programların yardımıyla kurcalamaktan başka bir işe yaramıyorsa "yozlaştırıcı" olarak kabul edilir. Yasalar, araştırma programlarını yargılar, bilim adamına ne yapması gerektiği konusunda yol göstermez. Bir bilim adamı için, yozlaştırıcı bir programdan vazgeçmesine neden olacak kurallar yoktur, çünkü, bu program kendisini düzeltebilir ve sonunda başı çekecek duruma gelebilir. (Bu tür gelişmeler, atomculuk durumlarında, yani dünyanın bir dönem için ortaya çıkan son kertesinde görülmüştür. Bütün araştırma programları birkaç defa ilerleme kaydetmiş, çeşitli yozlaştırmalara neden olmuş, ama günümüzde bilimin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.) Rekabet, içinde bulunan bir program tarafından geride bırakılmış olsa da, bir araştırma programını yozlaştırıcı ortamında izlemek, "akılcı" bir davranıştır. Bu nedenle, Lakatos'un yöntembilimi ve anarşistin "her şey mümkündür" şeklindeki görüşü arasında "akılcı" bir farklılık yoktur. Ama söz sanatı bakımından önemli bir fark vardır. Örneğin, İmre Lakatos, araştırma programlarını genellikle yozlaştırıcı ortamlarıyla birlikte eleştirir ve kendisine hak verilmesini bekler. Lakatos'un yasaları eleştiriye ve eyleme izin verir, ama diğer yandan da, bunları teşvik etmez, çünkü bunların aksini de savunur: Bu tür programları övmemize ve onları sahip olduğumuz bütün olanaklarla desteklememize izin verirler. Lakatos, böyle bir övgüyü çoğunlukla "akıldışı" olarak nitelendirir. Bununla beraber, diğer yasaları, örneğin, sağduyudan çıkarılmış olan yasaları kendi yasalarıymış gibi kullanır. Kendi yasalarından bağımsız olan sağduyuyu, araştırma programlarının yöntembilimiyle birleştirerek, sağduyunun sezgisel güvenilirliğini, araştırma programlarını desteklemek ve kapsadığı düşüncelerle birlikte akılcılığa ait olan beyni, anarşizme sızdırmak için kullanır. Bu noktada benden çok daha başarılıdır, çünkü, akılcılar, kendilerine açık bir şekilde sunulduğu taktirde, anarşizmi kesinlikle kabul et-

mezler. Ama günün birinde gafil avlandıklarının farkına varacaklardır. Bu, anarşizme hazır olacakları gündür.

Lakatos, Kuhn'da (Lakatos'a göre) "proletaryanın psikolojisine" başvurduğu için, hiçbir "akılcı" değişim görememiştir. Devrimler, birbirine zıt olan okullar arasında tartışmalara yol açar. Bir okul, Ortodoks programını bir kenara bırakmak isterken, başka bir okul, bunun muhafaza edilmesini ister. Araştırma programlarının yöntembilimi tarafından önerilen yasalar, yukarıda belirtildiği gibi, her iki duruma da izin vermez. Bu nedenle, birbirlerine muhalif okullar arasındaki mücadele, bir iktidar mücadelesidir. Sonuç olarak, Lakatos'un tanımladığı haliyle Kuhn haklıdır. Lakatos, Aristocu bilimin ve büyücülüğün, modern bilimden daha zayıf olduğunu kanıtlayamamıştır. Aristocu bilimi (ve diğer sahte bilimleri) eliştirirken, Lakatos'un bir ölçütü vardır. Ama bu ölçüte nasıl ulaşıyor acaba?

Lakatos, bu ölçüte, "son iki yüzyılın" modern bilimini yeniden oluşturarak ulaşmaktadır. Aristocu bilimi kendi ölçütlerine göre değerlendirmesi, Aristocu bilimi "son iki yüzyılın" bilimiyle karşılaştırması anlamına gelir. Ama bu karşılaştırma, ancak bugünkü bilimin Aristocu bilimden daha iyi olduğu kanıtlandığı taktirde bir değer taşıyabilir; kısacası, bugünkü bilimin, a) daha iyi amaçlara sahip olduğu, b) bu amaçlara, rekabete dayalı bilimden daha etkili bir şekilde ulaştığı kanıtlanmalıdır. Ama Lakatos, bugünkü bilimin amaçlarının ("ilerici düşünceler" sayesinde ilerlemek) Aristocu bilimin amaçlarından (olguların esaslı bir teori kapsamına alınması; fenomenlerin "toplanması") daha iyi olduğunu ve daha etkili bir biçimde ulaşılabildiğini, hiçbir yerde gösterememiştir. Eğer Lakatos'a hak verecek olursak, bilimin büyücülüğe hiç de karşı olmadığını kabul etmek zorunda kalırız.

Sonuç olarak, ne bilim ne de araştırma programlarının yöntembilimleri anarşizmi haksız çıkaracak gerekçeler öne sürebil-

mektedirler. Ne Lakatos ne de başka bir kimse, bilimin büyücülükten daha iyi olduğunu ve akılcı adımlar attığını kanıtlayabilmiştir. Bilimsel seçimimiz, kanıtlara göre değil, eğilimlerimize göre ortaya çıkar; kanıtlara göre değil, eğilimlerimize göre bilim alanında belirli adımlar atarız (bu durum, eğilimlere göre verilen kararların, lezzetli bir parça etin sinekler tarafından sarılmış olması gibi, kanıtlarla sarılmamış ve desteklenmemiş oldukları anlamına gelmez). Ama, ortaya çıkan bu sonuç bizi ürkütmemelidir. Ne de olsa bilim, bizim bir hükümdarımız değil, bir ürünümüzdür; o halde bilim, arzularımıza hükmeden zalim bir hükümdar değil, bize hizmet eden bir araç olmalıdır.

8 Mart 1973

FELSEFE DÜŞÜNMEYİ BULANDIRIRKEN, FİLM DÜŞÜNMEYE TEŞVİK EDER

(1) Brecht'in "Galileo'nun Hayatı" adlı oyununun ilk sahnesinde Galileo, Andrea adındaki delikanlıyı kısa bir gösteriyle, hareketin göreceliği konusunda ikna eder. 7. sahnede bu gösteriyi bilgili bir kardinalin gözleri önünde tekrarlar. 9. sahnede basit ve şık bir deneyle Aristo'nun su yüzeyinde yüzen cisimlerle ilgili bazı görüşlerini çürütür.

Bu kısa bölümler -bunlar Suhrkamp Yayınları'nın baskısında, birinci sahnede yaklaşık olarak iki sayfa, ikinci sahnede yedi satır, üçüncü sahnede bir sayfadan daha az tutmaktadır- tiyatrodaki uygulanış biçimleriyle, bizi bilimsel bir tartışmaya sokar. Benzer durumlarda kanıt gösterebilmemiz için, daha başka örneklere gerek yoktur. Bununla beraber, bu örnekler, insanların kanıtlarını öne sürdüğü zaman nasıl davrandıklarını, davranışlarının başka insanların varlığını nasıl etkileyebileceğini ve bu tür etkilerin toplum içinde nasıl bir rol oynadığını da göstermektedir. Bu bölümler seri ve yoğun bir sıra içinde daha etkili bir

biçimde gösterildikleri zaman, bizi kaçınılmaz ve rahatsız edici bir çelişkiye düşürürler. Öğretmenlerimiz, mesleki statümüz, liberal ve bilimsel çağın genel şartları yüzünden "akla kulak vermeye" alıştırıldığımız için, kendiliğimizden "dış koşulları" soyutlar ve bir gösterinin *mantığına* yoğunlaşırız. Öte yandan, iyi bir tiyatro eseri, ortaya koyduğu mimik ve jestleri, ya da bir açıklamanın *fizyonomisi* olarak adlandırılan şeyi göz ardı etmemize izin vermez. İyi bir eser, duyularımızı şaşırtmak, hislerimizi kurcalamak ve bu şekilde tamamen "nesnel" bir değerlendirmeye ulaşmamızı sağlamak için, *aklın bedensel ifadesini* kullanır. Bu sayede, bir olayı, oyundaki olayların akışının kaynağı olan *bütün* bileşenlerin etkileşimine göre yargılamamız hedeflenir. Ama iyi bir oyun yalnızca bu tür bir deneme anlamına gelmez; bizi yalnızca akılcı kriterler koymaya yönlendirir, tiyatroya "düşüncelerle yapılan bir iş" olarak kendisini kabul ettirip, bizi etkileme fırsatını verir ve bizi, aklı eleştirimizin çıkış noktası olarak kabul etmekten ziyade, büsbütün akla yönelmeye zorlar. Bunun, kendine özgü bir durumda nasıl geliştiğini görelim!

(2) Brecht'teki "Galileo", kendi alanının uzman bir temsilcisi değildir. Bazı fikirlere sahip olduğu ve bunları kanıtlayabildiği gerçeği, onun en önemli özelliği değildir; yazarı ilgilendiren yönü, Galileo'nun yeni bir düşünür tipini temsil etmesi, "öğrenim görmüş bir bilim adamından" ziyade, bir insan olmasıdır (48, 106).[1] Şehvetli, atılgan, saldırgan, doyumsuz (63) bir insan ve doğuştan bir şovmendir (41). Perde yükseldiğinde, onu yarı çıplak, sabah banyosunu yaparken, kahvaltı ederken ve astronomiden söz ederken görürüz (bütün bunları bir arada yapar). Düşünmek onun için eğlenceli ve adeta şehvetli bir şeydir; pantolonunun cebindeki ellerinin hareketlerinin düşüncelerine eşlik

1 Bütün alıntılar ve açıklayıcı notlar *Brecht'in "Galileo'nun Hayatı" Adlı Eseri Üzerine Kaynaklar*'dan (Frankfurt 1967, s.1-212) ve *Bütün Eserleri 3* adlı kitaptan alınmıştır.

etmesi, "şehvetin sınırına yaklaşır" (51). Bu, en samimi biçimde Andrea'yı -ona bir şey empoze etmek gibi bir niyet taşımadan- Kopernik'e yaklaştıran, yani onu "kendi düşünceleriyle baş başa bırakan" bir adamdır (51). Onu kendi haline bırakır -ama ilgisizliğinden dolayı değil; çünkü, Andrea, gençliğine ve bilgisizliğine rağmen, onunla aynı değerdeymiş gibi canlandırılır ("Araştırmalarımız sonucunda, Bayan Sarti, ben ve Andrea bazı bulgular elde ettik" 1236). Bu işbirliği de, aynı şekilde, zoraki değildir; daha çok, enerjik bir bilginle zeki, öğrenme hırsıyla dolu ve inatçı bir delikanlı arasındaki büyüleyici dostluğun doğal bir sonucudur. Görünüşe göre, düşünmek, üniversiteyi ve manastırı terk etmiş, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Brecht'in göstermek istediği şey de budur.

Durum tamamen açıktır. Gözümüzün önüne yalnızca yeni bir yaşam biçimi getirilmiyor, ayrıca, bu yaşam biçiminin iç çelişkileriyle ve neden olduğu sorunlarla tanıştırılıyoruz.

Örneğin, Galileo belirli deyimlere ve jestlere düşkündür; bunları sık sık (biraz da kendini beğenmişliğinden ötürü) kullanır. Andrea, Galileo gibi icatçı ve hareketli olmadığı halde, öyleymiş gibi görünmeye çalışır. Durum kontrolden çıkacak gibi göründüğü zaman ve ustasının buluşları masadan kaldırılıp fırlatılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında, Andrea yüksek sesle onları överek, durumu kurtarır (1327). 14. sahnenin sonunda pek zeki ve güvenilir olmayan bir püriten olarak karşımıza çıkar. O halde, samimi bir işbirliğinin, talimle öğrenmeye ve emire dayanan tipik bir öğretmen-öğrenci ilişkisi gibi bir köleliğe yol açması, mümkün olabilir mi?

Galileo, araştırmalarında yer almak isteyen kızının isteğini merhametsizce reddeder ("bu, çocuk oyuncağı değil..." 1258). Buradan anlaşılıyor ki, babasının bilim için açtığı, 1. sahnedeki çıplak Galileo ile beliren yeni yol, ne herkese açık ne de bazı kalıplardan sıyrılabilmiştir. Kurallara uygun bir biçimde hareket

edenlerle etmeyenler arasındaki fark, Galileo ve kendi yolunu seçmiş olan Mucius karşı karşıya getirildikleri zaman, son derece açık bir şekilde görülür. Mucius, Galileo'yu, öğrencilerini başı boş bir köpek sürüsü gibi "ardından sürükleyen" (1299) bir adam olarak görür. Köpekler bir yandan efendilerini korurken, bir yandan da besin ve bakım isterler; öğrencilerinin ahlaki beklentilerini her zaman yerine getirmeyen Galileo, onları kendisine bağlamak, kendisine duydukları güveni kaybetmemek ve "kuşkularını bastırmak" (63) için belirli hünerlere başvurur. Bu hünerler önemli bilimsel gösterilerden oluşur; bunlar, "bilimsel devrim" olarak adlandırdığımız şeyin temel parçalarıdır ve oldukça açıklayıcıdır; kıvraklıkla ve el çabukluğuyla yapıldıklarında, gerçek bir hüner gibi görünürler (62). Bununla beraber, bunların yapılmasındaki amaç, başkaları üzerinde, fiziksel üstünlük ve korku sayesinde değil, aksine, gerçeğin ve işlevlerinin çetin ve ahlaksız otoritesi sayesinde, yani öğrencilerin zihinsel merakını giderip onları kendisine daha sıkı bağlayarak bir hâkimiyet kurmak gibi görünür. (Hükmettikleri insanların beklentilerini boşa çıkarmamak için politikaların yeni savaşlara, bilim adamlarının da yeni buluşlara ihtiyacı vardır.)

Gerçek budur. Bilimsel araştırma, düşünsel bir süreç olmayı bir kenara bırakmış, bedensel gereksinimlerin bir parçası haline gelmiştir; insanlar üzerinde yeni bir etkide bulunmakta ve insanlar arasında tamamen yeni ilişkiler doğurmaktadır ama bir kurtuluş aracı olacağı yerde, cinsel açıdan sapıtmış bir bireyin gereksinimlerine benzeyen, giderilmesi güç olan yeni gereksinimler doğurur: "Galileo, içgüdüsel yönden hasta olan ve gözetim altında tutulan bir kimsenin sağlıklı olmayan salgı bezlerine göre hareket etmesi gibi, doyumsuz araştırma dürtüsüne göre hareket eder" (60). Öğrenme hırsını olumsuz bir şekilde etkileyebilecek bir durum söz konusu olduğunda, kızının mutluluğu, hatta onun bütün varlığı pek fazla önem taşımaz (1312).

Yeni bir bilimselliğin bu görünümü, eserde Galileo'nun siyasi suskunluğuyla anlatılmaktadır. Araştırma, kendi içine kapanır; sonuçları eskiye oranla daha parlaktır, mekanik ve astronomide yeni bir çığır açar - ama uzun zamandır toplumda reform yapmak için her türlü fırsatı kaçırmışlardır. Bilgi, eskiden olduğu gibi, yalnızca uzmanlık sahibi insanların ulaşabildiği bir sır olarak gösterilir; içerikler değişmiş olsa da biçim yine aynıdır. Yazarın bize anlatmak istediği de budur. Öyküde, bilimin bu karakteristik özelliğinin her zaman var olduğuna ve bu şekilde, her tarihsel olayın çelişkili doğasını küçük düşürdüğüne işaret edilmektedir.

Karmaşık ve yaldızlı bir mekanizmanın çok küçük bir parçasının işleviyle ilgili olan bu kısa ve oldukça kusurlu oyun hakkında söyleyebileceklerimiz bu kadar. Peki, bundan nasıl bir ders çıkarabiliriz?

(3) Bu oyunda söz konusu olan sorun, en önemli felsefi sorunlardan biridir. Burada ele alınan şey, aklın hem toplumdaki hem de özel yaşamımızdaki rolünü ve tarihin akışı içinde aklın tabi olduğu değişimleri ilgilendirmektedir. Düşünmek gibi kendi "ebedi" yasalarına sahip olan ve bu yasalara akılcılığı, bilgiyi, ilericiliği, hatta insancıllığı tabi kılan böyle özel ve hassas bir olgu, konusunu fiziksel evrenden alıp oradan insanların düşünmesine etkide bulunsaydı ne olurdu? Buradaki sonuçlar her zaman tutarlı olur muydu? Eğer öyle değilse, buna karşı ne gibi adımlar atılmalıdır? Bu sorunlar tiyatroda sadece kavramsal olarak ele alınmaz. Tiyatroda yapılan şey, incelemekten çok, *canlandırmaktır.* Bu, kesinlikle sakıncalı bir şey değildir, çünkü, salt felsefi açıklama çoğu zaman oldukça soyut kalmış, bu nedenle de, "akıl", "düşünme", "bilgi" (vs.) gibi teorik kavramların somut örneklerle açıklanması talebi doğmuştur. Somut örnekler, bir kavramın kullanılışından önce gelen ve benzer düşünceye bir içerik kazandıran durumlar oluşturur. Ama tiyatro

yalnızca böyle durumların oluşmasına katkıda bulunmakla kalmaz, ayrıca bunları, bazen soyutlamalara giden yolu tıkayacak bir biçimde düzene koyar ve böylece bizi en tanıdık kavramsal bağlantılar üzerinde bile düşünmeye zorlar. Kimi zaman diğer izlenimleri körelten kurgu da burada kendisine sınırlarını gösteren ve bütünü anlamamıza yardımcı olan kapsamlı ve göz için değişken bir arka planda kendi karşıtını bulur. (Günümüzde işadamlarının, filozofların, bilim adamlarının ve kiralık katillerin aynı tarzda giyinmeleri ve benzer mesleki statülere sahip olmaları, göze ilginç gelen bir durumdur. Ayrıca bu demokrasi temsilcilerinin taşıdıkları evrak çantalarında bir iş sözleşmesi, bilimsel bir tez, yeni bir matris hesaplama yöntemi ya da otomatik bir tabanca bulunabilir.) Tamamlayıcı etkenler elbette sözcüklerle de ifade edilebilir, ama sorunu incelemeye başlamadan önce, sorunumuza çözülmüş gözüyle bakmaktan vazgeçmemiz gerekir. Aksi halde, her şeyin düşünceler sayesinde aktarılabileceğini kabul etmiş oluruz. Önünde sonunda, felsefi sorunları salt sözcük mübadelesi, yazılı bir makale ya da kapsamlı bir inceleme şeklinde ele almaktan daha elverişli olanakların var olduğunu fark etmeliyiz.

Bu bilgiler, felsefenin sanat dallarıyla ve mitolojik rivayetlerle sıkı bir bağlantı içinde bulunmasından ötürü, kendisini salt entelektüelliğin dışında tutamadığı dönemlerde oldukça yaygındı. Platon'un yazı konusundaki itirazları (275), diyaloğu, uzak olan şeyleri yaklaştıran bir araç olarak kullanması, sık sık üslup değiştirmesi (Philebus 23b), belirli çizgilere sahip, standart bir dil geliştirmekten kaçınması (Tiyatro 184c) ve özellikle her çağdaş filozofun kanıt gösterilmesini beklediği yerlerde mitolojik motifler kullanması - bütün bu karakteristik özellikler, Platon'un salt kavramdan hareket eden bir anlayışın bilincinde olduğunu göstermektedir. Eski çağlara ait kültürler (ve günümüzde sanayiden uzak olan kültürler) bu sınırları, duyguları, el

kol hareketlerini ve bedensel ifade biçimlerini dile dökerek değil, aksine, bu tür ifade biçimlerini kendileri için bir ölçüt olan efsanelerinin bir parçası haline getirerek aşmışlardır. Bu efsane, toplumun bütün ifade biçimlerini ve tüm evreni sürece dahil eder: Mimari, fikriyat, dans, müzik, rüya, dram, tıp, eğitim ve hatta en sıradan etkinlikler[1]. Ama felsefe sadece sözcüğü seçmiştir.

(4) Çok geçmeden bu daralmanın destekçileri ortaya çıkmıştır. Platon'un insan aklı üzerinde konuşmaya ve aklın "fenomenler dünyasıyla" çeliştiğini göstermeye yarayan yeni bir sanat biçimi geliştirme denemesi, yarım kalmıştır. Bir uzmanlık dili ve standartlaştırılmış gerekçeler, ince ayrıntılarla dolu kaygısız bir dilin yerini doldurdu; bilimsel araştırma, diyaloğun yerine geçti ve düşüncelerin geliştirilmesi tek amaç haline geldi. Bir süre, anlaşılır kavram sistemleri oluşturulmaya çalışıldı. Bunlar, kurumların, mesleki etkinliklerin ve ortaya çıkardıkları sonuçların niteliklerini bir değerlendirmeye tabi tutmak amacıyla kullanıldı. Mesleki statüler arasında bir hiyerarşi vardı; her birey kendi, anlam dünyasını bu topyekûn yapıdan alıyor ve aynı yapının küçük bir parçasını oluşturuyordu. Bu hiyerarşi, 15. ve 16. yüzyılda ortaya çıkan ve çağdaş bilimlerin doğuşuyla iyice güçlenen insan anatomisi talebi karşısında yıkılmıştır. Felsefe de, kendi aralarında iç bağlantıları bulunmayan, kendine özgü sorunlar içeren farklı dallara ayrıldı. Acaba, bu sayede kalite yükseldi mi? Kesinlikle hayır. En seçkin tarih kesitlerinden biri olan *bilim felsefesi* tarihi de bunun böyle olmadığını göstermiştir.

(5) 16. ve 17. yüzyılda ortaya çıkan bilimsel devrim, uzmanlaşmanın sonuçlarından zarar görmemiştir. Bu dönemde, bilimle felsefe iç içeydi. Felsefe, her okulun katı dogmalarının anlaşılmasını ve ortadan kaldırılmasını sağlar ve Kopernikçi dünya görüşü etrafında dönen polemikte, optiğin ve Aristocu

1 Bkz: M. Griaule, *Conversations with Ogotemelli,* Oxford 1965.

olmayan dinamiğin gelişmesinde son derece önemli bir rol oynar. Galileo'nun hemen her eseri, felsefi, matematiksel, fiziksel ve psikolojik görüşlerin bir karışımından oluşur. Bu fikirler, bir arada anlam kazanır ve birbirlerinden kopuk oldukları izlenimini vermezler. Bu, bilim felsefesinin parlak bir dönemidir. Felsefe, kendisinden bağımsız olarak gelişen bir bilimi yansıtmakla yetinmez, ayrıca, yalnızca alternatif felsefi teorilerle uğraşmak üzere bir köşeye çekilmez. Bilime bir temel verir, onu hiçbir kışkırtmaya maruz bırakmaz, bu durumda doğabilecek sonuçları açıklar.

Böylesine aktif ve önemli bir rolün, giderek daha tutucu bir yapıya bürünen, salt uzmanlık sorunlarının meydana getirdiği düşünceler tarafından bastırıldığını ve bilime yalnızca onu yorumlayarak eşlik eden, ama hiçbir şeye karışmayan yeni bir türün nasıl ortaya çıktığını gözlemlemek de bir hayli ilginçtir. Bu gelişme, Ernst Mach gibi 19. yüzyılın mekanikçiliğinin karşısına kendi fikirlerini koyan ve bilimleri sadece verimi artırmak için değil, ayrıca özgür bir düşünme biçimine ulaşılmasını sağlamak için değiştirmeye çalışan inatçı ve tutarlı düşünürler tarafından zaman zaman engellenmiştir. Mach'ın düşünceleri bilim adamları ve filozoflar tarafından kabul edilir; ilk düşünceleri, bilimi dogmatik uykusundan uyandırıp reforme etmek için Galileocu bir biçime sokar; bununla beraber, *felsefede* yeni bir uyumculuk gelişir. Başlangıçta bu uyumculuk büyük bir devrimin bütün belirtilerini gösterir: "Metafiziksel" felsefeler eleştirilir, onlarla alay edilir ya da bir kenara atılırlar; bilimlerde her türlü dayanaksız spekülasyon zafer kazanır (bunda bilim adamının da büyük bir payı vardır); mantıktaki ilerlemeler dehşet salan savaş makinelerine dönüşür. Şimdi, başlangıçtaki bu ani kargaşadan geriye kalan nedir?

Geriye kalan şey, bilimi "yorumlamayı", yani bilimi değiştirmeye çalışmadan, onu açıklamayı amaçlayan bir uzmanlık

alanıdır. Bilim adamlarının ele alması gereken asıl sorunlar dikkate alınmadan açıklık talep edilir. Sınırlı bir okul felsefesinin, yani mantıksal ampirizmin gereklerinin yerine getirilmesi yeterli gibi görünür. Burada karşımıza çıkan şey, *çift yönlü bir uyumculuktur:* Hem bilim hem de mantıksal ampirizm korunmalıdır; bu durumda "yorum" kirli işin yapılmasını sağlar. Ama yakında bu mekanizmanın ipi kendi ayağına dolaşacaktır, öyle ki, asıl sorun bilimin ve pozitivizmin korunması değil, kendi varlığını sürdürebilmesi haline gelecektir. Böyle bir ölüm kalım savaşını izlemenin çok ilginç bir şey olacağını inkâr edecek en son kişi ben olurum; beni kuşkulandıran nokta, modern fiziğin, biyolojinin, psikolojinin ya da felsefenin bundan bir yarar sağlayıp sağlayamayacağıdır. Bilimlerin bundan zarar görme olasılığı daha yüksektir.

Bilimler, felsefi yöntemlerin budalaca sadeleştirilmesi ve salt kesinlik uğrunda gösterilen hatalı çaba yüzünden yarı yolda kalacaktır. Bununla beraber, ilgilendiğimiz tek nokta mevcut bir yöntembilimin belirli, oldukça basit modeller kullanıldığında ortaya çıkan sorunları çözüp çözmediği ya da bu yöntembilimin popüler bir ideolojinin, örneğin, mantıksal ampirizmin ilkelerine uyup uymadığı değildir. Ayrıca, sahip olduğumuz bilginin yanında bize bir uygulama alanı sağlanıp sağlanmadığını, yani kusursuz olmayan, kendi içinde çelişen, tamamlanmamış, belirsiz, birbirinden kopuk, birden fazla anlam taşıyan, belirli bir zaman biriminde tesadüfen karşılaştığımız teori ve "gerçeklerle" yalnız bırakılıp bırakılmadığımızı ve bu bilgiyi, bilimin kendisini merkezine oturttuğu çok katmanlı, fiziksel, psikolojik, sosyal (vs.) koşullar içerisinde nasıl düzeltebileceğimizi öğrenmek isteriz. Mantıksal yönden kendi içinde kusursuz bir kurallar dizisi pratiğe döküldüğünde tutarsız sonuçlara sahip olabilir (dansla ilgili mantıksal yönden kusursuz bir düşünce, defalarca ortaya çıkan kramplara neden olabilir); öte yandan, bu kurallar büsbütün yararsız olabilir. Böyle bir anlayışa, ancak felsefeyi

daha geniş bir kapsamda ele alarak ve yöntembilimsel spekülasyonu tarihsel araştırmalarla karşılaştırarak ulaşabiliriz. Bu yöntem uygulandığından bu yana çok uzun bir zaman geçmedi; sonuç şaşırtıcı olmuştur: Mantığa yönelmiş ampiristlerin soyutladıklarını iddia ettikleri bilim, bütün koşullardan ayrılır; bu koşulları zorlamak ise bilimi, yerini dolduracak herhangi bir şey üretmeden, yok eder.[1] Gerçekte, bilimin, bilim felsefesinden ayrılma süreci tamamlanmıştır. Bu durumda ne yapılması gerekir?

(6) Eğer bilim, bilim felsefesinin karşısında bulunuyorsa, bunun reçetesi son derece açıktır: Bize gerekli olan şey, açıklamalarını dışarıdan yapmayan, aksine, doğrudan bilim sürecinin içinde yer alan bir felsefedir. Bilimle felsefe arasında hiçbir sınır bulunmamalıdır. Ayrıca, sırf verimi, doğruluk derecesini, ampirik değeri ya da kaliteyi yükseltmekle yetinmemek gerekir. Mutlu geçen, pürüzsüz bir yaşamla karşılaştırıldığında bütün bunlar fazla önem taşımaz. Bizim, insanlara, bilimi uygarlaştıracak ve onu temelde her şeye kadir, son derece gerçek, ama diğer yandan da insanları aşağılayan merhametsiz bir bilim olarak kabul edecek gücü ve motivasyonu veren bir felsefeye ihtiyacımız vardır. Böyle bir felsefe, iddialı bir varoluş biçiminin -sözcüklerle ifade edilemeyenler de dahil olmak üzere- bütün özelliklerini ortaya koyup sınamak zorundadır. Bu yüzden, felsefe ve insan yaşamı arasında hiçbir sınırın bulunmaması gerekir. Felsefe, iki yüzyıldan uzun bir süredir salt sözcüklere, makalelere ve bilgeliğe hapsolmuştur. Kendimizi bu durumdan kurtarmak zorundayız. Anlatım biçimimizde yeni bir ideoloji oluşturup bunu zamanın gereklerine ve getirdiklerine uygun olarak değiştirmeliyiz. İşte bu noktada, başta değindiğimiz sorunlarla yeniden karşılaşıyoruz.

---

1 Bkz: Paul Feyerabend, Yönteme Hayır. Bir Anarşist Bilgi Kuramı Taslağı, Frankfurt 1976 (aslı: Against Method. Outline of an anarchistic theory of knowledge, 1975).

(7) Evreni ve Evrenin içinde insanın oynadığı rolü anlatmaya yarayan öğelerin, bütünün sağlamlığını artırmak için kullanılması, antik ideolojinin karakteristik özelliklerinden biridir. Her bölüm, toplumun ve toplumun temsil ettiği zihniyetin her zaman varlığını sürdüreceğini garanti edecek bir biçimde diğer bütün bölümlerle bağlanmıştır. Ama bunun her zaman yararlı olduğu söylenemez. Biz, varoluşun niteliğini iyileştirmek ve bu iyileştirmenin nerede gerekli olduğunu belirleyebilecek duruma gelmek istiyoruz. Hoşnutsuzluk, yalnızca toplumun ayrı kesimlerinin ihtilaf içerisine düştükleri yerde, örneğin, istekler ve hisler dış gerçeklikle çelişkiye düştüğü zaman ortaya çıkar. Yeni düşünceler temelde böyle bir çelişki sayesinde oluşur. Açık bir anlatım biçimi, ancak tek tek bölümlerin birbirlerine denk olması durumunda ilericilik olasılığına sahip olabilir. Bu, yalnızca bölümlerin önceden bütünlük karşısında özerk olmasıyla ve kendi varlıklarını sürdürebilmesiyle mümkün olabilir.

Bu nedenle, ayrı ayrı konuların yalnızca kendileri için var olması -ki bu çağdaş felsefenin belirgin bir özelliğidir- kesinlikle kaçınılmaz bir durumdur. Bu, arzu edilen bir ideolojik model yolunda atılan önemli bir adımdır. Daha ileriye gidebilmek için, mevcut ilişkileri eleştirenlerin (Marksistler de buna dahildir) düşündüğü gibi uyum ve sağlamlık ilkesine geri dönmek değil, aksine, öncelikle eski ideolojilerin -teorilerin, kitapların, düşüncelerin, duyguların, seslerin, kurumların- temel bileşenlerini karşılıklı etkileşim içinde bulunan antagonist öğelere dönüştürecek yeni bir yaşam biçiminin geliştirilmesi gerekir. Brecht tiyatrosu, bu tür bir varoluş biçimi geliştirmeye çalışmış bir denemedir. Ama Brecht bunu tam anlamıyla başaramamıştır. Benim önerim, bu denemeyi filmle yapmak olacaktır.

(8) Yönetmenin sahip olduğu olanakların sayısının ve özgürlüğün boyutlarının diğer iletişim araçlarıyla karşılaştırılamayacak kadar geniş olması, filmin sağladığı önemli avantaj-

lardan biridir. Tiyatroda rengi ve konuyu birbirinden ayırıp bunların birbirinden bağımsız olarak etki yaratmasını sağlamak imkânsızdır. Ama film bu güçlüğü aşabilir. Tiyatroda, ifadeyi insan bedeninden ayırmak imkânsızdır. Oysa film, bu imkânsızlığın üstesinden gelebilir. Tiyatroda, bir karakterin, gözlerimizin önünde güçlü ve canlı bir birey haline gelene kadar, nasıl parça parça bir araya geldiğini göstermek imkânsızdır. Film bu engeli de aşabilir. Elbette tiyatronun bu yetersizlikleri yalnızca derece derecedir ve kesin değildir. Ekkehard Schall'ın, Arturo Vi adlı karakteri nasıl adım adım şekillendirdiğini hiçbir zaman unutmayacağım. Bu komedideki her adım, görkemli bir uygulamaydı; olaylar, üst üste yığılmaları sonucu birdenbire, gizlenmiş olan inanılmaz bir siyasi ikna kabiliyeti oluşana dek, gülmekten kırıp geçiriyordu. Tiyatro, sıradan bir eleştirmenin sandığından daha fazla olanaklara sahiptir. Ama film, bugüne kadar elde edilmiş olan kazanımlardan vazgeçmeden, her zaman ekleyebileceği yeni şeyler bulabilir.

Film, suratlardaki değişimi (kamera teknikleriyle, makyajla ve mimikle) ve bedendeki değişimi yakından gösterebilir. Mekânsal, zamansal ve içeriksel aralığın yarattığı etkileri yansıtabilir. Sahne, kitap ya da yaşam arasında gidip gelebilir vs. Elbette bu iletişim aracının sunduğu bütün olanakları kullanarak tüketebilecek, *düşünen* yeni bir yönetmen neslinin oluşması da zorunludur. Böyle bir neslin ortaya çıkması, eski filozofların eserlerini yaşatacak ve son birkaç yüzyılın getirdikleriyle beslenen, yabancılaştırılmış işe son verecek yeni ideolojilerin başlangıcı olacaktır.

ÖZGÜR BİR TOPLUMUN UZMANLARI

(Katolik Chicago Loyola Üniversitesi'nde bir konferans)

Bayanlar Baylar,

İzin verirseniz, bir itirafla başlamak istiyorum. Bu metni, bilimdeki bazı facia dolu olduğunu düşündüğüm gelişmelerin neden olduğu öfkeli bir ruh hali içinde, bir dereceye kadar kendimi haklı görerek kaleme aldım. Bu nedenle, yapacağım konuşma biraz kaba, muhtemelen biraz da insafsız gibi gelecektir. Kendini beğenmişlik duygusunun olumlu hiçbir işlevi olmadığını, var olan kaygı ve gerilimleri artırmaktan başka bir işe yaramadığını itiraf ederken, öte yandan, bir parça öfkenin kimi zaman çok yararlı bir şey olduğuna ve etrafımızda olup bitenleri daha açık bir şekilde görmemize yardımcı olduğuna inandığımı belirtmek istiyorum.

Bilimle ilgili çok yüce düşüncelere sahibim, ama bilimin neredeyse % 95'i uzmanlar tarafından belirlenmesine rağmen, uz-

manlara pek fazla saygı duymuyorum. Bilimin her zaman amatörler sayesinde ilerlediği ve uzmanların bu ilerlemeyi durdurdukları görüşündeyim. Bu görüşümde tamamen yanılıyor olabilirim, ama bunu ortaya çıkarmanın tek yolu, bu konuda konuşmaktır. İşte gerekçeleriyle birlikte size sunmak istediğim konuşma.

Uzmanlar hakkındaki görüşlerim şunlardır: 18 yaşındaki gençlere sözde olgunlaşmadıkları için seçme hakkı vermediğimiz şu günlerde, gerçekte olgunluğa erişmemiş olan uzmanlara kesinlikle seçme hakkı vermememiz gerekir. Onların yetişkin, olgun ve sorumluluk bilincine sahip olmalarını, başka bir deyişle, uzmanların birer amatör olmasını beklemeliyiz. Özgür bir toplum, kuşkusuz her yaşam biçiminin taşıdığı değeri onaylar; dolayısıyla, olgunlaşmamışlığın da bir değeri olduğunu kabul edecektir. Bu yüzden, özgür bir toplum, seçme hakkını uzmanlara verdiği gibi, 18 yaşındaki gençlere de verecek, ama birçok şeyin kaderi çalışmalarına bağlı olduğundan, uzmanları büyük bir dikkatle göz hapsinde tutacaktır. (Ayrıca özgür bir toplum kendisini oluşturan katılaşmış parçaları hakkında bilgi sahibi olmak zorundadır.) Böylece uzmanlar muhakkak seçme hakkını elde edeceklerdir; her vatandaşa olduğu gibi, onlara da kulak verilecektir, ama ulaşmayı çok arzu ettikleri ayrıcalıkların hiçbirine sahip olamayacaklardır. Eğer bilimi toplumla bütünleştirmek istiyorsak, amatörler, uzmanların çalışmalarına göz atacak ve alınması gereken kararları alacaklardır. Bilimin amatörler tarafından kontrol edilmesi, hiçbir sakınca doğurmayacaktır. Ben böyle düşünüyorum. İzin verirseniz, düşüncelerimi açıklamak istiyorum. Uzman denince, gözümün önünde, sınırlı bir alanda mümkün olduğu kadar büyük bir üstünlüğe ulaşmaya karar vermiş bir erkek ya da bir kadın canlanıyor. Uzman, kendisini çoğu yönden sınırlandıran belirli kriterlere uymaya karar vermiş -buna üslubu ve kendisine özgü tarzı da dahildir- ve ha-

yatının büyük bir bölümünü bu kriterlerle uyum içinde geçirecek duruma gelmiştir. Arada sırada farklı alanlara yönelmeye, çağdaş müzik dinlemeye, (her ne kadar işinde olsun, başka bir yerde olsun, yalnızca iş elbisesini giymeyi arzu etse de) modaya uygun giyinmeye ya da öğrencilerini baştan çıkarmaya karşı değildir. Ama bu etkinlikler, onun gözünde, özel yaşamında işlenmiş birer hatadır; bunların uzmanlık çalışmalarıyla uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Mozart'ı ya da "Hair"i sevmesi, fizik alanındaki çalışmalarına bir melodi ya da daha uygun bir ritim kazandırmaz. Başından geçen herhangi bir olay, kimya araştırmalarına renk katmaz.

Uzmanların bu şekilde yalnızca kendi alanlarına yönelmesi, oldukça olumsuz sonuçlara yol açar. Uzmanlık alanları, insan hayatını mutlu ve yaşanmaya değer kılan bütün unsurlardan soyutlamakla kalmaz, ayrıca, bu unsurlar fakirleşir, duygular merhametsizleşir ve düşünceleşir; aynı şekilde düşünceler de sıcak ve insancıl yönlerini kaybeder. Gerçekte "özel alanlar", insan varlığına hizmet etmekten çok, zarar verir. Her profesyonelliğin kendine ait bekçi köpekleri vardır; en küçük bir değişim ya da değişim tehdidi tekrar kontrol edilir ve umuma açıklanır; uyarılar dikkate alınmaz ve bütün aygıt statükoyu yeniden üretmek için harekete geçer. Duygularımızın niteliğiyle kim ilgilenir? Dilimizin insanları kaynaştıran özelliklerini, teselliyi, anlayışı ve kişisel eleştiriyi kim dikkate alır? Bunlarla ilgilenen hiçbir kurum yoktur. Profesyonellik bu noktada da kendisini göstermektedir. Bununla ilgili birkaç örnek vermek istiyorum:

Galileo 1610 yılında ilk defa teleskobu bulduğunu ve bununla yaptığı gözlemleri açıkladı. Bu bilimsel olay, bizim büyüklük iddiası içinde olan 20. yüzyılda ulaştığımız her şeyden daha önemli bir adımdır. Bununla yalnızca bilim dünyasına yeni ve gizemli bir araç kazandırılmamış (bilim dünyası diyorum, çünkü makale Latince yazılmıştı), ayrıca, bu araç, alışılmışın dı-

şında bir amaç için kullanılmıştır; doğrudan gökyüzüne doğru çevrilmiştir. Şaşırtıcı sonuçlar, Kopernik'in yaklaşık 50 yıl önce ileri sürdüğü ve kabul görmekten çok uzak olan yeni teorisini doğruluyordu. Galileo'nun, makalesine nasıl başladığına bir bakalım:

"Yaklaşık 10 ay önce bir Hollandalının gözlemciye çok uzak bir mesafede bulunan nesneleri çok yakınmış gibi gösteren bir dürbün yaptığı haberi kulağıma çalındı. Bu dikkate değer buluşla ilgili, kimilerinin kabul ettiği, kimilerinin de karşı çıktığı bazı bilgiler yayıldı. Birkaç gün sonra Parisli bir Fransız soylusu olan Jaques Badovere'in bana gönderdiği mektupta bu haberi doğrulaması, beni bütün kalbimle benzer bir araç yapmaya itti..." vs.

Kişisel bir öyküyle başlıyoruz ve bu öykü bizi yavaş yavaş buluşlara götürüyor; bu buluşlar aynı şekilde açık, somut ve renkli bir biçimde anlatılıyor. Galileo, ayın şekliyle ilgili olarak şunları yazıyor:

"Ayın yüzeyinde hayranlıkla seyretmekten kendimi alamadığım ve burada değinmek zorunda olduğum başka bir şey var; ayın neredeyse tam merkezinde, geriye kalan bölümünden daha çok yer kaplayan, bir çukurluk var. Bu çukurluğu ayın hem ilk hem de son dördünde gözlemledim ve yukarıda bulunan şekilleri ikincisinde mümkün olduğu kadar benzer bir şekilde göstermeye çalıştım..." vs.

Galileo'nun çizimi, makalesini ilk okuyanlardan biri olan Kepler'in dikkatini çeker. Kepler bunu şöyle yorumluyor: "Genellikle ayın sol köşesi olarak kabul ettiğim daire şeklindeki bu büyük çukurluğun görünüşüne şaşırmadan edemiyorum. Acaba bu eser doğaya mı, yoksa sanatkâr bir ele mi ait? Ayda canlı varlıkların bulunduğunu varsayalım (Pisagor ve Plutarkhos'tan bu yana bu düşünceyle oynamaktan büyük bir haz duyarım); belli ki, aydaki yerliler bizim dünyamızdakilerden daha büyük

dağlara ve vadilere sahip olan yerleşim yerlerine bir ifade yüklüyorlar. Bununla beraber, muhtemelen çok büyük bedenlere sahip olduklarından, daha büyük projelerle uğraşıyorlar..."

"Gözlemledim", "gördüm", "hayrete düştüm", "şaşırmaktan kendimi alamadım", "hayran kaldım" -bu, bir kimsenin, dostuna ya da canlı bir insana hitaben yaptığı bir konuşma biçimidir.

Bugün içine düştüğümüz bu profesyonelleşme belasından herkesten daha çok sorumlu olan korkunç Newton, renklerle ilgili ilk yazısına, diğerlerine benzer bir üslupla başlıyor:

"... 1666 yılının başında kendime üç kenarlı bir prizma dürbünü buldum ve renklerin hayranlık verici mucizesini incelemeye koyuldum: Bu amaçla odamı karartıp içeriyi az miktarda güneş ışığının girmesini sağlamak için, panjurun üzerine küçük bir delik açmıştım. Prizmayı ışığın giriş yerine koydum ve bu şekilde ışığı karşıdaki duvara yönlendirdim. İlk başta bu yöntemle üretilen renkleri görmek eğlenceli oldu; ama bir süre sonra bunları daha dikkatli bir şekilde izlemeye koyulduğumda, renkleri uzunlamasına gördüm ve hayrete düştüm."

Bu raporların konusunun soğuk, nesnel, "insan olmayan" ruhsuz doğa olduğunu unutmamak gerekir; burada, yıldızlardan, prizmalardan, merceklerden, aydan söz edilmektedir. Ama bunlar son derece canlı ve büyüleyici bir biçimde anlatılmakta, okuyucuya, buluşu yapan kişinin bu yabancı ve yeni dünyaya ilk girdiği zaman duyduğu merak ve heyecanın aynısını vermektedir.

Şimdi de bunları Masters ve Johnson'ın best-seller listesinde yer alan, yakın bir dönemde yayınlanmış *Human Sexual Response* adlı kitabının giriş bölümüyle karşılaştıralım. Bu kitabı iki nedenden ötürü seçtim. Öncelikle, geniş bir kitleye hitap etmektedir. Yalnızca belirli bir grubun üyelerini değil, "normal" insanların büyük bir bölümünün günlük yaşamı üzerinde etkili olan önyargılara karşı çıkmaktadır. Diğer bir neden de, bu ki-

tapta işlenen konunun yeni olması ve kendine has bir terminolojiye sahip olmamasıdır. Ayrıca taşlarla ya da prizmalarla değil, insanlarla uğraşmaktadır. Buna dayanarak, bu kitapta Galileo, Kepler ya da Newton'dan daha canlı, daha ilginç bir giriş beklerdik. Ama böyle bir giriş yerine, ne ile karşılaştığımıza bir bakalım:

"İnsandaki süper dirençli gonadal dürtü dikkate alındığında, bilimin seks psikolojisinin merkez noktasında yer alan müfret çekingenliğini açığa vurması, pek az garipsenecek bir durum değildir..." vs.

Bu, bir insan dili olmaktan çıkmıştır artık. Bu, uzmanların dilidir. Konunun betimleyici dilden tamamen uzaklaştığına dikkat etmek gerekir. "... ortaya çıkardığımda çok şaşırmıştım" ya da, burada iki yazar söz konusu olduğundan, "... çok şaşırmıştık" gibi ifadelerin yerine, yalnızca "şaşırtıcıdır" gibi donuk ve sevimsiz ifadeler kullanılmaktadır. Aynı şekilde, ikincil derecede önemli olan teknik terimlerin cümleye girdikleri ve bunları çok eski çıngırak, böğürme ve homurdanma tonlarıyla doldurdukları göze çarpmaktadır. Herhangi bir bilgi yetersizliğinden ya da okuyucu kitlesinin kimlerden oluştuğunun bilinmemesinden değil, aksine, sırf belirli bir profesyonel ideal ve nesnellikle uyum içinde görünen ifadelerde bulunabilmek için, yazarla okuyucu arasına bir set çekilmektedir. Bu çirkin ve anlaşılması zor dil kullanımı her yerde karşımıza çıkmakta ve en açık, en basit ifadelerin yerine geçmektedir.[1]

1 U. Pörsken ("Sahte Bilim Üzerine", Neue Rundschau 1974) haklı olarak şöyle yazıyor: "Frankfurt Okulu öğrencilerinde ya da bugün *Kapital*'e yönelen ve bu kitaptan alıntı yapan öğrencilerde, içinde öğretmenlerinin ya da genel olarak bilimin anlatım tekniklerinin yoğunlaştığı ve serbestçe kullanılabilen dekor parçaları olarak 'çalıştığı' gösterişli bir dil göze çarpar." Pörsken, bir "materyalist bilgi kuramcısından" yaptığı uzun bir alıntıdan sonra şöyle devam ediyor: "Bu cümlelerde ne bir ses duyulabiliyor ne de bir okuyucu görülebiliyor; insana dair hiçbir his yok. Yazar, kavramlarla okuyucunun duymasını, özellikle de görmesini engelliyor. Yorumbilim, dilsel aktarımları açıklarken, 'sağlam bir prensibe' bağlı kalarak,

Kitabın 65. sayfasında, bir defadan fazla orgazm olabilen kadının, partnerinin çekilmesinden sonra, kendisine has olan fizyolojik süreci tamamlamak için sık sık mastürbasyon yapmak zorunda kaldığı anlatılıyor.

Yazarlar daha sonra, kadının ancak yorulduktan sonra mastürbasyona son vereceğini anlatmak istiyorlar. Bütün anlatmak istedikleri budur. Gelin, bunu nasıl ifade ettiklerini görelim: "Böyle aktif bir mastürbasyon seansının süresi yalnızca fiziksel bitkinlik tarafından belirlenir."

Kitabın bir sonraki sayfasında, erkeğe, kadına, ne istediğini ya da ne istemediğini açıkça sorması tavsiye ediliyor. "Kadına sorması gerekir" - yazarların söylemek istediği şey budur. Ama bu cümlenin kitapta nasıl ifade edildiğini dinleyelim: "Erkek, partnerini vokalleşmesi için cesaretlendirirse, sınırsız derecede efektif olacaktır." Bu cümle, "kadına soracaktır" cümlesinin yerine kullanılmıştır - tamam, denilebilir ki, yazarlar her şeyi kusursuz bir şekilde anlatmak istiyorlar, toplumun genelinden çok, kendi uzmanlık alanlarındaki insanlara hitap ettiklerinden, daha özel bir dil kullanmak zorunda kalıyorlar. Öncelikle, ilk noktaya, yani kusursuz anlatıma değinmek istiyorum: Söz konusu durum dikkate alındığında, erkeğin "sınırsız derecede efektif" olacağını söylemeleri gerçekle tam olarak bağdaşan doğru bir ifade değildir. İkinci noktaya ilişkin olarak şunu belirtmek istiyorum: Burada ele alınan konu, organların yapısı ya da tıpta özel bir terminolojiye sahip fizyolojik süreçler değil, aksine, günlük yaşamda karşılaşılan sıradan bir şeydir. Galileo ve Newton yaşadıkları dönemlerde fiziğin kendine özgü bir dili olmasına ve birçok teknik terim içermesine rağmen, ifadelerinde böyle bir dil kullanmamışlardır. Özel bir dil kullanmamışlardı, çünkü, yeni bir başlangıç yapmak istiyorlardı. Masters ve Johnson da ken-

bir makine gibi 'çalışır'. Yorumbilimcinin kendisi açığa çıkmaz ve görüşlerini açıklayan bir özne olarak varlığını hissettirmez."

dilerini aynı şeyi yapmak isteyen kişiler olarak görüyorlar. Ne var ki, açık bir ifadeyle konuşmayı beceremiyorlar. Konuşma yetileri ve duyarlıkları o derece bozulmuştur ki, insan bunların tekrar normal bir İngilizce konuşmayı başarıp başaramayacaklarını kendi kendine sormadan edemiyor.

Bu sorunun cevabı, elimde bulunan küçük bir makalede mevcuttur. Makale, 1968/69 kışında Berkeley'de oldukça huzursuz geçen birkaç hafta içinde ortaya çıkan polis vahşetini araştırmak amacıyla kurulmuş bir komitenin raporunu içeriyor. Komite üyelerinin hepsi de yüce amaçlara sahip insanlardı. Üniversite yaşamının akademik yönlerinden çok, hoşgörü ve iyi yürekliliğin hâkim olduğu bir ortam yaratmakla ilgileniyorlardı. Çoğu sosyoloji ya da benzer alanlardan geliyordu; yani Galileo gibi merceklerle, taşlarla ve yıldızlarla değil, aksine, insanlarla uğraşan sosyal bilimlere mensuptu. Aralarında, öğrenciler tarafından yapılması gereken derslerin açılması için uzun zaman çaba harcamış, ama sonunda bıkkın bir şekilde bundan vazgeçmiş bir matematikçi vardı - "yerleşik akademik prosedürleri" değiştirebilecek durumda değildi. Peki, bu iyi niyetli insanlar nasıl bir rapor yazıyor? Değerli zamanlarını ayırdıkları ve yaşamlarını iyileştirmek istedikleri insanlara nasıl bir dille hitap ediyorlar? Profesyonelliğin sınırlarını - en azından böyle bir konuda geride bırakabiliyorlar mı? Konuşabiliyorlar mı? Hayır, konuşamıyorlar.

Yazarlar, polislerin çoğu zaman insanları öfkelendiren tutuklamalar yaptığını söylemek istiyor: "Eğer mevcut kişilerin ajitasyonu kaçınılmaz sonuç ise..." "Ajitasyon", "kaçınılmaz sonuç" - bu özel bir laboratuvar dilidir; bu dil, genellikle sıçanlara, farelere, köpeklere ve tavşanlara eziyet eden ve büyük bir dikkatle bu eziyetlerinin sonuçlarını not eden insanların dilidir; bu dil şimdi insanlara da uygulanmıştır; kaldı ki bu insanlara sempati duyulmakta, amaçları desteklenmektedir. - Polislerin ve

grevcilerin birbirleriyle neredeyse hiç konuşmadıklarını söylemek istiyorlar: "Grevcilerle polisler arasında iletişim mevcut değildir." Bu insanların dikkatinin merkezinde ne grevciler ne de polisler vardır; onları ilgilendiren en önemli nokta, hakkında şunu ya da bunu öğrendikleri, onunla insanlardan daha içli dışlı oldukları iletişimdir. - Komitede 80'den fazla kişinin yer aldığını ve raporun bu 80 kişi içinden 30 kişinin raporlarındaki ortak noktaları içerdiğini söylemek istiyorlar: "Bu raporda, 80'den fazla fakülte gözlemcisi tarafından ibraz edilen 30 raporun konsensüsü aksettirilmeye çalışılmıştır." Devam edeyim mi? Yoksa profesyonelliğin doğurduğu olumsuz sonuçların düşündüğümüzden çok daha zararlı olduğu yeteri kadar açık mı? Bazı profesyoneller konuşma yetilerini dahi kaybetmiş, dilini içinde bulunduğu duruma uydurabilen, yani fizik dersinde fizik terimlerini kullanırken, sokaktaki arkadaşlarıyla günlük dilini kullanabilen 18 yaşındaki gencin ruhsal gelişim aşamasından daha geriye düşmüşlerdir. Bilim üzerine yaptığım genel eleştirilerimi haklı bulan birçok meslektaşım, dille ilgili bu tür sorunların vurgulanmasının suni ve abartılı olduğunu düşünüyor. Dilin bir düşünme aracı olduğunu, fakat düşünmeyi, benim sandığım kadar etkilemediğini söylüyorlar. Bu düşünce, ancak bir insanın farklı konuşma biçimlerine sahip olması, ama duruma göre bir dilden diğerine geçebilme yetisini koruması durumunda doğru olabilir. Ama buradaki asıl sorun bu değildir. Burada, yalnız kalmış ve oldukça boş bir dil kullanımı bütün işlevleri üstlenmekte ve her durumda karşımıza çıkmaktadır. Bu çirkin ve insandan uzak dış görünümün ardında yatan düşüncenin (örneğin, insan yerine "iletişim" gibi soyut bir sürecin vurgulanması) canlı ve insanla ilgili olduğu söylenebilir mi?

Bir uzmanın varlığının kötü bir şey olduğunu ve bununla gurur duyulamayacağını Aristo da fark etmiştir. Aristo'ya göre, özgür bir adam denge duyusuna sahip olmak zorundadır. Bu

adamın bir perspektif duyusu olmalıdır. Politika, bilim ve sanat alanlarında geniş bilgilere sahip olmalıdır. Bütün bu alanlara belirli bir eğilim göstermeli ve bunların kendi varlığını belirli bir ölçüde etkilemesine izin vermelidir. İnsanlar düşünür - ama duyguları da vardır. Politikaya ilgi duyarlar - ama aynı zamanda yıldızlara da hayran kalabilirler. Güç isterler - ama kimi zaman daha büyük bir otoritenin boyunduruğu altında yaşamak isterler. Bu yönelimlerin ve alanların hiçbiri diğerinden daha üstün bir konuma ulaşmamalı ve hepsine belirli bir uzaklıkta kalınarak yaklaşılmalıdır. İnsan böyle bir uzaklığa, kendisine bir konu seçip sonra da, ben bu konuya gösterdiğim eğilime bir sınır koyacağım, diyerek ulaşamaz. Bu tür bir düşünce, belirlenen sınırın ötesinde olup bitenleri algılayan somut bilinçle desteklenmediği zaman, çok geçmeden etkisini yitirecek ve boş bir formül haline gelecektir. İnsanı ruhsal yönden sınırlanmaktan ve yalnızca kısmen insan olmak anlamında, taraflı olmaktan koruyan şey, bu somut bilinçtir; somut bilinç, insanı köle olmaktan kurtarır. Başka bir deyişle, insan yalnızca bir amatör olduğu zaman özgür bir insan olup özgür bir insanın yüceliğine ve konuşma biçimine ulaşabilir. Aristo (*Politika* 1337b) şöyle yazıyor: "Bedeni ya da ruhu... erdemin uygulamaya dökülmesine daha az elverişli kılan her türlü etkinlik, sanat ve bilim bayağıdır; bedeni yoran böyle sanatlarla birlikte, ruha zarar veren ve onu aşağılayan bütün ücretli işler de bayağıdır. Özgür bir adamın ulaşması gereken bazı serbest sanatlar vardır, ama bunlara da belirli bir derecede yaklaşmak gerekir; bu sanatlarda mükemmel olabilmek için kendisini bunlara fazlaca adadığı taktirde, yine kötü sonuçlar ortaya çıkacaktır" - bu durumda, özgür adam hem ruhen hem de bedensel olarak bir köle haline gelecektir. Akademik kariyerin özellikle sağlam bir statüye sahip olmayan üyelerini nasıl köleleştirdiğini düşünmek ve bu kölelerin özgürlükten ya da özgürlük olarak algıladıkları şeyden bir nebze soludukları

zaman, ne kadar hırslı ve hoşgörüsüz olduklarını göz önüne getirmek gerekir. Robert Merten, bu konuyla ilgili olarak şunları yazıyor:

"Bilimin örgütlenmesi, rekabet ilişkileri sonucunda belirlenmiş olan işbirliği içerisinde kurumsallaşmış bir uyanıklık sistemi gibi işler. Başkalarının (çalışma sonuçlarının içeriğini anlamaksızın) nerede yanıldığını, nerede takılıp kaldığını ya da neleri göz ardı ettiğini ortaya çıkaranlar ödüllendirilirler; ayrıca bu onların görevidir. Böyle bir sistemde, bilim adamları herhangi bir bilimsel iddiayı parçalara ayırıp incelemeye hazırdır. Sonu gelmeyen bu eleştirel değerlendirmeler mübadelesi, ödül ve ceza yöntemiyle bilimde o kadar çok yaygınlaştırılır ki, bununla karşılaştırıldığında anne ve babanın çocuklarının davranışlarını yönlendirmesi, bir çocuk oyunundan farksızdır."

Elbette bilimin güzelliğini, buluşların verdiği hazzı, bilgiye ve gerçeğe ulaşmanın temelde insancıl olan karakterini methiyelerinde överek, dinleyicilerini büyüleyen ozanlar da vardır. Korkarım ki, bu ozanlar oldukça gerilerde kalmış, unutulmuş bir çağı anlatmaktadır; şarkıları da bugünkü sefaleti unutmamızı sağlayacak kadar melodik değildir. Özetle şunu söyleyebiliriz: Günümüz uzmanları üstün nitelikli, yararlı ve yerleri kolay kolay doldurulamayacak insanlardır; bununla beraber, çoğunlukla sevimsiz, rekabet kaygısı taşıyan, yüreksiz kölelerdir. Bunlar hem ruhlarında, hem konuşmalarında, hem de toplumsal konumlarında birer köledir.

Buraya kadar anlattıklarım, meselenin yalnızca bir yönüdür ve diğer yönüyle karşılaştırıldığında oldukça zararsız gibi görünür. Binlerce genç insanın, durmadan çalıştırıldıkları uzmanlık alanlarına nasıl da coşkulu bir şekilde girdiklerini, bu süreçte, temelde benzemek istedikleri bilgisayarlardan neredeyse hiç ayırt edilemeyecek duruma gelene kadar, kimi zaman cezalandırılıp kimi zaman da ödüllendirildiklerini ve aklın temelini

oluşturduğunu düşündükleri adımlara kendini beğenmişlik, dar perspektif, püritanizm ve kötü nükteler ilave ettiklerini görmek, umutsuzluk vericidir. Bugün geldiğimiz noktada, cansız ve köleleşmiş olan bu ruhlar, hemen herkesi, bilgiye ve anlama yetisine sahip olduklarına, yalnızca kendi alanları değil, toplumla ilgili birçok alanda da bilgili olduklarına, öyle ki, çocuk eğitiminin kendilerine bırakılması ve bu alandaki çalışmalarını, dışarıdan gelecek hiçbir kontrole ve ilgili amatörlerin denetimine maruz kalmadan yürütecek yetkileri elde etmeleri gerektiğine inandırmışlardır. Bilim ideolojisinin (genel anlamda: uzman ideolojisi) en temel görüşlerinden birisi de, bir bilim adamının düşündüklerini yalnızca başka bir bilim adamının anlayabileceği, bir bilim adamının nereye yerleştrilmesi gerektiğine, yine başka bir bilim adamının karar verebileceğidir. Örneğin, yalnızca bir bilim adamının kendi dalında nasıl bir eğitim verileceğini, bu dalı diğer dallardan ayıran en önemli noktaları yalnızca onun bildiğine inanılır. Uzmanların bu talebi, makalemin bundan sonraki bölümünde ele alınacaktır. Bir yığın darkafalı ve kibirli kölenin, özgür insanlara kendi yaşamlarını nasıl düzenlemeleri gerektiğini anlatmasına izin verebilir miyiz? Bunların, bizlerden böyle bir acizlik beklemeleri için ne gibi gerekçeleri vardır? Hangi nedenlere dayanarak, çalışmalarının uzman olmayanların egemenliğinden çıkması gerektiğini (diğer yandan da, çalışmalarının yine bu amatörler tarafından finanse edilmesini isterler), devlet yapısı ile ilgili düşüncelerine prim verilmesi gerektiğini ve genç insanların eğitimin tamamen kendilerine bırakılmasının daha uygun olacağını ileri sürerler? İncil'deki dünya yaradılış tarihinin yerini insanlara ait olan evrim teorileriyle doldurmak gibi küstahça bir talebin, ne gibi bir dayanağı vardır? Neden kendi alanlarını sırf bilime ters düşmemek uğruna sürekli olarak yenileyen teologlar vardır? Acaba bilimsel teorilerin, İncil'deki metinlere sadık kalınarak yapılan tefsirlerin sonuçların-

dan daha sağlam oldukları kanıtlanmış mıdır? Kanıtlar nelerdir? Hep birlikte görelim!

16. ve 17. yüzyılda gerçekleşen bilimsel devrim, bilimin gelişmesinde önemli bir adım olmuştur. Bugün hâlâ bu olayın köklü bir ampirizmin sonucu olduğuna ve bu bilimsel devrimin ortaya çıkmasının yalnızca gözlemlere ve akla uygun genellemelere uymayan görüşlerin soyutlanmasına karar verilmesinden kaynaklandığına inanan birçok kişi vardır. Neredeyse hiç kimse Kopernik'in, Aristo ve Batlamyos'un evrenbiliminde karşılaşılmış olanlardan daha büyük zorluklar yaşamış olabileceğini ve fikirlerinin belki de sırf bu amaçla yapılan değişikliklerden, safsatalardan ve bir yığın saçmalıktan ötürü başarı kazanmış olabileceğini itiraf edebilecek durumda değildir. Galileo'nun Kopernik'e olan sarsılmaz inancı, inatçılığı, propagandacılığı, hilekârlığı başladığı mücadelede oldukça önemli bir rol oynamıştır. Galileo'nun görgüye karşı nasıl kuşkucu yaklaştığını ve sık sık açık ve şüphe götürmez bir gözlem konusundaki hipotezi tercih ettiğini görmek ilginçtir. Bu kuşkuculuğun çeşitli nedenleri vardır; her şeyden önce görgünün, küçümsediği büyücülük geleneğinde belirli bir rol oynamış olmasından kaynaklanır. Agrippa, Trithemius, efsanevi Faust - bütün bu kahramanlar aklın sınırları olduğunu; bazen gizemli, büyülü, bununla beraber, son derece güvenilir bir kaynak olan görgüyle bütünleşmesi gerektiğini gösterirler. Agrippa *De occulta philosophia* adlı eserinde şöyle yazıyor: "Formal güçler, gizli güçler olarak adlandırılır, çünkü, bunları hareket ettiren nedenler bizim için gizlidir; insan aklı bunları her yönden keşfedemez. Bu durum, filozofların derin düşünceler yerine, deneyimlere yönelmelerine yol açar." Gizli güçlerle uğraşan simya tam anlamıyla ampiriktir. Burada da aynı şekilde, büyücüleri keşfetme sanatı vardır. En zor ve en yorucu şartlar altında büyücüleri keşfetme yeteneğinin "bilgili yazarların eserlerinin esaslı bir şekilde öğrenilmesinden

mi, yoksa okunmasından mı" ileri gelip gelmediği sorusuna, 16. yüzyılın 40'lı yıllarının son derece asil bir bilgini, aynı zamanda da amansız bir büyücü avcısı olan Master Matthew Hopkins şu cevabı veriyor: "İkisinden de değil, aksine, orta derecede paha biçilse de, aslında bir yargıya ulaşmanın en açık ve en emin yolu olan görgüden ileri gelir." *(The Discovery of Witches,* Answer Three). Burada Bacon'a yaklaşıyoruz. Bacon'un ampirizmi, büyücülük geleneğiyle çokça haşır neşir olmuş, ama diğer yandan, Luthercilerin ve bunların sağlam bir inanç belirleme yönündeki ideallerinin etkisinde kalmıştır. Bu durum, eserinin bazı yerlerinde kolayca fark edilebilir: "İdollerin bütün biçimlerini ve özelliklerini ele almış bulunuyoruz. Bunların hepsi kesin ve ciddi bir kararlılıkla reddedilmeli ve yadsınmalıdır. Akıl bunlardan bütünüyle kurtarılmalı ve arındırılmalıdır, öyle ki, bilimlerde bulunan muhtemelen göklerin krallığına benzeyen insan krallığına girme izni, çocuklardan başka hiç kimseye verilmemelidir." (*Novum Organon* 68).

Ampirizmin bilginin geniş bir alanında düşünmeyi soyutlayan bu tür büyülü ve coşkulu biçimleri Galileo tarafından devinim üzerine yaptığı ilk çalışmalarında ve sonraki dönemlerinde belirgin bir kuşkuculuk ve isteksizlikle karşılanır. (Galileo'nun, gelgit olayının ayla bağlantılı olarak açıklanmasını astrolojik izler taşıması nedeniyle reddetmiş olduğunu düşünmek gerekir). Galileo, akılcı bir biçimde geliştirilmiş olan Aristocu ampirizme dahi yüz çevirir. Aristo, görgünün ne olduğunu gösterir ve neden temel olarak kabul edilmesi gerektiğini açıklar: Aristo'ya göre görgü, normal koşullar altında işler durumda bulunan duyularımızla algıladığımız ve daha sonra herkesin anladığı bir dille tarif ettiğimiz şeydir. Görgü inandırıcıdır, çünkü, insan ve evren birbiriyle uyum içindedir. Galileo, bu uyumu yadsımaz, ama bunun bize içinde yaşadığımız dünyanın temel yasalarını keşfetmeye yardımcı olacağından kuşkulanır. Algıladığımız

fenomenler bu evrensel yasalara, aynı zamanda bunları ortaya çıkaran kendine özgü yasalara da bağlıdır. Örneğin, yıldızları algılamamız, ışığın özelliklerine, dünyanın atmosferindeki şartlara ve duyularımızın algılama gücüne bağlıdır. Aynı şekilde, gökyüzündeki hareketleri algılamamız, yıldızların hareketlerine, gözlem yaparken bulunduğumuz konumun ve dünyanın özel şartlarına ve duyularımızın duyarlılığına bağlıdır. Bu nedenle, fenomenleri analiz etmek, sınıflandırmak ve bunlardan kökenlerinin özel koşullarına dayanan şeyleri ortaya çıkarmak gerekir.

Galileo, bu analizi büyük bir kuramsal öngörüyle yapar ve analiz sonuçlarını daha büyük bir konuşma kabiliyetiyle tanıtır ve savunur. Çok geçmeden, Kopernik'in evrenbilimini benimser. Analizin uç noktasını belirler. Dinamik ve optik alanındaki araştırmalarına etki eden bu uç nokta, onu Kopernik'in evrenine ulaştıran noktadır. Dinamiğinin, ilginç bir teori biçiminden, hareketin, hatta dünya gibi büyük ve ağır bir kütlenin hareketinin herhangi bir metris kuvvet olmadan gerçekleşebildiği düşüncesine dönüşmesindeki etken esaslı ve karmaşık bir deneysel çalışma değil, aksine, yalnızca bu uç noktadır. Bu uç nokta, eleştirel gözlemlerin Kopernik'in görüşlerine ters düşmediği sonucu çıkarılarak, dinamik kavramlarının yeniden tanımlanmasına yol açar. Bu değişim, sırf bu maksatla ortaya çıkmıştır. Dahası, bu değişim, Aristo'nun felsefesinde belirgin olan gözlem ve teori arasındaki sıkı bağlantıyı koparır; gözlem ve teori farklı yönlere ayrılır ve aralarında derin bir uçurum açılır. Bu uçurum, kısmen araştırmaların devam edeceğinin söylenmesi, kısmen zahiri deneyler, kısmen "okuyucunun muhakkak bildiği, ama unuttuğu" (bu, diyalog sırasında sıkça kullanılan bir ifadedir) şeylerin hatırlatılması ve kısmen de kuramsal bir açıklaması olmayan, esrarengiz, ama bazı boş yerleri dolduran yeni fenomenlerin ima edilmesi sayesinde fark edilir. Galileo, çalışma biçimini tama-

men tersine çevirir, gerçeklerle akla yakın hipotezlerle işe koyulur, bunlara yeni gerçekler ekler, okuyucunun sağduyusuna hitap eder - ta ki Kopernik'in doktrininin kabul edilmesi zorunlu bir sonuç olarak ortaya çıkıncaya kadar. Bu, cazip bir düşüncedir, çünkü, en mükemmel biçimiyle bilimin, insanın bütün yeteneklerini, eleştirel duyarlılığını ve edebi kabiliyetini, önyargılarını ve dikkatini, gerekçelerini ve güzel konuşma sanatını, içtenliğini ve arzularını, matematiksel kabiliyetini ve sanatsal duyarlılığını, alçakgönüllülüğünü ve hırsını gerektirdiğini gösterir; en mükemmel biçimiyle bilimin bütün bu özellikleri gerektirdiğini gösterir ve bunları maddi ve ruhsal varlığımızı iyileştirmeye yönelik bir anlayışın temel parçası haline getirerek yüceltir. Böyle bir "oportünizmin" başarı kazanmak için her zaman bir şansı olduğunu gösteren birkaç örnek verebiliriz. Evrenbilim ve onu destekleyen açıklık ayrı fazlarda bulunabilirler; açıklık eski görüşlere dayanırken, evrenbilim ileriye doğru atılmış bir adımdır. Böyle bir durumda, evrenbilim, gerçeği tam olarak temsil etmediğinden değil, aksine, gerçeğin ölçütünün, yani açıklığın kendisine bulaşmış olmasından ötürü birçok güçlükle karşılaşacaktır. Ama bu yalnızca bir olasılık olduğundan, dikkati açıklığın üzerine çekmek, çürütülmüş bir görüşün lehinde propaganda yapmak, açıklığı bu ışık altında yeniden yorumlamak ve gözlemlere duyulan genel ilgiyi dönüştürülmüş olan açıklığa aktarmak meşrudur. Bu, bilimin, insanın hem bilim adamı hem de gerçek anlamda insan olabildiği, kişisel imalar ve sohbetlerle dolu hoş ve melodik bir üslubun düşünmenin aydınlanması yolunda bir engel olarak görülmediği ve mükemmel bir bilim adamının aynı zamanda mükemmel bir amatör olduğu parlak bir dönemidir. Uzmanlık bilgileri vardır, ama bunlar tüm yaşamlarını -diğer şeyleri soyutlayarak- sınırlı bir alana adayan insanlar tarafından değil, aksine, belirli bir uzmanlık alanı üzerine bir ya da iki yıl öğrenim gördükten sonra perspektif duyu-

suna sahip olan ve bu sayede uzmanlık alanlarıyla ilgili derli toplu bir rapor sunabilen insanlar tarafından üretilir.[1]

Peki bilim nasıl oldu da böyle parlak bir dönemden bugünkü sefalete ulaştı? Bunun henüz incelenmemiş olan birçok nedeni vardır. Ben bunlardan yalnızca birini ele almak istiyorum.

Üstün ideolojinin bütün çağlarda var olmuş ve 19. ve 20. yüzyılın çeşitli geleneklerinde ve ampirizminde etkili olmuş özel bir türü, başarının ve ilerlemenin yalnızca özel yöntemlerle elde edilebileceği inancındadır. Simon Magus, Galileo, Newton - bunların hepsi de bilgiye ulaşmak için bazı özel yöntemler bulunduğunu ve kendilerinin de bu yöntemleri uygulayarak başarıya ulaştıklarını ima etmişlerdir. Deneyim, gizlilik geleneğinde (yukarıda Agrippa'dan yapılan alıntıya bakınız) ve eleştirel akılcılığın tamamen farklı bir geleneğinde coşkulu bir şekilde övülür. Yönteme duyulan bu inancı inceleyip kökenini ortaya çıkarmak son derece ilginç olurdu. Bu yönde yapılan araştırmaların sayısı çok azdır; elde edilen sonuçlar da şu ya da bu biçimde yanlış yorumlanmıştır. Ama bizi ilgilendiren şey, bu inancın kökeni değil, bilimin gelişmesi üzerindeki etkisidir.

Bu etki kolayca anlaşılabilir. Ne Galileo, ne Kepler, ne de Newton kendine özgü yöntemler kullanır. Bunlar, sistem oportünistleridir. Elbette her bireyin araştırmasında kullandığı, çalışmalarına bir çeşit bütünlük kazandıran bir stili vardır, ama stil, bireyden bireye, araştırmadan araştırmaya değişir. Galileo, kimi zaman gözlem sonuçlarına hiçbir şekilde ilgi duymayan

---

1 Sayıları yok denecek kadar az olsa da, bu gibi insanlar günümüzde de mevcuttur. Kendi kitaplarının ya da kendisinin de emeği geçtiği kitapların oluşumunu anlatan Max Born şöyle diyor: "Geniş bilgiler içeren bir kitap yazmak için insanın bir alanda uzmanlaşması gerekmez, aksine, yalnızca temel öğeleri iyi anlaması ve sıkı bir çalışma yürütmesi gerekir." Max Born şöyle devam ediyor: "Ben hiçbir zaman uzman olmak istemedim; uzman olarak görüldüğüm alanlarda dahi bugün hâlâ bir amatörüm. Kendimi bugünün (60'lı yılların) uzman takımları tarafından icra edilen bilimiyle hiçbir şekilde bağdaştıramam. Beni, bilimin elde ettiği sonuçlardan ziyade, arka planda bulunan felsefi yönleri ilgilendirir..."

gerçek bir akılcı iken, kimi zaman da bir ampirist gibi çalışır. Newton, uzay mekaniği ve optikle ilgili araştırmalarında birbirinden tamamen farklı iki çalışma biçimi sergiler. Newton, Hooke ile karşılaştırıldığı zaman, 17. yüzyılın soylu çevrelerinde büyük bir tutum ve üslup çeşitliliği bulunduğu görülebilir. Gerçek tarihsel duruma bakacak olursak, bilimin farklı yollardan ilerlediği ve bilimsel sorunların çeşitli yöntemlerle ele alındığı sonucuna ulaşırız. Pratikte benimsenen tek bir prensibin varlığı göze çarpmaktadır: "Nasıl olursa olsun - hepsi bir."

Bunun neden böyle olduğunu anlamak zor değildir. Bir bilim adamı, karmaşık bir tarihsel durum içinde yer alır. Gözlemler, tutumlar, araçlar, ideolojiler, önyargılar, hatalar vardır ve bilim adamının bütün bu faktörlerin karşılıklı etkileşimiyle oluşan özel koşullar altında teorileri düzelttiği ve görüşleri değiştirdiği düşünülür. İnsanlar gibi, araçlar da uygun cevabı vermeye ikna edilmelidir; bu arada, iki bireyin (iki bilim adamının, iki aletin) hiçbir zaman bütünüyle aynı olmadıkları ve yöntemlerin de değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. İyi bir bilim adamı, birçok bakımdan nesnel duruma ve dinleyicilerinin ruh haline sezgisel bir yaklaşım gösterebilen ve bu ikisinden en iyi sentezi yaparak görüşlerini kabul ettirebilen bir politikacıya benzemek zorundadır. Ya da bilim adamı, rakibinin hassas noktalarını, zayıflıklarını, önyargılarını ve özel tekniklerini anlayarak, kendi stilini bu şartlara uydurmaya çalışan bir boks şampiyonuna benzemelidir. Bilim adamının içinde yaşadığı dünyanın karmaşıklığı göz önünde bulundurulursa, onun bu seçiciliği, "vicdansız oportünizmi" (Einstein), istikrarsızlığını ya da budalalığını göstermez. Bu, başarı şansına sahip tek davranış biçimidir.

Büyük bilim adamlarının aslında sezgisel olarak yöntembilimsel bir oportünizme ya da burada tarif edilen biçimiyle, anarşizme girdiklerini, ama bunların, hemen her zaman kendine özgü, belirli bir yöntem izlemiş gibi davrandıklarını görmek, ol-

dukça ilginçtir. Galileo'nun durumunu anlatmıştık. Görüşleri değiştirir, imgeleri düzenler, yasaları ve gözlemleri yeniden yorumlar ve bunları Kopernik'in görüşlerine uydurmaya çalışır; sırf bu amaçla ortaya çıkarılmış olan hipotezleri kullanır, ama diğer yandan da bazen matematiğe, bazen gözlemlere, bazen de sağduyuya dayanarak, kendi görüşlerine sistematik bir biçimde ulaştığı izlenimini vermeye çalışır.

Newton'da durum daha belirgindir, çünkü Newton, sözde, araştırmalarında kendisini yönlendiren yöntembilimi açıkça ifade eder. Burada üç farklı alan vardır: Fenomenler, yasalar ve hipotezler. Bu alanlar birbirlerinden farklıdır ve öyle kalmalıdır. Hipotezler, fenomenlerle karıştırılmamalı ve yasaları önermek ya da belirlemek amacıyla kullanılmamalıdır. Yasalar fenomenlerden çıkar ve hipotezlerle açıklanır. Bütün bunlar, özellikle Nagel'in *Structure of Science* adlı eserini okuyanların gözünde sıradan saçmalıklardır. Newton, yöntembilimi tavsiye etmekle kalmaz, aynı zamanda, kendi buluşlarını da tavsiye ettiği araştırma yönteminin ana hatlarına uyan bir biçimde sergiler. Bu şekilde, herkesi fenomenlerden yasalara, yasalardan da hipotezlere giden yolun, gerçekte bir bilim adamının izlemesi gereken tek yol olduğuna inandırır. Bu durumda, bir bilim adamı ya bu şekilde ilerlemeye, yani fenomenleri toplayarak ve uygun çıkarımları yaparak yasaları bulmaya ya da en azından, olguların gerçekteki dizilişinin ne kadar akıldışı ve tuhaf olduğuna aldırmadan, bulguların oluşumunu bu şekilde anlatmaya çalışacaktır. Bu noktada, yani bir bilim adamının bir şey yapıp öte yandan başka bir şey yaptığına inanması durumunda şizofreni baş gösterir.[1] Herkes böyle çift yönlü bir yaşam sürdüremez. Birçok

1 Tarihsel örnekler için bkz: "Classical Empiricism" R.E. Butts, *The Methodological Heritage of Newton,* Toronto 1969. "Problems of Empiricism", R. Colodny, *Beyond the Edge of Certainty,* Prentice Hall 1965. "Problems of Empiricism II", R. Colodny, *The Nature of Scientific Theories,* Pittsburgh 1970. "Against Method", Radner/Winokur, *Minnesota Studies for the Philosophy of Science,* Minneapolis 1970. *Yönteme Hayır,* Frankfurt

insan deney üstüne deney yapar ve en iyi sonuca ulaşmayı umar. Bunlardan bazıları değerli katkılarda bulunur, ama bunu doğru olan tek yöntemi bulduğundan değil, aksine, budalaca olsa bile, deneyleri çoğaltan her yöntemin bir sonuç elde etme şansı olduğundan başarır. Bilim ilerlediği ve karmaşıklaştığı ölçüde, onu Newton'un basit şemasına sığdırmak zorlaşmaktadır. Şema yavaş yavaş çözülür ve yeri belirsiz beyanlarla doldurulur. Örneğin, fenomenle ya da görgüyle ilgili bir kavramın kapsamı öyle çok genişletilir ki, sonunda neredeyse her yasayı ve hipotezi içine alacak duruma gelebilir. Bilimsel yöntemin sanıldığından daha karmaşık olduğu ve belirli kurallarla sınırlandırılamadığı görülür. Bütün bu zorluklara rağmen, yine de yöntem diye bir şeyin var olduğuna inanılır, ama bu yöntemin, bilimin ilerleme sürecinde gizlenmiş olduğu ve ancak bu sürecin içine dalarak, bu süreçte tam bir uyumculuk ruhuyla yer alarak ortaya çıkarılabileceği kabul edilir. Uzmanın ayrıcalık kazanma talebinin temelinde yatan ve bilimsel bilginin bilimin dışında kalan bütün düşüncelere karşı koymak ve bunları soyutlamak için yeterli güce sahip olduğu iddiasını destekleyen şey, bilimin, doğasının temeli sağlam olan bir hükmü değil, aksine, sözünü ettiğimiz bu gizlenmiş yöntem ideolojisidir.

Bu ideoloji, yalnızca bilimin kusursuz ve hatasız gibi göründüğü, önemsiz aksaklıkların, ufak tefek düzeltmelerin olduğu, ama büyük sorunların yaşanmadığı zamanlarda hüküm sürebilmiştir. Önemsiz aksaklıklar ya da hatalar, dikkatsizliğe ya da

---

1976. 'Felsefe Düşünmeyi Bulandırırken, Film Düşünmeye Teşvik Eder', *Kaldırımın Altında Kum Vardır,* 2. cilt, Berlin 1975. Bu makaleler, temelde Galileo ve Newton ile ilgilidir.

Kuhn ve çalışma arkadaşları bilim tarihindeki eski makaleleri araştırmış ve şaşırtıcı sonuçlar elde etmişlerdir. Bkz: Kuhn/Heilborn, Foran/Allen: *Sources for History of Quantum Physics,* Filadelfiya 1967; Paul Forman: *The Discovery of the Diffraction of X-Rays by Crystals. A Critique of the Myths in Archive for History of Exact Sciences,* VI, 1969; John L. Heilborn/Th. S. Kuhn, *The Genesis of the Bohr Atom,* Historical Studies in the Physical Sciences, I, Filadelfiya 1969.

uygun olmayan bir yöntemin kullanılmış olmasına mal edilebiliyordu. Bununla beraber, böyle olumsuzluklar çabucak unutuluyor ve ilgili alanın resmi tarihinden siliniyordu. Bu tarih, yalnızca başarının tarihi olarak yazılıyordu (bu durum bugün de böyledir). Buluşlar ve sabit bir bilgi darlığının genişleme süreciyle ilgili raporlar, arada sırada ufak tefek düzeltmelere tabi olan, ama temelde güçlü ve sarsılmaz bir süreç...

Bu durum 20. yüzyılın bilimsel devrimiyle, kuvantum teorisinin ve göreciliğin ortaya çıkmasıyla birlikte, hissedilir bir şekide değişti. Çünkü artık büyük ve başarılı bir bilimsel dünya görüşünün tamamen yanlış olabileceği ve yalnızca sabit ya da kenarda bulunan destekleyici bir yasayı değil, ayrıca, en sıradan ve en kolay gözlenebilen olayları açıklamak için kullanılmış köklü düşünceleri de değiştirmenin gerekli olabileceği anlaşıldı. Bu yeni anlayışla geriye dönüp bakıldığında, resmi başarı tarihinin yalnızca özlemlerin bir sonucu olduğu, bilimin daima felaketler ve zihinsel devrimler sayesinde ilerlediği ve tek bir bilimsel teorinin bile ciddi zorluklar yaşamaktan uzak olmadığı görülür. Elbette bilimin ve bulgularının üstünlüğüne duyulan, neredeyse dini bir inanç vardır. Ama özgür bir toplumun, bu inancı bütün diğer inançlar gibi, örneğin astroloji ya da karabüyü gibi karşılaması gerektiği açıktır; özgür toplum, bu tür inançların taraftarlarına düşüncelerini ifade etme özgürlüğü tanıyacak, ama onlara sahip olmayı çok istedikleri ayrıcalıkların hiçbirini tanımayacaktır. Acaba böyle bir tutum sergilemek, çılgınca bir şey midir? Astroloji hiçbir şey geliştiremezken, bilimin birçok değerli sonuca ulaştığı açık değil mi? Ciddi bir hastalık söz konusu olduğu zaman bir büyücü yerine bir doktorun teşhisine güvenmek daha doğru olmaz mı? Bu yüzden, doktorların toplumumuzda ayrıcalıklı bir konuma ulaşmaları gerekmez mi? İnsanoğlunu aya çıkaran karabüyü müdür, yoksa fizik midir? Eğer bunu sağlayan fizikse, doğruluğunu kanıtlamış ve bir ayrıcalık

kazanma hakkını elde etmiş olmuyor mu? Bunlar, bir bilim adamının da sadece bir vatandaş olduğunu ve -hangi ayrıcalıklara sahip olursa olsun- amatörler de dahil olmak üzere diğer vatandaşların da aynı konumda bulunmaları gerektiğini önermeye kalkışan açık bir eleştiriye tutulması gereken sorulardır. Bu soruları cevaplamak hiç de zor değildir.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, burada, bir hastanede nitelikli doktorlarla beraber büyücülerin de çalışması ya da bir uzay yolculuğu programı için fizikçiler ve astronotlarla birlikte, uzmanlara da danışılması ve onlara aynı yetkilerin verilmesi önerilmemektedir. Burada yalnızca, bu tür kararların kayıtsız şartsız uzmanlara bırakılması ve amatörlerin ya da uzmanların farklı alanlarda (örneğin, uzmanların karabüyü konusunda) hiçbir şey söylememesi gerektiğinin doğru olmadığını söylüyoruz. Hastane, bir belediyeye hizmet eder; bir karar alınması gerektiğinde, belediye üyelerinin de bu kararda etkili olması gerekir; yani uzmanlar ve amatörler eşit şartlarda bulunmalıdır. Ayrıca uzmanlar bu konuda haksızdır; saygın ve kazançlı işlerde çalışmak isterler, bunun doğal sonucu olarak da kendilerini överler ve başkaları hakkında hüküm verirler. Bu nedenle, fikirlerinin dışarıdan bakan gözlemciler tarafından dengelenmesi gerekir. Acaba bu gözlemciler karmaşık bir durumu anlayıp yararlı bir sonuca ulaşabilecek durumda mıdır? Uzmanlar da böyle bir anlayıştan yoksundur; çoğu zaman, esaslı konularda başka uzmanlarla uyuşamazlar; görüşbirliği sağlamaları da, sonucun doğru olmasından çok, uyumculuğun bir sonucudur. Riskli bir ameliyat kararı, genellikle hastaya ya da hastanın akrabalarına bırakılır; bu karar onlara, bu konuda özel bir bilgi sahibi olduklarından değil, ilgili kişiler kendileri olduklarından ve sorumluluğu taşımaları gerektiğinden bırakılır. Daha geniş bir platformda da aynı durumla karşılaşılır. Burada söz konusu olan şey, yalnızca sorumluluk değildir. Uzmanlık

gerektiren meslekler çoğunlukla kendi alanlarına oldukça sınırlı bir gözle bakarlar. Doktorlar insanın belirli noktalarıyla ilgilendiklerinden, yalnızca fiziksel yönlere yoğunlaştıklarından, bazı uzman olmayan kişilerin topladığı bilgilerden habersiz olmaları da çok doğal bir şeydir. Paracelsus büyücülerden, Galileo topculardan ve doğramacılardan birçok şey öğrenmiştir; Edison ve Wright Kardeşler o zamanki bilimin aleyhtarlığına rağmen başarılı olmuşlardır. Hiç kimse, bu öğrenme sürecinin artık bittiğini ve belirli bir mesleğin dışında daha başka buluşlar yapılamayacağını da söyleyemez.

Uzmanların amatörlerle konuşup onlara mesleklerini ve savundukları düşüncelerin gerekçelerini anlatmak zorunda kalmaları, onları, neredeyse unutmuş oldukları bir dili yeniden öğrenmeye zorlayacaktır. Bu, dillerini ve yapılarını daha insancıl hale getirecektir. Bunlar, arzu edilen gelişmelerdir, ama bu gelişmeler, ancak uzmanlara karşı duyduğumuz anlamsız saygıdan, hatta korkudan kurtulup uzmanların da birer insan olduklarını, makul fikirler ürettikleri gibi, ağır hatalar da yapabildiklerini kabul edebildiğimiz zaman ortaya çıkabilir.

YÖNTEM ÜZERİNE BİR DİYALOG

"Özgür bir insan, sakin bir konuşmaya ayıracak yeterli zamanı daima bulabilir. Özgür insan -diyaloglarımızda yaptığımız gibi- bir gerekçeyi bırakıp diğerine geçecek ve bizim gibi o da fantezisine uyan yeni bir gerekçeyi eskisine tercih edecektir; yalnızca doğruyu bulmak söz konusu olduğu zaman, tartışmanın uzun ya da kısa sürmesine aldırmaz. Uzmanlarda ve meslekleri gereği tartışılan insanlarda durum farklıdır; bunlar sürekli olarak aceleci ve zaman kaygısı içindedir. Eğer bir konu belirlemişlerse, bu konunun dışına çıkmak imkânsızdır, çünkü, konuştuğumuz ya da tartıştığımız kişi size durmadan tartışma konusunun sınırlarını gösterir. Kendisine benzeyen insanlar üzerine yapılan bir tartışmada, her durumda belirli itirazları bulunan, sanki bir hâkimin ayaklarına kapanmış bir köle gibidir. Sonuç önceden bellidir. Her zaman kişisel çıkarları, hatta bazen de parasal çıkarları ön plandadır. Sürekli ve alaycı kurnazlığı da bundan ileri gelir..."

Platon: *Theatitos* 172 D2

A: "Sevgili dostum, çok üzgün görünüyorsunuz - hem de böyle güzel bir günde! Neyiniz var?"

B: "Şu mektubu bir okuyun! Bir yıl içinde son metni de bitirip daha ciddi şeylerle, mesela romanımla uğraşabileceğimi düşünüyordum. Biliyorsunuz, şu kendi içinde huzur bulabilmek için

katil olan adam üzerine yazdığım roman. Ne oldu dersiniz? Benden bir çalışma daha istiyorlar. *Yöntembilim* üzerine..."

A: "Sorununuzu anlayamıyorum; eğer bunu yazmak istemiyorsanız, yazmayın! Siz sevmediğiniz şeylerden uzak durmayı her zaman başarırsınız. Zamanınızın ya da bu konuyla ilgili fikirlerinizin olmadığını, ya da şu sıralar evlenmeyi düşündüğünüzü söylersiniz..."

B: "Tanrı korusun!"

A: "Görünüşe göre, son zamanlarda çok çalışmışsınız. Onlara hasta olduğunuzu da söyleyebilirsiniz. Zaten hasta gibi görünüyorsunuz, sizi son gördüğümden bu yana bir hayli zayıflamışsınız. Ayrıca çok yorgun gibisiniz. Yoksa gerçekten hasta mısınız?"

B: "Bir de soruyorsunuz!"

A: "Ne demek istiyorsunuz?"

B: "Kendimi gerçekten de kötü hissediyorum. 23 kilo kadar zayıfladım. Üstüne üstlük tuhaf halsizlik belirtileri başladı, çabucak yoruluveriyorum..."

A: "Umarım doktora gitmişsinizdir..."

B: "Hem de birkaç doktora..."

A: "Peki ne oldu?"

B: "Çok bilmiş doktorlar beni bir dizi muayeneden geçirdiler. Ekranda midemin iç kısmını gördüm; size bunun çok ilginç bir şey olduğunu söyleyebilirim!"

A: "Peki sonuç nedir?"

B: "Tamamen sağlıklıymışım, bundan daha iyi olamazmışım!"

A: "Peki ya halsizlik belirtileri? Kilo kaybı? Yorgun görünümünüz?"

B: "Orantısızlık, anormallik, dış görünüş..."

A: "Ama sizin kendi teorinize göre..."

B: "... daha başka çareler de aradım. Diplomasız doktorlara gittim. Hepsi de, daha ağzımı açmadan, hasta olduğumu, hatta ölmek üzere olduğumu söylediler."

A: "Ama yaşıyorsunuz!"

B: "Bu da başka bir anormallik!"

A: "Anlıyorum. Bu durum sizi eğlendirmeye başlamış."

B: "Neden olmasın? Şu son birkaç ayda çok şey öğrendim. Biliyorsunuz ki, her zaman bilimin özel bir ilgiyi hak etmeyen ideolojilerden biri olduğunu, iyi yönleriyle birlikte birçok zararları da olduğunu, hiç kimsenin yadsımadığı gelişmelerinin, sırf bizim bunları önemli görmeye alışmış olmamızdan -bu da bu gelişmelerin diğer ideolojilerdeki gelişmelerle karşılaştırılmasından ve bilimdeki sayısız başarısızlıkların toplumun kulağına gelmemesinden ya da sakıncalı görülen bu başarısızlıkların ilk biçimlerinin tahrif edilmiş olmasından kaynaklanır- ötürü, önemli olduklarını düşünmüşümdür."

A: "Durun bir dakika! Ben buraya sizinle kavga etmeye değil, sadece sizi ziyaret etmeye gelmiştim ama bana hiçbir seçenek bırakmıyorsunuz. Tıpkı kitaplarınızda yaptığınız gibi, iddialarınızı art arda sıralıyorsunuz ama bana birkaç haklı neden gösterebilir misiniz? Örneğin, bilimsel başarıların, sırf bizim bunları önemli görmeye ve bilimin dışındaki bütün bulguları küçümsemeye alıştırıldığımız için, etkili olduklarını söylüyorsunuz..."

B: "Aynen öyle. Bilim bizim dinimiz haline gelmiştir. Bu dinde gerçekleşen her şey yüce bir vahiydir. Ama bunun dışında gelişen her şey Tanrıtanımaz bir saçmalıktır. Ben bu şekilde konuşurken, aynı zamanda teologlardan bu benzetmeden ötürü özür dilemek zorundayım. Çünkü teologlar, aykırı mezheplerin ve dini reddeden inançların bütün biçimlerini dikkatli bir şekilde

incelerken, bilim adamları, gülünç buldukları şeyler hakkında oldukça belirsiz düşüncelere sahiptir. Astrolojinin 186 bilim adamı tarafından reddedilmesi de -ki bu gerçekten de bilimsel bir Papa fermanıdır- böyle olmuştur. Eleştiri, hangi şekilde yapılmış olursa olsun, bir şeyin ya da bir düşüncenin ancak bilimsel olmadığı zaman reddedilebileceği iddiasında yoğunlaşıyordu. Bu, teolojik eleştirinin, sonunda, bir dinin ancak Hıristiyanlığa ya da Kutsal Roma Kilisesi'ne mensup olmadığı zaman kötü bir din sayılabileceği iddiasına ulaşmış olmasına benzer. Bu yargılamada -çünkü ben bunu eleştiri olarak göremiyorum- kullanılan sözcüklerin neredeyse hepsi aynıydı. Kilise büyükleri, dinsiz görüşleri 'akıldışı batıl inançlar' şeklinde ifade ettiler; bu ifade 'bilim büyüklerinin' kullandığı ifadeyle aynıdır, çünkü her ikisi de *kendilerine* ters düşen şeyi lanetlemek istiyordu. Kısacası, bugün bilimin üstünlüğünü sorgulayacak hiçbir güç bulunmadığından, bilim yüce bir şeymiş gibi, bilimsel buluşlar da en önemli olaylarmış gibi görünür. Politika ya da rock yıldızlarının düğünleri dışında..."

A: "Tamam, tamam, tamam - bazı bilim adamları, belki de bunların çoğu için söylediklerinizde haklı olduğunuzu itiraf ediyorum..."

B: "Vurguladığınız bu istisnalar bilimlerin gelişmesini etkilemiş olabilir, ama bu onların kanıtlarının sağlam olduğunu göstermez; ayrıca bilgileri, kendilerinin dahi kabul etmek istemeyecekleri dogmatik bir değişim geçirerek günümüze ulaşmıştır. Örneğin, Einstein'ı ele alalım..."

A: "Durun lütfen! Eğer mutlaka kavga etmemiz gerekiyorsa, bunu en azından düzenli bir şekilde yapalım! Aynı anda binlerce düşünceyi gökten yere indiriyorsunuz, oysa ben ancak birini anladıktan sonra ikincisine geçebilirim..."

B: "İşte bu da sizin ve sizin gibilerin, yani mantıkçıların karşılaştığı bir güçlük! Siz konuları, yalnızca belirli bir düzen

içinde, yani içinde her öğenin kendi özelliklerini bütün tartışma süresince koruduğu, mümkün olduğunca doğrusal bir düzen içinde sunuldukları zaman anlayabilirsiniz. Ama ya tartışmamızın konusu çok farklı bir biçimde oluşmuşsa? Müziği ele alalım. Gerçi farklı motiflerin belirli bir düzen içinde sıralandığı doğrudur, ama yapılan tekrarlamalar nadiren kusursuz olabilir. Bazen bir motifi bütün varyasyonlarıyla birlikte hatırlamak, çok büyük bir çaba gerektirir. Ayrıca insan, dikkatini aynı anda farklı noktalar üzerinde yoğunlaştırabilmelidir. Bazı insanlar, örneğin, C.G. Jung'un taraftarları, yaşadığımız dünyada gelişen olayların tamamen aynı biçimde birbirleriyle ilişki içinde olduğuna inanıyorlar. Eğer bu doğruysa, sizin gibi, ancak bir düşünceyi anladıktan sonra diğerine geçebilen insanlar sakıncalı bir durumdadır. Bunların düşünmeyi yeniden öğrenmesi gerekir. Ama siz en azından dürüstsünüz. Belirli bir yetersizliğinizi itiraf edip benden tartışmamızı zayıflıklarınıza rağmen sizin de katılabileceğiniz bir şekilde düzenlememi rica ediyorsunuz..."

A: "Ben tam olarak bunu kastetmemiştim..."

B: "Ama burada neyin söz konusu olduğunu görüyor musunuz? Diğer yandan, tartışmamızı sizin olanaklarınıza uygun hale getirmemi rica etmeniz, tamamen meşru bir davranış. Gorgias'tan Mao'ya kadar her konuşmacı, bir konferansçıya, dinleyicilerini dikkate almak ve düşüncelerini onlara mümkün olduğu kadar anlaşılır bir şekilde sunmak zorunda olduğunu söyleyecektir. Ama *sizin* mantıkçılar bunu tamamen farklı algılıyorlar. Zayıflıklarını ikiye ayırırlar; anlamadıkları bir yığın şey, anladıkları sadece birkaç şey vardır. Hemen herkesi haklı olduklarına ikna etmişlerdir. Bu yüzden, gerçekte tam anlamıyla bilgili olmadan başkalarına bir şeyler öğreten insanların ortaya çıkması gibi tuhaf bir durumla karşı karşıya kalıyoruz; insanların bunlar gibi kör olması için daha iyi bir yol olamaz doğrusu. Ama, asıl konumuza dönelim. Az önceki konumuz neydi?"

A: "Görüyorsunuz ya, kendi başınıza bir konuşma yapmayı dahi beceremiyorsunuz. Birinin durmadan size başlangıç noktasını hatırlatması gerekiyor."

B: "Hayır, hayır. Durun bir dakika. Şimdi hatırlıyorum. Bilimin ve bilimsel buluşların, bizim bunları önemli görmeye alıştırılmış olduğumuz için önemli gibi göründüklerini söylüyordum, çünkü..."

A: "İzin verin de konuşayım, çünkü, artık ilk itirazlarımı yapmak istiyorum: Ben insanın, örneğin, Ay'a ayak basma başarısının gösterilmiş olmasından etkilenmek için, önceden koşullandırılması gerektiğine inanmıyorum..."

B: "Duruma bakış açınız ne kadar da yanlış! Kupkuru bir kayanın (Ay'ın) üzerinde hoplayıp zıplayan iki adamı gören herhangi bir peygamberin ya da ilk Hıristiyanlardan birinin, Tanrı'yla doğrudan konuşabilecekken, bu adamlardan etkilenebileceğini düşünebiliyor musunuz? Ya da bir Gnostikleri, bir gizemcileri, bir Rabbi Akiba'yı düşünün; bunlar ruhlarını bedenlerinden ayırıp -Ay'ı geride bırakarak- bütün ihtişamıyla Tanrı'ya ulaşana kadar, bir tabakadan diğerine yükselebiliyorlar. Bu insanlar, başarıya ulaşmak için, yıllarca hazırlanmayı, binlerce yardımcıyı ve makinelere yapılan sınırsız masrafları gerektiren böyle tuhaf bir teşebbüse gülmekten yerlere yatacaklardır, öyle değil mi? Aklı yerinde olan hiç kimsenin yakından görmek istemeyeceği bir yerde yapılan birkaç ağır ve eğlenceli sıçrama..."

A: "Bu söylediklerinizde ciddi olamazsınız! Tufan öncesinden kalma birkaç yabaninin saçmalıklarını günümüz biliminin kazanımlarıyla karşılaştıracak değilsiniz herhalde! Tuhaf! Önce gerekçelerini göstermek isteyen bir akılcı görünümüne bürünüyorsunuz, size gerekçelerinizi ortaya koymanız için malzeme verdiğim zaman da, hakaret etmeye başlıyorsunuz..."

B: "Çünkü gülünç açıklamalar yapmakta diretiyorsunuz. Yoksa gerçekten de teorilerinize inanmamı mı bekliyorsunuz?"

A: "Tartışmamızda söz konusu olan, neyi ciddiye alıp almadığım değil. Sorun şudur: Ay'a yapılan uçuşların etkili olması, bize önemliymiş gibi aşılanmış olmalarından mı, yoksa bunların gerçekten de doğaları gereği önemli olmalarından mı kaynaklanmaktadır?"

B: "Sorun gerçekten de bu."

A: "Evet, sorun bu."

B: "Az önce size, içinde bulundukları farklı (tarihsel) koşullar nedeniyle bu uzay oyunundan hiçbir şekilde etkilenmeyecek insanlar üzerine birkaç örnek verdim."

A: "Sahi mi?"

B: "Anlamıyor musunuz? Herhangi bir şey son derece etkileyiciymiş gibi ortaya çıkarsa, herkes bundan etkilenecektir."

A: "İnsanların önyargılardan uzak durması gerekir."

B: "İlk Hıristiyanlarda önyargı var mıydı acaba?"

A: "Objektif oldukları söylenemez."

B: "'Objektif' denince ne anlıyorsunuz?"

A: "Geniş görüşlülük."

B: "Demek öyle. Siz geniş görüşlü oduğunuzu mu düşünüyorsunuz?"

A: "Haklı olarak, öyle olduğumu düşünüyorum."

B: "Geniş görüşlü olmak, fikirlerin, ilk bakışta ne kadar sıradışı göründüklerine bakmadan, değerlerini ya da değersizliklerini belirleyebilecek durumda olmak anlamına gelmez mi?"

A: "Evet. Ama bu, doğruluğu kanıtlanmış gerçekleri tuhaf birkaç masalla karşılaştırıp bundan destekleyici sonuçlar çıkarmak anlamına da gelmez. Ben Ay'a yapılan yolculukların özünde büyük bir ihtişam olduğunu söylerken, bunun her başı boş hayalperest için değil, aksine, belirli bir eğitim almış, bu gibi sorunlar ve kazanımlar konusunda bir yargıya ulaşabilmelerini sağlayacak akılcı bir temele sahip insanlar için etkileyici oldu-

ğunu belirtmek istedim. Elbette sizin öne sürdüğünüz gerekçelere bakılırsa, Ay'a yapılan yolculuklar önemini kaybeder, çünkü, her budala yalnızca kendi çıkarlarının peşinden koşar..."

B: "Ay'a yapılan uçuşlarda muazzam bir şeyler görmenin aklın varlığını gösterdiğini söylerken, astronotların aya ulaştıklarını da iddia ediyorsunuz öyleyse."

A: "Elbette bunu yaptılar."

B: "Öte yandan herhangi bir kimsenin manevi gücü sayesinde Ay'ı geride bırakarak, Tanrı'ya ulaştığından kuşkulanıyorsunuz.."

A: "Elbette."

B: "Bir şeyi iddia ederken, başka bir şeyden kuşkulandığınıza göre, mükemmel kanıtlara sahip olmalısınız herhalde!"

A: "Hem de en iyilerine! Sayısız insan roketin fırlatılışını gördü, olay milyonlar tarafından ekrandan izlendi, roket görüş alanı dışına çıktığı zaman yer istasyonuyla arasında telsiz bağlantısı kuruldu, astronotlarla yapılan konuşmalar kaydedildi..."

B: "Peki ya ruhsal izdüşümler konusundaki kuşkunuzun bir nedeni var mı?"

A: "Böyle bir şeyin mümkün olmadığını siz de biliyorsunuz."

B: "Bunu bilen sizsiniz, ben değilim; öyleyse lütfen bunu bana açıklayın."

A: (Bıkkın): "Bütün istediğiniz, benimle oynamak. Tamam, öyle olsun. Sizin ifadelerinize göre bu hikâyeler, ruhun yeryüzünü terk edip Tanrı'ya ulaşana kadar bir tabakadan diğerine yükseldiğini iddia ediyor. Doğru mu?"

B: "Çok doğru. İdris kitabında sekiz, Rabbi Akiba'nın hikâyesinde ise üç tabakadan söz edilir. Burada farklı versiyonlar vardır, ama her ikisinde de birden fazla tabakanın var olduğu kabul edilmiştir."

A: (Zafer edasıyla, biraz da B'nin gizemli tavrından şaşkına dönmüş olarak): "Haklı olduğum ortaya çıktı işte!"

B: "Sahi mi?"

A: "Tabaka diye bir şey yoktur ki!"

B: (Susar)

A: "Tartışmanın en azından bu bölümü tamamlandı, değil mi?"

B: "Merkezkaç hızı diye bir şey duydunuz mu acaba?"

A: "Elbette."

B: "Merkezkaç hızı, uçmakta olan bir nesneye, bir uzay cisminin çekim kuvvetini açıp parabol biçiminde kıvrılmış bir devir yörüngesi üzerinde bu cismi geride bırakmak için gerekli olan hızdır. Roché'un sınır belirlemeleri konusunda bilginiz var mı?"

A: "Hayır."

B: "Burada söz konusu olan şey, iki gezegen arasında, büyük olan gezegenin diğerini itmemesi için gerekli olan uzaklıktır."

A: "Anlıyorum."

B: "Demek ki, her gök cismini çevreleyen iki çeşit 'tabaka' vardır: Biri normal bir uzaklıkta, diğeri ise özel bir itme gücünün belirlediği bir uzaklıkta bulunur; bunlar hikâyelerimizde anlatılan tabakalar olabilir pekâlâ."

A: "Ama ben bu hikâyelerin yazarlarının tabaka derken, bu tür bir yorumda bulunduklarından son derece kuşkuluyum."

B: "Peki Kopernik'in görecilik teorisinden haberi var mıydı?"

A: "Bununla nereye varmak istiyorsunuz acaba?"

B: "Bana yalnızca şu soruyu cevaplayın: Kopernik görecilik teorisiyle ilgili herhangi bir şey biliyor muydu?"

A: "Einstein'ın görecilik teorisinden mi yoksa hareketin göreciliği konusundaki genel düşünceden mi söz ediyorsunuz?"

B: "Einstein'ın teorisinden."

A: "Cevap çok açık: Kopernik, Einstein'ın görecilik teorisini bilmiyordu tabii."

B: "Öyleyse, söylediği her şey Einstein'ın görecilik teorisiyle bağlantılı olamaz, değil mi?"

A: "Hayır."

B: "Peki Kopernik'in teorisi doğru mudur?"

A: "Tamamen değil. Kopernik, bir gök kubbesinin var olduğunu kabul eder. Bu bir hataydı. Ama diğer yandan da, gezegenlerin Güneş etrafında döndüğünü ve Güneş'in herhangi bir gezegen etrafında dönmediğini doğru bir şekilde tespit etmiştir."

B: "Ama genel görecilik teorisine göre, Evren'de tercih edilebilecek sistemler yoktur, bu nedenle, bir açıklama en az diğeri kadar doğrudur. Bu durumda, Kopernik haklı olamaz."

A: "Durumu biraz fazlaca basitleştiriyorsunuz. Elbette mutlak bir mekân yoktur. Ama içinde Güneş'in hareketsiz durduğu bir sistemde, içinde gezegenlerden sadece birinin hareketsiz durduğu bir sisteme oranla daha büyük bir eylemsizlik vardır. Bu durumda, birinci sistem, ikincisinden farklıdır."

B: "Eğer Kopernik'in gezegenlerin Güneş etrafında döndüğünü ve Güneş'in herhangi bir gezegen etrafında dönmediğini söylemekle haklı olduğunu düşünüyorsanız, sözcüklerinize bu yorumu vermiş oluyorsunuz."

A: "Evet."

B: "Ve diyorsunuz ki, bu yorum Kopernik'in sözcüklere verdiği yorum değildir."

A: "Evet."

B: "Ama bunu, Kopernik'in bulgularını çağdaş bir kitle karşısında açıklayabilmek için kullanıyorsunuz."

A: "Yalnızca bu amaçla değil; buna, Kopernik'i Einstein'a giden yolda bir adım olarak göstermek istediğim zaman da ihtiyaç duyarım."

B: "Herhalde sizin Kopernik'le yapmak istediğiniz şeyin, benim İdris'le yapmaya çalıştığım şeyle aynı olduğunu anlamışsınızdır, ama yine de bazı itirazlarınız var."

A: "Bunda da haklıyım! Çünkü kendinizi kaptırmış olduğunuz bu semavi 'yolculuk' hikâyelerinde hiçbir zaman bilimsel bir teori söz konusu olamaz..."

B: "Bu yorumdan önce mi, sonra mı?"

A: "Bu yorumun hem öncesinde hem de sonrasında. Bir hikâye temelde fiili bir içeriğe sahip olabilecek durumda değilse, bu hikâyeye fiili bir içerik yüklemeye çalışmak, son derece anlamsızdır..."

B: "Ama bu sözlerinizle, incelemeye çalıştığımız şeyi daha baştan alt sıralara atmış oluyorsunuz. Öne sürülen iddiayı salt bir tanıtlama şartına bağlıyorsunuz..."

A: "Hayır, ben böyle bir şey yapmıyorum; ben yalnızca şunu ekliyorum: Kopernik gerçek şeylerden söz eder, bu yüzden burada en azından muhtemelen doğru olabilecek ifadeler söz konusudur, ama sizin hikâyelerinizin bambaşka bir işlevi var, bunların gerçeklerle uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur; bunlar bir tespit bile değildir, bunlar sadece dini kuruntular ya da soyut simgelerdir..."

B: "Görünüşe bakılırsa, hiçbir zaman araştırmadığınız şeyler hakkında çok şey biliyorsunuz..."

A: "Bu gibi şeyleri teker teker araştırmaya gerek yok; bunları karşılaştırma yaparak da anlayabilirim. Örneğin, *Agamemnon* gibi bir trajedinin, tarihsel bir araştırmadan farklı bir şey olduğu

tamamen açıktır. Tarihsel bir araştırma gerçekte olmuş şeyleri yansıtan bir dizi iddiaya dayanır. Ama bir trajedi, olay ve arka planla birlikte, tamamen farklı ifadeler içerir; amacı da..."

B: "Galiba dram alanında da bir uzmansınız, değil mi?"

A: "Hayır, uzman değilim, uzman olmaya da ihtiyacım yok, çünkü burada temel şeyler söz konusudur..."

B: "Bununla, Galileo'nun aleyhtarlarının onun hareket teorisini eleştirirken söylediklerinin aynısını söylemiş oluyorsunuz: 'Eğer Dünya dönüyorsa, Dünya'dan aşağıya düşerdik; bu, temelde doğruluğu kesin olan bir tecrübedir..." vs. Siz, bu tür bir tutuma verilebilecek eşsiz bir örneksiniz. Bilim adamları her zaman bilimin üstünlüğünü destekleyen bir yığın gerekçe öne sürer, ama bu 'gerekçeler' daha yakından incelendiğinde, bunların, bilim adamlarının temelde hakkında hiçbir şey bilmedikleri konularla ilgili dogmatik ifadelerden başka bir şey olmadığı görülür.

A: "Ahlaki sistemlerinize bir son verip bunun yerine birkaç inandırıcı kanıt göstermenizi isterdim. Farklı bir şekilde deneyelim: Masal ve efsane diye bir şey var mıdır?"

B: "Elbette."

A: "Peki, bu tür hikâyeler doğru mudur?"

B: "Bu çok zor bir soru..."

A: "Ah, lütfen şu bilinçli şüpheciliğinizden vazgeçin artık! Eğer belirli şeyler önceden kesin olarak kabul edilmezse, hiçbir tartışmadan sonuç çıkmaz."

B: "Tamam! Konuşmamızdaki tartışmalı nokta dışında, birçok şeyi kesinmiş gibi görmeye hazırım!"

A: "Ama bütün tartışma boyunca benim anlatmaya çalıştığım da bu zaten! Hepimiz tarihsel olaylar, doğadaki gelişmeler ya da başka şeyler hakkında bilgi veren, yalnızca sohbetlerde kullanılan ya da bir geleneğin parçası olan hikâyeler ve hiçbir fiili içeriği bulunmayan hikâyeler biliriz. Birçok düşünür bu iki

hikâye türünü birbirinden ayırmıştır, ama siz sanki böyle bir şey hiç olmamış gibi davranıyorsunuz!"

B: "Bu ayırımı inkâr edecek değilim, ama bunun yararlı olmaktan çok, zararlı olduğunu düşünüyorum. Örneğin, İdris'inki gibi bir hikâyenin hangi türe ait olduğunu belirlemenin çok zor olduğunu anlatmak istiyorum. Bu iki kategori çoğunlukla birbirine karışmıştır. Örneğin, tarihsel bir gerçeklik taşıdığını düşündüğümüz ilginç ve öğretici bir hikâye anlatırız, ama daha sonra tarihte böyle bir şeyin hiçbir zaman gerçekleşmediğini öğreniriz. Amerika'nın ya da başka bir ülkenin geçmişiyle ilgili hikâyeler bu türdendir. Bazen de, hiçbir zaman gerçekleşmemiş olduğundan emin olduğumuz bir hikâyeyi sırf bir şeyleri daha iyi canlandırabilmek için anlatırız, ama daha sonra bunun bir gerçek olduğu ortaya çıkar. Homeros'un *İlyada* ve *Odyssea*'sı yüzyıllar boyunca sadece bir esin kaynağı olarak ya da gerçek kahramanlığın ne demek olduğunu anlatmak için kullanılmıştır; hiç kimse bunların bir hayal ürününden farklı şeyler olabileceğini aklına getirmiyordu, ama sonunda *İlyada*'nın belirli bölümlerini içerikleri açısından inandırıcı bulan Schliemann, Truva'yı keşfetti. Daha geçenlerde New Mexico, Arizona, Texas ve Kaliforniya eyaletlerinden çıkan 'ilkel' sanat eserlerinin, yeni bir yıldızın doğuşuyla ilgili gerçeklere uyan betimlemeler olarak anlaşılması gerektiği ortaya çıktı; eski Çin'e ait güneş hanedanlığı rivayetleri de böyledir. Bunlar gerçeklere ilişkin veriler olarak anlaşılabilir - ama yine de 'kanıtlanmış doğru iddialar' kategorisine girmezler, çünkü sanat eserleri salt dini bir anlam taşımış olabilir ve bu, büyük bir olasılıkla, doğrudur. En yeni bilimsel teoriler bile bundan kurtulamamıştır; örneğin; bir Nobel ödülü toplantısında bulunuyorsanız, ya da Einstein'ın denklemlerini -ayin duaları kitabının istavrozu ilahlaştırması gibi- yücelten 'Pitssburgh Bilimsel Teori Merkezi'nin programını incelediğinizde, bunu fark edersiniz. Bütün bu sınıflandırmalar

son derece yüzeysel ve pratikte faydasızdır. Az önce değindiniz tiyatroyu ele alalım. Burada; gerçeğe ulaşmak için bir cinayeti sahneye koyan dedektifler vardır. Piscator Berlin'de adlı eser bunu harika bir üslupla yapmış ve böylece tarihsel ve toplumsal gerçekleri incelemeye yarayan eleştirel tiyatronun öncüsü olmuştur. Brecht, gerçekle uğraşmış, ama aynı zamanda izleyicileri yanlışlıkları görmeye iten bir misyon üstlenmiştir. Brecht, bazı oyun türlerinin, eleştiri kabiliyetini geliştirirken, belirli türlerin de, ruhu felce uğrattığını fark etmiştir. Çeşitli noktaları düzene sokan ve standart bir dil kullanan yöntemli bir oyun birinci kategoriye, hataları yüzeysel bir biçimde gösteren, birbirinden farklı, birleştirilemeyen ifade biçimlerini paralel bir şekilde yan yana bulunduran diyalektik bir oyun da, ikinci kategoriye girer. İfade etmenin çeşitli yolları vardır; gerçi bunların hepsi aynı fiili içeriğe sahiptir, ama insanları bu içerik karşısında çeşitli ruh hallerine sokar. Buna karşı çıkabilirsiniz. Örneğin, Caratheodory'nin termodinamik üzerine, ya da von Neumann'ın kuvantum teorisi üzerine yaptığı türden bilimsel araştırmalar ruhsal yönden nötrdür. Ama hiçbir şey gerçekten çok uzak değildir. Neumann Öklidiyen geleneği benimser; bu gelenek esaslı tezler ortaya atar ve geriye kalan her şeyi bu tezlerden türetir. Arpad Szabó, Öklidiyen geleneğin kökenlerinin Parmenides'e dayandığını kanıtlamıştır. Parmenides'e göre, şeyler bir *değişime* tabi değildir, aksine, bunlar *vardır.* Bu yüzden, şeylerin gerçeğe uygun bir şekilde anlatılması, hiçbir zaman şeylerin nasıl oluştuğu konusunda bilgi veren bir hikâye olmayacağı gibi, (örneğin Hesiod'un veya Anaximander'in hikâyeleri gibi) bir evrendoğum ideolojisi de olamaz. Burada yalnızca değişmez durumlar arasındaki değişmez nitelikleri ve değişmez ilişkileri gösteren bir anlatım söz konusu olabilir. Ama bu geleneğin temelindeki mantık -yani şeylerin asla değişmediği görüşü- çoktan çürütülmüştür. Sabit biçimlerin, sabit doğa yasalarının bu-

lunmadığı anlaşılmıştır; bugün evrenin dahi bir bütün olarak bir tarihi olduğunu kabul ediyoruz. Öklidiyen geleneğin temelleri artık çürütülmüştür. Bu durum, bizim, matematiğe ve matematiksel fiziğe gösterdiğimiz yaklaşımı etkiledi mi? Sorun bu değil. Von Neumann'ın büyük yankı uyandıran görüşleri hâlâ eski ideolojileri yansıtır. Dahası, bu ideolojileri yanlışlıkların ana kaynaklarını ortaya çıkarıp alternatiflerin üretilmesini zorlaştıracak biçimde yansıtır. Deyim yerindeyse, insan -Parmenides'in de savunduğu gibi- önemli olan şeyi ifade etmenin kusursuz bir yolu olması gerektiğine ve bu yola da neredeyse ulaşıldığına inanır: Bunun için, bu yönde bir ya da iki adım daha atılmalıdır, daha sonra gerçek kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Şimdi de Bohr'un bir makalesini ele alalım. Şunu baştan belirtmek gerekir ki, Bohr'un makaleleri -her ne kadar salt teknik sorunları ele alıyorsa da- resmi olmayan, noksan bir üslupla yazılmıştır. Elbette von Neumann'ın da böyle pürüzlü bir yazım şekli vardır. Bu durum, bazen hoş görülebilir, ama bütün zamanlar için kaleme alınmış ve ikinci bir defa gözden geçirilmeye gerek duyulmayan bölümler de vardır. Bu bölümler, yoğunlukları ve anlatımlarındaki açıklık nedeniyle göze çarpar. Bohr'da bu tür anlatımlara rastlanmaz -her şey aynı oranda kuşkuya yer bırakır. Felsefe ve bilimler, Thomson ve Rutherford gibi tasfiyecilerin hoşuna gitmeyecek bir biçimde iç içe girmiştir. Bu makalelerde, her birinin ele alınan sorunun farklı yönlerine ışık tuttuğu bir dizi varsayım bulunur, ama bunların hiçbiri kesin doğruluk iddiasında değildir. Bohr bütün bunları bilinçli olarak yapmıştır, çünkü düşünmenin hiçbir zaman kesin bir sonuca ulaşmadığını biliyor ve bu gerçeği, gizlemeden anlatmak istiyordu. Her çözümün, her 'sonucun' içinde bulunduğumuz bilgi arayışında sadece bir geçiş evresi olduğunun bilincindedir. Bilgi, arayışımız sonucunda ortaya çıkar ama gerektiği zaman yine bu arayış tarafından sorgulanır. Bu nedenle Bohr'un maka-

leleri *tarihsel makaleler* olarak da adlandırılabilir; bu makaleler yapılmış olan bir dizi buluş ve hata ile ilgili bilgiler verir ve yavaş yavaş olguların şu anki durumuna doğru ilerler; 'kesin çözüm' anlamında hiçbir şeye ulaşma çabası taşımaz. Daha önceki kazanımlar ve 'sonuçlar' tıpkı bunları oluşturan ayrı ayrı evreler gibi varsayımsal ve henüz sonuçlanmamış bir biçimde anlatılır. Şimdi de Bohr'u von Neumann ile karşılaştıralım. Bu durumda, birbirlerine sıkı bir şekilde bağlanmamış olayları işleyen, birbirinden farklı iki romanı karşılaştırmış olmuyor muyuz? Oysa her iki eser de aynı konuya, yani kuvantum mekaniğine katkıda bulunuyor. Ayrıca, bu konuyu, içerdiği gerçeklerle değil, *kendi üsluplarıyla* geliştiriyorlar. Bohr'un ve taraftarlarının üslubu ile kuvant teorisinin temelini atmıştır; bu parlak araştırma dönemine bir ayrıcalık kazandıran sayısız buluşlar, düzeltmeler, cesur hipotezler ve esaslı gözlemler, bu üslubun kazandırdığı şeylerdir. Von Neumann'ın öğrencileri yeteri kadar açıklayıcı somut örneklere sahip olmadan, bir yığın ilginç teoremle ilgili kanıtlar gösterirken, Bohr'un öğrencileri, bu şekilde kavramlarını daha sezgisel ve pürüzlü kullanmaya mecbur kalmalarına rağmen, her zaman fiziksel gerçekliklere sıkıcı bağlı kalmışlardır. Bütün bunlar gösteriyor ki, Bohr'u von Neumann'dan ayıran estetik ya da 'dramatik' öğeler, gerektiği zaman silinebilen bir dış makyaj değildir - bunlar bilimin kendi gelişimi için çok önemlidir. Sözünü ettiğiniz tür ayırımları -eğer bunların mutlaka yapılmaları gerekiyorsa- geleneksel tarzdan çok farklı bir biçimde ve tamamen farklı bir amaçla yapılmalıdır. Spektrumun ters yönünde bulunan trajediyi düşünelim: Burada bir şey *öyleymiş gibi görünür,* ama öyle değildir. Yunanlılar için *Fars*'lar, önemli *tarihsel* olaylar için oldukça dramatik bir anlatım şekli oluşturuyordu, ama tarihsel olayların anlatıldığı biçimler birden fazlaydı. Aristofanos, kendi çağının politikasını Aiskhylos'unkinden çok farklı bir üslupla anlatır. Bildiğiniz gibi,

Platon, şiir sanatına karşıdır ve şiiri *İdeal Devlet*'inden soyutlamak ister. Buna neden olarak, şiir sanatının insanı asıl gerçeklikten alıkoymasını, duygu üretmesini ve düşünceyi bulandırmasını gösterir. Öte yandan, şiir sanatına sıkıca sarılmak için geçerli nedenler bulunabileceğini de itiraf etmiş ve bu sanatın 'savunucularını, şiir sanatını sevmeye, ama şair olmamaya, bu sanatı güncel bir dille icra etmeye' çağırmıştır. Aristo bu çağrıyı benimsemiştir. Aristo, trajedinin tarihsel olmaktan çok, felsefi olduğunu, sadece olaylar hakkında bilgi vermekle kalmayıp bunların *neden* gerçekleşmek zorunda olduğunu açıkladığını ve bu şekilde, toplumsal kurumların yapısını ortaya koyduğunu söyler. Bu durum, Aiskhylos'un *Oresteia* adlı eserinde açıkça görülür. Bu üçleme, kurumların eylemi nasıl aksattığını gösterir. Orestes babasının öcünü almak *zorundadır,* bu görevden kaçamaz. Babasının öcünü alması için, annesini öldürmek zorundadır, ama annesini öldürmesi, onu buna iten şey kadar korkunçtur. Düşünce ve eylem öylesine aksamıştır ki, yapmamız ve yapmamamız gereken şeyleri belirleyen koşulların değiştirilmesi gerekir; bu değişim, üçlemenin sonunda gerçekten de ima edilmiştir. Gerekçenin türüne bakın: Bir yığın olası eylem biçimi vardır. Ama her eylem bir çıkmaza girer. Bu yüzden, dikkatimiz, bir yandan bizi eyleme iten, diğer yandan da bu eylemin gerçekleştirilemeyeceğini gösteren prensibe yoğunlaştırılır. Bu prensip ortaya koyulur ve buna karşı bir alternatif önerilir. Bu tür gerekçeler Xenophanes'te -ve sonraları daha belirgin bir biçimde Zeno'da (=hareketin paradoksları) görülür. Bunlar (Russell'in öne sürdüğü gibi) bazı çağdaş nicel-teorik paradokslara tabidir. Bu durumda, üçlemenin toplumsal şartların gerçekçi anlatımını bu şartların eleştirisiyle ve bir alternatif önerisiyle birlikte kapsadığını söyleyebiliriz. Aristo'ya göre, üçlemenin daha büyük bir işlevi vardır. Platon, duyguların oluşmasına yol açan şiir sanatına karşı çıkmıştır. Aristo duyguların da olumlu bir işlevi ol-

duğunu gösterir; duygular, bizi salt akılcı düşünme sonucunda ortaya çıkan gerilimlerden (Katharsis) kurtarır ve eserde sergilenen yapıları anlaşılır hale getirerek, bilince hizmet eder; felsefi -yani fiili- teorik içeriğini göz önünde canlandırarak, esere katkıda bulunur. Bütün bunlar, Yunan geleneğinin ve tarihinin önemli bir bölümünü oluşturan hikâye sayesinde gerçekleştirilir. Sevgili dostum, hangi şekilde böylesine karmaşık bir gerçeğe düzen getirmek istiyorsunuz? Bu, dış biçimi bakımından bir sanat eseri ya da günümüzde yaptığımız sınıflandırma anlamında, tamamlanmış bir tarih eseridir. Yapısı bakımından, gerçekler üzerine bir haberdir; bu haber, tasfiye edilmiş bir mantıkla yapılan bir eleştiriyle iç içe bulunur. Burada büyük bir dramatik güç, yeniden canlandırılmış bir gelenek, gerçek ve mantık yoğunluğu -bununla, o saçma 'estetik söylem mantığını' değil, biçimsel mantığı kastediyorum- bir araya gelerek, güçlü ve tasfiye edilmiş bir bütünlük oluşturur. Geleneksel haberler, bir manzaranın çok küçük bir bölümünü anlatır ve geriye kalan bölümü göz ardı eder. Bu nedenle, sanat eserlerinin estetikçiler ve sanat bilimcileri tarafından yapılan tarifleri, bu eserlerin gerçekte işlediği konuyla karşılaştırıldığında oldukça anlamsızdır. Bana şu şekilde itiraz edebilirsiniz: Ne olursa olsun, fiili içerik *açıkça ifade edilmiyor,* aksine, yalnızca yaklaşık *imalarda bulunuluyor.* Ama bu tür dolaylı 'imalar' bilimsel çalışmalarda da sık sık kullanılır. Bohr'un 1913'te ortaya attığı atom modelini düşünün. Hidrojen atomunun birdenbire çapını değiştirebilen daire şeklindeki bir yörüngenin merkezinde bulunan bir çekirdekten oluştuğu kabul edilebilir mi? Böyle bir şey olamaz, çünkü, Bohr da böyle bir iddianın teorik ve deneysel nedenlerden ötürü yanlış olduğunu çok iyi biliyordu. Bu modelin yine de fiili bir önemi vardır. Bu önem, büyük oranda varsayımlara dayanan (bu yüzden de asla ayrıntıya girmeyen) ve daha sonra 'benzerlik ilkesi' kavramıyla tanınan karmaşık yorumlama yönteminde yatar.

Aynı şey, atom çekirdeğinin damla modeli için de geçerlidir. Burada siz Poppercilerin fazlaca abarttığı değişebilirlik öğeleri vardır. Sonuç olarak, üçleme belirli zorlukları meydana çıkarır ve yeni bir 'hipotezle', yeni bir birlikte yaşama biçimiyle ortadan kaldırır. Öncüller, ders kitaplarında değişebilirlik konusunda verilen örnekler gibi teker teker açıklanmaz; bunların bulunup ortaya çıkarılması gerekir. Bu durum; *Oresteia*'yı bugünkü ders kitaplarının hepsinden daha anlaşılır yapar. *Oresteia* bize öncüllerin nasıl bulunacağını ve değerlendirileceğini gösterir. Şunu vurgulamalıyım ki, ben bir saniyeliğine bile, değişebilirliğin istikrarı garantileyen bir yöntemden daha iyi olduğunu kabul etmem - ama bunun bir sanat eserinin ortasında, beklenmedik bir şekilde ortaya çıktığını görmek de ilginç bir şeydir. Efsanelerin, trajedilerin ve Homeros'un destanlarının bu karmaşık yapısı göz önüne getirildiğinde, insan kendi kendine neden 'bilgi' gibi soyut bir şeyin üretilip bunu şiirden ayırma çabasına girildiğini sormadan edemiyor. Belki de günün birinde buna bir cevap bulurum. Aslında bu cevap, genel hatlarıyla ortadadır. Biliyoruz ki, Yunanistan'da filozofların, şairlerin yerine entelektüelleri ve siyasi liderleri koymaya çalıştıkları bir dönem olmuştur. Platon, felsefe ve şiir sanatı arasındaki uzun süreli çekişmeden söz ederken, dikkati bu döneme çeker. Filozoflar oldukça soyut olan yeni bir ideolojiyle birlikte, yeni bir kast ortaya koyup bu felsefenin eğitiminin temelini oluşturmasını istiyorlardı. Rakiplerini alt etmek için, gerekçeleri değil, bir ideolojiyi kullanıyorlardı. Bu ideoloji, şiir sanatının Tanrı'sız olduğunu, hiçbir içeriği bulunmadığını, eski çağların 'bilgelerinin' de hiçbir şey söylemediklerini öne sürüyordu. Elbette burada durumu biraz basitleştiriyorum, ama bununla, bu geçiş döneminin en önemli özelliklerini göstermek istiyorum. Sorun şudur: Bu filozoflar neden başarılı olmuşlardır? Şiir sanatının, sonunda, herhangi bir içerik taşımadan, salt bir duygusallık ya da simgecilikmiş gibi görün-

mesini sağlamış olmaları, hangi üstünlüklerinden kaynaklanıyordu? Gerekçelerinin sağlam olması, bunda etkili olmuş olamaz, çünkü, şiir sanatı, *iyi yorumlandığı zaman* kendisini destekleyen gerekçelere sahiptir. Aynı durum, 17. yüzyılda bilimlerin yükselişinde de görülür. Burada etkili olan güç, o zamana dek bilginin kapıları kendilerine kapalı olan ve bilgiye asıl sahip olanların rakipleri değil, kendileri olduklarını iddia ederek bu dışlanmayı kendi lehine çeviren yeni sınıfların yükselişi olmuştur. Bu düşünce, sanatlarda, bilimlerde ve dinde herkes tarafından kabul edilmiştir; bu yüzden, bugün varlıkbilimsiz bir dine, içeriksiz bir sanata ve duygu içeriğinden yoksun bir bilime sahibiz. Konudan uzaklaşmaya başlıyorum. Vurgulamak istediğim şey, ileri sürdüğünüz sınıflandırmaların, daha önceki iktidar mücadelelerinden çıkan, kesin gözüyle bakılan *modern sonuçları* (Oscar Wilde'ın çağdaş masalları; Marksizm gibi 20. yüzyılın çağdaş ideolojileri ya da çağdaş astroloji; sosyoloji gibi çağdaş bilimler) anlatmak için elverişli gibi görünen sınıflandırmaların bu iktidar mücadelelerinin o zamanki aleyhtarları (eski efsaneler, masallar vs.) ve modernleşmenin bugün hâlâ eski dönemlerin karmaşık ruhsal yapısının izlerini taşıyan karakteristik özellikleri (Bohr, Lévi-Strauss ve C.G. Jung gibi bilim adamlarının icra ettiği bilim) hakkında açık ve kesin bilgiler vermediğidir. İnsan, hiçbir zaman fikirlerin doğru yönlerini, sırf bunların efsanevi, dini ya da masalımsı niteliklere sahip olmasından ötürü yadsımamalıdır. Her durum kendi yararlılıkları açısından incelenmelidir; bu yapıldığı zaman, sınırsız sayıda şaşırtıcı sonuçlara ulaşılacaktır... Ama siz bir hayli sessiz ve düşünceli görünüyorsunuz. Galiba sizi tamamen ikna edemedim?!"

B: "Beni İdris ve benzeri hikâyelerin gerçeklere uyamayacağını göstermek için öne sürdüğüm kendine özgü gerekçelerin yanlış olduğu konusunda ikna ettiniz; ama bu kuşkumun haklı hiçbir nedeni olmadığını sanmıyorum. Sanırım şimdi başta-

kinden çok daha sağlam bir gerekçeye sahibim. Başta, bu hikâyeleri uyduranların geniş bir hayal gücüne sahip olduklarını, bunların saçmalamadıklarını, büyük şairler ve akıllı insanlar olduklarını kabul etmeye hazırdım. Ama şimdi, hikâyelerinizi daha yakından inceleyip bunlara ampirik bir değer biçtiğim zaman, ister istemez bu insanların birer kaçık olduğu sonucuna varıyorum. Bu hikâyeler bize ne anlatmak istiyor? Tanrıların, şeytanların ve var olması imkânsız olan diğer doğaüstü yaratıkların yaptığı şeylerden söz ediyorlar. Bunlar hayal ürünü bağlantılar kurarken -örneğin, yağmur danslarıyla hava arasında-, en sıradan nedensellik yasalarından bile haberdar değiller; kehanetlerde bulunup insanların günlük yaşamlarında kehanetlerden yararlandıklarını öne sürüyorlar vs. Ama bu tür şeyler, yaşadıkları dönemin en akıllı insanları olan Yunanlılarda da görülmüştür; kaldı ki, Yunanlılar görmek için gözlere, gördüklerini değerlendirmek için de bir akla sahipti. Bu durumda, dünya görüşlerinin zihinsel kapasitelerine uygun olduğunu kabul edip efsanelerini de salt şiir olarak yorumlamayı tercih ediyorum. Ama siz insan aklının bütünlüğüne inanıyorsunuz, birçok defa, insanların yalnızca bilimin bir hayli ilerlemiş olduğu Helenistik çağlarda zekâlarını ortaya koyduğu görüşüne karşı olduğunuzu ifade ettiniz; öyleyse bu gerekçelerin sağlamlığını kabul etmelisiniz."

B: "Bu -Tanrı bilir- tuhaf bir tanıtlama biçimi. Ama bir akılcıdan akılcı bir tanıtlama yapmasını beklemekten vazgeçiyorum artık."

A: "Ne demek istiyorsunuz?"

B: "Görmüyor musunuz? Ayrıntılara girmeme neden oluyorsunuz. Beni İdris gibi belirli hikâyelerin gerçekle hiçbir ilgilerinin olamayacağına inandırmak istiyorsunuz. Ama bunun için ne yapıyorsunuz? Ayrıntıya giriyor musunuz? Hayır. Hikâyeyi alaycı bir şekilde reddediyorsunuz ve bana ancak bir delinin

buna inanacağını ima ediyorsunuz. Buna benzer bir anlayışın Londra İktisat Okulu'nda da bulunması beni hiç şaşırtmıyor; burada üç nesildir hüküm süren eleştirel akılcılıktan sonra her türlü esaslı tanıtlama biçimi standartlaştırılmış bir geleneğe dönüştürülerek, yozlaştırılmıştır. Bir dereceye kadar sizin bu geleneğin gereklerine sıkıca bağlanmayan akıllı bir kişi olacağınızı umuyordum... öne sürdüğünüz şeylerin bir kanıtla uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmadığını ve bu yaklaşımınızın Galileo'nun dar görüşlü aleyhtarlarının onun astronomi çalışmalarına karşı sergiledikleri tutumdan hiçbir farkı olmadığını size gerçekten de söylemem gerekiyor mu?"

A: "Galileo burada belirleyici olamaz. Galileo bir bilimin *kurucusuydu.* Bunun doğal sonucu olarak, bizim bugün içinde bulunduğumuz durumdan çok daha belirsiz bir durumdaydı. Oysa biz çok büyük bir bilimsel bilgi birikimine sahibiz ve bu bilgileri karşılaştırarak, farklı durumları değerlendirebiliriz. Benim söylemek istediğim buydu - belki de beni anlamamış olmanız, ilk başta hızlı bir giriş yapmış olmamdan kaynaklanmıştır. Hem mademki böyle basit bir eleştiriye başladım, söyler misiniz, ne diye söylediklerimin nereye çıkacağını göremeyecek kadar dar kafalı bir muhalifle alay etmeyecek mişim?"

B: "Belki de mesele sizin düşündüğünüz kadar basit değildir. Efsaneleri bu 'büyük bilimsel bilgi birikimiyle' karşılaştırarak, çürütebileceğimizi söylüyorsunuz. Sanırım, bununla, eleştirmek istediğiniz her ideoloji için en iyi şekilde sağlamlaştırılmış, bu ideolojinin karşısında bulunan ve üstün olan bir (ya da bir yığın) bilimsel teorinin var olduğunu söylemek istiyorsunuz. Ama meseleye biraz daha yakından bakarsanız, söz konusu ideolojiye tam anlamıyla ters düşen kendine özgü teorilerin neredeyse hiç bulunmadığını kabul etmek zorunda kalacaksınız. Yağmur danslarının yağmurun yağmasını sağladığı düşüncesinin karşısında yer alan teoriyi nerede bulabilirsiniz? Elbette bu düşünce

bilim adamlarının büyük bir bölümünün inançlarına ters düşer, ama gördüğüm kadarıyla, bu tür inançlar böyle düşünceleri çürütmek için kullanılabilecek kendine özgü teorilere dönüştürülmemiştir. En iyi ihtimalde ulaşılabilen tek nokta, bilimsellik dünyasında yağmur danslarıyla hiçbir yere varılamayacağını savunan belirsiz ve son derece inat dolu bir inançtır. Bu düşünceyi haksız çıkaracak gözlemler de yoktur. Şunu da eklemeliyim ki, günümüzde yağmur danslarının başarısızlıkla sonuçlandığını tespit etmek de yeterli değildir. Böyle bir yağmur dansı, tamamen kendine özgü hazırlıklardan sonra ve gerekli şartlar altında yapılmalıdır; bu şartlar eski organizasyon biçimlerinden ve o zamanlar taşıdıkları zihniyetten bağımsız bir şekilde yerine getirilemez. Hopi teorisi, bu organizasyonların parçalanmasından sonra, insanın doğa üzerindeki gücünü kaybettiğini açıkça ortaya koyuyor. Sırf bugünkü koşullar altında hiçbir etki gösteremedikleri için yağmur danslarına karşı duyulan inançsızlık, doğrusal bir düzlemde sabit bir hızla hareket ederken algılayabileceğimiz hiçbir nesne olmadığı gerekçesiyle, eylemsizlik yasasının kabul edilmemesiyle aynı şeydir. Bu bakımdan Galileo'nun aleyhtarları çok daha iyi bir konumdaydı; neyin 'bilimsel' olup olmadığı konusunda belirsiz inançlara değil, aksine, açık ve kesin olarak ifade edilmiş teorilere sahipti. Ayrıca ellerinde bazı gerçekler bulunuyordu. Bu gerçekler ve teoriler bir araya getirildiğinde, hayranlık duyduğunuz bir yığın 'sağlam bilimsel bilgi' ortaya çıkar. İşte bu bilgi demeti Galileo'nun görüşleriyle hiçbir şekilde örtüşmüyordu. O zamanlar Galileo'ya karşı yapılan itirazlar, sizin rivayetlerle günümüze kadar gelmiş olan efsanelere karşı yaptığınız itirazlardan çok daha sertti. Ama bu itirazlar yine de gücünü kaybetti. Sizin elinizde yağmur dansını uygun bir biçimde eleştirmeye yarayacak malzemeler olmadığı gibi, bu malzemelerin nasıl kullanılması gerektiği konusunda da yanlış fikirlere sahipsiniz. Dahası, Galileo'nun en güçlü muha-

lifleri, onun görüşlerini çok yakından tanıyordu, çünkü onlar astronomi alanında birer uzmandı. Ama söyler misiniz, siz akılcılardan hangisi düşüncesizce yargıladığı görüşleri böyle bir titizlikle araştırmıştır?

Ama sadece sizi azarlamakla meselenin halledilemeyeceğinin de farkındayım. Öyleyse, kısa yoldan reddettiğiniz bu alanları daha yakından incelediğiniz taktirde, ne gibi sonuçlara ulaşabileceğinizi gösteren birkaç örnek vereyim.

Kuyrukluyıldızların savaşların habercisi olduğu düşüncesini ele alalım. Bu, son derece gülünç, anlamsız ve saçma bir düşünce, değil mi? Bu tam anlamıyla basit bir önyargı... Ama meseleyi biraz daha yakından inceleyelim. Kuyrukluyıldızlar, atmosferik bir fenomen, atmosferin yüksek tabakalarında görünen bir çeşit ateş olarak kabul edilirler. Eğer bu varsayım doğruysa, bir kuyrukluyıldız yüksek bölgelere herhangi bir madde bırakır ve daha sonra yeryüzünde başlayan ve aldıkları yol boyunca devam eden şiddetli atmosferik hareketler oluşur. Bu tür hareketler fırtınalara yol açabilir, ama bunlar hava kararırken ya da -kuyrukluyıldızın Güneş'in hangi tarafında bulunduğuna dikkat etmek şartıyla- şafak sökerken atmosferin renginin değişmesi biçiminde de ortaya çıkabilir. Hatırlarsanız, geçenlerde Tamalpais Dağı'nın üzerinde korkunç bir ateşin yayıldığı ve ağaç yapraklarının koyu bir renk aldığı söyleniyordu. Benim burada anlatmak istediğim şey bu işte. Sonuç olarak, atmosferik hareketler ve yayılan ateş, atmosferin doğal bileşimi üzerinde olumsuz etkilerde bulunarak, insanlarda ve hayvanlarda metabolik değişikliklere yol açar. Özellikle hayvanlar duyarlılaşır; depremi önceden hissetmeleri gibi, daha kuyrukluyıldız görünmeden, ortaya çıkan değişimi fark ederler. Ayrıca, salgınların normalden daha fazla yayıldığı görülür; atmosferin ısınması, insanları galeyana getirir ve sonunda iktidarı ellerinde tutan insanların daha sorumsuz kararlar almasına ve savaşların çıkma-

sına neden olur. Bu olaylara, dört ya da beş kuyrukluyıldızın yol açması oldukça mümkündür. Bu tür verileri yığınla toplamış olan Kepler, dikkatini bu değişken ilişkilere vermiş ve bir ampirik astroloji bilimi kurmaya çalışmıştır: Böylece kuyruklu-yıldızlarla ilgili varsayım güçlenmiş oluyor. Ayrıca, bu varsayım kuramsal yönden akla yakındır, çünkü makroskobik fenomenlerin niteliklerini kusursuz bir şekilde gösteren teoriyle uyum içindedir. Şu ya da bu ayrıntıda çelişkiler ortaya çıkıyorsa, artık itiraz edilmemelidir - zaten modern bilimde de çelişkiler daha sonra yapılacak olan araştırmalara bırakılır. Sonuç olarak, elimizde kuyrukluyıldızlarla savaşlar arasında bir bağlantı bulunduğunu öne süren bir hipotez var; ilk bakışta çok tuhaf ve saçma görünüyor, ama daha yakından incelendiğinde, kuramsal bir içerik taşıdığı anlaşılıyor, hem de eskiden sahip olunan ve kullanılabilen malzemenin, bugün daha farklı ve güya daha iyi malzemelere sahip olduğunu düşünen bizler tarafından kabul edilmemesine rağmen. Bu hipoteze, A hipotezi diyelim.

Şimdi de dünyanın Tanrılarla dolu olduğunu, Tanrıların fiziksel görüntüler şeklinde ortaya çıktıklarını ve bazen de insanlara göründüklerini varsayalım: Bir deli saçması, bir uydurma daha, diyeceksiniz. Ama bunun doğru olup olmadığını bir görelim! Hiç öfkelendiğiniz oldu mu?"

A: "Ne demek istiyorsunuz?"

B: "Bunu kendi ürettiğiniz bir şey olarak mı, yoksa dışarıdan gelen bir şey olarak mı hissettiniz? 'Dışarıdan' derken, bunu derinizle hissedip hissetmediğinizi sormuyorum tabii... Öğrenmek istediğim şu: Bu sizin kendi içinizden mi doğdu, yoksa yabancı bir duygu muydu?"

A: "Bunu gerçekten bilmiyorum - bu çok garip, yani birçok defa öfkelendim, hatta daha geçenlerde..."

B: "Güzel bir teori daha var!"

A: "Nasıl bir teori?"

B: "Öfkenin ruhsal bir hadise olduğunu ve ruhsal hadiselerin bütün biçimleriyle doğrudan bir bağlantı içinde bulunduğumuzu ileri süren bir teori... 'Öznel gözün yanılması' şeklinde tabir edilen fenomeni duydunuz mu hiç?"

A: "Hayır."

B: "Karanlık bir odaya girersiniz. Karanlığa alışmaya çalışırsınız, tamamen alıştığınız zaman, görüş alanınız artık karanlık değildir; size gri renkte görünür ve bir silindirin şeklini andırır; vücudunuz da ana ekseni oluşturur."

A: "Şimdi hatırlıyorum. Bir defasında bir deneyde yer almıştım. Karanlığa alışmam gerekiyordu. Deney başkanımız benden, karanlık odada yarım saat kaldıktan sonra gördüklerimi anlatmamı rica etmişti."

B: "Peki ne gördünüz?"

A: "Orada burada birkaç leke. Ama sizin söz ettiğiniz 'silindir' şeklinde hiçbir şey görmedim. Bana, gördüklerimin beklentilere uyduğunu söylediler. Sonra da fenomeni tanıyabilmem için bazı alıştırmalar yaptılar. Alıştırmalar son derece ilginçti. Deney başkanı, görüş alanıma ısıtılmış bir tel tuttu, ama teli tamamen kızarana kadar ısıtmamıştı. Tel hafif gri gibiydi - başkan, ışınımın gözümün renk alıcıları üzerinde etkili olamayacak kadar zayıf olduğunu söyledi. Sonra benden dikkatimi telin çevresine, hem sağına hem de soluna yöneltmemi istedi. Kızarıklığın telin sonunda yok olmadığını, aksine, daha da uzandığını ve telin uzaklığı arttıkça arka tarafa kaydığını fark ettim. Daha sonra elektrik kesildi ve tel gözle görülemeyecek duruma geldi. Ama 'kızarıklık' hâlâ duruyordu. Bu kızarıklığı bugün bile, karanlığa alışır alışmaz görüyorum. Açık bir yaz akşamındaki gökyüzüne benzeyen fiziksel bir yüzeyi andırıyor. Şu anda, bu fenomen sanki her zaman var olmuş gibi tuhaf bir his içindeyim, ama ye-

teri kadar hazır olmadığım için bunu algılamıyordum. Bu, tıpkı aslında her zaman görsel algımıza sinmiş olan, ama ancak özel yöntemlerle dikkat alanımıza dahil edilebilen suretlere benziyor."

B: "Mükemmel bir biçimde bir dizi şaşırtıcı olay anlattınız! Başlangıçta, sadece belirsiz bir izlenim var, ama daha sonra, fiziksel bir maddenin algılanması biçiminde ortaya çıkan bir fenomenle son buluyor."

A: "Evet, bu bana başımdan geçen benzer bir olayı hatırlattı. Uzun zaman önce bir biyolog olmak istemiştim; babam bana oldukça pahalı bir mikroskop aldı, ama içine baktığımda, kandırılmış olduğumu düşündüm. Biyoloji kitaplarındaki şekiller çok açık ve belirgindi, ama mikroskopla baktığımda onlara bir parça olsun benzeyen hiçbir şey göremedim. Karmakarışık çizgi ve hareketlerden başka bir şey yoktu. Ayrıca bu hareketlerin, görmeyi arzu ettiğim şeyleri görmek için fazlaca zorladığım gözlerimde gerçekleşen hayali hareketler mi, yoksa *nesnel* hareketler mi olduklarına bile karar veremiyordum..."

B: "Bununla, gökyüzünü ilk olarak teleskopla gözlemleyen insanların anlattıkları şeyin aynısını anlattığınızı biliyor muydunuz?"

A: "Hayır, bunu bilmiyordum. Galileo bu şekilde konuşmuyor, en azından ben böyle bir şey hatırlamıyorum..."

B: "Bu şekilde konuşmuyor, çünkü, herkes aynı fenomenlerin farkına aynı şartlar altında varamaz. Gördüğü şey, ana hatlarıyla tamamen belirgindi, ama yanıltıcıydı - *'Sidereus Nuncius'*taki şu Ay şekline bir bakın."

A: "Şaşırtıcı! Bu derin çukurluğun Ay'ın ortasında ne işi var?"

B: "Bu, Galileo'nun gördüğü, anlattığı ve çizdiği şeydi. Diğer gözlemcilerin çok daha farklı bir şey gördüğünü, Galileo'nun

muhaliflerini 'Mediciler gezegenlerinin' (Jüpiter'in uydularına bu adı veriyordu) varlığına bile inandıramadığını söylersem, buna şaşırmazsınız herhalde. Galileo onlara bir teleskopla nasıl bakılması gerektiğini öğretti, ama çok azı Galileo'nun gördüğünü söylediği şeyleri görebildi, çünkü, fenomenlerin gerçek olduğuna *hiçbir şekilde inanmıyorlardı.* Aristo'nun bu sorunları önceden görmüş olması da ilginçtir; eminim ki, teleskopla yapılan ilk gözlemlerin bu tuhaf ve çift yönlü karakterine hiç şaşırmazdı. Aristo'ya göre, bir nesnenin çevre çizgileri bir kanaldan geçerek, gözlemcinin duyularına ulaşır. Kanalda hiçbir aksamanın bulunmaması, gerçeği yansıtan bir algılamanın ilk şartıdır. Nesnelerin somut bir şekilde algılanması, yalnızca duyuların nesnelere uygun olduğu belirli 'normal' koşullar altında gerçekleşir. Açık ve gerçeği yansıtan bir algılamanın ikinci şartı da, algılamanın normal koşullar altında gerçekleşmesidir. Ama teleskopla yapılan gözlemler sırasında bu şartların hiçbiri yerine getirilmemiştir. Bu yüzden, Aristocular teleskopla gözlem yapmamakta ve gözlenmiş olan şeyi gerçek olarak görmemekte haklıdır; çağdaş bir fizikçinin de standart deney tekniklerine uymayan bir deneyin sonucunu kabul etmemesi gerekir. Tarihsel anlatımlarda bu gerçeklerden pek söz edilmez. Algılama psikolojisi bilim ve felsefe kuramcıları tarafından neredeyse hiç uygulanmaz. Ama siz lütfen hikâyenize devam edin, hikâyeniz konumuzun önemli noktalarını açıklığa kavuşturacaktır."

A: "Evet, beklediğim şeyleri göremediğim için, her defasında biyoloji öğretmenime yakındım. O da, ilk sıralar herkesin bu zorlukları yaşadığını, öncelikle, *görmeyi öğrenmem gerektiğini* söyleyerek, beni yatıştırdı. Benden, önce bir saç teli, kum tanesi gibi basit nesneleri en küçük dereceyle gözlemlememi istedi. Hiçbir zorluk yaşamadım. Daha sonra aynı nesneleri dereceyi yükselterek incelememi istedi. Kendi saç telimi gökyüzünde yatay bir şekilde uzanan bir kabloymuş gibi görünce çok şaşırdım - ama tamamen doğru algılamıştım. Bu şekilde, adım adım daha

karmaşık nesnelere geçtim. Bugün, o zamanki arkadaşlarım gibi (birkaç saat önce onların yanındaydım) yalnızca en karmaşık organizmaları tanımakla kalmıyorum, ayrıca, gördüğüm o karmaşık şekilleri dahi fark edebiliyorum. Bugün, mikroskopla incelediğim her şey tamamen nesnel görünüyor."

B: "Öfkeyle ilgili yaşantılarınıza geri dönelim. İki tür görme-öğrenme sürecinden söz ettiniz. Her iki durumda da başlangıçta kesinlikle öznel olan belirsiz bir izlenim, daha sonra nesnel bir fenomene dönüştü. 'Öznel' ve 'nesnel' kavramlarını, nesnelerin size gerçekte *olmadıkları gibi göründüklerini* anlatmak için kullanıyorum. 'Öznel gözün yanılmasının' neredeyse açık bir yaz akşamındaki gökyüzüne benzer bir fiziksel bir yüzey şeklinde ortaya çıktığını söylediniz, ama ikimiz de böyle bir yüzeyin var olmadığını biliyoruz. Öfke anındaki hislerinizin benzer bir değişim geçirdiğini söyleyebilir misiniz?"

A: "Elbette, bundan tamamen eminim. Ne de olsa bir kimsenin 'öfkesine yenik düşmesinden' ya da 'acıdan sarsılmasından' söz ederiz; bu da gösteriyor ki, öfke ya da acı gibi yaşantılar eski zamanlarda bugüne oranla kesinlikle daha nesnel bir biçimde duyumsanıyordu."

B: "Peki size, Yunanlıların öfkeyi ve rüyaları bazen kendi iradeleri dışında gelişen olaylar biçiminde yaşadıklarını söylersem, bu durum sizi şaşırtır mı?"

A: "Kesinlikle hayır."

B: "Öyleyse bir adım daha ilerleyebiliriz. İlk kez mikroskopla baktığınızda, ne göreceğiniz hakkında bir düşünceniz var mıydı?"

A: "Elbette. Gözle görülemeyen canlıların şekillerini içeren birçok biyoloji kitabına bakmıştım."

B: "Ama bu şekiller kitaplarda çok açık ve belirgin olduğu halde, mikroskopta bunlara benzeyen hiçbir şey göremezdiniz, değil mi?"

A: "Evet, bu benim için çok büyük bir hayal kırıklığıydı."

B: "Ama daha sonra bu işi öğrendiniz ve gördükleriniz belirgin ve nesnel bir hale geldi."

A: "Evet."

B: "Eğer mikroskoplarla büyümüş olsaydınız, incelediğiniz şeyler ilk andan itibaren belirgin ve nesnel olurdu, öyle değil mi?"

A: "Bu noktada sizinle aynı fikirdeyim."

B: "Bütün bu saptamalardan sonra Homeros'un Tanrılarına bir göz atalım. Bunlarla ilgili tarifler ve resimler mevcut mudur?"

A: "Hem de yığınla. *İlyada* ve *Odyssea* bunlarla doludur, ayrıca, bütün müzelerimizde resim ve heykelleri vardır."

B: "Peki bu tarifler ve resimler açık ve belirgin mi?"

A: "Gerçi tuhaflar, ama yine de oldukça açık ve belirgin görünüyorlar."

B: "Ama bunları karşılaştırabileceğimiz, kendimize ait bir gözlemimiz yoktur, değil mi?"

A: "Bunun doğal bir nedeni var: Bu Tanrılar yoktur."

B: "Bu kadar acele etmeyin, sevgili dostum! Unutmayın ki, *'gerçeklik'* üzerine değil, *fenomenler* üzerine konuşuyoruz. 'Öznel gözün yanılması' ile ilgili tarifinizi hatırlayın: Karanlık odalarda bulunan diğer insanların çevresinde bu tür yüzeyler olmadığı halde, siz 'fiziksel bir yüzey' görür gibi oldunuz. Bu yüzden tekrar ediyorum: Elimizde Tanrılarla ilgili açık ve anlaşılır tarifler var, ama bu tariflerle en ufak bir benzerlik taşıyan bir gözleme sahip değiliz."

A: "Sanırım, bu noktada size hak vermek zorundayım."

B: "Mikroskobik görüntüler ve 'öznel gözün yanılması' ile ilgili olarak şunu söylemeliyim: Burada fenomenlerin tariflerdeki biçimleriyle ortaya çıkacağı yönünde şartlanırız. Yani dünyayı tariflerde anlatıldığı gibi görmeyi öğrenebiliriz."

A: "Herhalde şimdi de beni, şartlanmalar sayesinde Tanrısal görüntüleri algılayacak duruma gelebileceğimize inandırmak istiyorsunuz."

B: "Çok doğru. Ama mesele bu kadar basit değil. Yağmur dansları konusunda belirlediğim şartları hatırlayın: Seramoniler ancak uygun şartlar sağlandığı zaman etkili olabilir. Burada aynı zihniyeti taşıyan belirli bir kabilenin varlığı şarttır. Aynı şey bizim durumumuz için de geçerlidir; *sizin* Tanrıları ve onların esrarını fark etmenizi sağlamak, belki de imkânsızdır. Yunan Tanrıları, belirli bir soydan gelen doğa Tanrılarıydı. İçinde bulunduğumuz toplumsal koşullar, eğitiminiz, genel olarak yaşadığınız çağın taşıdığı zihniyet, anlama yetinizi ve Tanrıların asıl görünüşünü canlandırabilme gücünüzü yok ediyor; dahası, Tanrıların varlığının bilincine varmak için size hizmet edecek olan 'doğa' nerede?"

A: "Bu, onların varlığına karşı yapılmış bir itiraz değil mi?"

B: "Kesinlikle hayır. Doğru şeyleri görebilmek için, doğru araçlara sahip olmak gerekir. Samanyolunu görmek için teleskop gerekir. Tanrıları fark edebilmek için de, zorunlu özel şartları yerine getiren insanların varlığına gerek duyulur. Teleskoplar olmadığı zaman bir Samanyolu yok olmaz. Aynı şekilde, insanların Tanrılarla bağlantı kurma kabiliyetini kaybetmesiyle, Tanrılar yok olmaz. Sırf artık algılanamıyor diye, 'Tanrı öldü' ya da 'Büyük Pan öldü' demek, sırf Reynes'in deneyini tekrarlamak için yeterli paraya sahip değiliz diye, 'nötronlar yoktur' demek kadar saçma bir şeydir."

A: "Ama elimizde nötronlarla ilgili *dolaylı* kanıtlar var..."

B: "Bu konuda son derece belirsiz teorilerimiz var da ondan! Her zamanki gibi yanlış bir tanıtlamaya giriyorsunuz. Tanrıların varlığıyla ilgili ne dolaysız ne de dolaylı kanıtlar bulunduğunu, bu nedenle, bu konuya ilişkin bir teori kurmamamız gerektiğini

söylüyorsunuz. Ama dolaylı kanıtların, her zaman *bir teorinin* dolaylı kanıtları oldukları açıktır, bu yüzden, önce bir teorinin bulunması gerekir; ayrıca, bu teorinin karmaşık olması şarttır, aksi halde, *dolaylı* kanıtlardan söz edemeyiz. Demek oluyor ki, *dolaylı* kanıtlardan önce, karmaşık bir teori geliştirmek zorundayız. Öte yandan, dolaysız kanıtlar araçlardan ve iyi eğitilmiş gözlemcilerden bağımsızdır - ama bize yön gösteren bir teori yoksa, araçları nasıl geliştirebilir ya da gözlemcileri nasıl eğitebiliriz? Ama şimdi Tanrıların varlığını algılayabilecek duruma nasıl gelinebileceği sorusuna geri dönelim. Gerçi biraz önce sizi Tanrıları ya da onların etkisini algılayabilecek duruma getirmenin belki de imkânsız olduğunu söyledim, ama belki de, uygun koşullarda yaşayan insanların Tanrıların varlığıyla ilgili belirgin deneyimlere sahip olduklarını anlamanızı sağlamak mümkündür. Kendi öfkenizle ilgili olarak söylediğiniz şeylerle başlayalım. Sık sık öfkelendiğinizi, hatta fazlaca öfkelendiğinizi, ama öfkenizin nesnel bir doğası olduğu, iradenizin dışında geliştiği ya da bunun sizin bir parçanız olduğu konusunda emin olmadığınızı söylediniz."

A: "Sanırım, bu ifademi düzeltmem gerekiyor, çünkü siz soruyu tekrarlayınca, fenomenler biraz daha belirginleşir gibi oldu."

B: "Ne demek istiyorsunuz? Öfkeniz mi değişti, yoksa öfkenize dair anımsamalarınız mı değişti?"

A: "Geriye dönüp baktığımda, sanki öfkem birden fazla anlam taşıyan, insanın şu ya da bu şekilde yorumlayabildiği resimlerden biriymiş gibi görünüyor. Aslında bütün yaşantıların da böyle olduğunu düşünüyorum. Bildiğiniz gibi, özel meselelerime akılcı bir biçimde yaklaşmak için gösterdiğim bütün çabalara rağmen, son derece garip duyguların etkisi altında kaldığım zamanlar oldu..."

B: "Bir kadının aklınızı başınızdan aldığını söylemiyorsunuz herhalde!"

A: "Hem de birçok kadın. Bir ya da iki yıl da değil, neredeyse on beş yıl boyunca..."

B: "Bu nasıl olur! Bir eleştirel akılcı duygularına göre hareket ediyor! Her zaman söylemişimdir: Akıl tutkuların esiridir..."

A: "Hayır, öyle değildir - size söylemek istediğim şey de buydu! 'Aşk' denilen o duyguda beni her zaman şaşırtmış olan şey, bu duygunun yeterince ifade edilememesiydi. Davranışlarımı yönlendiren büyük bir güç söz konusuydu, ama bu gücün niteliğini anlamak ve deyim yerindeyse, 'yüzünün' önündeki perdeyi kaldırmak için yaptığım her deneme sonuçsuz kaldı, çünkü bu güç her defasında daha ben hiçbir şey anlayamadan, şaşırtıcı bir biçimde karakterini değiştiriyordu. Şaşkına dönmüştüm..."

B: "Eminim öyle olmuştur."

A: "Daha sonra kendi kendime, bu fenomeni görmek, ana hatlarını belirlemek, anlaşılır bir hale getirmek için herhangi bir çare olup olamayacağını sordum. Psikanalize başvurmayı düşündüm, çünkü, psikanalizin bu fenomen karşısındaki tutumumuzu değiştirmekle kalmayıp ayrıca, bu tür fenomenlerin kendisini de değiştirdiğini duymuştum. Ama karşıma çıkan psikanalistlerin hepsi öyle aptal insanlardı ki, sonunda bu fikrimden vazgeçtim. Tesadüfen elime Heine'nin bir öyküsü geçti; bu öyküde, sahip olduğu büyüleyici tutkuyu kaybetmeden, sonraları nefrete dönüşen büyüleyici bir güç tarif ediliyordu. Bunun, benim özel bir durumda yaşamış olduğum şeyin aynısı olduğunu anladım. Bu anlatım, benim bu duygu karşısındaki tutumumu bir ölçüde değiştirdi. Birdenbire bu garip fenomende neler olup bittiğini anlayıvermiştim. Heine'nin hayranlık duyduğu Byron, Grillparzer, Jean Paul, Oscar Wilde, Ezra Pound, Marinetti ve

hatta Goethe gibi yazarları da okudum; bu kitapları, *yalnızca bu tarifler sayesinde gerçeklik kazanan* tuhaf olayların fenomenolojik anlatımını içeren birer el kitabı olarak keşfettim. Sanırım, şimdi Börne'yle aynı fikirdeyim; tarihin, olup biteni *kaydettiğini,* bu şekilde *olaylara bir biçim verdiğini* ve bunları -hatta bu olayların içinde yer almış insanlar için- *tanımladığını* düşünüyorum."

B: "Ben de böyle düşünüyorum. Hemen hemen bütün duygularımız, düşüncelerimiz ve algılarımız yeterince belirgin değildir. Gözlerimizin içindeki kör noktaları fark edemediğimiz gibi, bu yetersizliği de algılayamıyoruz: Her şey tamamen açıkmış gibi görünüyor. Ama bir kimse garip bir soru sorunca, ya da kendi deneyimlerini farklı bir biçimde anlatınca, bu açıklığın, bilgisizlik ve yüzeyselliğin yansımasından başka bir şey olmadığını fark ederiz. Bununla beraber, bilincimizi yansıtan bu şekilsiz malzeme, mükemmelleştirilmeye açıktır; sorularla, tariflerle, sistematik anlatımlarla ve öğrenmeyle daha belirgin bir biçime sokulabilir. Heykeltıraşın biçimsiz bir mermer taşını işleyerek, daha sonra bunu bize değerli bir heykel olarak sunması gibi, eğitimci de işe öğrencisinin işlenmemiş ruhuyla başlar ve ona önemli gördüğü fikirleri aşılar. Bir ormanın içinden geçersiniz ve orman birdenbire bitiverir. Kendimizi bir dağın tepesinde buluruz ve uçsuz bucaksız bir manzarayı seyrederiz. İçimizi bir Tanrı korkusu kaplar. Bu duygu, geçici bir ruh hali gibi belirsiz bir duygudur. Yalnızca bütün evreni yaratmakla kalmayıp bir de bu evreni korumak ve devamlılığını sağlamak için bizzat evrenin içinde bulunan bir Tanrı inancıyla yetiştiğimizi farz edelim. Bu durumda, maddi şeyleri düzenlemeye, bunları birbirlerine bağlamaya çalışmayız, Tanrı'nın yarattıklarını parça parça algılarız ve korkumuz, doğanın Tanrısal öğelerinin algılanmasına dönüşür. Ya da geceleyin, kentin cadde ve ışıklarından çok uzakta, bir ormanda yürüdüğünüzü düşünün.

Siyah gölgeler görürsünüz, garip sesler duyarsınız ve doğaya yakın olduğunuz hissine kapılırsınız - doğa 'sizinle konuşur'. Bu duygu, genellikle öznel ve hassastır; herkes doğayı 'konuşturan' şiirler okumuştur; bu şiirlerin belleklerde bıraktığı belirsiz izlenimler, o an yaşanan dağınık ve ifade edilemeyen bir ruh haline yol açan etkilere karışır. Şimdi de tam tersini düşünün: Diyelim ki, ormanın ruhlarla dolu olduğu düşüncesiyle büyüdünüz; çocukluğunuzda hep ormandan geçtiniz, anneniz babanız size ormandaki seslerin karakterini açıkladılar ve bu seslerin ürettiği ruhların özelliklerini ve rivayetleri anlattılar. Bu, izlenimlere belirli bir öz kazandırır ve bunları, biyoloji öğreniminin belirsiz mikroskobik görüntülerde yaptığı gibi, anlaşılır ve kesin fenomenlere dönüşmesini sağlar. İçinizi bir dinleyin. Orada düşünceler, duygular, korkular, umutlar var - hepsi de belirsiz ve bizden mi yoksa başka bir kaynaktan mı geldiklerini bilmediğimiz (ya da bununla ilgilenmediğimiz için, yurtsuzdur; ne öznel benliğe ne de nesnel dünyaya aittirler. Şimdi de size, Tanrı'ların, hem uyanıkken hem de uykunuzda sizinle konuştuklarının, beklemediğiniz anlarda size güç verdiklerinin, planlarınızı daha büyük bir cesaretle uygulayabilmeniz için sizi hırslandırdıklarının öğretilmiş olduğunu düşünün; onların sesine kulak vermeye, açık cevaplar beklemeye ve böyle cevapları algılamaya alıştırılmış olduğunuzu düşünün - bütün bunları bir düşünün; iç yaşamınız daha belirgin olurdu ve belirsiz şemaların neredeyse hiç algılanamayan bir çarpışması değil, aksine, açık ve belirgin Tanrısal eylemlerin bir çarpışma meydanı olurdu. Yunan edebiyatından, Yunanlıların bu sayede dış ve 'iç' yaşamı anlayabildiklerini çıkarıyoruz. Maddi evren konusundaki görgüleri, sanki Tanrılarla dolu bir dünyada yaşayan insanların görgüsüne benziyordu. Tanrıları kesinlikle hayal ürünü olamazdı, bunlar, algıladıkları biçimiyle dünyanın ayrılmaz bir parçasıydı. Aynı şekilde, kendileriyle ilgili görgüleri, Tanrısal güçlerin ve haber-

lerin bir görgüsüydü; bu o kadar yaygındı ki, özerk benliğin ve hatta bedenin algılanması bile Homeros'un yaşadığı dönemlerdeki Yunanlılar için yabancı bir şeydi.

Buraya kadar anlattıklarım yalnızca *fenomenlerle* ilgiliydi. Tarif ettiğim biçimleriyle fenomenler, Thales'in de ifade ettiği gibi; 'her şeyin Tanrılarla dolu' olduğu hipotezini desteklemektedir. Bu hipotez, kuyrukluyıldızlarla ilgili hipotezden farklıdır; bu nedenle, buna B hipotezi diyorum. Kuyrukluyıldızlarla ilgili hipotez bilimsel araştırmalar (örneğin uzaklığın ölçülmesi) sonucunda değişime uğrayabilir, ama fenomenler ve derinlerde yatan düşünceler bu değişimden uzaktır. Bir araştırma, Tanrısal bir hipotezi değiştiremez. Bunu değiştirebilmek için Homeros'un dünya görüşüne ters düşen yeni kavramlar bulmamız gerekir. Ayrıca işe fenomenleri çok farklı bir biçimde *görerek* başlamalıyız. Homeros'un renkli evreninin yerine Anaximander'in sanayi dumanlarını, yaşayan Tanrılarının yerine de bizim eleştirel akılcılarımızın fazlaca beğendiği Xenophanes ve Parmenides'in totaliter canavarlarını koymalıyız; izlenimlerimizi çok farklı bir biçimde sıralamalıyız (bu da, en eski fenomenlerin, Tanrılar dünyasının, ruhların ve efsanevi kişiliklerin parçalanması gerektiği anlamına gelir). Bir düşünün: Sadece Tanrılar olmadan da varlığını sürdürebilen ve işleyiş biçimi değişmeyen maddi bir dünyadan Tanrıları uzaklaştırmakla kalmıyoruz, ayrıca, artık yaşam bahşeden güçlerin var olmadığı, verimsiz ve ruhsuz olan tamamen *yeni bir madde biçimi* ortaya çıkarmış oluyoruz. Koca bir dünya kayboluyor; yeri tamamen farklı fenomenlerle dolduruluyor. Tarihçiler ve yöntembilimciler, geçiş döneminin bu en önemli özelliğini neredeyse hiç görememişlerdir; insanın görgüsünün bütün tarih boyunca aynı kaldığını, Tanrıların aklımızı karıştırmaktan ve belki de anlayış kabiliyetimizi sınırlamaktan başka bir işe yaramayan, ama algılama biçimimizde kalıcı izler bırakmayan dilsel simgeler olduğunu kabul ederler.

Yeni bir hipotezi de göz önünde bulundurmalıyız - bu, belki de en ilginç olanıdır. Buna C hipotezi diyorum. Bu tip hipotezler -efsanevi bir geleneğe dayanmalarına ve bilim ters düşmelerine rağmen- *bilimsel dile uyarlandıklarında da kusursuz görülen* hipotezlerdir. Bu hipotezler, akupunkturun Batı'daki tıbbın teşhis bile edemediği ağrılarda kullanılan başarılı bir tedavi yöntemi olarak anlaşılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Bu durum, daha sıkı bir araştırmaya ve her biri bilimin henüz ulaşamayacağı bilgilere sahip bir yığın tıp 'okulunun' keşfedilmesine yol açtı. Bu, şüphesiz, uygulamaya dayanan bir bilgi birikimidir, ama yine de sağlam kuramsal öğelere sahiptir. Bu tür teoriler son derece ilginçtir; bilimin bilgiye ulaşmak için tek çare olmadığını, başka seçeneklerin de bulunduğunu ve bunların bilimin tıkandığı yerde başarılı olabileceklerini gösterirler. Ayrıca, parapsikolojik fenomenlerin kapsamlı bir alanı vardır. Bu alanın tartışmamız açısından önem taşımasının iki nedeni vardır. Öncelikle, efsanelerde anlatılan birçok fenomen, paraspikolojik fenomenlere dahildir. Bu yüzden, parapsikolojiyi incelemek, efsaneleri, masalları ve bu gibi rivayetleri gerçekçi (yani uyduruk olmayan) bir biçimde yorumlamak için gerekli olan malzemelere ulaşmamızı sağlar. Bu fenomenler laboratuvarlarımızda elde edilen her türlü sonuçtan daha etkilidir; bizi şiddetli parapsikolojik etkilere neden olan koşullar hakkında aydınlatırlar. Ayrıca, bazı efsaneler bununla ilgili bazı açıklamalar içerir. Hopi yaradılış efsanesine göre, insanın düşünme biçiminin giderek artan soyutlayıcı yapısı ve kendi çıkarlarını ön planda tutması, insandan ve doğadan uzaklaşan bir anlayışın doğmasına yol açar; bu nedenle, belirli bir uyuma dayanan ayinler etkilerini kaybetmişlerdir. Atalarımızın, bizim en ileri bilimsel teorilerimize sağlam karşı modeller oluşturan fikir ve yöntemler geliştirmiş olmalarına şaşmamak gerekir. Neden bizlerden daha az akıllı olsunlar ki? Taş devri insanı tamamen gelişmiş bir *homo sapi-*

ens idi; büyük sorunlarla yüzleşmiş ve bunları akıl almaz bir dahilikle çözmüştü. Bilime başarıları yüzünden durmadan övgüler yağdırılır. Efsaneleri uyduranların, ateşi bulan ve ateşin varlığını sürdüren çareleri de bulduklarını unutmamalıyız. Hayvanları evcilleştirdiler, yeni tür bitkiler yetiştirdiler ve kapsamı bugünkü bilimsel tarım kültürünün ulaştığı her şeyi aşan bir ayıklama biçimi geliştirdiler. Toprağın verimindeki değişimi fark ettiler ve Batı toplumunun en iyi eserleriyle kıyaslanabilecek bir sanat geliştirdiler. Uzmanlaşma diye bir şeyle kısıtlanmış olmadıklarından, insanlar arasındaki ve insanla doğa arasındaki kapsamlı bağlantıların bilincindeydiler ve bunlardan bilgilerini artıracak, toplumlarına yararlı olacak şeyleri çıkarabiliyorlardı. En ileri ekoloji felsefesi, taş devri insanlarına aittir. Bugün bilimi bize kazandırdıklarından ötürü övüyorsak, eski efsaneleri yüz kat daha fazla övmeliyiz, çünkü, bunların başarıları bugünkü bilimle karşılaştırılamayacak kadar daha büyüktür. Bu efsaneleri uyduranlar, kültürü ortaya çıkarırken, bilim adamları bu kültürü -her zaman iyi yönde olmamakla birlikte- değiştirdiler. Az önce bir örnek verdim: Efsane, trajedi ve eski destanlar duyguları, gerçekleri ve yapıları işlerdi, ayrıca, ait oldukları toplumlar üzerinde derin ve hoş bir etki yaratırdı. Batı akılcılığının yükselişi, bu bütünlüğü yıkarak, yerini oldukça soyut, yalıtılmış ve dar bir bilgi tasarımıyla doldurdu. Düşünce ve duygu, hatta düşünce ve doğa birbirlerinden ayrılmış ve bilinçli bir kararla ayrı tutulmuştur (Platon, 'gökyüzünü bir kenara bırakıp, astronomiyle uğraşalım' demiştir). Bilgilerin ifade edildiği dilin giderek fakir, kuru ve şekilci bir hale geldiği, okuyabilen herkesin kabul etmesi gereken bir sonuçtur. Diğer bir sonuç da, insanla doğa arasındaki bağların fiili olarak kopmasıdır. Elbette insanoğlu günün birinde -sayısız yanılgıdan sonra- tekrar doğaya dönecektir, ama onun bir parçası olarak değil, bir istilacısı, düşmanı olarak dönecektir. Çok daha belirgin bir ör-

neği ele alalım: Hesiodos'un *teogonisi* (Tanrıların soylarının anlatıldığı kitap) çok düzgün ve 'modern' bir evrenbilim içerir: En önemli süreçlerini yönlendiren yasalarıyla birlikte dünya, bir gelişimin *sonucudur,* yasalar ne ebedi ne de anlaşılabilirdir, bunlar karşıt güçlerin dinamik dengesinden çıkar, bu yüzden de, her zaman parçalanmaya yol açacak bir değişim tehlikesi mevcuttur (devler zincirlerini kırabilir, Zeus'u alt edebilir ve kendi yasalarını getirebilir); bu dünyadaki şeyler, çift görünüme sahiptir: Bunlar hem cansız maddelerdir, hem de canlı varlıklar gibi hareket edebilirler. Xenophanes ve Parmenides bu gibi düşünceleri akıldışı bulurlar. Evrimci açıklamaların yeri ebedi yasalara dayanan bu tür düşüncelerle doldurulmuştur - bu düşünceler 19. yüzyıla kadar tutunabilmişlerdir. Yalnızca evrenin içindeki sınırlı gelişmelerle değil, ayrıca, bir bütün olarak evrenle ilgilenen evrim teorilerine yeni yeni dönüyoruz; bütün yapısal gruplandırmaların dinamik karakterini yeni yeni tanıyoruz. Efsane, bu noktada eleştirel ve tamamen 'akılcı' görüşler karşısında ön plana çıkar. Dahası da var. Arkeoloji ve özellikle araştırmalarını efsanelere yeni ve daha gerçekçi bir yaklaşım göstererek yürüten astroarkeoloji dalı taş devrindeki zihniyetin geniş kapsamını ve üstünlüğünü ortaya çıkarmıştır. Bir zamanlar gözlem evinde kullanılan, test edilen, Avrupa'yla Güney Pasifik arasında bulunan okullarda öğretilen ve uluslararası seyahat yollarında da kullanılan yaygın bir astronomi vardı; bu astronomi ahenkli ve yazılı teknik bir dil sayesinde bir sistem haline getirildi. Bu astronominin teknik kavramlarında geometrik olmayan, *toplumsal* bir terminoloji söz konusudur; bu bilim, böylece hem gerçeklere uygun hem de duygusal olarak tatmin edici olmuş, hem fiziksel hem de toplumsal sorunları çözmüş, gökyüzünün yanı sıra, her ne kadar yadsınmıyorlarsa da bu günkü bilimsel materyalizmin dikkate almadığı göksel ve yersel şeyler, madde ve yaşam, doğa ve insan arasındaki uyumlar konusunda

bir yol gösterici olmuştur; Bilim, din, toplumsal felsefe ve edebiyat bir bütünlük oluşturmuştur. Bilim, bilgilerin toplandığı yerdir, ama efsaneler, trajediler, masallar, destanlar ve bilimin dışında kalan daha başka birçok geleneğin ürünleri de böyledir. Bu geleneklerden çıkan bilgiler Batı terminolojisine 'çevrilebilir'; bu yapıldığında, A, B ve C gibi hipotezleri elde ederiz - ama böyle bir çeviri, bu bilginin çok önemli pragmatik öğelerini soyutlar, anlatımın ve uyandırdığı çağrışımların karakterini gizler; gerçi 'ampirik içeriği' hakkında bir yargıya ulaşabiliriz, ama bilginin toplanması ve işlenmesiyle ilgili çalışmalarımız üzerindeki etkilerle birlikte, uygulanmasıyla ortaya çıkan etkileri de belirleyemeyiz. Bununla beraber, görgül içeriklerin bu sınırlı döneminde bile bilimin, bilimsel olmayan birçok görüş karşısında aksadığını görebiliyoruz.

Bu kadar çok ayrıntıdan sonra artık şu akılcılık ve bilimsel yöntem meselesine bir göz atabiliriz..."

A: "... ki bunlarla yalnızca tek bir sonuca ulaşılabilir, öyle mi! Kendinizi boş yere yorduğunuzun farkında değil misiniz? Birkaç romantik hayalperestin fantezileri değil de, yalnızca gerçek başarılar söz konusu olduğu sürece, hiç kimse taş devrinin büyük başarılarını yadsımıyor - yeter ki, birkaç romantik hayalperestin fantezileri değil, yalnızca gerçek başarılar söz konusu olsun. Ama sizin fikirlerinizde hiçbir eleştiriden geçmemiş ve kullanılmaya son verilmiş dogmalar var; bunlar er ya da geç ilerlemenin önünde birer engel olacaktır."

B: "Bana hak vermeniz ne harika bir şey!"

A: "Ne demek istiyorsunuz?"

B: "Hiç Lévi - Strauss'u okudunuz mu?"

A: "Elbette okudum!"

B: "Kitabın adını hatırlıyor musunuz?"

A: "Yalnızca adını değil, içeriğini de hatırlıyorum. Çok ağır

bir kitap, ama ben Lévi-Strauss'un bu çalışmasında ele aldığı sorunu bütün çabalarına rağmen çözebildiğini sanmıyorum."

B: "Peki ele aldığı sorun neydi?"

A: "200 kadar kısa hikâyeyi ele alıyor - sanırım 200 efsane - ve elimizde çok az sayıda bulunan hikâyeleri yeniden oluşturabilmek için bir dizi transformasyona ulaşmaya çalışıyor. En azından ben amacının bu olduğunu düşünüyorum."

B: "Eğer bunu başarsaydı, efsaneleri anlamamız kolaylaşır mıydı?"

A: "Elbette."

B: "Karşımızda bütün hayatını efsaneleri toplamakla ve bunları hem doğdukları yerde hem de yazı masasında incelemekle geçirmiş bir adam var. Sizin de kabul ettiğiniz gibi, işi çok zordu, ama başarılı olamamış. Ama siz, yalnızca onun birkaç kitabını üstünkörü okuduğunuz halde, efsanelerin birer 'dogma' olduğunu, 'artık kullanılmadıklarını', 'hiçbir eleştiriye tabi tutulmadıklarını', 'er ya da geç ilerlemenin önünde birer engel olacaklarını' biliyorsunuz."

A: "Sanırım düşüncelerimi yeterince anlatamadım. Daha açık ifade edeyim. Efsaneler ya eleştirel bir biçimde ele alınabilir, ya da böyle böyle bir şey olamaz. İlk durumda bilim ve efsane konusunda görüş ayrılıkları yoktur - öyleyse efsaneler en kötü ihtimalle bilimsel teorilerin öncüsüdür. İkinci durumda ise efsanelerin ilerlemeyi durdurduğu iddiası haklı çıkar ve bilimin üstünlüğü de böylece kanıtlanmış olur..."

B: "İlerleme denince, sizin ulaşmayı hedeflediğiniz şeyin anlaşıldığını, bunu kendi hesabınıza geçirebildiğinizi ve kabul ettiğiniz biçimiyle 'ilerlemenin' bilime üstünlük sağlayan yapıntı bolluğunu ve efsanevi düşüncelerin çokyönlülüğünü hiçe saymadığını *kabul edelim.* Ben, bu yolla ilerleyebileceğinizi ve eleştirel yönteminizin sizi her zaman doğru anlayışlara götüre-

ceğini sanmıyorum; ayrıca, değişime ve ilerlemeye teşvik eden bir yöntemin sağlam ve kesin bilgi üreten bir yöntem karşısında daha üstün olduğunu kanıtlayabileceğinize inanmıyorum. Acaba sizin eleştirel akılcılığınızın gerekçeleri kimin yararınadır? Bunu niçin başka bir yönteme tercih ediyorsunuz? Görebildiğim kadarıyla, tek gerekçeniz, eleştirel akılcılığın bilimin bir parçası olmasıdır. Lakatos bunu açıkça vurgular. Diğer bir soruya gelelim: Bilimi neden kabul ediyorsunuz? Çünkü bilim hem teoride hem de pratikte başarılıdır. Şunu itiraf etmelisiniz ki, bu, Lakatos'un bilimsel araştırma programlarında yöntembilimin gerekli olduğunu savunmasıyla aynı şeydir. Efsanelerin başarısını açıklamak için bu kadar fazla zaman harcamanın nedeni de budur. Eğer bilimin başarısı bilimsel yöntemin dikkate alınmasını sağlıyorsa, aynı şekilde efsanenin başarısı da efsane oluşumlarının yöntemini önemli kılmalıdır. Kanıtlarımı biraz daha güçlendirebilirim. Bilimin başarısını hiçbir şekilde sorgulamayan ve sizi efsane oluşumlarının yöntemlerinin reddedilmesi gerektiğine inandıran soyut gerekçelere sahip olduğunuzu kabul edin. Aksi halde, mükemmel sonuçlara ulaşmış bir yöntemi, sırf sizin soyut fikirlerinizin bazılarıyla uyuşmuyor diye reddetmiş olursunuz. Yanlış bir biçimde doğru şeyi yapmaya, doğru bir biçimde yanlış şeyi yapmayı tercih etmiş olursunuz. Yine Hesiod'u ve evrenin evrimi düşüncesini ele alalım. Bunu evrenin hiçbir değişim geçirmediği ve içindeki her şeyin birkaç yasayla uyum içinde geliştiği görüşüyle karşılaştıralım. İkinci görüşün yanlışlığının kanıtlanabileceği açıktır. Ama kim bunu evrenin evriminin reddedilmesine bir neden olarak gösterebilir? Sırf soyut bir ideale ters düşüyor diye Hesiod'u soyutlamanın bir hata olduğunu kim kabul etmez ki? Hem bu, bir kimsenin iyi niyetli bir insana şunu söylemesine benzemez mi: Sevgili dostum, siz iyi bir insansınız, belki de bu dünyadaki en iyi insan sizsiniz ama meseleye tamamen yanlış yaklaşıyorsunuz. İyi oluşunuz akılcı

bir düşüncenin sonucu değil, aksine, sadece akıldışı bir rastlantıdır. Öncelikle biraz akılcı olmalısınız. O zaman karşılaşacağınız güçlüklerin bir önemi kalmayacaktır, çünkü, eğer gerçekten de iyiyseniz, akıl sayesinde bunları aşacaksınız ve böylece hem iyi hem de akılla donanmış olacaksınız. Bu, yalnızca iyi olmaktan çok daha iyidir. - Hiç olmazsa, taş devrindeki başarıların benim en güçlü gerekçelerim olduklarını anlıyor musunuz?

Ama meseleye gösterdiğim bu 'natüralist' yaklaşımın sizin için hiçbir önem taşımadığını biliyorum; öyleyse, yöntem sorununu daha soyut bir biçimde ele alalım, ama sonuç yine aynı olacaktır.

Akılcı yöntemin doğru ve gerçek olanı bulmaya yarayan bir yol olduğu söylenir. Buna göre, birçok yöntem biçimi vardır; bazıları doğru sonuca götürürken, bazıları da yanlış sonuçlara götürür; bazıları doğrudan işler, bazıları da sonuca dolaylı yollardan ulaşır. Akılcı yöntem, hedefine doğrudan ulaşır. Ama doğru yöntemi bu şekilde bulamayacağımız açıktır. Bunu bulmak için, önce gerçeği tanımalıyız. Son zamanlarda gerçeğin ya da doğrunun nasıl bulunacağı tartışılmıyor, aksine, yalnızca bazı ifadelerin doğruluk değerini 'doğru' taşıdığı kabul edilerek, doğruluk değerlerinin ifadelere ya da beyanlara nasıl dağıtılabileceği soruluyor. *Doğruluk arayışının yeri, tahmini bir doğruluğun, henüz hiçbir doğruluk değerine sahip olmayan ifadelere nasıl dağıtılacağı sorusuyla doldurulur* (bu durum, Popper'de son derece belirgindir).

Birçok durumda, tahmini doğruluk 'gözlemle' (ya da deneyle) ortaya çıkarılır ve sanki bunda hiçbir varsayımın rolü yokmuş gibi bir izlenim verilir. Ama dikkat ederseniz, belirli bir gözlemin kabul edilmesinin ya da reddedilmesinin, kullandığımız algılama teorilerine bağlı olduğunu ve bu teorilerin yine yöntembilimimizin standartlarına göre kabul edildiğini ya da red-

dedildiğini görürsünüz. Salt gerçekçilik, 'normal' koşullar altında -yani bulutsuz bir gün ışığında zeki ve formunda olan gözlemcilerin nezaretinde- yapılan açık ve kesin gözlemleri kabul eder. Bu safça algılama teorisi, bu koşullar altında algılanan her şeyin gerçekte de öyle olduğuna inanılmasını sağlar; bu teori, gözlemcinin bütün normal durumları algılayabilecek durumda olması anlamında 'işlediğinden', kabul görür. Dünyanın bileşenleri, özellikleri ve bunların arasındaki karşılıklı ilişkiler, kabul edilmiş olan gözlemlerden çıkar. Salt gerçekçilik, yanılsamaların ve hataların varlığını yadsımaz. *İtiraf etmediği* şey ise, 'hatanın' normal koşullar altında da ortaya çıkabileceği ve ulaşılmış olan evren imgesinin temelden yanlış olabileceğidir. Hatalar ortaya çıktıkları koşullara göre sıralanır ve bu koşullara bağlı olarak açıklanır. Evren imgesini değil, yalnızca gözlem biçimini düzeltmek için kullanılırlar. Bütün fenomenleri kapsayan genel bir kayıt defteri yoktur. Öte yandan, eleştirel gerçekçilik, genel bir bakış açısı oluşturmaya çalışır; bu bakış açısını geliştirerek, koşulların belirlenmesinde ve sınıflandırılmasında yaşanan güçlükleri aşmaya çalışmaz; bütün gözlemlerin barındırabileceği prensipleri ve çıkış noktalarını bulmaya çalışır. Her ne kadar uygulamada sık sık salt gerçekçilerin yöntemleriyle -belirleme ve sınıflandırma yöntemleriyle- karışıyorsa da, bu bir *düşüncedir.* Bu şekilde, güçlükler yalnızca 'normal' bir gözlem yapıldığı varsayımının değil, ayrıca, temelde bulunan teorinin de aleyhine döner. Salt gerçekçilikte, örneğin, 'normal' gözlem koşulları altında hiçbir şeyin hareket etmediği, gibi abartılı olan bütün görüşleri reddederiz. Bu tür gözlemlere dayanan bir evrenbilim karşısında, herhangi bir görüşü çürütme olanağı yoktur. Eleştirel gerçekçilikte ise, doğruluk değerinin artık normal gözlemlere bağlı kalmaması gibi bir yaklaşım her zaman mümkündür.

Şimdi de kendimize salt ve eleştirel gerçekçilik arasındaki bu tartışmalı noktaların nasıl çözülebileceğini soralım. Bir eleştirel

gerçekçi, salt gerçekçilikte bir hata bulunduğunu söyleyebilir mi? Bunu yalnızca eleştirel gerçekçiliğin algılama teorilerinin doğruluk değerinin 'doğru' olduğu öne sürüldüğü zaman söyleyebilir, çünkü, bu teoriler gerçekte salt gerçekçiliğin temel varsayımlarına ters düşer. Ama salt gerçekçiliğin *yöntembilimi* hiçbir zaman bu tür anlayışlarla uyum içinde olamaz; ne olursa olsun, belirli ifadelerin doğruluk değerinin her zaman aynı kalması gerektiğinde diretir. Bu şekilde, en azından siz eleştirel akılcılar karşısında tanıtlamanın sonuna gelmiş olmuyor muyum? Sizler, eleştirel gerçekçilik yöntemini, yalnızca bilimin bir parçası, yani eleştirel gerçekçiliğin bir parçasının parçası olduğu için kabul edersiniz. Bunun başka bir nedeni yoktur. Lakatos, yöntembilimini 'son iki yüzyılın' bilimi üzerine kurar; Popper, tarihi hiçbir şekilde incelemeden, kendi yöntembilimini oluşturur ve bunu başarılarına göre, başka bir deyişle, bilimin yöntembilime uyması gerektiği gerçeğine göre yargılar. Eleştirel akılcılığın torunları sizi ikna ederler; bunlar bilimden yanadır, çünkü, bilim akılcı, başarılı ve eleştireldir. Bu cevaplar, birer gerekçe gibi görünür, ama bu doğru değildir, en azından bizim şimdiki tartışmamızda hiçbir işe yaramazlar. İlk cevabı ele alalım: Bilim akılcıdır. Bilimin kendi kuralları dikkate alındığında, kesinlikle akılcıdır, ama salt gerçekçiliğin normlarına göre (ya da salt gerçekçiliğin normlarıyla birçok ortak noktası bulunan Aristo'nun normlarına göre) akılcı değildir. Bu tartışmada uzlaşma sağlayabilecek standartlar belirlenmemiştir, çünkü, bilimi sırf 'akılcı' olduğu için savunmak, bilimi zaten özünde var olan bir şeyi yansıttığı için savunmak demektir. İkinci cevabı ele alalım: Bilim başarılıdır. Buna verilecek cevap hazırdır: Daha önce de gördük ki, yaşamda başarılı daha başka birçok biçim vardır. Bilim bugün kültürün iyileştirilmesine hizmet ediyorsa, efsane de kültürün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Aristo, hareket üzerine genel bir teori geliştirmişti; bu teori ha-

rekete, gelişime ve parçalanmaya, nitel değişimlere uygulanabiliyor, astronomi, biyoloji, psikoloji, teoloji, hatta politika ve tiyatro için bir temel oluşturabiliyor, bütün bunların yanında ayrıca, doğruluk değerini akılcı bir biçimde ('akılcı' sözcüğünün burada herkesçe anlaşılan genel bir anlamı vardır) seçilen ifadelerle anlatmak için gerekli olan algılama teorisinin önkoşulunu oluşturuyordu. Bu teori, hem genel olması hem de geniş kapsamı bakımından hiçbir zaman geride bırakılamamıştır; özellikle bugünkü hareket teorilerinin ne kadar sınırlı olduğu ve sık sık yenilendiği göz önüne getirilirse, hiç kimse bu teorinin artık başarıyla uygulanamayacağını söyleyemez. Bugün, algılama teorisi dahilinde sonuçlara ulaşma şansına sahip olan hiçbir genel hareket teorisi yoktur (beden-ruh sorununun hâlâ çözülmemiş olduğunu hatırlayın). Ayrıca, ileriye doğru atılan her adım, geriye doğru atılmış iki adım demektir. 'Ama bilim ilerliyor, doğruluk kapsamı da sürekli olarak genişliyor' diyebilirsiniz - doğru, ama yalnızca salt gerçekçiliğin en azından birkaç öğesini kapsayan bir yorum kullanacak olursak... Evet, ne oldu?"

A: "Bu noktada sözünüzü kestiğim için üzgünüm, ama yine çok hızlı gidiyorsunuz..."

B: "Ama hikâyeyi neden bitirmek istediğimi biliyorsunuz. Sözümü kesmenize ne kadar çok izin verirsem, bu makale de o kadar uzayacak, ama ben artık bunu bitirmek ve daha ilginç şeylerle uğraşmak istiyorum."

A: "Ama bu sizin suçunuz! Bir deneme yazabilirdiniz, ama siz bir diyaloğu tercih ettiniz! Beni siz canlandırdınız. Şimdi de ağzımı açtığım zaman, beni dışarı atmak mı istiyorsunuz?"

B: "Sizi zevk olsun diye canlandırdım, makalemi uzatmak için değil. Şimdi devam edin - ama lütfen kısa kesin! 141. sayfaya gelmişiz, oysa ben bu korkunç meseleyi 100 sayfaya sığdırmak istiyordum."

A: "Bu kadar çok farklı yöne kaymamalıydınız..."

B: "Ama bütün bunları ele almak gerekiyordu. Okuyucuya, yöntembilimle ilgili sorunların, bilimi ve birkaç soyut düşünceyi karşılaştırarak çözülemeyeceğini, bu sorunların daha geniş bir kapsamda ele alınması gerektiğini ve böylece bilimin sadece dünyayı açıklamaya çalışan ideolojilerden biri olduğunu, ama bunların en iyisi olmadığını göstermek gerekiyordu. Şimdi size dönelim - sabırsızlığınızın nedeni neydi?"

A: "Söylemek istediğim kısaca şuydu: Kuşkusuz, son düşüncenizle Kuhn'un ve sizin uyumsuzluk dediğiniz şeyi vurgulamış oluyorsunuz."

B: "Ben de bu noktaya gelmek istiyordum. Hatırlarsanız, biraz önce ilerlemeden söz ediyorduk. Siz de, efsanelerin gelişmeye açık olmadıklarını, er ya da geç ilerlemenin önünde birer engel olacaklarını söylediniz. Ben de şu cevabı vermiştim: İlerlemenin ulaşmayı hedeflediğiniz şey olduğunu, ulaşılabilir olduğunu, anladığınız biçimiyle ilerlemenin bilim karşısında üstünlük sağlayan efsane biçimlerinin bulunmasını ve geliştirilmesini engellemediğini kabul edelim. Ardından şu gerekçeyi öne sürmüştüm:

a) Bir yöntemin, belirli bir sağlamlık gerektiren başka bir yöntem karşısında üstün olduğunu kanıtlayamadınız.

b) Batı dünyasının uyguladığı eleştirel yöntem, doğa hakkındaki bilgilerimizin birçok alanda *indirgenmesine* yol açmıştır. Bu indirgeme, akılcılığı efsaneyle bütünleştirmeye çalışan kişiler tarafından yavaş yavaş ortadan kaldırılmaktadır. Göstermeye çalıştığım şey, bilimin sizin düşündüğünüz anlamda ilerlemediğidir. Belki de, bilimi salt gerçekçiliğin bazı öğelerini kullanarak tekrar yorumluyoruz. Bu noktada, karşıma, Kuhn ve kendi hakkımda birkaç şeyi açıklığa kavuşturma fırsatı çıkıyor. Kuhn'un kitabını ve benim bazı makalelerimi okumuş olan bazı okurlar, ikimizin de hemen hemen aynı şeyi söylediğimizi düşünüyorlar. Böyle bir izlenimin nasıl oluştuğunu bilemiyorum.

Kuhn, kitabının giriş bölümünde, benim büyük bir olasılıkla kendisiyle aynı görüşte olmadığımı belirtiyor. Bunda da haklıydı. Kitabın çıktığı yıl, *Explanation, Reduction and Empiricism*[1] ve *How to be a Good Empiricits*[2] adlı makalelerimde ilk eleştirimi yaptım. Ertesi yıl 'Amerika'nın Sesi' adlı radyoda *Problems of Microphysics* başlığı altında bir konuşma yaptım; burada da Kuhn üzerine bir eleştiri söz konusuydu. Popper, *Consolations for the Specialists*'in ilk versiyonunu duyduğunda, bana çok sert olduğumu söyledi, ben de bunun üzerine yazımı değiştirdim. Uyumsuzluk konusundaki görüşlerimizde bile ayrılıklar vardır. Eğer Kuhn'un makaleme gösterdiği tepkiyi okursanız, bunu anlayabilirsiniz. Makalemi 'ahlaksız' olarak nitelendiriyor. Bana inanmıyor musunuz? Öyleyse *Criticsm and the Growth to Knowledge*[3] adlı eserinde Popper'e, Lakatos'a, Watkins'e ve bana verdiği karşılıklara bakın. Peki uyumsuzluk konusunda belirlediğimiz şeyler nelerdir? Kuhn (Conant ve Bachelard gibi) farklı teorilerin 'aynı olayları' farklı kavramlarla ifade ettiklerini *gözlemlemişti.* Bundan şu sonucu çıkarmıştır: a) Farklı teorilerin savunucuları, farklı şeyler algılar ve b) bunları farklı kavramlara dayandırır, bu yüzden c) hemen her zaman görüş ayrılıkları taşırlar. Ben, (örneğin *Reply to Criticism*'de) a) enterferansın (girişimin) çoğu zaman kusurlu olduğunu ortaya koydum - kavramlar, Kuhn Hanson'un düşündükleri gibi, algıyla belirli bir uyum içinde bulunamazlar. Enterferanslar, b) ve c) yalnızca farklı anlatımlar ortak sonuçlara varmadığı zaman kusursuz olabilirler. Ama Kuhn'un verdiği örneklerde (sarkaç vs.) gerçekten de ortak sonuçlar vardır. Bu nedenle, tartışmayı üç bilimde sınırladım. Tartışmayı *özel teorilere* indirgedim. Bu

1 Minnesota Studies in the Philosophy of Science, 2. cilt, Minneopolis 1962.
2 Bu makale, Almanca bir eklentiyle Doğa Bilimlerinde Bilgi Sorunları adı altında yayınlanmıştır.
3 Cambridge 1970 (Almancası da vardır).

özel teorilerin özel bir biçimde yorumlanması gerektiğini öne sürdüm. Ayrıca bunların arasında, ikinci bir teoriye ait olan bir maksim için önceden varsayılmış koşulları birinci teoriye ait olan maksimin geçerliliğiyle ortadan kaldırılacak biçimde belirli bir ilişki bulunması gerektiğini de belirttim. Sınırlamalar çok etkilidir ve uyumsuzluğun paradigmatik durumları şeklinde ortaya çıkan birçok durumu soyutlar, ama her durumu soyutlayamaz: örneğin, kendi anlayışıma göre, klasik mekaniğin görecilikle tamamen uyumsuz olduğunu gösterebilirim. Her iki teori de evrenseldir, ama eşzamanlı değildir - var olan her şey hakkında bir bakış açısı yansıtmak için belirli bir terminoloji oluştururlar. Klasik mekanik var olan her şeyi lokalize edebilir, genleşmenin, sürenin ve kütlenin ne anlama geldiğini bilir. Genleşme, süre ve kütle, gözlemcinin durumundan (ağırlık, hareket durumu vs.) bağımsız şeylerdir. Genleşme elbette göreceli bir kavramdır; eğer bunu ölçmek istiyorsak, bir ölçü birimine ihtiyacımız vardır. Ama bir maddeyle birim arasındaki ilişki, ancak bunlardan yalnızca biri ele alındığı zaman değişen nesnel bir ilişkidir. Görecilik teorisine göre, bu kavramlara hizmet eden iddialar, yalnızca sınırsız bir sinyal hızının var olması durumunda bir anlam taşıyabilir; öyle ki, görecilik ifadelerini kullanarak, uzunluk, süre ve kütle hakkındaki klasik ifadelerin, yanlış olmasalar da, anlamsız olduklarını kabul ederez; bu arada da, söz konusu ifadelerin gözlemden (örneğin: 'bu masanın uzunluğu iki parmak fazla') çıktıklarına ya da teorik bir doğaları bulunduğuna (örneğin: 'Elektronun yarıçapı yaklaşık 10-13 cm. uzunluğundadır) hiç dikkat etmeyiz. Klasik fiziğin ve özel göreciliğin doğruluk kapsamları, bu iki teoriyi sağlam bir gözlem dili temelinde değil de, yalnızca kendi kavramlarıyla yorumlarsak, hiçbir şekilde kesişmez. Öte yandan, *eğer* anlam postulatları teorik üstyapıdaki değişikliklerden etkilenmeyen gözlem dilinden yola çıkarsak, yani salt gerçekçiliğin bir kısmını kabul edersek, her

zaman bir kesişim noktası oluşturabiliriz. Peki son olarak ulaşmak istediğim nokta nedir? Gördüğüm kadarıyla, bilimde anlamların hiçbir rolü yoktur; anlamlardaki istikrara dayanan kriterler de ya kullanışsızdır, ya da altüst olmuştur. Bu, nominalistler ve Popper'in ilk dönemleri için ('pre-Third-World') eski bir hikâyedir. Ama Popper'in ilericilik için anlamlarda istikrarı şart koştuğuna ve en çok sevdiği örneklerinden birkaçını ne kadar farklı biçimlerde verdiğine dikkat edin: Bir İngiliz, Hopi dilini öğrenebilir, bu dilin çevirisi de bir dereceye kadar mümkündür. Bu, *eskiden,* anlayışın 'anlamlara' bağlı olmadığı anlamına gelirdi; ama *bugün* İngilizcenin ve Hopi dilinin birbirleriyle uyumsuz olmadığı anlamına gelir. Ya da: Poisson'un denklemi hem klasik mekanikte hem de görecilik teorisinde önemli bir rol oynar. Bu, *eskiden* aynı formüllere farklı yorumlar verilebileceği anlamına gelirken, *bugün* klasik mekaniğin ve görecilik teorisinin birbirleriyle uyumsuz olmadığı anlamına gelir. Eğer bu giderek artan bir gerçeğe uygunluk şartının yorumuysa, Newton ve Einstein'ın gerçeğe uygunlukları bununla karşılaştırılamaz, belki de, salt gerçekçiliğin bazı öğelerinin dahil edilmesi gerekecektir. Ama bu durumda bile bilimin ilericilik düşüncesi, dini bir arzu şeklinde ortaya çıkar. Aristo'dan ve mekanik felsefesinden söz etmiştim. Eter örneğini ele alalım. Eterle ilgili ifadeler önceleri elektrodinamik teorisine aitti. Bu ifadeler çoktan geri alınmıştır. Bunların gözleme dayanmayan teorik ifadeler olduğunu söyleyip buna itiraz ederseniz ve ne zaman buna benzer bir örnek versem, aynı itirazı tekrarlamaya devam ederseniz, aklınızı kaçıracaksınız - cesur bir akılcı için gurur verici bir son doğrusu! Peki bu noktaya nasıl gelinmiştir? Bunun nedeni, standartlara ve kriterlere olan taleptir. Bütün bunlar şu anlama gelir: Bilimin sınırlı bir alanında - açık ve belirgin bir teori varsa - bir ilerleme olabilir, ama ilerleme teorideki değişimle garanti edilemez.

Eleştirel akılcılığı ilgilendiren belki de daha ilginç bir şey daha var. Az önce doğruluk arayışının yerine tahmini bir doğruluğun henüz doğruluk değeri kazanmamış ifadelere nasıl dağıtılabileceği sorusunun koyulduğunu söyledim. Buraya kadar, akılcılarımızın bu sürece getirmeye çalıştığı sınırlandırmaların istemli olduklarını, yani bağımsız bir gerekçeleri bulunmadığını göstermeye çalıştım. Şimdi de eleştirel akılcılığın en yeni biçimlerinin hiçbir sınırlamada diretmediğini göstermek istiyorum. Bunun gerekçesi çok açıktır. Lakatos'a göre, yozlaştırıcı bir trende sahip olduklarında araştırma programlarının peşinden gitmek, akla uygun bir şeydir. Başka programlar tarafından geride bırakıldıklarında da bunlara sıkıca tutunmak yine akla uygundur. Araştırma programlarını doğruluk değerleriyle donatabiliriz, ama bunu yapmayabiliriz de. Son durumda 'doğruluk arayışı' sorusu ortaya çıkmaz. Ama bunları doğruluk değerleriyle donatırsak, çalışmamızda esas olarak belirlediğimiz araştırma programının doğru olduğunu iddia etmiş oluruz (bu, çürütülmediği sürece bir teoriyi doğru kabul eden salt değişimcilerin tutumuna benzer). Bu söylenenlerden, her araştırma programının övgüye değer olduğu sonucu çıkar. Araştırma programları çelişkilerden uzak değildir; temelde her ifade, (özel durumlarda 'dış' nedenlerden dolayı belirli bir içimde dağıtılacak olmasına rağmen) her türlü doğruluk değerine sahip olabilir. Bu, doğruluk arayışının sonucudur. Daha az hoşgörülü olan bir yöntembilime giden yolun tarihsel araştırma nedeniyle kapandığını da unutmayın! Lakatos yalnızca kendi yöntembilimini önermekle kalmıyor, ayrıca, katı olan her yöntembilimin başarısızlığa mahkûm olduğunu gerekçelerle gösteriyor. Yukarıda sözü geçen sonuç, her türlü özel yöntembilimsel sistemi lekeler, bununla beraber, şeylerin doğasını da gösterir.

Bu sonuç, Otto Neurath'ın 40 yıl önce önermiş olduğu teoriyi de destekler. Neurath'a göre, her görüş kabul edilebilir ya da bir

kenara bırakılabilir; bu kararı belirleyen şey, ideoloji, hırs, siyasi baskılar gibi dış koşullara bağlıdır. Bununla beraber, bütünlük, bilim tarihinin belirli bölümleriyle mükemmel bir uyum içindedir; bu tarih, doğruluk değerlerinin dağıtılmasında kullanılmak istenen her türlü akılcı sınırlandırmayı hiçe sayarak, üstünlüğünü ortaya koyar. Aklın yükselişi, geliştirmek istenen teorinin ortaya çıkmasıyla birlikte, aşamalı olarak gerçekleşir, ama bu teori baştan beri mevcut değildi. Başlangıçta, birtakım hazırlayıcı bilgilerle birkaç zihinde belirsiz bir şekilde gelişen anlamsız bir düşüncenin olası bir taslağına doğru (her ne kadar 'gerçek' sözcüğü mürit toplamaya uygun olduğundan, sık sık kullanılsa da) gerçeği arayan kişi olarak değil, daha ziyade, dinleyicilere düşüncelerini daha cazip bir biçimde sunmak için elindeki tüm araçları kullanan bir söz ustası gibi hareket edilir. Bunun da, 'makullük' üzerine yapılan her türlü esaslı araştırmaların ve bilgi arayışının bir sonucu olduğunu düşünüyorum. Platon, Aristo ve onların savunucuları gibi biz de, bir düşüncenin dile getirilmesinin iki yolu olduğunu, bunlardan birinin alışılagelmiş, yani söz ustasının izlediği, diğerinin de daha yüksek seviyeli, yani filozofun, 'gerçeği arayan kişinin' izlediği yol olduğunu kabul etmekle yanlış düşünüyorduk. Elbette filozofun izlediği bir yol vardır. Gerçekte bir değil, birden fazla yol vardır. Ama bu yollar yalnızca ilgili ikna etme biçimlerini kullananlara büyük yarar sağlayabilir. Bu nedenle, 'filozofun yolu', yine söz ustasının izlediği yoldur ve talimatları, sınırları, kuralları ve ölçütleri işini bilen her söz ustasının envanterinin parçalarıdır ('Bir filozofu kendi tarafınıza nasıl çekersiniz? - mantığına ve akıl ölçütlerine hitap ederek!').

Böyle basit ve akla uygun bir sonucun kabul edilmesinde neden bu kadar geç kalındığını anlayamıyorum. Akılcıların bu sonuca karşı çıkmalarının nedenini anlayabiliyorum - ne de olsa burada onların insanların nasıl davranmaları gerektiğini gösteren

biricik doğru yolu bulup bulamadıkları sorgulanıyor. Efendi ve usta olma özlemleri burada kabul görmüyor. Farklı bir anlayışa sahip olan insanlar bugün kesinleşmiş olan 'göreciliği' neden yargılasınlar ki? Bir kadının bir kimseye çekici gelirken, aynı kadının başka bir kimseye itici gelebilmesi düşüncesinde yanlış olan nedir? *Entelektüel* bir büyücünün ya da bir ideolojinin kimine uygun gelirken, kimine de kötü ve sıradan görünmesinde yanlış olan nedir? Burada yanlış olan hiçbir şey yoktur. Bazı insanların bir kadını dış görünüşüne göre, bazılarının düşüncelerine göre, bazılarının da yatakta gösterdiği hünerlere göre değerlendirmesinden, ya da bir yargının günden güne, havaya, yıldızların yaklaşmasına ya da *I Ching*'in talimatlarına bağlı olarak değişmesinden nasıl bir sonuç çıkarmalıyız? Fertlerinin zengin ve ilginç bir yaşam sürmesini sağlayan birçok farklı yolu bulmuş olan insanlığı takdir etmemiz gerekir. Kimilerinin bir teoriyi ampirik değerine, kimilerinin iç bağlantılarına, kimilerinin de İncil'den aldığı desteğe göre değerlendirmesine ve bu yargıların her gün değişebilmesine ne demeli? Bu durumda yine aynı şeyi söylemeliyiz. Peki bu yollardan yalnızca biri mi doğru sonuçlara çıkar? Hayır, tarihe bir göz atarsak, bunun böyle olmadığını görürüz. Hemen her bakış açısı bazı başarılara ya da hatalara çıkar; hemen her yöntem belirli sonuçlara ulaşır; ama insanların bir arada yaşayabilmesi için, belirli bir düzenin bulunması gerekmez mi? Elbette gerekir. Peki görüşlerin fazlalığı ve normların azlığı bir karmaşaya yol açmaz mı? Eğer insanlar bazı normları geçici bir çözüm olarak kabul etmeye karar verirse, hayır. Bu normlara deliler gibi bağlanmaları gerekmez; hatta bunlara lanet edebilirler; gerekli olan tek şey, bir süre için bu normlara yönelmeleridir. Bu yüzden, bir karmaşaya engel olmak için belki de en çok, kendine özgü bir biçimde, salt oportünizmle kullanılan bir akılcılığa ihtiyacımız vardır. Ama bizim akılcılarımız daha fazlasını istiyorlar. Akılcılığın normlarına bağlı

kalmamızı istiyorlar; bu da, efendi olmak istedikleri anlamına gelir. Böyle efendilere ihtiyacımız var mı? Hayır. Öyleyse, akılcılık benim için tükenmiştir. Buna ne dersiniz?"

A: "Ne yazık ki, sizi daha fazla dinleyemeyeceğim. Başım ağrıyor."

B: "Başınız mı ağrıyor?"

A: "Evet, başım ağrıyor."

B: "Elbette, bu da akılcılık konusundaki tartışmayı bitirmek için geçerli bir neden. Umarım, birazdan kendinizi daha iyi hissedersiniz."

A: "Birazdan geçer. Ama gitmeden önce, size bir soru daha sormak istiyorum. Tartışmamızın başında, astroloji üzerine açıklamalarda bulunan bilim adamlarından söz etmiştiniz: Bu konuyu biraz daha açabilir misiniz?"

B: "Elbette. Bu konuyla ilgili belgeler de yanımda. Bakın, burada. İçine bir göz atın. Gördüğünüz gibi, *'The Humanist'* dergisinin 1975 Eylül/Ekim sayısında yayınlanmış ve dört bölümden oluşuyor. Önce, yaklaşık bir sayfa tutan *186 ünlü bilim adamının açıklanmasını* görüyorsunuz. Sonra, astronomlar, fizikçiler, matematikçiler, filozoflar ve meslekleri belirtilmemiş olan kişiler tarafından atılmış 186 imza görüyorsunuz; aralarında 18 Nobel ödülü sahibi var, bunlardan ikisi ünlü 'Popper'ci şövalyeler', Sör John Eccles ve Sör Peter Medawar. Daha sonra karşımıza astroloji aleyhinde yazılmış iki ayrıntılı makale çıkıyor. Burada şaşırtıcı olan şey, tanıtlamanın dini bir hava taşıması ve düzeysiz oluşudur. Bu pek bilgili centilmenler, doğruluğundan emin oldukları görüşlerini yaymak için bütün otoritelerini kullanıyorlar; şu ya da bu gerekçeye sahipler, ama görünüşe göre, neden söz ettiklerini bilmiyorlar. Açıklamanın ilk cümlesine bakalım; 'Farklı alanlara mensup bilim adamları, dünyanın birçok bölgesinde astrolojiye karşı gittikçe artan ilgi

karşısında duydukları kaygıyı dile getiriyorlar.' Bir de şu kitaba bakın..."

A: *"Malleus Maleficarium?"*

B: "Evet, *Malleus Maleficarium,* büyücülük üzerine eşsiz bir kitap. Bu kitapla ilgili birkaç şey açıklamak istiyorum. Dört bölümden oluşuyor: Büyücülüğün fenomenolojisi, etiolojisi, meşru ve teolojik yönleri. Fenomenlerin anlatımı son derece ayrıntılı; bazı durumlarla birlikte ortaya çıkan ruhsal rahatsızlıkları kusursuz bir şekilde anlamamızı sağlıyor. Etioloji çokyönlü bir şekilde anlatılmış; bu sayede yalnızca resmi açıklamayı değil, materyalist açıklamayla birlikte, diğer açıklamaları da öğreniyoruz. Elbette sonunda bu açıklamalardan yalnızca biri benimseniyor, ama bütün seçenekler ele alındığından, bir seçeneğin yanlış olduğunu gösteren gerekçeleri karşılaştırıp değerlendirebiliriz. Bu özelliğiyle *Malleus,* günümüze ait bütün fizik kitaplarından daha üstündür. Teoloji bile çokyönlüdür; Tanrıtanımaz görüşler sessizce geçiştirilmez, aksine, tanımlanır, incelenir ve kanıtlarla çürütülürler. Yazarlar neden söz ettiklerini bilirler, rakiplerini tanırlar, onların bakış açılarını eksiksiz bir şekilde ortaya koyarlar, bunları esaslı bir biçimde incelerler ve gösterdikleri gerekçelerde o ana kadar elde edilmiş olan en iyi bilgileri kullanırlar. Kitabın girişi; Papa VIII. Urban'ın fermanından oluşuyor. Ferman şöyle başlıyor: 'Kulağımıza gelen ve bizi büyük endişelere düşüren haberlere göre...' burada uzun bir ülke ve şehir listesi geliyor, '... her iki cinsiyete mensup birçok kişi, kendi ebedi huzurlarını hiçe sayarak Katolik inancından sapmış ve ruhunu şeytana teslim etmiştir...' vs. Görüyorsunuz, sözcükler neredeyse aynı, duygular da benzer şekillerde ifade edilmiş. Hem Papa hem de '186 ünlü bilim adamı' karşıt görüşlerin yaygınlaşmasından yakınıyorlar. Bilimle âlimlik arasındaki farka bakın!

Demin size Papa'nın ve *Malleus*'un bilgili yazarlarının neden söz ettiklerini bildiklerini söyledim - eğer bu kitabı ve çağdaş bilgi üzerine yazılmış olan diğer kitapları okursanız, bundan tamamen emin olabilirsiniz. Ama bizim bilim adamlarımız bunu bilmiyorlar. Açıklayayım. Açıklamaya ilave edilmiş ilk makale de Profesör Bok şöyle yazıyor: 'Bütün yapabileceğim, astronomi ve uzay fiziğinin çağdaş biçimlerinin, astrolojinin temelini desteklemediklerini, hatta buna karşı çıktıklarını söylemektir.' Bu da, gezegenlerin, Ay'ın ve Güneş'in konumlarının, insanların yaşamı üzerinde özel bir etkisi olduğu varsayımının desteklenmemesi anlamına gelir. 'Astronomi ve uzay fiziğinin çağdaş biçimleri', gezegenler üzerinde bulunan koca plazmaları da -bazıları milyonlarca mil uzunluğundadır- kapsar. Bu plazmalardan her biriyle Güneş arasında karşılıklı etkileşimler vardır. Bu etkileşimler öylesine karmaşıktır ki, Güneş aktivitesi belirli oranlarda gezegenlerin o anki konumlarına bağlıdır. Gezegenlerin gözlemlenmesiyle, Güneş aktivitesinin belirli biçimleri doğru olarak tahmin edilebilir. Güneş aktivitesi, kısa frekanslı radyo sinyallerinin niteliklerini etkiler, öyleyse bu tür değişimler de gezegenlerin konumundan yola çıkılarak önceden belirlenebilir."

A: "Akla yakın görünüyor - acaba bununla ilgili herhangi bir şey yayınlandı mı?"

B: "Bundan emin olabilirsiniz! *RCA*, sinyal niteliklerinin değişkenliği konusunda daha fazla bilgi elde etmeye çalışmıştı. Derginin araştırmacılarından J.H. Nelson, gezegen yörüngeleriyle Güneş lekeleri arasındaki ilişkiyi keşfetti ve bunu değişimleri önceden tahmin etmek için kullandı. *RCA* dergisinin 12. sayısında ve *Electrical Engineering*'in 71. sayısında Nelson'ın elde ettiği sonuçları okuyabilirsiniz. Güneş lekeleri ve bunların ritmik bir biçimde ortaya çıkması, bilindiği gibi, bütün yaşam üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu, uzun bir süredir biliniyor. Bilinmeyen şey de, bu etkinin ne kadar gerçek olduğudur.

Ağaçlardaki elektrik akımlarının değişmesi, yalnızca Güneş'in *genel aktivitesine* değil, ayrıca, *ayrı ayrı her patlamaya* ve dolayısıyla gezegenlerin konumuna da bağlıdır. Bunu H.S. Burr keşfetmiştir. Piccardi belirli kimyasal reaksiyonların Güneş aktivitesindeki değişime karşı çok duyarlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Duyarlılık, söz konusu kimyasal bileşiklerin gücüne bağlıdır; bileşikler ne kadar sağlam olursa, duyarlılık o kadar azalır. Normal sudaki hidrojen ve oksijen bileşiminin sağlamlığı, ortalama bir bileşimin sağlamlığının 1/10'i kadardır. Su ve suyla bileşik yapan bütün reaksiyonlar, çevrelerindeki bütün değişimlere karşı son derece duyarlıdır. Tabii bu da, organik süreçlerin bu tür değişimlere maruz kaldığını, onlardan etkilendiğini gösterir. Bizim '186 ünlü bilim adamımız' bu gerçeklerin bilincinde mi? Hayır. Şöyle yazıyorlar: 'Astrolojinin kurucuları, dünya, gezegenler ve yıldızlar arasındaki büyük uzaklıklar hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Oysa bu uzaklıkların hesaplanabildiği günümüzde uzak gezegenlerden ve uzak yıldızlardan gelen çekim gücünün ve diğer etkilerin çok küçük olduğunu görüyoruz.' Burada yüzden fazla astronomun imzası var ve hiçbiri de Dünya'nın, Güneş atmosferinin dış tabakalarının etki alanında bulunduğunu ve Güneş aktivitesinin de gezegen plazmalarının etkisi altında kaldığını aklına bile getirmiyor. Nobel ödülü sahiplerinin arasında yedi biyolog var ve bunlardan hiçbiri, yaşamsal süreçlerin çevredeki değişimlere karşı gösterdikleri aşırı duyarlılığın bilincinde değil, ya da bunu hatırlamıyor. Bu bilgili, centilmenler, kendi alanlarında elde edilmiş ilk bulgularla ilgili hiçbir 'kavramı' bilmiyormuş gibi görünüyorlar! Organizmaların ne kadar çok duyarlı oldukları, F.R. Brown'ın son derece ilginç bir makale dizisinde gösterilmiştir. Brown, istiridyelerin, kabuklarını gelgit olayıyla uyum içinde açıp kapadıklarını ortaya çıkardı. Bu yeni bir şey değildi. Bu istiridyeler, kapalı bir kabın içinde karaya çıkarıldıklarında da aynı davranış-

ları gösterirler. Ritimlerini yeni ortama uydurmaları, laboratuvarlardaki kaplarda bulunan çok zayıf gelgitleri algılayabildikleri anlamına gelir. Brown ayrıca patateslerin oksijen miktarındaki değişimleri ölçmüş ve patatesler sabit sıcaklık, basınç ve nemde bırakıldıkları halde, burada bir Ay dönümünün söz konusu olduğunu fark etti. İnsanın bu tür koşulları sabit tutma kabiliyeti, patatesin Ay'ın ritmini algılama kabiliyetinden daha zayıftır. Profesör Bok'un, 'daire şeklindeki bir salonun duvarlarının bizi radyasyondan koruduğu' şeklindeki iddiası, bilgisizliğe dayanan bir yargıdan farksızdır.

'Açıklama', 'astrolojinin büyücülüğün önemli bir parçası olduğu' gerçeğinde yoğunlaşıyor. Gerçekten de, açıklamanın ardından gelen ikinci makale, 'astrolojinin büyücülükten çıktığını' göstermeye çalışarak, astrolojiyi 'kesin olarak çürütmek' istiyor. Ama bunun için büyücülüğün her biçimde kötü olması ve hiçbir bilgiye ulaşamamış olması gerekir. Acaba bu centilmenler bunları nereden biliyorlar? Görebildiğim kadarıyla aralarında hiçbir etnolog yok, ayrıca, aralarından herhangi birinin bu bilim dalının elde ettiği ilk sonuçlardan haberdar olduğundan son derece kuşkuluyum. Bildikleri tek şey, Batı insanının 1700'lü yıllardan sonra kendisini kesin bilginin tek sahibi olarak kabul ettiği ve kazı araştırmalarının, arkeolojinin ve efsaneler üzerine daha ayrıntılı bir araştırmanın henüz eski insanların şaşırtıcı bilgilere sahip olduğunu ortaya çıkaramadığı dönemlerdeki 'Batlamyos etnolojisi' diyebileceğimiz etnolojiden kalma birkaç eski görüştür. Sonuç olarak, bu '186 ünlü bilim adamının' öngörüsünün, çok eski bir etnolojiye, kendi dallarının ilk bilimsel sonuçlarından haberdar olmamalarına ve bu sonuçların nasıl kullanılacağını bilmemelerine dayandığı anlaşılıyor. Burada bilim adamlarının, boş ideolojilerle nerelere çekilebileceği açıkça görülüyor. Daha küçük hatalar da var. 'Astrolojiye', deniliyor, 'Kopernik'in Batlamyos dünya görüşünün yerini doldurmasıyla, ölümcül bir darbe indirilmiştir.' Kesinlikle yanlış. Önde gelen

bir Kopernikçi olan Kepler, astrolojiyi reforme etmiş, onu yeni kanıtlarla desteklemiş ve aleyhtarlarına karşı savunmuştur. (Bütün bunlar, Bok'un, 'astrolojinin Batlamyos'tan bu yana durakladığı' şeklindeki düşüncesini çürütüyor). Yıldızların tutulumla bir açı oluşturduğu, ama ileriye doğru hareket etmediği yönündeki iddia eleştiriliyor. Ama eleştiride bütün çağdaş kalıtım araştırmalarının eğinimlerle bağlantılı olduğu göz ardı ediliyor. Psikologların bir açıklamasından yapılan uzun bir alıntı var. Burada 'psikologların, astrolojinin kişi yaşamında geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki eğilimlerin bir göstergesi olarak bir değer taşıması için hiçbir kanıt göremedikleri...' anlatılıyor; astronomların ve biyologların (yukarıda belirttiğim gibi) kanıt bulamadıkları düşünülürse, bu pek bir gerekçe sayılmaz. 'Astrologlar horoskobu topluma dürüst ve esaslı bir düşünme aracı olarak sunmakla suçlu durumuna düşmüşlerdir; bunlar insanın zor yolları kolay yollarca tercih etme isteğini köreltmektedir.' Peki psikanalize ne demeli? Ya psikologların hiçbir itirazda bulunmadığı, adaylar üzerinde çok daha karmaşık ve bireysel incelemelerin yerini dolduran IQ testlerinin güvenilirliğine ne demeli? Astrolojinin kökeniyle ilgili yargıya da şu karşılığı verebiliriz: Bilim de aynı şekilde büyücülükten çıkmıştır, eğer astroloji bu yüzden reddediliyorsa, bilim de reddedilmelidir. Burada bilgisizlik, kabiliyetsizlikle ve yanlış ifadelerle birleşmiş ve '186 ünlü bilim adamını' astrolojiyi lanetlemeye itmiştir. Şu, size bilim hakkında bir fikir verebilir: Bilim de bir dindir, *Malleus*'la yapılan basit karşılaştırmada da görüldüğü gibi, hiçbir özel bilgiye sahip değildir..."

A: "Sanırım, fazla ileri gidiyorsunuz. Belgeleri değerlendirme biçiminizde haklı olabilirsiniz -bunlar gerçekten de şaşırtıcı şeyler-, ama elinizde bulunan kanıtların da bilimsel araştırmaların birer sonucu olduğunu unutmamalısınız..."

B: "Size hak veriyorum, hâlâ bir parça iyimserlik taşımanın nedeni de budur. Gelecekteki bilimin bugünkü bilimden çok da-

ha farklı olması, eski görüşlere böyle kibirli bir şekilde gülmemesi, bunları inceleyip bir şeyler çıkarması ve mantıklı güçlendirmesi için bir umut var. Ama bu nasıl bir zaman ve enerji kaybı böyle! Makro evrenle mikro evren arasında sıkı bir ilişki olduğunu *biliyorduk;* evrenin kökeninin zamanda bulunduğunu, yasaların 'ebedi' olmadığını, aksine, değişen dinamik dengenin sonuçları olduğunu *biliyorduk.* Dünyanın kısımlarının başta birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve ruhun uzaktaki şeylere etki edebildiğini biliyorduk - ama bütün bu bilgiler, sırf eğitimli birkaç entelektüelin önyargılarına ters düşüyor diye, bir kenara atıldı. Yalnızca bir defa değil, defalarca. Nedeni de, Yunanistan'da 'akılcılığın yükselişi' olmuştur. Bilimsellik adına atılan birçok adım en sıradan şeylerde bile geriye atılan bir adım olarak karşımıza çıkar: Daha geçenlerde, evde doğurulan bebeklerin, en gelişmiş kliniklerde doğurulan bebeklerden daha az sorun yaşadığı anlaşıldı. Her ne kadar 'akılcılığın' bekçi köpekleri tarafından gözetleniyor ve büyük zorluklarla karşılaşıyorsak da, kaybettiklerimizi tekrar kazanabiliriz - ama insanlık ne diye kazandıklarını korumak uğruna mücadele etmek zorunda kalsın ki? Kendimizi aerodinamik çağı ve karmaşıklığı kaldıramayan, her şeyi kendi basit normlarına tabi kılmak isteyen akılcılar tarafından gafil avlanmaktan korumalıyız..."

A: "Lütfen yeni bir konu açmayın - gerçekten gitmek zorundayım."

B: "Baş ağrınız ne âlemde?"

A: "Daha da kötüleşti - buna sevinmiyorsunuzdur herhalde..."

B: "Üzgünüm - ama bir akılcının köşeye sıkıştığını görmek, beni her zaman sevindirir..."

A: "Aslında tüm akılcıların en kötüsü sizsiniz! Sevgili dostum kendinizi kandırmayın! İstediğiniz kadar akılcılığa saldırabilirsiniz - ama akla karşı olanların üstün geldiğini bir düşünün:

Bunlara daha çok saldırırdınız! '186 ünlü bilim adamına' karşı gösterdiğiniz tepki, bunun için harika bir örnek. Onları çok iyi gerekçeler sundukları için mi eleştiriyorsunuz? Hayır, onları gerekçeleri sağlam olmadığı için, 'neden söz ettiklerini bilmedikleri' ve bunu ifade etmeyi beceremedikleri için yargılıyorsunuz. Kısacası, akla uygun çalışmadıkları için! Bu durumda, ne yazık ki, daha ileri gidemeyeceğinizi söylemek zorundayım. Eğer akılcılığa karşı yürüttüğünüz savaşı kaybederseniz, akılcılık galip gelmiş olacak; ama bu savaşı kazanırsanız, akılcılık daha büyük bir zafer kazanmış olacak, çünkü, zaferiniz akılcılığın sizin müttefikiniz haline geldiğini gösterir. Şimdi baş ağrılarımla birlikte yanınızdan ayrılıyorum, ama yine de sevinçliyim; bu tartışmada kaybetmiş olabilirim, ama akılcılık daha da desteklenmiş oldu."

B: "Bana, 'akılcı' diyerek, hakaret etmenize bir şey diyemem -sanırım ben çok özel bir akılcılığı temsil ediyorum-, ama kibirlenmeniz için hiçbir neden göremiyorum, çünkü, sizin akılcılığınızla 'benim akılcılığım' arasında dünya kadar fark var. Siz her türlü koşul altında varlığını sürdüren kurallar -yani mantık kuralları ve birkaç yöntembilimsel hüner- olduğuna inanıyorsunuz, oysa ben kendi normlarımızı kendimizin belirlemesi ve bütün koşullar altında muhafaza edilmesi gereken kuralların varlığının reddedilmesi gerektiğini savunuyorum. Ben her şeyi ayrıntılarına kadar kullanmaya ve olası bütün gerekçeleri incelemeye hazırım; bu gerekçelerden bazıları, bugüne kadar hiç kimsenin kullanmadığı ve kullanmayacağı kurallar tarafından belirlenmiş olabilir. Acaba kurallar neye göre belirlenir? Akılcı gelecekte, uygun oldukları düşünülen ve kendi kurallarına uyan normlara göre belirlenirler. İkimizin arasındaki en önemli fark şudur: Siz, görgümüzden ve insan ırkının gelişiminden *bağımsız olarak,* normların geçerli ya da geçersiz olduklarına karar verirken, ben, *elde ettiğimiz yeni görgülerle birlikte,* normlar karşısındaki tutumumuzun *değiştiğini* söylüyorum. Kurallar,

size göre, hiç etkilenmediğiniz o görgüleri biçimlendirir ve belirler, ama bana göre, görgüler normlara etkide bulunur. İlk bakışta, burada hiçbir çelişki yokmuş gibi görünüyor -siz geçerlikten, bense tutumdan söz ediyorum, ama normların bizi yalnızca tutumlarımız ve görgülerimiz sayesinde etkilediklerini ve hiç kimse tarafından kaydedilmemiş geçerli normların var olmadığını unutmamalısınız. Ama birinin bunlarla uğraşması ya da en azından bunları dikkate alması gerekir- böylelikle yine tutum ve görgü meselesine gelmiş oluyoruz. Bütün bunları hesaba kattığım zaman, savunduğunuz akılcılık biçiminin, yetişkin bir insanın bir bakıma olgunlaşmış olduğu ve kolay ulaşılabilen basit şeyleri tamamen açık ve kesin bir şekilde yargılayabileceği görüşünü savunduğunu da söyleyebilirim. Benim için, insan her zaman bir çocuk gibidir, her zaman için içeride bulunan şeyleri dışa vuran köklü değişimler mümkündür. İnsanın karşılaştığı her güçlük bu tür değişimlere neden olabilir ve 'akılcılığın yeni biçimini' ortaya çıkarabilir. Elbette siz bu tür değişimlere engel olmak istersiniz; bu da, sizin ve dostlarınızın her zaman efendi olarak kalmak istediğinizi gösterir. Gördüğünüz gibi, ben çok özel bir akılcıyım; konumumu savunabilirim, ama benim 'akılcılığım' sizinkinden çok, ama çok farklıdır. Acaba benimsediğim herhangi bir akılcı var mıdır? Evet, biri var. Örneğin, Lessing. Heine de öyle. Lessing'e, görüşlerini değiştirmeye hazır oluşundan, özgür oluşundan ötürü hayranlık duyarım. Dürüstlüğüne hayranım, çünkü o, aynı anda hem dürüst hem de mizahi olabilen, dürüstlüğü özel yaşamında bir ölçüt olarak kabul eden, ama bunu başkalarını kendi boyunduruğu altına alacak bir araca, galerileri süsleyen bir sergi eşyasına dönüştürmeyen ender insanlardan biridir. Serbest, açık, canlı ve *nesnel bilimin* kibirli, biraz da ruhsuz yalınlığından ve titizliğinden çok uzak olan üslubuna hayranım. Ona hayranım, çünkü o, doktrini olmayan bir düşünür, okulu olmayan bir öğrenciydi. Ele aldığı her sorun onun için, tekrar edilemeyecek bir biçimde

açıklanması ve anlaşılır hale getirilmesi gereken eşsiz bir şeydi. Merakı sınırsızdı ve düşünmesini sınırlayan hiçbir 'kriter' yoktu; düşünce ve duygu, inanç ve bilgi her araştırmasında özgürce ortaya çıkabiliyordu. Aslında yanıltıcı olan açıklıkla yetinmediği ve esaslı bir anlamanın, gerçeklerin karartılmasıyla, 'yakından açıkça görünen bir şeyin, belirsiz bir uzaklıkta kaybolması' süreciyle elde edilebileceğini bildiği için ona hayranım. Ona hayranım, çünkü, hayalleri ve masalları reddetmiyor, aksine, bunları, insanlığı kibirli akılcılığın boyunduruğundan kurtaracak birer araç olarak görüyordu. Ona hayranım, çünkü, hiçbir okula, hiçbir mesleğe bağlı değildi; çünkü, yaşlanan bir kurtizan gibi kendisini bir entelektüel aynada kontrol etme zorunluluğunu ve genellikle dipnotlarla, minnettarlıklarla, akademik övgülerle, şeref unvanlarıyla ve tanınmama korkusunu gideren diğer biçimlerle ifade edilen bir 'ün' kazanma, ihtiyacını duymamıştır. Ona en çok da, diğer insanlar üzerinde ne şiddetle ne de söz sanatıyla bir otorite kurmaya kalkışmadığı, aksine, 'bir kuş kadar özgür' olmakla yetindiği için hayranım. Yani ben, Kant ya da Popper gibi değil, Lessing ya da Heine gibi bir akılcıyım, bu yüzden, bugün akılcılık bayrağı altında ilerleyen her şeyin amansız bir düşmanıyım..."

A: "Ama sevgili dostum, bu ne coşku böyle; sizi hiç bu kadar heyecanlı görmemiştim! Neredeyse doğaüstü bir hırstan çatlayacaksınız..."

B: "Bunu o kadar ciddiye almayın - ben hasta bir adamım, ara sıra aklımı kaybedecek gibi oluyorum."

A: "Bir saniye bile ciddi olamıyorsunuz. Sizinle konuşmak gerçekten de ilginçti. Umarım aklınız hemen başınıza gelmez, çünkü, sizin hastalıklı coşkunuza sağlıklı sinizminizden daha fazla değer veriyorum!"

B: "Bir de kendinize akılcı diyorsunuz!"

DADAİST BİLGİ KURAMI YOLUNDA

"Dadaist, bilim kuramcısının kafasını karıştırır ve onu öyle şiddetli bir şekilde sarsar ki, çanları çalmaya başlar, teorileri alınlarını kırıştırır ve akademik saygınlığı lekelenir."

Hans Arp

I. İki temel soru

Bilim üzerine yapılan her tartışmada iki soru ortaya çıkar:

A: Bilim nedir? Nasıl işler, sonuçları nelerdir, ölçütleri, işleyiş biçimleri ve sonuçlarının diğer alanların ölçütlerinden, prosedürlerinden ve sonuçlarından farkı nedir?

B: Bilimde özel olan şey nedir? Bilimin, farklı ölçütlere sahip olan, dolayısıyla farklı sonuçlara ulaşan diğer bilgi biçimlerine tercih edilmesinin nedeni nedir? Çağdaş doğa bilimini Aristocu bilim ya da Hopi evrenbilimi karşısında üstün kılan şey nedir? Şunu unutmamak gerekir ki, B sorusunu cevaplarken, bilimin karşısında bulunan alternatifleri bilimsel ölçütlerle değerlendirmemeliyiz. Soruyu cevaplamaya çalışırken, bu ölçüt-

leri de *gözden geçiririz,* bu yüzden, bunları kararımızın temeli haline getiremeyiz. Aristocu bilimin Aristocu ölçütlere göre değerlendirilmesi gerekir; bu durumda soru şöyledir: Sonuçlar ve bu ölçütler, doğa bilimlerinin sonuçlarına tercih edilebilir mi, edilemez mi? Sonra da: Bunların bugün bulunmamalarının nedeni nedir?

A sorusuna verilebilecek birçok cevap vardır. Her bilim kuramı okulu, bilimin ne olduğu, nasıl işlediği konusunda farklı şeyler söyler. Bilimin özünün hâlâ belirsiz olduğunu söylersek, gerçekten çok fazla uzaklaşmış olmayız. Bir süre, bir çeşit dar mantıkla formüle edilmiş ve daha sonra özellikleri incelenmiş basit modellerin oluşturulmasıyla ilerleme sağlanmaya çalışıldı. Buna 'bilimin mantıksal tekrarı' deniyordu. Bu mantıksal tekrarlar sayesinde, bilimin kullandığı karmaşık yöntemlerin ardında yatan düzenin ortaya çıkması bekleniyordu. Oysa bugün bilimin, mantıkçıların düşündüğünden çok daha karmaşık olduğu, düzensizliğinin yalnızca yüzeysel bir fenomen olmadığı ve bilimin, bu karmaşıklığı ve kısmen de tutarsızlığı sayesinde işlediği, ilerlediği ve buluşlara ulaştığı anlaşılmıştır.

Neredeyse hiç kimse B sorusunu sormaz. Bilimin kusursuzluğu önceden belirlenmiştir; artık kanıtlanmayı gerektiren bir şey değildir. Bilim adamları ve bilim kuramcıları bu noktada eskiden sağlık ve mutluluk bahşeden Katolik Kilisesi gibi davranırlar: Kilisenin öğretisi doğrudur ve bunun dışında kalan her şey Tanrıtanımaz bir saçmalıktır. Gerçekten de, bir zamanlar teolojik söz sanatının öğeleri olan bazı tartışma ve ima yöntemleri bugün bilimde yuvalanmıştır. Bu durum, ne kadar ciddi ve kaygı verici olursa olsun, eğer inançlı insanlardan oluşan küçük bir toplulukla sınırlı kalsaydı, hiçbir akılcıyı rahatsız etmezdi. Bir demokraside, birçok tuhaf mezhebe, bunlardan daha üstün bir konuma ulaşmış ve hemen herkes için dini bir şart haline gelmiştir. Ayrıca, bilim artık yalnızca başlı başına bir

kurum değildir; bilim bugün, bir zamanlar kilisenin toplumun temel yapısının bir parçası olması gibi, demokrasinin temel yapısının bir parçası haline gelmiştir. Devlet ve kilise birbirlerinden ayrılmıştır; buna karşın, devlet ve bilim birbirleriyle sıkı bir işbirliği içindedir.

Bilimsel düşünceye hız kazandırmak için büyük miktarlarda paralar harcanmaktadır. Bilimle isim benzerliği dışında hiçbir ortak yönü bulunmayan bilim kuramı gibi karışımlar da, bilimlerdeki ilerlemeden kâr sağlar. Eğitim programlarında görüldüğü gibi, insanlararası ilişkiler, hapishanelerde yapılacak yeniliklerle ilgili öneriler, askeri eğitim vs. bilimsel bir incelemeye tabi tutulur. Neredeyse bütün bilim dalları, okullarımızda zorunlu dersler olarak okutulur. Altı yaşındaki bir çocuğun anne ve babası, çocuklarının Protestanlık ya da Yahudilik esaslarını okumasına ya da din derslerini hiçbir şekilde okumamasına karar verebilirken, bilim derslerine karşı hiçbir seçeneğe sahip değildir. Çocuk, fizik, astronomi ve tarih derslerini görmek *zorundadır;* bu derslerin yerine büyücülük, astroloji ve efsane öğrenimi koyulamaz. Fiziğin, astronominin, biyolojinin, sosyolojinin vs. esaslarının salt *tarihsel* anlatımı da sorumlu kişileri tatmin etmez. Şu türden bir ifadeye yer yoktur: Kimi insanlar Dünya'nın Güneş etrafında döndüğüne inanırken, kimileri de Dünya'nın, içinde Güneş'in, gezegenlerin ve sabit duran yıldızların bulunduğu içi oyuk bir küre olduğunu düşünür. Sadece, Dünya'nın güneş etrafında döndüğü söylenir - bunun dışındaki her şey saçmalıktır.

Bilimsel düşünceleri öğrenme biçimimiz, demokratik karar süreçlerinden tamamen farklıdır. Bilimsel yasaları ve doğruluk iddialarını -kontrol etmeden ve bir oylamaya sunmadan- kabul ederiz, okullarımızda öğretip önemli siyasi kararların temeli haline getiririz. *Bilim adamları* bile bunları kontrol etmez, bu konuda konuşmazlar; amatörler ise kesinlikle bilim lehinde oy kullanmazlar. Arada sırada somut öneriler tartışmaya açılır ve

belirli konuların (örneğin nükleer santral sorunu) oya sunulması önerilir. Ama bu yöntem, bilimin genel teorileri ve doğruluk iddiaları için kullanılmaz. Modern toplum, Kopernik'in öğretisini, Kopernik oya sunulduğundan, demokratik bir biçimde tartışıldığından ve çoğunluk tarafından kabul edilmesinden dolayı değil, aksine, bilim adamları *Kopernik*çi olduklarından ve bir zamanlar piskoposların ve kardinallerin evrenbilimi gibi Kopernikçi evrenbilimin kabul edilmesinden dolayı benimser. Cesur ve devrimci düşünürler bile bilimin kararı karşısında eğilirler. Kropotkin, mevcut kurumları ortadan kaldırmak ister, ama bilime dokunmaz. Ibsen, burjuva toplumunu cesurca eleştirir, ama bilimi gerçeğin ölçütü olarak kabul eder. Lévi-Strauss, Batılı düşüncenin insanlığın ilerlemesinin doruk noktası olmadığını anlamamızı sağladı, ama bilimi ideolojilerdeki göreceliğin dışında tutar. Marx ve Engels, bilimin işçilere ruhsal ve toplumsal kurtuluş mücadelelerinde yardım edeceğine inanmışlardı.

Böyle bir yaklaşım, 17., 18. ve hatta 19. yüzyılda son derece anlamlıydı; o dönemlerde bilim, birbirleriyle rekabet içinde bulunan ideolojilerden sadece bir tanesiydi, devlet henüz bilimden yana olduğunu açıklamamıştı ve bilime gösterilen yaklaşım, alternatif görüşler ve kurumlar sayesinde dengeleniyordu. O yıllarda bilim, (her ne kadar savunucuları bunu tek neden olarak görse de) gerçeği ya da doğru yöntemi bulduğundan değil, aksine, diğer ideolojilerin gücünü sınırlandırıp bireye düşünme şansı sağladığından, kurtarıcı bir güç olarak görülüyordu. O yıllarda B sorusunu ele almaya da gerek yoktu. Bilimin güçlü rakipleri, bilimin yanlış yolda olduğunu göstermeye çalışıyor, önemini azaltıyorlardı; bilim adamları da buna karşılık vermek zorunda kalıyorlardı. Bilimin başarıları ve yöntemleri eleştirel bir tartışma konusuydu. Böyle bir durumda insanın kendisini bilime adaması, son derece anlamlıydı. Bu bağlılığa yol açan koşullar, bilimi kurtarıcı bir güç haline getiriyordu.

Ama bundan, bilime duyulan bugünkü bağlılığın da böyle kurtarıcı bir etki yarattığı sonucu çıkarılmamalıdır. Hiçbir şey bilimi ya da başka bir ideolojiyi kurtarıcı yapmaz. İdeolojiler yozlaşabilir ve dogmatik dinler haline gelebilirler. Bu yozlaşma süreci; başarılarıyla birlikte başlar; muhalefet alt edildiğinde birer dogma olurlar: Zaferleri, aynı zamanda düşüşlerinin başlangıcıdır.

19. ve 20. yüzyılda bilimin gelişmesi buna iyi bir örnektir: İnsana zorba bir dinin önyargılarından ve saldığı korkulardan kurtulabilmesi için fikir ve güç veren aynı araç, insanı bu defa kendi çıkarlarının kölesi haline getirir. Özgürlükçü söz sanatına ve göz boyamak için kullanılan büyük hoşgörüye de aldanmamalıyız; bilimin bazı propagandacıları karşımıza bu gibi sahte tavırlarla çıkarlar. Onlara, örneğin, Hopi görüşlerine eğitimin esaslarında bilimin sahip olduğu konumun aynısını vermelerinin mümkün olup olmadığını sorarsak, bu hoşgörünün sınırlarının aslında ne kadar dar olduğunu hemen fark ederiz.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bu sınırlar araştırmalar sonucunda belirlenmemiş, aksine, bu makalede daha sonra göreceğimiz gibi, tamamen istemli olarak belirlenmişlerdir.

II. Bilimin hâkimiyeti demokrasi için bir tehdittir

Devletin ve sorgulanmayan bilimin modern sanayi toplumlarına özgü bir biçimde giriştikleri ortaklık, liberalizm ve demokrasi için tehlikeli olan bir ikileme yol açar. Liberal entelektüeller, demokrasi ve özgürlükten yanadır. Yüksek sesle ve inatla düşünce, ifade ve din özgürlüğünü savunurlar.

Liberal entelektüeller birer "akılcı"dır. Yalnızca Batı akılcılığına ait olan bu tür yöntemlerin, demokrasinin temel yapısı için yararlı olduğundan emindirler. Batı akılcılığının ve bilimin bugün birbirlerinden neredeyse hiç ayırt edilememesinden, liberal-

lerin demokrasiyi özellikle akılcı-bilimsel bir dünya görüşü temeline oturttukları sonucu çıkar.

Liberalizmin bu hoşgörüsüz yanı, yorumlanmak şöyle dursun, dile bile getirilmez. Bunun nedeni, liberal filozofların, etnologların, teologların ve düşünce tarihçilerinin din ve efsaneyle ilgili olarak bilimle çelişkiye düşmeyeceğine inandıkları yorumlar yapmış olmalarıdır. Bu yorumlar, bir kültürün psikolojik yönden taşıdığı önemi, toplumsal işlevi ve varoluşundaki canlılığı üzerinde yoğunlaşır ve varlık bilimsel özelliklerinden soyutlanır: Kehanetler, yağmur dansları, belirli tedavi yöntemleri, bir toplumun üyelerinin psikolojik gereksinimlerini yansıtır, toplumu bir arada tutma işlevini yerine getirir, insanların düşünme biçiminin temel yapılarını ortaya koyar, hatta insanların birbirlerine ve doğaya olan karşılıklı bağımlılıklarının bilincine varmalarını sağlayabilir, ama ulaşılamayan şeylerin doğasının keşfedilmesini, yağmurun yağmasını, hastalıkların iyileştirilmesini sağlayan kendine özgü bağlantılar hakkında hiçbir bilgi vermezler. Öznellikle toplumsallığın bu şekilde vurgulanması, kasıtlı olarak yapılmış bir şey değildir, bu, genellikle, bugünkü öznelci ve metafizik karşıtı eğilimlerin bir sonucudur. Batı demokrasilerindeki diğer ırkların ve kültürlerin temsilcileri de kadın hareketiyle aslında içinde yaşadıkları toplumun üst konumlarına gelebilme hakkını elde etmek için, yani bilim adamı, işadamı, politikacı ve doktor olabilmek için mücadele ettiklerine göre, bunlardan korkmamıza hiç gerek yoktur. Atalarının geleneklerine göre yaşama hakkını tekrar kazanmak isteyen insanlar bile, saç, hareket, giyim ve ibadet biçimlerine yoğunlaşır, ama bir zamanlar bu geleneklerin bir parçası olan ve bilime karşı kullanışlı ve başarılı alternatifler sunan evrenbilimsel düşüncelerin neredeyse hiçbirini kullanmazlar. Birkaç el kol hareketini taklit edebilme yeteneği, onlar için en önemli şeydir; evrenbilim ise yalnızca bir hayaldir; bununla sosyologların öznelciliğini

tekrarlarlar ve belirli şartlar altında bunu gerçek bir duyarlılığın ve anlayışın işareti olarak kabul ederler. Çağdaş entelektüeller yalnızca sözde demokratik bir toplumun desteğiyle adeta yem vermedikleri bir ineğin sütünü sağarlar: Batılı olmayan kültürlerin hoşgörülü dostlarıymış gibi görünebilirler, ama kendi dinlerinin -yani bilimin- üstünlüğü konusunda hiçbir zaman tartışmazlar.

Ama durum değişmektedir. Aralarında son derece yetenekli ve geniş bir hayal gücüne sahip olan, yalnızca bilimdışı yaşam biçimlerini değil, ayrıca, bir zamanlar bunlara bağlı olan dünya görüşlerini ve uygulamaları (deniz yolculuğu, tıp, insanın kendi özüne inmesi vs.) yeniden canlandırmaya çalışan insanlar vardır. İşte bu noktada bir ikilem yaşarız: Günümüzde uygulanan demokratik ilkeler, özel kültürlerin bozulmamış varlıklarına, devamlarına ve gelişmelerine izin vermez. Akılcı-liberal bir kültür, bir Hopi kültürünü hiçbir şekilde içinde barındıramaz. Kelimenin tam anlamıyla yasak bir kültürü, aynı şekilde Yahudi kültürünü de barındıramaz.[1] Böyle kültürleri ancak bilimin,

1 Burada ele alınan sorun Amerika kıtasında bulunan Kolomb öncesi kültürler için tipiktir. Beyaz Hıristiyanlar (liberaller, akılcılar) sonunda bu kültürlere büyük bir toplumda harika fırsatlar sunabilecek duruma gelmekten büyük bir mutluluk duyuyorlardı, ama sadakat ve minnettarlık yerine hayal kırıklığıyla karşılaşmaları, onları üzmüştü. Kızılderililerin özgürlüğü ve akılcı düşünceyi gerektiği gibi yüceltmekten yoksun akıldışı, Tanrıtanımaz vahşiler olduklarına duydukları inanç daha da sağlamlaşmıştı. Beyaz adama kendi kültürünü zorla kabul ettirmeyi hiçbir zaman düşünmemiş olan Kızılderili, neden kendisine beyaz adamın kültürü zorla kabul ettiriliyor diye minnettarlık duysun ki? Maddi varlığını, toprağını, yaşadığı alanı çaldıktan sonra, şimdi de aklını çalmak isteyen beyaz adama neden minnettar olsun ki? Bazı çağdaş Kızılderililer sırf kendi kültürlerinin formalitelerini yeniden taklit ederek önemli adımlar atmıştır; örneğin, Hopi Kızılderilileri atalarının geliştirdiği tıbbı yeniden canlandırmakta ve bu sayede insan ve insanın doğa içindeki yeri konusundaki bilgilerimizin düzeltilmesine katkıda bulunmaktadır. İyisi mi, onlara, her defasında başarısızlığını kanıtlamış bir felsefeyi zorla kabul ettirmek yerine, onlardan bir şeyler öğrenmeye bakalım!

akılcılığın ve kapitalizmin uğursuz bir bileşimiyle oluşan bir temel yapının ikinci derecede önemli olan öğeleri şeklinde barındırabilir.[1] Ama -diye karşı çıkacak okuyucu- doğru olan da bu değil midir? Bir tarafta bilim, diğer tarafta da din, büyücülük, efsane arasında bir fark yok mudur? Bu çelişki, bilimi açıklamayı ve budalaca eleştirmeyi gerektirmeyecek kadar büyük değil midir? Din ve efsaneler, dünyayla çok zayıf bağlantılara sahip hayaller kurarken, bilim, gerçeği yansıtan olguları ve hipotezleri içermiyor mu? Varlıkbilimsel yönden güçlü bir dini, dünyayı açıklama hakkını kendisinde gören bir efsaneyi, bilime karşı alternatif olarak ortaya çıkan bir büyücülük sistemini toplumdan uzaklaştırıp bunların yerini bilimle doldurmak haklı, hatta zorunlu bir davranış olmaz mı? Bunlar bir liberalin bilimin merkezi konumuyla bağdaşmayan her türlü özgürlük biçimine karşı koymak için bize yönelteceği sorulardır.

Sorular, özgür ve "açık" bir toplumun savunucularının, ancak bazı soruların kendi çıkarları doğrultusunda çözüme kavuşturulması durumunda, özgürlükten yana olduklarını gösteriyor.

Bunlar, bilimin ve bilimsel akılcılığın tanımladığı biçimiyle, söz sanatlarında (hatta yaşamlarında) önemli bir rol oynayan doğruluk arayışının herkesi ilgilendirmesi gerektiğini ve kurumlarımızın buna uydurulmasının zorunlu olduğunu öne sürerler.

---

1 Profesör Agassi bu durumu öyle anlamıştır ki, Yahudilerin atalarının eski geleneklerine, Amerika'daki Kızılderililerin de, yağmur dansları dahil olmak üzere, eski âdetlerine dönmeleri gerektiğini önermiş ve bu tür önerilerin gerici karakterini etraflıca anlatmıştır. Gerici mi? Bu, bilim ve teknoloji yönünde atılmış olan adımın bir hata olmadığını kabul etmek demektir. Profesör Agassi, aynı şekilde yağmur danslarının da hiçbir işe yaramadığını öne sürüyor; ama bu konuyu kim araştırmıştır ki (bu konuyla ilgili ayrıntılar için, *Yönteme Hayır* adlı kitabımın IV. bölümüne bakınız)? Ayrıca ben kesinlikle böyle bir öneride bulunmam. Ben, Amerika'daki Kızılderililerin eski geleneklerine geri dönmeleri *gerektiğini* iddia etmem. Ben, bu gelenekleri yeniden yaşamak isteyenlerin, bu fırsata sahip olmaları gerektiğini söylüyorum, çünkü, bir demokraside herkes uygun gördüğü gibi yaşayabilmelidir, ayrıca, hiçbir ideoloji ve yaşam biçimi, alternatiflerle karşılaştırılarak düzeltilmeyecek kadar mükemmel değildir.

Ayrıca, bilimin gerçeğe ve doğru bilgilere ulaşmanın en iyi (hatta tek) yolu olduğunu düşünürler.

Bu nedenle, temel ideolojilerinin, a) insanın ulaşması gereken amaçları ve b) bu amaçlara ulaşılmasını sağlayacak doğru bilgileri içerdiğini savunurlar. Birinci varsayım, hoşgörüsüz olduklarını gösterir (insanların hayallerine kapılmaya ve eğitimlerini bunlara göre düzenlemeye hakları yok mudur?). İkinci varsayım ise yanlıştır. Her iki nokta aşağıda ele alınacaktır.

III. Görecilik hayaleti

Aynı şekilde, bir toplumun öğelerinin aynı ideolojiye inanmayıp buna göre yaşamamaları durumunda, bu toplumun parçalanacağını kabul ederler (ama bunu çok nadiren dile getirirler). Bu düşünce yeni değildir. "İlkel" olsun, "ilerici" olsun, bu düşünce hemen her toplumun temelinde vardır. Akılcılarımızın tanımladığı biçimiyle "açık" bir toplumla "kapalı" bir toplum arasındaki fark, ikincisinin bir ideoloji sayesinde bir arada tutulması, ama bu durumun birincisi için geçerli olmaması değildir; bu fark daha ziyade, kapalı bir toplumun çok daha kesin kriterleri uygularken, açık bir toplumun farklı ideolojilerin tartışılmasını, geliştirilmesini, hatta uygulanmasını esas almasında yatar (ama bunların toplumun temel işlevlerini etkilemesine izin verilmez). Bununla beraber, açık bir toplumda bile kimin akılcı ve dürüst olduğunu belirleyen bir temel ideoloji vardır.

Ama ben akılcı felsefenin tam da bu noktada bir hata yaptığını düşünüyorum: *Özgür bir toplum ortak bir gerçek ve ahlak olmadan da var olabilir.* Yalnızca akılcılık ve bilim değil, temel ideoloji de gereksizdir. Özgür bir toplumla bağdaşan tek düşünce *görecilİktir.*

Göreciliği ele almakla, yanlış yollarla, kurtkapanlarıyla, tuzaklarla dolu bir alana, duyguların bir kanıt sayıldığı, kanıtların da son derece sade ve masum olduğu bir bölgeye girmiş oluyo-

ruz. Görecilik, kendisinde bir hata bulunduğundan değil, kendisinden korkulduğu için saldırılara uğrar. Entelektüeller görecilikten korkar, çünkü, görecilik, bir zamanlar aydınlanma çağının papazların ve teologların konumunu tehdit etmesi gibi, entelektüellerin toplumdaki konumunu tehdit eder. Entelektüeller tarafından eğitilen, sömürülen ve ezilen toplum uzun zaman önce görecilikle toplumsal parçalanmayı aynı kefeye koymayı öğrenmiştir. Bu durum, Nazi Almanya'sında ortaya çıkmış, günümüzde de faşistler, Marksistler ve eleştirel akılcılar tarafından sürdürülmektedir. En hoşgörülü insanlar bile, bir düşünceyi sırf hoşlarına gitmiyor diye reddettiklerini itiraf edecek durumda değildirler (çünkü böyle bir şey, suçlamanın kendilerine yöneltilmesine neden olur); bu tutumlarının nesnel nedenlere dayandığını belirtmek zorundadırlar (böylece suçlamayı, suçladıkları şeye ve bunun taraftarlarına yöneltmiş olurlar). Bu nedenle, bu ikiyüzlü felsefeyi daha yakından görmeliyiz.

Bir görececi, insanların tercihleri olduğunu, bunları haklı çıkarabildiklerini ve başkalarını bunlara inandırabildiklerini kabul eder. Bazı görüşlerin başarılı olurken, bazılarının da başarısızlığın bütün belirtilerini gösterdiğini inkâr etmez. Bir görececi (şüpheci) başarılı bir araştırmacı, hatta politikacı olabilir; şüpheci bir okula ait olan birçok bilim adamı ve politikacı vardır. Ama -bu belirleyici olan şeydir- görececi, fark ettiği başarıların (başarısızlıkların, yararların, zararların) ve kullandığı gerekçelerin bir şeyin kendisinin -görececinin- geleneklerinden ve kişisel tercihlerinden bağımsız olarak var olabilen ve herkes tarafından kabul edilmesi gereken "nesnel" özelliklerini esas alması gerektiğini kabul etmez.

Hoşgörü ya da doğruluk arayışı zorunluluğuna karşıdır, çünkü, zorlamacılıkla ilgisi olan "doğruluk" ve "hoşgörü" kavramlarını kabul etmez. Gerekçenin, görececi için bir nesnelci için olduğundan çok daha farklı bir araç olduğu açıktır. Nesnelci,

belirli bir gerçek kurgular ve bu gerçeği kanıtlamak için belirli "akılcı" yöntemler kullanır. Eğer yöntemler bütün katılımcılar tarafından biliniyorsa, süreç, hiç kimsenin itirazı olmadan başlar. Ama katılımcılardan biri bu yöntemleri bilmiyor ve kendi yöntemlerini kullanıyorsa, bu kişinin *eğitilmesi* gerekecektir; bu da, çalışma biçimi nesnelcinin çalışma biçimiyle uyuşmadığı zaman, onun *ciddiye alınmadığını* gösterir. Nesnelci efendi ve ustadır. Görececi aynı şeyi yapabilir, sıkça da yapar, ama hoşgörüsüzlüğünü, akılcıların en çok sevdiği söz sanatı öğelerinden olan "insanlığın akılcı birliği" ya da "ortak doğruluk arayışı" gibi ifadelerle gizlemeye çalışmaz; kendi düşüncelerini tercih ettiğini, bunlardan vazgeçmeyi düşünmediğini açıkça söyler ve sonra da bunları başkalarına aşılamaya koyulur. Diğer yandan bir görececinin zorba bir insan olmaya ihtiyacı yoktur. Bütün kültürlerin, bütün iletişim yöntemlerinin, düşüncelerin aynı ölçüde var olma hakkına sahip olduğunu düşünür. Bu durumda bir tartışmaya, etkilerin serbestçe her yöne dağılabildiği bir kültürlerarası fikir alışverişi gözüyle bakacaktır. Bu etkiler sözcüklerden, hikâyelerden ya da bu hikâyelerin uyandırdığı duygulardan ibaret olabilirler, anlatıldıkları çevre tarafından ya da uyuşturucuların yarattığı haz gibi özel hazırlıklar sayesinde ortaya çıkarılmış olabilirler; duygulara, bilince, bilinçaltına ya da henüz bilinmeyen başka biçimlere işleyebilirler. Görececi, kültüre dışarıdan bakmak ve yalnızca akılcılık esaslarıyla uyuşan bölümlerini görmek yerine, fikir alışverişi sırasında ortaya çıkan kültür analizine dalar. Böylece her tartışma bütün katılımcılar için hem bir araştırmaya hem de eğitim sürecine dönüşür ve görececi bu tartışmadan belki de bütünüyle değişmiş bir insan olarak ayrılacaktır. Bu tür bir tartışmayı ya da fikir alışverişini nesnelciliğin "akılcı fikir alışverişi" yerine "müşterek fikir alışverişi" şeklinde adlandırıyorum. Akılcı tartışmayla müşterek fikir alışverişi arasındaki fark birçok biçimde anlatılabilir, ama bunların hiçbiri yeterli olmaz. Bunun nedeni şudur: Termi-

nolojimiz, nesnelci ideolojinin öyle çok etkisinde kalmıştır ki, farklı türden görüşleri anlatırken, bu terminolojinin çelişkili bir biçimde kullanılması gerekmektedir. Denilebilir ki, nesnelci, gerçeği ararken, görececi, bakış açılarının değişkenliğiyle ilgilenir. Ya da diyebiliriz ki, nesnelci, bazı görüşleri doğru ya da yanlış olarak kabul ederken, görececi için bütün görüşler (her ne kadar hepsini aynı derecede beğenmese de) aynı derecede doğrudur. Antisemitizm (Yahudi düşmanlığı) ve filantropi (insancılık) arasında nesnel bir seçim yapmak, zor değildir, ama insanların muhakkak kendi tercihleri olacaktır. Bir görececi, nesnelciliğe bile geçebilir, gerçek ve gerçekdışı kategorileriyle konuşmaya başlayabilir, ama her zaman böylesi doğru olduğu için değil, yalnızca hoşuna gittiği için bu şekilde konuştuğunu belirtecektir.

Göreciliğin karşılaştığı temel güçlük, şüphesiz toplum ve medeniyetin belirli oranda bir işbirliği olmadan var olamamalarında yatar. Gerçi bu gerçek itiraf edilmelidir, ama bunun göreciliği tehdit etmediği de bilinmelidir: Oldukça farklı çıkarlara, ölçütlere ve felsefelere sahip insanlar arasında da bir işbirliği gerçekleşebilir. Tutuklular, acılarını unutmak, tutukluluk süresini azaltmak ya da kaçabilmek için, küçümsedikleri, ama yine de düzenli bir şekilde yerine getirdikleri işlere katılmışlardır. Aynı şekilde, insanlar özgür bir toplumun kurumlarını çok farklı nedenlerden dolayı destekleyebilir; her insanın özgür olma hakkına sahip olduğunu düşündükleri ve ona nesnel bir güç atfettikleri için, (nesnel kanıtlar olmadan da) kişisel olarak böyle bir hakkın var olması gerektiğine inandıkları için, özgür bir toplumu gelecekte totaliter bir topluma giden ve eğer tarih kendi seyrini sürdürecekse, desteklenmesi gereken bir yolun zorunlu bir evresi olarak gördükleri için, ya da diğer insanları küçümsedikleri ve kendilerini daha değerli gördükleri halde, medeniyetin sunduğu nimetlerden vazgeçemediklerinden ve kendi diktatörlüklerini

kurmak için ne güç ne de kararlılık sahibi olduklarından, barışçı ve yasalara uygun bir şekilde yaşamaya karar verdikleri için. Özgür bir toplum, bütün bu farklı motivasyonlar işbirliğinin zorunlu olduğu bir alanda birleşirse ve bu alandaki davranışlar uyumlu olursa, işlevini yerine getirebilir. Daha farklı bir ifadeyle, eğer bu toplumda yaşamak için insanların meydana getirdiği nedenler, motifler, zorunluluklar ve kaygıların en küçük ortak paydası toplumun kurumlarını ayakta tutmaya yetiyorsa, özgür toplum işler - bu en küçük payda nedenlerin, ölçütlerin ve görüşlerin nesnelliğini zorunlu kılmaz. İnsancıl bir felsefeye bile gerek görmez.

Tanıtlama bu noktada genellikle özgür bir toplumun *genel ihtiyaçlarının* ve vatandaşların ya da grupların *kişisel duygularının* bir karışımı yüzünden birbirine dolaşır. Nefret ettiği kişileri hapishaneye düşmekten korktuğu için öldürmeyen bir vatandaş, -en azından bazı ölçütlere göre- en cazip insan olmayabilir, *ama özgür bir toplumun hayatta kalmasını sağlayacak her şeye sahiptir.* Özgür bir toplum, bir kilise, bilimsel bir mezhep, coşku ve şevkle bir arada tutulan bir grup değildir; özgür bir toplum, her bireyin ve her grubun önemli sayılan düşünce ve duygularla doldurduğu açık bir alanı tanımlayan *soyut bir yapıdır.* Totaliter bir devletin vatandaşıyla özgür bir toplumun vatandaşı arasındaki fark, birinin kendisini totaliter bir felsefenin nesnel gerçekliğine tamamen adarken ya da bu felsefenin eleştirel gerekçelerine inanırken, diğerinin de insani inançlara göre hareket etmesi hususunda değil, aksine, daha ziyade, birinin seçtiği toplumun temelinde yatan ve bu topluma etki eden *gerçeklik* öğretisine (hangi eleştirel, dogmatik, diyalektik nedenlerden olursa olsun) inanırken, diğerinin de bu genel davranışı aynı ölçüde genel olan bir ahlakın dışa vurulması olarak görmeden, bireylerin düzenli bir biçimde bir arada yaşayabilmesi için zorunlu bir şekilde hareket etmesinde yatar.

Elbette insanın kendine ait görüşleri olacak, temel yapıyı kendi tarzına göre yorumlayacaktır; kişisel felsefesi dürüst ve uygun olabileceği gibi, en azından diğer kişisel felsefelerin kriterlerine göre, tam anlamıyla can sıkıcı da olabilir. Belki de yandaş toplamaya, parti kurmaya çalışacak ve sonunda görüşlerini belki de bütün topluma kabul ettirecektir. Ama bu görüşler hiçbir şekilde anayasal bir zorunluluk haline gelmemelidir. *Toplumun temel yapısı (en azından bu yapının özgür bir toplumun temel yapısı olarak kalması gerekiyorsa), "dürüstlük", "içtenlik" ve "hayırseverlik" gibi kavramlardan etkilenmemeli, bunlardan uzak tutulmalıdır.* Bu çerçevenin, görecilik kategorileri içinde ele alınması gerekir.

Gerçek anlamda özgür bir toplum, bu bakımdan *ahlakdışı* ya da *insancıl olmayan* bir toplumdur. Vatandaşlarını korur, onlara belirli olanaklar sunar, ama onların insani nitelikleriyle ilgilenmez. Gayri insani olduğu kadar, insanlara herhangi bir ideolojik baskı yapmadan, onları uçuruma yuvarlanmaktan koruyan bir parmaklık gibi yararlı ve gereklidir. İnsani nitelikler bu çerçevede geliştirilmeli, ama bu, çerçevenin kendisinden beklenmemelidir.

Görecilik temelinde kurulan özgür bir toplum, iç sorunları ve savaş gibi dış tehditlere dayanacak kadar güçlü olabilir mi? Buna verilecek cevap şudur: a) Hümanist felsefeler, kurumların, karışıklık dönemlerinde gayri insani davranmasını her zaman engelleyememiştir (örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika'da Japon uyruklu Amerikalılara karşı nasıl davranıldığını hatırlamak gerekir); b) oportünizm, herhangi bir ideoloji gibi, toplumu bir arada tutabilir. Ayrıca oportünizm "daha dürüsttür." Şunu unutmamak gerekir ki, başkalarına küçümseyerek bakan, hapishane yaşamı kendisini cezbetmediği için adam öldürmeyen bir vatandaş, insan yaşamının kutsallığına dair kendi "nesnel" ilkesini aynı "nesnel" ilke uğruna hiçe saymaya hazır-

dır. Gerektiğinde huzur ve düzeni sağlamaya, yurdunu korumaya ya da öldürmeye hazırdır. Eğer istenen buysa, insanların aklını sözcüklerle bulandıralım, ama bulandırmanın ilkelerini içinde yaşadığımız toplumun temeli haline getirmeyelim.

Buraya kadar, nesnellikleri tartışmalı olan farklı yaşam biçimlerinin aynı toplumda bulunabileceklerini ve tek bir yönetim altında toplanabileceklerini anlattım. Bunun için bazı sınırlamalar gereklidir, ama görecilikten vazgeçmemize gerek yoktur. Aynı topluma ait olmayan kültürler arasındaki trafik, nesnel gerçeklik ideolojisine daha az ihtiyaç duyar. Ayrıca, kendi önemsiz başarılarını herkesi bağlayıcı ya da bunları ciddi bir şekilde düşünmeye zorlayacak bir biçimde yorumlamak, son derece büyük bir küstahlıktır. Ama keşif yolculuklarında kendi kültürlerine çok yabancı olan kültürlerle karşılaşan Batı uluslarının küstah temsilcilerinin tutumları da böyleydi. Tüccarlar, kâşifler, araştırmacılar, misyonerler -(ve daha sonra, her şey daha da kesinlik kazanınca, bilim adamları)-; bunların hepsi de, gerçeği kesinlikle bildiklerinden emin bir şekilde, bu gerçeği, Papa VI. Alexander'ın bir fermanında gördüğümüz gibi, "bütün araçlarla" yaymayı kendi görevleri olarak görmüşlerdir. Günümüzde bu zorbaların hatalı yolunu izleyenler daha az kibirli görünürler, çünkü, onlar kadar çok değiller. Teoride, görüşlerimizin ihtimallere dayandığını itiraf ederler, ama pratikte, bir zamanlar Katolik inancı savunucularının yaptıkları gibi, yabancı (bilimdışı) ideolojilere karşı son derece hoşgörüsüzdürler. Ayrıca, yöntemlerden ziyade, yalnızca ifadeler konusunda eleştirel olabilirler. Yöntemler de yalnızca belirli alanlarda işlediklerinden ve diğer alanlarda başarısız olduklarından, bu durum, kendi dogmacılıklarını bir köşeden başka bir köşeye çekmeleriyle sonuçlanır. Hem dogmatik hem de eleştirel gerekçeler, kendilerini meydana getiren kökene dayanırlar ve başkalarını yalnızca düşünmeye davet etmekle kalmazlar, ayrıca, herkesi belirli bir

fikir alışverişi biçimine yanaşmaya ve bunun sonuçlarını üstlenmeye iten kişilerarası zorunluluklar bulunduğunu kabul ederler (yukarıda akılcı ve ortak fikir alışverişi üzerine söylenenlere bakınız). Eski çağlarda, Kant'ın dahil olduğu aydınlanma çağında, zorunluluklar ruhun yasaları olarak kabul ediliyordu. Bugün önsel, ama fiili yasaların yerini, fiziksel (ve ruhsal) güçten yoksun, ama kişilerden ve dış koşullardan bağımsız olduğu düşünülen ahlaki bir baskı uygulayan ölçütler almıştır. Yabancı bir kültürün tuhaf görüşlere sahip olan ve kendi ahlak biçimlerine uygun olarak yaşayan üyeleri, böylece yaptırımlarla yüzleşir; eğitimin özü de, onları bu yaptırımlara son derece duyarlı hale getirmek ve bunlara sadece itaat etmelerini değil, ayrıca, bunları şeylerin doğasının bir parçası olarak görmelerini sağlamaktır. Entelektüellerin bu yaptırımlarıyla, daha önceki düşünce memurlarının yaptırımları arasındaki fark, entelektüellerin "nesnel" yaptırımlara sahip olmaları ve görüşlerini kabul ettirmek için kaba şiddete başvurmuyor gibi görünmeleridir. Ama bu, ciddiye alabileceğimiz bir farklılık değildir.

Kaba şiddet, doğrudan entelektüellerin değil, emrinde çalıştıkları yönetimin elinde bulunur. Ölçütler de "nesneldir", çünkü, bu amaçla hazırlanmışlardır, çünkü sahipleri kendi yaşam biçimlerinin üstünlüğünden emin olsalar da, yine de çalışmalarını, kendi ideolojilerini ve akılcılığı sınırların dışında yayma özlemlerini açıkça ifade edecek kadar medenidirler, ama buna son verecek kadar medeni davranamazlar; bahaneler üretip başkalarını aldatma yoluna giderler: Tarihsel bir Tanrı ya da kahraman adına emir vermeyen, içeriğinden sorumlu olan kişi ya da grupla özdeşleşmemiş bir dil uydururlar ve bununla (özeleştiri yapmadan) kendi görüşlerini kabul ettirmeye devam ederler. Hatta, bütün insanlık için geçerliymiş gibi görünen ölçütlere tabi oldukları için övülmeyi beklerler. Ben bu noktada, kendi yasalarının evrenin yasaları olduğunu ve bu yasaları belirsiz bir "ger-

çeklik" ya da "akıl" adına değil, Tanrıları adına yayan "ilkel" atalarımızı daha üstün tutuyorum. Buna karşın, görecilik yalnızca *olası* bir felsefe olarak değil, ayrıca var olan tek medeni felsefe olarak ortaya çıkmıştır (aynı şekilde, şüphecilik de böyledir).

IV. Demokratik muhakeme, gerçeğe ve uzman görüşüne aldırmaz.

Görüldüğü gibi, özgür bir toplum, ortak bir ideolojiyle bir arada tutulmaya ihtiyaç duymaksızın var olabilir ve gelişebilir. Her şeyden önce, ortak bir "gerçeklik" zorunluluğu olmadan da gelişip ilerleyebilir. Entelektüellerimizin söz ettiği "gerçekliğin" günlük yaşamımızda, hatta mahkemede ihtiyaç duyduğumuz gerçeklikle pek az bir ilgisi olduğu düşünülürse, bu iddianın hiçbir geçerliği kalmaz. Bu, tarihin belirli bir döneminde kullanılmaya başlanmış ve o zamanlar daha karmaşık ve insancıl kavramların üstünü örten soyut bir şeydir (ayrıntılar için, *Yönteme Hayır* adlı kitabımın 17. bölümüne bakınız). Yunanlı filozofların Homeros'un, yani "bütün Yunanlıların öğretmeninin" zengin ve esnek kavram sisteminin yerini kendi kuru yapıntılarıyla doldurmayı nasıl başardıkları, düşünce tarihi için hâlâ bir bilmecedir. Ama "gerçeklik" kavramının, bugün entelektüellerin kendi kısmi amaçları için oluşturdukları bir ideolojiyi yansıttığı açıktır. Bizim bu anlamda bir gerçekliğin peşinden gitmeye ihtiyacımız olmadığı da açıktır. İnsan yaşamı, birçok soyut düşünce tarafından yönlendirilir. Burada söz konusu olan gerçeklik de sadece bu düşüncelerden biridir. Özgürlük, mutluluk, Tanrısal varlıkların emirler verdikleri düşüncesi ve inanç ise böyle değildir. Gerçeklik, özgürlükle ya da inançla çelişkiye düştüğünde, *seçme* hakkımız doğar.

Özgürlükten ya da inançtan vazgeçebileceğimiz gibi, gerçeklikten de vazgeçebiliriz. Böyle bir seçimin zorunluluğunun ancak

alternatiflerin belirginleşmesinden sonra ortaya çıkması, "gerçekliğin" karşısında bulunan hareketlerin izlenmesinin yalnızca uygun değil, ayrıca, gerekli olduğunu gösterir.

Demokraside, her vatandaş okuma, yazma ve istediği şeyi savunma hakkına sahiptir. Hastalandığı zaman istediği şekilde (üfürükçülüğe inanıyorsa üfürükçüler, bilime daha çok güveniyorsa bilimsel tıbbın doktorları tarafından) tedavi görme hakkına sahiptir. *Düşünceleri* bir birey olarak kabul etmeye, onlara uygun bir şekilde yaşamaya ve onları yaymaya hakkı olduğu gibi, ayrıca -eğer giderleri karşılayabilecekse ya da kendisine mali destek sağlayacak insanları bulursa- kendi görüşlerini destekleyen *dernekler de kurabilir.* Bu hak, vatandaşa iki nedenden ötürü verilmiştir: Birincisi, herkesin gerçek ve doğru olarak *gördüğü* şeyin peşinden gitme olanağına sahip olması gerekir. İkincisi, neyin gerçeklik ya da somut yöntem olarak geçerlik taşıdığı konusunda sağlam bir yargıya ulaşmanın tek yolu, mümkün olduğu kadar çok sayıda alternatifle tanışmaktır. Mill, *Özgürlük Üzerine* adlı ölümsüz eserinde bu nedenleri ortaya koymuştur. Buna ekleyecek bir şey bulmak imkânsızdır.

Böyle bir hak kabul edildiğinde, vatandaşın el altından ya da vergi yükümlüsü olarak mali destek sağladığı her kurumun işleyiş biçiminde söz sahibi olması gerekir: Devlet kolejleri ve üniversiteleri, vergilerle ayakta duran araştırma kurumları (örneğin, Ulusal Bilim Kuruluşu), her yerel ilkokul gibi, vergi yükümlülerinin kararlarına tabi tutulmalıdır. Kaliforniya'daki vergi yükümlüleri kendi üniversitelerinde büyücülük, halk tıbbı, astroloji ve yağmur dansı seramonileri okutulmasını isterlerse, üniversiteler bunu yapmak zorundadır. Elbette uzmanların görüşüne başvurulacaktır, ama son sözü onlar söylemeyecektir. Son söz, demokratik oluşuma sahip, içinde amatörlerin üstün olduğu bir kurulun kararı olmalıdır.

Ama amatörler bu tür kararlar için gerekli olan bilgilere sahip midir? Korkunç hatalar işlemezler mi? Öyleyse esaslı kararları uzmanlara bırakmak gerekmez mi? Eğer söz konusu olan bir demokrasiyse, kesinlikle hayır. Demokrasi, olgun insanların bir araya gelmesidir; küçük bir bilgiç takımının yönlendirdiği bir koyun sürüsü değildir. Olgunluk sokakta bulunmaz, çabayla elde edilir. Olgunluk okullarda, en azından günümüzde yanlış organize edilmiş, öğrencinin geçmişteki yargıların çürütülmüş kopyalarıyla yüzleştirildiği okullarda değil, kararlarda aktif bir katılımla öğrenilir. Olgunluk, uzmanlık bilgilerinden daha önemlidir ve bu süreç bilim adamlarının zor ve çetin bilmeceleriyle çelişkiye düştüğü zaman, yine savunulmalıdır. Uzmanlık bilgilerinin nasıl uygulanması gerektiğine, ne derecede güvenilir olduklarına, insan varlığının *bütünüyle* ve diğer bilgi biçimleriyle ne gibi ilişkilere sahip olduklarına karar vermemiz gerekir. Bilim adamları, doğal olarak, bilimden daha iyi bir şey olmadığı noktasından hareket ederler. Bir demokrasinin vatandaşları böyle dini bir inançla hoşnut edilemezler. Amatörlerin temel kararlarda yer alması, *kararların başarı oranını düşürecek olsa bile* gereklidir.

Bu durum, savaştaki durumla birçok benzerlik gösterir. Savaş durumlarında, totaliter bir devlet son derece serbesttir. Hiçbir insani değer, savaş taktiklerini sınırlandıramaz; yalnızca cephane, buluşlar ve askeri birliklerin gücü, sınırlayıcı bir etkiye sahip olabilir. Buna karşın, bir demokrasi, *zafer kazanma şansını düşürecek olsa bile,* düşmana insancıl davranmak zorundadır. Pek az demokrasinin bu ölçütlere uyduğu doğrudur, ama bunlara uyan (ve sayıları çok az olan) demokrasiler, medeniyetin gelişmesine önemli katkılarda bulunurlar. Düşünce söz konusu olduğunda durum yine aynıdır. Dünyada savaş kazanmaktan, bilimi daha ileriye götürmekten ya da doğruyu bulmaktan daha

önemli şeyler olduğunu anlamak zorundayız. Ayrıca, önemli kararların uzmanların elinden alınıp amatörlere bırakılması durumunda başarı oranının düşeceği, kesinlik kazanmış bir şey değildir.

V. Uzmanların görüşleri, çoğu zaman önyargılı, güvenilmez ve başkalarının kontrolüne muhtaçtır

Uzmanlar, temel sorunlarda olsun, uygulamada olsun, sık sık farklı sonuçlara ulaşırlar. Birçoğumuz, bir doktorun belirli bir ameliyatı önerirken, bir başka doktorun buna karşı çıktığını, bir başkasının da tamamen farklı bir tedavi biçimi önerdiğini görmüşüzdür. Hangimiz nükleer reaktörlerin güvenilirliği, zararlı böceklere karşı kullanılan ilaçların etkileri, bazı eğitim yöntemlerinin sonuçları üzerine yapılan tartışmalarla ilgili bir şeyler okumadık ki? Bu gibi tartışmalarda iki, üç, beş ya da daha fazla farklı görüşle karşılaşırız; ayrıca, her görüşün sağlam bir dayanağı vardır. İnsanın bazen, ne kadar bilim adamı varsa, bir o kadar da farklı görüş var, diyesi geliyor. Elbette bilim adamlarının birleştiği noktalar da var, ama bu bizim kuşkularımızı ortadan kaldırmaz. Bilim adamları arasında gerçekleşen bir oybirliği, çoğu zaman *siyasi* bir karardır. Muhalifler bastırılır ya da güvenilir ve doğru bir kaynak olarak görülen bilimin saygınlığını kurtarmak uğruna sessiz kalırlar. Bir konu hiçbir şekilde araştırılmadan, belirli görüşlere sahip olunur, sonra da bunlar ayrıntılı araştırma çalışmalarından çıkan benzer bir otoriteyle yayılır. Burada ele almak istediğim astrolojiye karşı gösterilen yaklaşım, buna güzel bir örnektir. Ayrıca, oybirliği eleştirel bilincin zayıfladığını da gösterebilir: Yalnızca tek bir görüş kabul edildiği zaman, eleştiri zayıf kalır. Bu nedenle, yalnızca "iç" düşüncelere dayanan bir oybirliği, çoğu zaman yanlış sonuçlara ulaşılmasına yol açar.

Bu gibi hatalar, amatörler tarafından fark edilebilir; çoğunlukla da amatörler tarafından fark edilmişlerdir.[1] İcatçılar "akıl almaz" makineler, "akıl almaz" buluşlar yapmışlardır. Bilim, amatörler ya da bilim adamları tarafından sıradışı bir biçimde geliştirilmiştir. Einstein, Bohr ve Born birer amatördü ve bunu her fırsatta belirtmişlerdir. Efsane ve destanların gerçekle hiçbir ilgileri bulunmadığı düşüncesine karşı çıkan Schliemann, başarılı bir işadamıydı; taş devri insanının karmaşık bir düşünme yeteneğinden yoksun olduğu düşüncesini reddeden Alexander Marschack, bir gazeteciydi; Robert Ardrey bir oyun yazarıydı ve bilimle şiir sanatı arasında sıkı bir bağlantı bulunduğuna inandığından, antropolojiye ulaştı; Kolomp'un hiçbir akademik eğitimi yoktu ve ihtiyar yaşta, çağının "bilimsel" bilgilerini anlayabilmek için Latince öğrendi; Robet Mayer, 19. yüzyılın başlarındaki fiziğin neredeyse ana hatlarını bile bilmiyordu; bütün dünyada ilgi gören geleneksel tıbbı yeniden üniversitelere taşıyan ve böylece araştırmaların hızlanmasını sağlayan Çinli komünistler bilimsel tıbbın incelikleri hakkında çok az şey biliyorlardı. Bu nasıl mümkün olabilir? Bilgisiz ya da yetersiz bilgilere sahip insanların, bir konuya her yönüyle hâkim olan insanlardan daha çok şey yapmaları nasıl mümkün olabilir?

Bu soruya verilecek cevaplardan biri bilginin doğasıyla ilgilidir. Her bilgi, buluşu engelleyen düşüncelerle yan yana bulunan değerli öğeler taşır. Bu düşünceler birer hata değildir ve araştırmalar için son derece gereklidir. Belirli bir yönde ilerleme, başka yöndeki bir ilerlemenin soyutlanmasıyla sağlanabilir. Ama söz konusu başka yöndeki bir ilerleme, o yana kadar sağlanmış olan ilerlemenin sadece bir kuruntudan ibaret olduğunu ortaya çıkarabilir. Belki de bu tür bir araştırma biçimi bütün bir bilim dalının otoritesini kökten sarsabilir. Bu yüzden, bilimin

---

1 Bu kitapta bulunan "Özgür Bir Toplumun Uzmanları" adlı makaleme bakınız.

hem dizginlenemeyen bir merakın önüne engeller koyan bir darkafalılığa, hem de engelleri küçümseyen ya da bunları fark edemeyen bir bilgisizliğe ihtiyacı vardır. Bilimin hem uzmana hem de amatöre ihtiyacı vardır.[1] Diğer bir cevap da şudur: Bilim adamları çoğu zaman neden söz ettiklerini bilmezler. Belirli bakış açılarına sahiptirler, bu bakış açılarını destekleyen birkaç standart neden, belki de çalıştıkları uzmanlık dalı dışından birkaç kanıt gösterebilirler, ama çoğunlukla yaygın ve sarsılmaz söylentilere bağımlıdırlar (uzmanlaşmaları için bu şarttır). Bunu anlamak için özel bir zekâya ve teknik bilgilere gerek yoktur. Biraz çaba gösteren herkes bu sonuca ulaşacak[2] ve sonra da ağızda sakız edilen birçok söylentinin, kibir ve bilgisizliğin birleşmesiyle ortaya çıkmış hatalardan başka bir şey olmadığını görecektir.

---

1 Yeni deneysel felsefenin 17. yüzyılda ortaya çıkan taleplerinin salt hipotezleri ya da yöntemleri değil, aksine, asılsızlıklarının bilimsel araştırmalarla kanıtlandığı söylenen etkileri ortadan kaldırdığını görmek ilginçtir; mikro evrenle makro evren arasındaki uyumu gösteren parapsikolojik etkiler, bilincin (daha büyük fenomenler söz konusu olduğunda da, toplumun) durumuna bağlıdırlar, ama bu durum "önyargısız ve tarafsız gözlemcilere" olan talep nedeniyle ortadan kaldırılır, çünkü, bu etkiler, ruhsal ve maddi süreçlerdeki coşku, global bir hamle ve sıkı bağlantı sayesinde artar. Soğuk ve analitik bir yol izlendiğinde ya da din ve teoloji hareketsiz duran maddenin araştırılmasından soyutlandıklarında bu etkiler azalır, hatta neredeyse kaybolur. Bilimsel ampirizm bu şekilde spiritüalist (ruhani) rakiplerini eler; *her iki görüşten de bağımsız olan* daha iyi bir dünya imgesi oluşturarak Agrippa von Nettesheim'ın John Dee'nin ve Robert Fludd'un yandaşlarını elememiştir, aksine, bunları "ruhsal" etkilerin oluşmasına hiçbir şekilde izin vermeyen bir yöntem kullanarak elemiştir. Bu tür etkileri uzlaştırmış ve zavallı dünyayı *hiçbir şeyin değişmediği* iddiasıyla açıklamıştır. Kendi diniyle ilişkisi olmayan ruhlardan hoşnutsuz olan Kral I. Jakob bu gelişmeyi memnuniyetle karşılamıştır; öyleyse, kralın himayesinde bulunan "bilim adamlarının" bilimlerini bu doğrultuda icra ettiklerini söyleyebiliriz. Bacon'ın büyücülüğe karşı sergilediği tutum da bu şekilde anlaşılmalıdır: F. Yates, The Rosicru-cian Enlightenment, Londra 1974.

2 Birçok başarılı ders kitabı ve bilimsel makale yazmış olan Max Born şöyle diyor: "Geniş bilgiler içeren bir kitap yazmak için, insanın bir alanda uzmanlaşması gerekmez, aksine, yalnızca temel öğeleri iyi anlaması ve sıkı bir çalışma yürütmesi gerekir." (*My Life and Views,* New York 1968, s.22).

VI. Garip astroloji gerçeği[1]

Bunu göstermek için, şimdi "*Hümanist*" dergisinin 1975 Eylül/Ekim sayısında yayınlanmış *186 ünlü bilim adamının astroloji aleyhinde yaptığı açıklamayı* ele almak istiyorum. Bu açıklama dört bölümden oluşuyor: Önce asıl açıklama geliyor; bu açıklama yaklaşık bir sayfa tutuyor. Sonra, astronomlar, matematikçiler, filozoflar ve meslekleri belirtilmemiş olan kişiler tarafından atılmış 186 imza görüyoruz; aralarında 18 Nobel ödülü sahibi bulunuyor.[2] Daha sonra karşımıza astroloji aleyhinde yazılmış iki ayrıntılı makale çıkıyor. Burada, bilim konusundaki imgesi, bilimin akılcılığını, nesnelliğini, tarafsızlığını vs. vurgulayan övgüler tarafından belirlenmiş olan okuyucuyu şaşırtan şey, kanıtların dini havası, "tanıtlamadaki bilgisizlik ve gerekçelerin ortaya koyulduğu otoriter biçimdir". Bu bilgili centilmenler doğruluğundan son derece emin oldukları görüşlerini yaymak için bütün otoritelerini kullanıyorlar (eğer insan kendi diliyle konuşabiliyorsa, 186 imzaya ne gerek var?), kulağa kanıtmış gibi gelen birkaç ifade kullanıyorlar, ama neden söz ettiklerini kesinlikle bilmiyorlar.[3]

"Açıklamanın" ilk cümlesine bakalım: "Farklı alanlarda çalışan bilim adamları, dünyanın birçok bölgesinde astrolojiye karşı gittikçe artan ilgi karşısında duydukları kaygıyı dile getiriyorlar."

---

1 Ayrıntılar için, bu kitapta bulunan "Yöntem Üzerine" adlı diyaloğa bakınız.

2 Aralarında "Popperci Şövalye" Sör John Eccles de vardır.

3 Bu, kelimesi kelimesine doğrudur. BBC'nin bir temsilcisi birkaç Nobel ödülü sahibiyle röportaj yapmak istediğinde, bunu, astroloji öğrenimi görmediklerini ve ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olmadıklarını söyleyerek, geri çevirdiler. Ama bu, onların astrolojiye açıkça hakaret etmelerine engel değildi. Velikovski'de de durum aynıdır. Velikovski'nin ilk kitabının yayınlanmasını engellemeye çalışan ya da buna karşı yazan bilim adamlarının çoğu, kitabın yayınlanmasından sonra tek bir sayfasını bile okumamış, söylentilerle ve gazete eleştirileriyle yetinmişlerdir. Bu bir gerçektir. Bkz: *The Velikovski Affair,* New York 1966 ve Velikovski *Reconsidered*'daki makaleler, New York 1976. Her zaman olduğu gibi, bilgisizlik ve kendinden emin bir tutum el ele.

Roma Katolik Kilisesi 1484'te *Cadı Tokmağı* adlı mükemmel bir büyücülük ders kitabı yayınladı. *Cadı Tokmağı* çok ilginç bir kitaptır. Dört bölümden oluşur: Büyücülüğün fenomenolojisi, etiolojisi, hukuki ve teknik yönleri. Fenomenlerin anlatımı son derece ayrıntılı; bazı durumlarda ortaya çıkan ruhsal rahatsızlıkları kusursuz bir şekilde anlamamızı sağlıyor. Etioloji çokyönlü bir şekilde anlatılmış; yalnızca resmi açıklamalar değil, materyalist açıklamayla birlikte, diğer açıklamalar da yer alıyor. Elbette sonunda bu açıklamalardan yalnızca bir tanesi benimseniyor, ama bütün seçenekler ele alındığından, bir seçeneğin yanlış olduğunu gösteren gerekçeleri karşılaştırıp değerlendirmek mümkündür. Bu özelliğiyle *Cadı Tokmağı* günümüze ait neredeyse bütün fizik, biyoloji ve kimya kitaplarından daha üstündür. Teoloji bile çokyönlüdür; Tanrıtanımaz görüşler sessizce geçiştirilmez ya da gülünç duruma düşürülmezler, aksine, tanımlanır, incelenir ve kanıtlarla çürütülürler. Yazarlar neden söz ettiklerini bilirler, rakiplerini tanırlar, rakiplerinin bakış açılarını eksiksiz bir şekilde ortaya koyarlar, bunlara karşı kanıtlarını gösterirler ve gösterdikleri gerekçelerde zamanlarının en iyi bilgilerini kullanırlar. Kitabın girişi, Papa VIII. Innocent'in bir fermanından oluşuyor. Ferman şöyle başlıyor: "Kulağımıza gelen ve bizi büyük endişelere düşüren haberlere göre..." burada uzun bir ülke ve şehir listesi geliyor, "...her iki cinsiyete mensup birçok kişi, kendi edebi huzurlarını hiçe sayarak, Katolik inancından sapmış ve ruhlarını şeytana teslim etmişlerdir..." vs. Sözcükler, baştaki açıklamada bulunan sözcüklerle neredeyse aynı, duygularda benzer bir biçimde ifade edilmiş. Hem Papa hem de "186 ünlü bilim adamı" karşıt görüşlerin yaygınlaşmasından yakınıyorlar. Bilimsellikle âlimlik arasındaki fark şudur:

Cadı Tokmağı'nı bugünkü bilgilerin özetleriyle karşılaştıran bir okuyucu, Papa'nın ve bilge yazarların neden söz ettikle-

rini bildiklerini kolayca anlayabilir. Ama aynı şey, bilim adamlarımız için söylenemez. Bilim adamları ne saldırdıkları şeyi -astrolojiyi- ne de kendi bilimlerinin bu saldırıyı başarısızlığa uğratan yönlerini tanıyorlar. Profesör Bok, açıklamaya eklenmiş ilk makalede şöyle yazıyor: "Bütün yapabileceğim, astronomi ve uzay fiziğinin çağdaş biçimlerinin astrolojinin temelini desteklemediğini, hatta buna karşı çıktığını söylemektir." Bu da gezegenlerin, Ay'ın ve Güneş'in konumlarının insanların yaşamı üzerinde özel bir etkisi olduğu varsayımının desteklenmemesi anlamına gelir. "Astronomi ve uzay fiziğinin çağdaş biçimleri", dünyaya etki eden büyük gezegen plazmalarını ve Güneş atmosferinin varlığını kapsar. Plazmalar birbirleriyle ve Güneş'le karşılıklı bir etkileşim içinde bulunurlar. Bu etkileşim, Güneş aktivitesinin gezegenlerin değişen konumlarına bağlı olmasına yol açar. Gezegenlerin gözlemlenmesiyle Güneş aktivitesinin belirli biçimleri büyük bir kesinlikle tahmin edilebilir. Güneş aktivitesi kısa frekanslı radyo sinyallerinin niteliklerini etkiler, öyleyse bu tür değişimler de gezegenlerin konumlarına bakılarak belirlenebilir.[1] Güneş aktivitesinin insan yaşamı üzerinde derin bir etkisi vardır. Bu, uzun zamandır biliniyordu. Bilinmeyen şey de, bu etkilerin ne kadar gerçek olduğudur. Ağaçlardaki elektrik potansiyelinin değişmesi, yalnızca Güneş'in *genel aktivitesine değil,* ayrıca *ayrı ayrı her patlamaya* ve dolayısıyla gezegenlerin konumlarına bağlıdır.[2] Otuz yıldan daha uzun bir süreye dayanan bir araştırma dizisinde Piccardi, standart kimyasal reaksiyonların niteliklerinde laboratuvar ya da hava koşullarıyla açıklanamayan sapmalar olduğunu ortaya çıkardı. Piccardi ve onunla aynı alanda çalışan diğer kişiler,

---

1 J.H. Nelson, *RCA Dergisi,* XII, s.26; *Electrical Engineering,* LXXI, 1952, s.241-Bu konuda önemli olan birçok çalışma Lyal Watson'ın *Supernature* (Londra 1973) adlı eserinde anlatılmış ve belgelenmiştir. Bu çalışmaların çoğu Ortodoksçu bilimsel düşünce tarafından (eleştirilmeden) geçiştirilmiştir.

2 Bu, H.S. Burr tarafından ortaya çıkarılmıştır.

"gözlemlenen fenomenlerin, birinci derecede suyun yapısındaki değişimlere dayandırılması gerektiğini" kabul etmeye eğilimlidir.[1] Sudaki kimyasal bağların gücünün kimyasal bağların ortalama gücünün onda biri kadar olması, suyun "son derece zayıf etkilere karşı duyarlı olmasını ve değişen koşullara bütün sıvılardan daha fazla uyum göstermesini sağlar".[2] Bu "değişen koşulları"[3] bir zamanlar gezegenlerin konumlarına bağlı olarak açıklamış olan Güneş patlamalarına bağlamak mümkündür. Suyun ve organik koloitlerin[4] yaşamdaki önemini göz önüne getirirsek, dış güçlerin su ve sudan oluşan sistemler aracılığıyla canlı organizmalara etki edebileceklerini"[5] düşünebiliriz.

Organizmaların ne kadar duyarlı oldukları F.R. Brown tarafından bir dizi basılı eserde kanıtlanmıştır. İstiridyeler kapaklarını gelgit olayıyla uyum içinde açıp kapatırlar. Kapalı bir kabın içinde karaya çıkarıldıklarında da aynı davranışları gösterirler.

1 S.W. Tromp, "Possible Effects of Estra-Terrestrial Stimuli on Colloidal Systems and Living Organismus" *(Proc. 5 th Intern, Biometrolog. Congress,* Nodwijk 1972, s.243). Makale, suda görülen, yeniden üretilemeyen fiziksel ve kimyasal süreçlerin nedenleri üzerine uzun süren araştırmalar yapan Piccardi'nin çalışmalarıyla ilgili genel bir bakış içeriyor. Bazı nedenler Güneş patlamalarına, bazıları da Ay hareketlerinin parametrelerine bağlanmıştır. Bu tür dünya dışı etkilerin dile getirilmesi, çevre bilimcilerinde az görülen bir şeydir; benzer sorunlar "çoğunlukla unutulur ya da ihmal edilir" (s.239). "Ortodoks bilim adamlarında gördüğüm belirli bir dirence rağmen, son yıllarda genç araştırmacıların bu geleneğe karşı çıktığı görülüyor" (s.245). Leiden Biyometeoroloji Araştırma Merkezi ve Menlo Park Stanford Araştırma Merkezi gibi özel araştırma merkezleri, gökyüzünün yeryüzü üzerindeki etkisini araştırmış ve bir yandan organik ve inorganik süreçler arasında, diğer yandan da Güneş, Ay ve gezegenler arasında bazı ilişkiler bulunduğunu keşfetmişlerdir. Biyomet Araştırma Merkezi süreli yayın listeleri (monografiler, raporlar ve bilimsel dergilerdeki yayınlar üzerine) çıkarır. Stanford Araştırma Merkezi'nde yapılan çalışmaların bir bölümü, John Mitchell, *Psychic Exploration, A Chalenge for Science*'ta (New York 1974) bulunmaktadır.

2 G. Piccardi, *The Chemical Basis of Medical Climatology,* Springfield/ Illinois 1962.

3 S.G.M. Verfaille, *Inkern. Journ. Biometeorol.* XIII, 1969, s.113, Tromp.

4 Tromp.

5 Piccardi.

Ritimlerini yeni ortama uydurmaları, laboratuvarlardaki kaplarda bulunan çok zayıf gelgitleri algılayabildikleri anlamına gelir.[1] Brown ayrıca, patateslerin oksijen miktarındaki değişimi ölçmüş ve patatesler sabit sıcaklık, basınç, nem ve ışıkta bırakıldıkları halde, burada Ay'ın evreleriyle bir uyumun söz konusu olduğunu fark etmiştir. İnsanın bu tür koşulları sabit tutma kabiliyeti, patatesin Ay'ın evrelerini algılayabilme kabiliyetinden daha zayıftır.[2] Ayrıca, Profesör Bok'un, "laboratuvar duvarlarının bizi radyasyondan koruduğu" şeklindeki iddiası, bilgisizliğe dayanan bir önyargıdır.

"Açıklama", "astrolojinin büyücülüğün önemli bir parçası" olduğunu ileri sürerken, bu açıklamaya eklenmiş olan ikinci makale "astrolojinin büyücülükten çıktığını" kanıtlayarak "onu kesin olarak çürütüyor". Acaba bu çok bilmiş beyefendinin bilgeliği nereden geliyor? Görünüşe bakılırsa, aralarında tek bir etnolog bile yok, kaldı ki, hiçbirinin bu bilim dalının elde ettiği ilk bulgulardan haberdar olduğuna bile inanmıyorum. Bildikleri tek şey, Batı insanının 1700'lü yıllardan itibaren kendisini kesin bilginin tek sahibi olarak gördüğü ve kazı araştırmalarının, arkeolojinin ve efsaneler üzerine daha ayrıntılı bir araştırmanın henüz eski insanların en az modern "ilkeller" kadar şaşırtıcı bilgilere sahip olduklarını ortaya çıkaramadığı ve tarihin çok ilkel görüşlerden daha az ilkel görüşlere doğru ilerlemekten ibaret olduğunun düşünüldüğü, etnolojinin "Batlamyos'çu" olduğu dönemlerden kalma birkaç eski görüştür. "186 ünlü bilim adamının" kararı, tufan öncesi bir etnolojiye ve kendi dallarının (astronomi, biyoloji ve komşu bilimler) yeni bulgularını bilmemelerinin yanı sıra, bildikleri şeylerden sonuçlar çıkarmaktaki kabiliyetsizliklerine dayanmaktadır. Bu bilim adamlarının hiçbir

---

1 *Am. Journ. Physicl.* 178. cilt (1954), s.510.

2 *Biol. Buil.* 112. cilt (1957), s.285. Etki, eşzamanlılığa da dayanabilir-bkz: C.G. Jung, "Synchronicity, an Acausal Connecting Principle", *The Collected Works of C.G. Jung,* 8. cilt, Londra 1960, s.419.

bilgi sahibi olmadıkları alanlarda da nasıl otorite kurmaya çalıştıklarını gösteriyor.

Daha küçük hatalar da var. "Astrolojiye" deniliyor, "Kopernik'in Batlamyos'çu dünya görüşünün yerini doldurmasıyla, ciddi bir ölümcül darbe indirilmiştir." Bu ne harika bir üslup böyle! Bu pek bilgili yazar, "ciddi" olmayan ölümcül bir darbenin varlığına mı inanıyor acaba? Ayrıca, durum bunun tam tersiydi. Önde gelen bir Kopernikçi olan Kepler, yeni bulguları astrolojiyi zenginleştirmek için kullanmış, astrolojiyi yeni kanıtlarla desteklemiş ve aleyhtarlarına karşı savunmuştur.[1] Burada, yıldızların zorunlu bir sırayı değil de eğilimleri yansıttıkları ifadesi eleştiriliyor. Bu eleştiride çağdaş kalıtım araştırmalarının eğilimlere dayandığı, göz ardı ediliyor. Astrolojinin iddiaları, bunlara ters düşen kanıtlar gösterilerek eleştiriliyor, ama ilginç olan her teori çoğu zaman deneysel sonuçlara ters düşer. Bu bakımdan astroloji, saygı duyulan bilimsel araştırma programlarıyla aynıdır. Ayrıca, psikologların bir açıklamasından yapılmış, uzun bir alıntı var. Bu alıntıda "psikologların, astrolojinin kişi yaşamında geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki eğilimlerin bir göstergesi olarak bir değer taşıması için hiçbir kanıt göremedikleri..." belirtiliyor. Astronomların ve biyologların *kendi meslektaşları tarafından yayınlanmış* belgeleri bulamadıkları düşünülürse, bu, geçerli bir neden sayılmaz. "Astrologlar horoskobu dürüst ve esaslı bir düşünme aracı olarak sunmakla, suçlu durumuna düşmüşlerdir; bunlar insanın zor yolları kolay yollara tercih etme isteğini köreltmektedir." Peki psikanalize, uzun zaman önce insanın değerlendirilmesinde "dürüst ve esaslı bir düşünme aracı olarak" kullanılmaya başlanmış psikolojik testlerin güvenilirliğine ne demeli?[2]

1 Bkz: Norbert Herz, *Kepler'in Astrolojisi,* Viyana 1895, ayrıca Kepler'in bütün eserlerinden alınan pasajlar. Kepler, tropikal astrolojiyi reddederken (sadece savaş, salgın gibi toplu fenomenler için olsa da), yıldız astrolojisine dokunmaz.

2 Özgür iradenin reddedilmesi, yeni değildir; buna Kilise babaları yol açmıştır. İkizlerin reddedilmesi de böyledir.

Astrolojinin kökeniyle ilgili yargıya da şu karşılığı verebiliriz: Bilim de bir zamanlar büyücülükle sıkı bir ilişki içindeydi; eğer astronomi bu yüzden reddediliyorsa, bilim de reddedilmelidir.

Bu çıkarımlar, astrolojinin bugün astrologların çoğu tarafından uygulandığı biçimiyle desteklenmeye çalışıldığı anlamına gelmemelidir. Modern astroloji bazı bakımlardan ortaçağın ilk dönemlerindeki astronomiye benzer; ilginç ve esaslı düşünceler miras almıştır, ama bunları yanlış yorumlamış ve yerlerini çok kıt bir anlayışa hizmet eden karikatürlerle doldurmuştur; yeni bulgulara ulaşmak ve dünya dışı etkiler hakkındaki bilgilerimizi artırmak için hiçbir çaba göstermez; sadece bilgisiz insanları etkilemeye yarayan budalaca kurallar ve ifadeler birikimi olarak çalışır. Ama bilim adamlarımızın karşı çıktığı nokta bu değildir. Onlar astrolojinin esaslarını yozlaştıran bu durgunluğu değil, doğrudan bu esasları eleştiriyor ve bu şekilde kendi dallarını birer karikatür haline getiriyorlar. Her iki tarafın da bilgisizlikleriyle, kibirleriyle ve bir an önce insanlar üzerinde otorite kurma arzularıyla birbirlerine ne kadar çok yaklaştığını görmek oldukça ilginçtir.

VII. Amatörlerin bilimi kontrol etmeleri gerekir

Kesinlikle sıradışı olmayan bu örnek,[1] bilim adamlarının kararlarına safça inanmanın budalaca olacağını gösteriyor. İster küçük bir grup ister bütün toplum için olsun, eğer söz konusu olan şey önemliyse *bu karar son derece titiz bir incelemeye tabi tutulmalıdır.* Amatörlerden oluşan kurullar, evrim teorisinin gerçekten de biyologların söylediği kadar sağlam olup olmadığına, insanın kökeniyle ilgili kabul edilebilir bir görüş olarak okullarımızda okutulup okutulmamasına karar vermelidirler. Bilimsel tıbbın kuramsal otorite ve mali destek hakkını kazanıp

1 Diğer örnekler için *Yönteme Hayır* adlı kitabıma bakınız.

kazanmadığını ya da bilim dışı tedavi yöntemlerinin bilimsel tıptan üstün olup olmadığını incelemeleri gerekir. İnsan bilincinin psikolojik testlere göre yargılanmasının doğru olup olmadığını kontrol etmelidirler.[1]

---

1 Bilim adamları, doktorlar ve eğitimciler toplumsal görevler üstlendiklerinde gözetilmelidirler; Aynı şekilde, bir *bireyin* sorunlarını çözmeye çağrıldıklarında da kontrol altında tutulmalıdırlar. Kaynakçı, doğramacı, elektrikçi ve makinistlerin düzenli bir şekilde çalışacaklarına tam olarak güven duyulamayacağını herkes bilir, bu yüzden onları göz altında bulundurmak akıllıca bir davranıştır. Ama aynı şeyin "daha önemli" meslekler için de geçerli olduğu bilinmiyor. Bir avukat tutan, doktora danışan ya da bir jeologdan bilirkişi raporu isteyen bir insan kesin bir cevap alamaz ya da karmaşık bir hesapla ve çözülmesi için uzmanlara başvurduğu sorunlardan daha büyük sorunlarla karşılaşır. Tıp söz konusu olduğunda durum çok daha belirgindir; bu konuda bazı deneyimlerim var. Doktorlar yanlış teşhislerde bulunur, zararlı reçeteler yazar, gereksiz durumlarda bir uzvu keser ya da kötürüm ederler. Bunu, kısmen yetersizliklerinden, kısmen umursamazlıklarından ve meseleyi baştan savmaya alışmış olmalarından, kısmen de tıbbın bilimsel devrimden sonra ortaya çıkan temel ideolojisinin insan organizmasının yalnızca belirli yönleriyle ilgilenmesinden dolayı yaparlar. Yapılan hatalar öyle büyük boyutlara ulaştı ki, doktorlar hastaya, ne kadar güvenilir olursa olsun tek bir teşhisle yetinmemesini, etrafına sormasını ve en azından ikinci bir görüş daha almasını tavsiye ederler. Böyle ikili hükümler elbette doktorluk mesleğiyle sınırlandırılamaz, çünkü, sorun belki de yalnızca bir doktorun ya da bir doktor grubunun yetersizliğinden değil, ayrıca bütünüyle bilimsel tıbbın yetersizliğinden kaynaklanır: Birçok defa, korkutulmuş ve yanlış bir tedavi görmüş, daha riskli bir ameliyatın gerekliliğine inandırılmış arkadaşlarımı kırık çıkıkçılara, akupunkturculara, diplomasız doktorlara ya da üfürükçülere gönderdim ve bana derhal iyileştiğini haber vermeyen tek bir kişi bile çıkmadı. Ayrıca hepsi de kullanılan teşhis yöntemlerine şaşırmışlardı. "Bilimsel" bir doktor için insan vücudu karmaşık ve yanlış düzenlenmiş bir aygıt, hastanın ağrılarını ve değerini önemsemeden, orasını burasını delip keserek incelenmesi ve onarılması gereken, bir tür tıkanmış kanak sistemidir (cerrahların hastayı "preparat" şeklinde adlandırmaya çalışmaları, bu tutumları konusunda birçok şeyi belirginleştirmektedir). Akupunkturcular, üfürükçüler ve diplomasız doktorlar uzun zaman önce başarılı sonuçlara götüren, bununla beraber, insan vücuduna daha fazla müdahale etmeyen (nabız, göz rengi, duruş şekli vs.) teşhis yöntemlerini bulmuşlardır. Pratisyen hekimler bu tür yöntemleri kısa bir süre öncesine kadar bir bütün olarak organizmanın durumunu dikkate almadan özel muayenelerde bulunan ürologların, radyologların ve serologların karmaşık (ve çoğu zaman gereksiz) araçlarını kullanmaya başlayana kadar biliyorlardı. Buradan şu ders çıkarılmalıdır: Hasta kendi tedavisini, tıpkı bir toplumun organlarının uzmanların toplum için önerdikleri iyileştirme yöntemlerini kontrol altında bu-

Uzmanların hatalarının sıradan insanlar tarafından -"sıkı bir çalışma yürütmeleri" şartıyla- fark edilebilmesi, her yöntemin bir jüri heyeti tarafından yargılanması gerektiği anlamına gelir. Yasa, uzmanların sorguya çekilmesini, ifadelerinin jüri üyelerinin hükmüne tabi tutulmasını talep eder. Bunu talep etmekle, uzmanların da birer insan oldukları, kendi uzmanlık alanlarının merkezini ilgilendiren konularda bile hata yapabilecekleri, düşüncelerinin inandırıcılığını azaltmaya elverişli olan her türlü belirsizlik kaynağının önünü tıkamaya çalıştıkları, kendi uzmanlık bilgilerinin genellikle telkin ettikleri kadar ulaşılması zor şeyler olmadığı ve bir amatörün, çalışma biçimlerini anlamak ve hatalarını görmek için yeterli bilgilere ulaşabileceği kabul edilmiş olur. Bu varsayım birçok süreçte onaylanır. Fahri doktorluk unvanlarıyla, kürsülerle ve bilim çevrelerindeki başkanlıklarla donatılmış olan bilim adamları, etkileyici terimlerle konuya hâkim olduğunu gösterebilen ve bilimin göz kamaştırıcı gösterişinin ardındaki güvensizliği, belirsizliği ve şaşırtıcı boyutlara varan bilgisizliği gözler önüne serebilen bir avukat tarafından köşeye sıkıştırılırlar: *Bilim, insan aklının etki alanı dışında değildir.* Ben bu düşünme yetisinin yalnızca mahkeme-

---

lundurması gibi, kontrol altında tutmalıdır. Elbette uzmanlara danışılabilir, hatta önerilerinin önemli ölçüde yardımcı olabileceği de söylenebilir, ama son sözü hastanın kendisi söylemelidir; hastanın böyle bir karar verebilmesi için, bilimsel ve bilimdışı tıbbın olanakları hakkında mümkün olduğu kadar çok bilgi sahibi olması gerekir.

Tıp için söylediklerimiz, diğer meslek için de geçerlidir. Diyelim ki, felsefe okumak istiyorsunuz. Oxford'un ve Profesör Peter Strawson'un ününü duydunuz. Üç yıl boyunca ondan ders aldınız. Oxford'un bütün öğretim görevlilerinin övgüsünü ve diplomanızı aldınız. Çok iyi bir eğitim aldığınızdan emin olabilir misiniz? Kesinlikle hayır. Pekin'e bir gidin ve *oradaki* filozofların eğitiminiz hakkında neler söyleyeceklerini bir görün. Öyleyse, birden fazla otoritenin görüşlerini almalı, okumalı, seyahatler yapmalı ve kendi kararınızı kendiniz vermelisiniz. Övgüler ve fahri doktorluk unvanları, sizi bir şeyler bildiğiniz düşüncesine götürmemelidir, çünkü, en bayağı öğretmen bile kendi ürününü göklere çıkaracaktır. Kısacası, uzmanları *kullanın,* ama onlara asla *güvenmeyin,* onlara tamamen *inanmayın.*

lerde değil, uzmanların elinde bulunan önemli toplumsal meselelerin hepsinde kullanılmasını öneriyorum.

VIII. Yöntembilimsel gerekçeler bilimin üstünlüğünü kanıtlayamaz

Şu ana kadar ortaya koyulan düşüncelere, bilimin insan çabasının bir ürünü olarak hataları olabileceği, ama yine de bilgiyi öğrenme biçimlerinin en iyisi olduğu söylenerek, itiraz edilebilir. Üstünlüğü iki nedene bağlanabilir: Somut bir *yöntem* kullandığı ve yöntemin doğruluğunu destekleyen birçok *sonuç* bulunduğu için.

İlk itiraza verilecek karşılık şudur: "Bilimsel yöntem" diye bir şey yoktur; bir araştırmanın temelinde yatan, bunun "bilimsel", dolayısıyla da güvenilir olduğunu garanti eden hiçbir yöntem ya da kural yoktur. Her proje, her teori ve her yöntem kendi kriterlerine ve ilgili konunun ölçütlerine göre değerlendirilmelidir. Uygunluğun değişmez bir ölçütü olan evrensel ve sabit bir yöntem düşüncesi, dış koşulları dikkate almadan her uzunluğu ölçebilen bir ölçüm aracı bulunduğu düşüncesi kadar gerçeğe aykırı bir şeydir. Bilim adamları araştırma süreci içinde ölçütlerini yeni alanlara uydururlar, aynı şekilde teorilerini ve araçlarını da yeniler ve belki de tamamen tersine çevirirler. Bu cevabın gerekçesi tarihseldir: Mantıksal ve felsefi açıdan ne kadar sağlam kanıtlara sahip olursa olsun, şu ya da bu durumda bozulmayan hiçbir kural yoktur. Bu kural ihlalleri birer raslantı değildir, aksine, bilgisizliğin ya da dikkatsizliğin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Bunlar, ortaya çıktıkları koşullar altında ilerleme ya da bir kimsenin arzu ettiği başka bir şey için gerekliydi.

Tarih ve bilim felsefesi üzerine yapılan tartışmalarda göze çarpan en önemli noktalardan biri, antikçağ atomun keşfedilmesi, Kopernikçi devrim, modern atomculuğun yükselişi (Dalton, kinetik teorisi, ışığın yayılması teorisi, stereokimya, kuvantum te-

orisi), ışık dalga boyu teorisinin yavaş yavaş ortaya çıkması gibi olayların, yalnızca bazı düşünürlerin belirli kurallara bağlı kalmaktan vazgeçmesi ya da bu kuralları bilinçsizce çiğnemesi sayesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Bugün bilim adamları ve filozoflar tarafından birimsel bir *bilimsel yöntem* oluşturdukları gerekçesiyle savunulan kuralların büyük bir bölümünün ya yararsız -yani beklenen sonuçları vermezler- ya da zararlı olduğunu gösterebiliriz. Elbette, günün birinde dünyamızdaki her şeyi açıklayacak bir teori bulabileceğimiz gibi, bütün güçlükleri aşmamıza yardım edecek bir kural bulmamız da olasıdır. Böyle bir gelişme pek mümkün görünmüyor, hatta mantıksal yönden imkânsız olduğu düşünülebilir, ama ben yine de bu olasılığı tamamen soyutlamak istemiyorum. Kesin olan bir şey var ki, bu gelişme henüz başlamamıştır. Bugün bilimi, belirgin ve sabit gibi görünen hiçbir "bilimsel yönteme" güvenmeden icra etmek zorundayız.

Okuyucunun dikkatini özellikle şu noktaya çekmek istiyorum: Bu sonuçlar, bilim tarihiyle ilgili metinlerde bulunmamakla birlikte, orijinal yayınlarda çoğunlukla buluşun gerçek öyküsünün gizlendiği bir biçimde kaleme alınmışlardır. Bilim adamları bilime ilişkin önceden belirlenmiş bazı kavramlara sahiptir, araştırma sırasında bunları ihlal ederler, ama sonuçları açıklarken bunlara büyük bir güven duyarlar. Basılı eserlerin, ulaştıkları noktaları özetleyen bilimsel makaleleri, tarihçiler ve felsefeciler tarafından onlara yağdırılan övgüler, kendi içinde tutarlı ve "akla uygun" olan, ama çalışmaları sırasında gelişen her şeye ters düşen ifadeler içerir. Bu şekilde ortaya çıkan ve çağdaş bilimin bütünüyle yaşadığı şizofreni, merak uyandıran bir araştırma konusudur.[1] Bu şizofreni, bilimsel yayınlarda yönteme yapılan atıflara temkinli bir şekilde yaklaşılması gerektiğini

1 Ayrıntılar için bkz: "Problems of Empiricism", *Beyond the Edge of Certainty,* Eaglewood Cliffs 1965; "Classical Empiricism", *The methodological Heritage of Newton,* Oxford 1970.

ve bunların bilimin düzenli kurallar tarafından yönlendirildiğini gösteren bir kanıt olarak hiçbir değer taşımadığını gösterir.

Yönteme Hayır adlı kitabımda bu durumu tarihsel örneklerle açıkladım. Bu örnekler, bilimin gelişmesi sırasında yaygınlaşmış olan yöntembilimsel kuralların sık sık ihlal edildiğini ve -tarihsel durum göz önünde bulundurulduğunda- bu kuralların zorunlu olarak çiğnenmeleri gerektiğini göstermektedir. Bu, elbette büyük oranda varsayımsal bir tanıtlama türüdür: Tarihsel eğilimlerin ve bu eğilimlerin aşılmasına yardımcı olan çözümlerle ilgili bilgilerin var olduklarını kabul eder. İnsanın, bu eğilimleri ortaya çıkarmaya çalışırken bilimin kendisinden çıkan kanıtlarla yetinemeyeceği, aksine, bilimin ötesine geçmesi gerektiği açıktır.

Söz konusu örnekler üç tanedir. Brown'ın moleküler hareket modeliyle ilgili örnek (bkz: *Yönteme Hayır* adlı kitabımın 3. bölümü), bugün sağlam olduğunu kabul ettiğimiz görüşleri destekleyen kanıtların, çoğu zaman yalnızca doğru ve kesin bilgi olarak görülen şeyle çelişen teorilerin yardımıyla bulunabildiklerini gösterir: Temel modele ters düşmek, belki de ilerlemenin zorunlu bir şartıdır (bu durum Kunn'un araştırmalarından çıkan belirli sonuçların eleştirilmesine yol açar).[1] Kopernikçi devrimle, ya da daha ziyade bu devrimin kitabımda ele aldığım bölümleriyle ilgili örnek, bilim tarihindeki büyük devrimlerin yalnızca teorilerde gerçekleşen bir değişimin değil, ayrıca olguların, ölçütlerin ve teorilerin değerlendirilmesindeki değişimin de bir sonucu olduğunu gösterir: *Yeni ölçütler* belirlenir, savunulur -ve çok geçmeden *ihlal edilir.* Bu, son derece şaşırtıcı bir sonuçtur. Bilimsel devrim sırasında yeni ölçütler ve yöntemler yalnızca vurgulanmamış, ayrıca diğer seçeneklere karşı ısrarla savunul-

---

1 Ayrıntılar için bkz: "Consolations for the Specialist", Lakatos/Musgrave, *Criticism and the Growth of Knowledge,* Cambridge 1970.

muşlardır; sorun hem teorileri hem de yöntemleri ilgilendiriyordu, ama *yeni yöntemden yana olanlar, pratik araştırmalarında bu yönteme çok nadiren uymuşlardır.* Bu garip durum nasıl açıklanabilir?

Benim için en makul açıklama, önerilen yöntemlerin, savunulan, filozoflar ve bilim adamları (ve çalışan insanlar) tarafından çabucak kabul edilen yöntemlerin ve ihlal edilen yöntemlerin, üç farklı şey oluşudur. Gözleme ve önyargılardan uzak durmaya yapılan çağrı, Agrippa'nın akla uygun hale getirdiği biçimiyle büyücülük geleneğine ve Aristocu geleneğe özgüdür, bu çağrı Bacon ve Descartes'ta olduğu gibi, o zamanlar bu tartışma sürecinde yer almış sanatçı ve emekçilerde de görülür. Ama sanatçılar ve emekçiler somut bir biçimde konuşurken, "görgü onlar için mesleklerinde pratik bilgi, "gözlem" de sonucu bu bilgi tarafından etkilenen bir eylemken, filozoflar için "görgü" somut bir süreç değil, aksine, bütün kuramsal bilgilerden uzaklaştırılmış bir varlıktır (Aristo bu noktada bir istisnadır ve emekçilerin kavramlarına yaklaşır).

Ayrıca, "önyargı" emekçiler için çoğu zaman somut ve yanlışlığı kanıtlanmış bir öğreti anlamına gelirken, filozoflar bununla kendi seçimlerinin temeliyle bağdaşmayan her doktrini kastederler.

Gözlem yapmaya davet ve önyargılardan uzak durma çağrısı somut bir şekilde incelendiklerinde son derece *anlamlıdırlar.* Bunlar, sosyal statülerinde yükselen insan grupları tarafından desteklendiklerinden ve insanları başarıya taşıdıklarından *etkili ve önemlidirler.* Hem yararlı hem de etkilidirler, ama her zaman ortaya çıktıkları ilk biçimleriyle yorumlanmazlar. Emekçiler bile çok geçmeden, çalışmalarına felsefi saygınlık eklemek amacıyla genelleştirmelere giderler ve somut anlamın ortadan kalktığı ve yerine felsefi genelleştirmenin koyulduğu bir durum ortaya çıkar. Öte yandan, bu genelleştir-

me kuramsaldır[1] ve uygulamada imkânsızdır. Ama yine de muhafaza edilir, çünkü, uzun süre varlığını koruyan somut anlamla karıştırılır. Yukarıda belirttiğim duruma tekrar geliyoruz: Yeni yöntembilim tavsiye edilir, uygun olan tek çalışma biçimi olarak kabul edilir, ama hiçbir zaman uygulanmaz. Bu karmaşık model, "bilimsel devrimin" en basit bölümlerinden birinin dahi özetlenmesini imkânsız hale getirir. Üçüncü olarak gösterdiğim Homeros ve Sokrates öncesi ile ilgili örnek, akılcılığın Batı'da nasıl yükseldiğini gösteriyor. Bizler, okullarımızda öğretilen, politikanın temelini oluşturan ve bilim dallarında övülen akılcılığın tarihsel olarak *kendine özgü bir dönemde* ortaya çıkmış ve kendine özgü, farklı bir dünya, doğa ve bilgi anlayışı geliştirmiş olan *kendine özgü bir doktrin* olduğunu neredeyse unutmuşuzdur. Akılcılığın öncülerinden biri olan Homeros'un madde öğretisi hakkında genel bir bakış açısı sunarak, karşılaştırma yapılabilmesi için gerekli olan malzemeyi sağlamış oluyorum. Bu karşılaştırma, akılcılığın yükselişinin birçok sorunu da beraberinde getirdiğini gösterir; ama bu sorunların çözülmesi için kurulan alanların (aralarında bilgi kuramı ve bilim felsefesi de vardır) -her ne kadar bu alanlar büyük buluşların yapıldığı izlenimini uyandırıyorsa da- bu sorunlardan hiçbirini çözememiştir. Akılcılık, eski ve insancıl görüşlerle karşılaştırıldığında, korkunç yüzü ortaya çıkar; gelişimi ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, kendi ayakları üzerinde durabilmek için ne gibi saçmalıklara başvurduğu anlaşılır.

Yöntembilimden çıkan bu alanların içeriklerinin anlaşılması için, aşağıdaki dört yöntembilimsel biçimi görmek, yerinde olacaktır:

---

1 Francois Veron, kuramsal güçlükleri büyük bir açıklıkla ortaya koymuştur. Kanıtları, inancı İncil'e dayandırmak isteyenlere karşıydı, ama bu kanıtlar her türlü köktencilikle genelleştirilebilir: Bilginin, her şeyin kendisine bağlı olduğu, ama kendisinin hiçbir şeye bağlı olmadığı bir temele sahip olduğu düşüncesi imkânsızdır. Bkz: R.H. Popkin, *The History of Scepticism from Erasmus to Descartes,* Harper Torchbooks 1968, s.70.

A. Modası geçmiş olan akılcılık (Descartes, Kant, Popper, Lakatos); bunun öncüsü, 2. Musa Kitabı'nın kesin yasalarının ardında yatan felsefedir.

B. Genel duruma bağlı olan akılcılık (Marksizm, birçok etnolog); 2. Musa Kitabı'nın safsatalı hükümlerine dayanan ve zorlamacı felsefeden daha eski olan felsefeye dayanır; Mezopotamya'da doğmuştur, ayrıca Homeros öncesi Yunanistan'da ve eski Çin'de bulunur.

C. Basit anarşizm; birçok göz kamaştırıcı din ve siyasi anarşizmin farklı biçimleri buna dahildir.

D. Benim bulunduğum konum; Kierkegaard'ın *Bilimdışı Notlar*'ına dayanır.[1]

A'ya göre, (Tanrıların iradesine uygun olarak) her türlü sonuca rağmen belirli şeyleri yapmak, akıllıca olacaktır (en olası hipotezleri çelişkili hipotezlere ve şüpheli araştırma programlarına tercih etmek, daha doğrudur). Akıl, her durumda geçerlidir, koşullara bağlı değildir ve genel geçer kuralları ve ölçütleri belirler. Bazı eleştirmenler, beni modası geçmiş akılcılığın geleneksel taleplerinin yerini, çoğaltma prensibi[2] ve karşı-tümevarım[3] gibi "devrimci" taleplerle doldurmaya çalışan modası geçmiş bir akılcı olarak nitelendiriyorlar; üstelik bunu, ikinci bölümün sonundaki açıklamama rağmen yapıyorlar: "Benim bir dizi kuralın yerine başka kuralları koymak gibi bir niyetim yoktur; ben daha çok, okuyucuya, en parlak yöntembilimlerin dahi bir sınırı olduğunu anlatmaya çalışıyorum. Bunu göstermenin en uygun

1 Bkz: "Against Method", *Minnesota Studies for the Philosophy of Science*, IV, 1970.

2 Feyerabend şöyle yazıyor: "Çoğaltma prensibi yalnızca yeni seçeneklerin bulunmasını değil, ayrıca, çürütülmüş eski teorilerin farkına varılmasını da engeller. Bunun nedeni, bu tür teorilerin, güçlü rakiplerine katkıda bulunmalarıdır" (*Yönteme Hayır,* Frankfurt 1976, s.70).

3 Karşı-tümevarım "kabul görmüş teorilere ya da gerçeklere ters düşen hipotezlerin ortaya atılması ve genişletilmesi" talimatında yatar (Aynı kitap, s.47).

yolu, okuyucunun temel olarak kabul ettiği kuralların sınırlarından ve mantıksızlıklarından geçer. Tümevarım durumunda (buna değişkeme yoluyla yapılan tümevarım da dahildir), karşı tümevarımın kanıtlarla nasıl desteklendiği gösterilebilir."[1] Karşıtümevarım ve çoğaltma prensibi, tümevarımla ya da değişkemeyle telafi edilebilecekleri düşünüldüğünden, yeni yöntemler olarak değil, aksine, tümevarımın ve değişkemenin sınırlarını göstermek için kullanılırlar.

B'ye göre akıl genel değildir, ama hangi durumda neyin akılcı olduğu konusunda genel geçer ifadeler ve buna uygun kurallar vardır. Bu da temsil ettiğim konumun çekirdeği olarak kabul edilmiştir. Gerçi sürekli olarak genel durumun hesaba katılması gerektiğine işaret ettiğim doğrudur, ama bunu koşullara bağımlı olan akılcılığın tavsiye ettiği biçimde yapmam. Koşullara bağımlı olan akılcılığın kuralları, modası geçmiş akılcılığın kuralları kadar sınırlıdır.

C ekolü ise, bütün kuralların sınırlarını görür. a) Hem mutlak hem de şartlı kuralların sınırları olduğunu, öyle ki, bağıntılı aklın bile -tam anlamıyla izlendiği zaman- hedeflerimize ulaşmamızı engellediklerini ve b) bütün yöntembilimsel kuralların hiçbir değer taşımadıklarını, bunlardan vazgeçilmesi gerektiğini kabul eder. Eleştirmenlerin çoğu Ca ve Cb'nin bir arada benim konumumu ortaya koyduklarını söylerler; ama benim belirli yöntemlerin, bilim adamlarına araştırmalarında *yardım etmiş* olduklarını anlattığım pasajları göz ardı ediyorlar. Galileo, Brown'ın hareket modeli ve Sokrates öncesi üzerine yaptığım araştırmamda yalnızca eski yöntembilimlerin *başarısızlıklarını* değil, ayrıca, hangi yöntemlerin bu durumlarda başarılı olduklarını da anlatıyorum. Gerçi bu şekilde Ca'ya uyum göstermiş oluyorum, ama Cb ile hiçbir ilgim yoktur. Bütün kuralların sınırları olduğunu gösteriyorum, ama hiçbir kurala bağlı kalmadan

1 Aynı kitap, s.52.

çalışmamız gerektiğini söylemiyorum. Koşulların dikkate alınmasından yanayım, ama koşullara bağlı olan kuralların, mutlak kuralların yerine geçmesi değil, onları tamamlaması gerekir. Ben kuralları ortadan kaldırmak ya da değersizliklerini belgelemek istemiyorum. Amacım, kuralların kapsamını genişletmektir; ayrıca, yeni bir uygulama biçimi öneriyorum. Benim konumumu tanımlayan şey, herhangi bir kural içeriği değil, bu *uygulama biçimidir.*

B tipi mutlakçılar ve göreciciler, kendi kurallarını kısmen gelenekten, kısmen bilginin doğasıyla ilgili soyut oylaşımlardan, kısmen de somut koşulların (Kant'ın mutlakçılığı söz konusu olduğunda: İnsanların yaşam koşullarının) incelenmesinden alırlar. Sonra da her eylemin, her türlü araştırma çalışmasının kendi buldukları kurallara tabi olması gerektiğini ileri sürerler. Bu kurallar (ölçütler), araştırmanın yapısını önceden belirler, nesnelliğini garanti altına alır, akılcı davranmamızı sağlarlar. Ben bu anlayışın tersine, her davranışı, her araştırmayı hem kuralların uygulandığı potansiyel bir alan, hem de bir test olarak görüyorum: Araştırmamızda ya da davranış biçimimizde bir kuralın bize yol göstermesine, bu kuralın bazı davranışları soyutlamasına, bazılarını da değiştirmesine izin verebiliriz, ama araştırmamızın, bu kuralı -bilinen bütün koşullar bu kuralın uygulanmasını gerektirse dahi- geçici olarak geçersiz kılmasına ya da uygulanması imkânsız olarak görmesine de izin vermeliyiz. Bu son kararı verdiğimiz zaman, bizi kuralın sınırlılığı konusunda açık bir anlayış ya da kuralın içerdiği şartların noksanlığı yönlendirmez, çünkü, şartlar kusursuzdur, kuralın uygulanmasını gerektirirler; ayrıca, kuralı değişkemek için hiçbir neden yoktur. Bu durumda bizi daha ziyade -bu kural olmadan ya da farklı, belki de hiç bilinmeyen kuralların temelinde çalıştığımız zaman- sonunda *yeni bir yaşam biçimi* ya da bütün sürece bir anlam veren yeni bir akıl biçimi bulabilme umudu yön-

lendirir. Bu şekilde çalıştığımız zaman, mevcut koşulların belirlediğinden daha fazla davranış modeli bulup ileriye yönelebileceğimizi ve bu modelleri, açık bir şekilde belirtilmiş talimatların ve ölçütlerin yardımına muhtaç olmadan uzun bir süre muhafaza edebileceğimizi kabul etmiş oluruz. Bir araştırmacının, tıpkı teorilerin ve araçların icatçısı gibi olduğunu, aynı şekilde, yaşam ve akılla ilgili teoriler ürettiğini ve bunları -bir şeyde anlam ve akıl bulunduğu, ancak uzun bir yol katettikten sonra anlaşılabileceğinden- sağduyuya karşı kullanabileceğini kabul ederiz. İçinde yaşadığı toplumun kurallarının gerektirdiği gibi düşmanını ölüme terk etmektense, onu iyileştiren atılgan bir savaşçı, tamamen temelsiz bir davranış gösteriyor olabilir, ama çoğu zaman birbirleriyle yarışan kültürlerin bir araya gelmesinin, rakibin ortadan kaldırılmasından daha büyük yararlar sağladığı düşünülürse, bu davranışında haklı çıkar. Bu durum, şu sloganla anlatılır: "Nasıl olursa olsun - ne istiyorsan, onu yap.": bilinen yaşam biçimlerinin bize istediğimiz şeyi verecekleri şeklinde bir garanti olmadığı gibi, bilinen akıldışı yaşam biçimlerinin de bunda başarısız olacakları gibi bir garanti yoktur. Amaçlarımıza ulaşabileceğimize, izlenmeye değer olduklarına ya da gerçekleştirilmeleri yolunda kaybedilen şeylerden daha önemli olduklarına dair hiçbir garanti yoktur. Ne kadar gülünç olursa olsun, her yöntem bizi hiç fark etmediğimiz bir hasiphanede tutabilir.

Bu gibi olasılıkları itiraf eden bir araştırmacı, (bazen hiçbir kurala bağlı kalmadan çalışmayı deneyecekse de) bütün kuralları ortadan kaldırmayacaktır. Bundan ziyade, mümkün olduğu kadar çok kural öğrenmeye, bunları düzeltmeye, daha esnek hale getirmeye çalışacak, bazı durumlarda uygulayacak, bazı durumlarda da bunlardan vazgeçecektir; bunları her zaman amaca olduğu gibi, yanılgıya da götürebilen ve şartlara uygun gördüğü taktirde ("şartlara uygunluk" ile ilgili nedenlerin "nesnelliği" el-

bette "akılsızlığın" yıllar, hatta yüzyıllar süren hâkimiyetinden sonra ortaya çıkabilir) riayet edilemeyecek pratik kurallar olarak görecektir. Bu, benim temsil ettiğim konumun (D) kısa bir açıklamasıdır. *Yönteme Hayır* adlı kitabımın 1. bölümünde tarif edilmiş, diğer bölümlerde de gerekçeleriyle birlikte anlatılmıştır.

Bu konumda yer alan bir araştırmacı, artık yöntembilimi somut tarihsel olayların (ya da bilim tarihinin somut bölümlerinin) araştırılmasından ayrı tutamaz. Yöntembilimcilerimizin yerine getirdikleri tasfiye edilmiş mantık uygulamaları, onun için, hayvanın özelliklerini incelemeden uçmak üzerine yapılan tartışmalar kadar belirsizdir. Bu nedenle, yöntembilimcilerin (bağlamdan soyutlayarak okuyup değerlendirdikleri) soyut notlarımdan şaşkına dönmeleri, artık hayret verici bir şey değildir. Önceden belirlenmiş kurallara göre yapılan bir araştırmayı hayal bile edemezler. En çok duyduğum sorulardan biri şudur: "Diyelim ki, elinizde kısıtlı miktarda para var ve bu parayı farklı araştırma programları için bölmek zorundasınız - nasıl çalışırdınız?" Verebileceğim cevap, elbette mesele hakkında daha çok şey bilmeme bağlıdır. Acaba para, kendisini 1. Musa Kitabı'nın hükümlerini yerine getirmeye adamış bir kuruluştan mı, yoksa bilimin ilerlemesi yönünde çalışan bir kurumdan mı geliyor? İkinci kurum tutucu mu, yoksa ilerici mi? Uygulamayla mı yoksa teoriyle mi daha fazla ilgilenir? vs. Bu durumların her birinde paranın farklı bir biçimde bölünmesi gerekir. Ulusal Bilim Kuruluşu'nun politikası, siyasi baskı, para kaynakları ve bilim adamları arasında hüküm süren genel ideoloji nedeniyle hemen her yıl değişir. Bütün bunların göz önünde bulundurulması gerekir. "Ama bütün bu güçlüklerin ortadan kaldırıldığını ve önemli olan tek şeyin başarı olduğunu kabul edelim - bu durumda nasıl çalışırdınız?" Bu, başarı denince, ne anladığımıza bağlıdır. Einstein için, somut öngörüler sunan, ama kendi içinde

özel bir tutarlılığa sahip olmayan kuvantum teorisi sınırlı bir başarı gösterirken, diğerleri, teorik bakımdan tutarlı olan, ama yok denecek kadar az ampirik sonuçlara sahip olan teorilere tepeden bakarlar (bu durum, 20'li yıllarda sıkça görülür).

Gerçeklik ya da doğruluk sorusuna verilecek cevap bile sorunu kesin olarak çözmez, çünkü, daha önce de gördüğümüz gibi, farklı gerçeklik kavramları vardır. Bütün bunlar, paranın bölünmesiyle ilgili sorunları (örneğin, olasılık teorisi yardımıyla) çözme denemesinin uçakların vakumun özellikleri hakkındaki gerekçeli bilgiler temelinde yapılması kadar gerçeğe aykırıdır. Farklı amaçlar ve farklı gerçekleştirme koşulları için farklı yöntemler gerekir. Ayrıca, hedef kesin olarak belirlenmişse, hangi yöntemi kullanmamız gerektiği hemen ortaya çıkmaz.

Bir bilim adamı -ve sorunları çözmeye çalışan herkes- bir yöntembilimcinin bazı kuralları önüne koymasını bekleyen bir çocuk değildir, çoğu zaman belirgin bir kural olmadan hareket eder ve bu davranışıyla yeni bir akılcılık biçimi oluşturur, aksi halde bilim hiçbir zaman oluşmaz, bilimsel devrimler de gerçekleşmezdi. Bunlar (bu kuralları ve yöntemleri sık sık geleneksel kavram aygıtlarıyla tanımlamış ve böylelikle kendi kendilerini ve yorumcularını yanıltmış olmalarına rağmen) hiç yoktan yeni kurallar ve yeni yöntemler bulmuşlardır. Bilimin akılcıların sandığından çok daha esnek ve hassas olduğunun farkına varmalıyız.

Bilimsel bir yöntem yoksa, bilimde her türlü akıl biçimi ortaya çıkabiliyorsa, bilimin özel bir akıl biçimine sahip olduğu söylenerek övülmesi, artık mümkün değildir; bilimin, yöntemi nedeniyle tercih edildiği şeklindeki iddianın hiçbir değeri kalmaz. (Her yöntemi ve sonucu absorbe edebildiği için bilimin tercih edilmesi gerektiği yönündeki diğer bir gerekçe de, aynı şeyi yapabilen ideolojilerin bulunması nedeniyle reddedilmelidir; bilim ve buna benzer ideolojiler belirli bir zaman biriminde

bulundukları raslantısal düzey bakımından birbirlerinden ayrılabilirler, ama biz aktüel büyüklüklerden değil, ilkesel olasılıklardan söz ediyoruz). Bu da, bilime toplum içinde önemli bir konum atfedilmesi gerektiği düşüncesini elemektedir.

IX. Sanat ve bilim dallarının birliği

Sanatla bilim arasında bir fark bulunduğu (farklılığın ve sınır çizgisinin açıkça belirlenmemiş olmasına rağmen), Batı düşünce tarihinin en eski varsayımlarından biridir. Felsefe ve şiir sanatı arasında uzun süren savaş" (Platon, *Politika,* 607 B6) sırasında edebiyatta, ilk sıralar Homeros'un taraftarlarıyla 7. ve 6. yüzyılın yeni entelektüalizminin taraftarları arasında bir mücadele olarak başlayan bir farklılaşma ortaya çıktı. Bu farklılaşma *evrenbilimle* ilgili bir soru üzerinde yoğunlaşır: Dünya, hem insani hem de insanüstü özellikler taşıyan Tanrılar tarafından etkilenen ve duyularla, akılla, duyguyla ya da bu üçünün raslantısal bir bileşimiyle fark edilebilen münferit fenomenlerin bir toplamı mıdır, yoksa dünya yalnızca akılcı sürecin daha yetkin olan yöntemlerinin erişebildiği özelliklerden mi ibarettir? Duyguların (ya da sonraları bu isim altında özetlenmiş olan fenomenlerin) bilgiye ulaşma yolunda bir işlevi var mıdır, yoksa bunlar insanın önemsiz, öznel, hatta yanıltıcı yönleri midir? Tartışmanın merkezinin evrenbilimsel olduğu, Parmenides ve Platon'da açıkça görülür. Platon "şiir sanatını", yani daha eski evrenbilimlerle bağlantılı olan bilgi biçimini ve şiir sanatına bağlı olan öğrenme biçimlerini aşağılar, çünkü, bunlar bilgi olarak hiçbir değer taşımayan duyguya hitap eder ve (soyut birer canavara dönüştürülmüş olan) Tanrılara hakaret eder; ressamlığı ve heykeltıraşlığı eleştirir, çünkü bunlar eski evrenbilimin malzemelerinden olan, ama artık gerçek gözüyle bakılmayan şeylerin suretini oluşturur ve resimde gerçek olmayan şeyleri aldatıcı bir biçimde taklit etmeye çalışırlar (bunu büyük hey-

kellerin üst kesimlerinin orantılarını değiştirerek ve onlara "daha doğal" bir görünüm vererek yaparlar). Sanatlarda eleştirilen nokta, yanlış bir dünya imgesi yansıtmaları, bu imgeyle bağlantıya geçmek için aldatıcı araçlar (duygular, perspektifin kısaltılması) kullanmaları, kısacası, *bilgi aktarmamalarıdır.*

Burada söz konusu olan şeyin bilgi olduğu, Platon'un eleştirisine verilen bazı karşılıklardan anlaşılmaktadır. Platon (*Pol.* 607 B) şöyle yazıyor: "Şiirin, sürgünden dönmeden önce savunmasını lirik mısralarda ya da başka bir biçimde anlatması doğaldır; ben doğrudan şair olmayan, ama şiir sanatını seven insanların kendilerini düzyazıyla savunmalarını ve şiirin yalnızca bir eğlence kaynağı olmadığını, ayrıca devlete ve insan yaşamına yararlı olması gerektiğini kabul etmelerini sağlamamız gerektiğini düşünüyorum..."

Aristo, kısmen Platon'un bu çağrısına bir karşılık olarak kabul edilebilecek *Poetika* adlı eserinde (1451 a 36) şöyle yazıyor: "Şairin görevi, olup bitmiş şeyleri değil, aksine, -olasılık ya da zorunluluk yasalarına göre- olabilecek, şeyleri anlatmaktır. Şair ve tarih yazarının birbirlerinden ayrıldığı nokta, birinin mısraları kullanırken, diğerinin de düzyazıyı kullanması değildir. Herodot'un eserleri mısralara dönüştürülebilir, ama bunlar -ister vezinli ister vezinsiz olsunlar- yine de birer tarih eseri olarak kalacaklardır. Aralarındaki asıl fark şudur: Tarihçi olmuş şeyleri anlatırken, şair olabilecek şeyleri anlatır. Bu nedenle şiir genel olana, tarihse özel olana ulaşmaya çalışır. Genel olanla, belirli özelliklere sahip bir insanın mevcut koşullar altında olasılık ya da zorunluluk yasalarına göre nasıl konuşacağını ya da ne gibi davranışlarda bulunacağını anlatmak istiyorum; şair, kahramanlarına isim verirken, bu genellik ilkesini göz önünde bulundurur..." Bu yüzden Aristo "epizodik" aksiyona karşı çıkar ve korku ve merhametin, aksiyonun "iç yapısından" çıkmaları gerektiğini savunur: Bu duygular bilgiye katkıda bulunmazlar,

ama ortaya koyulan bilginin akılda kalmasını garanti altına alırlar. Özetle şunu söyleyebiliriz: Şiir, doğru kullanıldığında, bilgi aktarabilir.

(Brecht'in, bilginin doğası ve bilginin sergilenmesi konusunda farklı düşünceler taşımasına rağmen, bu bakış açısını sürdürdüğünü görmek, ilginçtir. Bilgi, bütün insanlar için geçerli olan prensipleri konu almaz; bilgi, koşullara bağlıdır, zamanla değişir. Şiir de, böylesine kapsamlı bir bilginin sağlamlığını ve sınırlarını göstermelidir. Bununla beraber, bilgi alıcısının buna hazır olup olmadığına dikkat etmeli, eleştirel olmalı, ama kendisini bu sürece kaptırmamalıdır.)

Ortaçağ filozofları ve teologları bu anlayışı farklı bir yönde geliştirdiler. Çalışmalarıyla mimaride Gotik stilinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş olan[1] baş rahip Sugor von St. Denis[2] şöyle yazıyor: "İnsanın zayıf ruhu, madde sayesinde gerçeğe ulaşır." Katedraline girdiğinde "dünyanın ne yeryüzünün kirine tamamen bulaşmış ne de gökyüzünün temizliğine sahip, ama Tanrı'nın rahmeti sayesinde alt dünyanın insanını analojik bir biçimde daha üste çıkarabilecek güce sahip bir bölgesindeymiş" gibi görünürdü. Katedral, "Tanrı imparatorluğunun dünyevi bir suretiydi". Hugo von St. Victor'a göre, "ruhumuz, eğer kendisine görüneni, onda görünmeyenin anlaşılır biçimlerini algılayacak biçimde görmesi öğretilmişse, görünmeyenin gerçek olduğunu fark edemez..."[3] Brunelleschi, Alberti ve temsil ettikleri alanın diğer üyeleri, yalnızca gerçeklik ve güzellikle değil, ayrıca, sanatsal yaratıcılık süreciyle uğraşan bilgiyi bir sınırlama olarak değil, aksine, doğrudan sunan bir teori ortaya atmışlar ve sanatçıların eserlerinde ortaya koymak istedikleri bilgiyi maddi olmayan özelliklerle değil, aksine, bizi çevreleyen

1 Assunto, R., *Ortaçağda Güzellik Teorisi,* Köln 1963, s.150.
2 Assunto, R., aynı kitabı, s.156.
3 Bkz: Simson, O., The Gothic Cathedral, New York 1962.

maddi doğayla bağdaştıran bir uzay teorisi geliştirmişlerdir. Teorileri aynı gelişmenin fizyolojik optikte ortaya çıkmasından çok önce, bazı kuramcılar tarafından eleştirilmiştir; bunlar, algı yasalarının perspektif yasaları olduğunu[1] ve geometrinin bile doğayı tam olarak kapsayamayacağını[2] söyleyerek, buna karşı çıkmışlardır. Bütün bu durumlarda sanatların bilgi aktardıkları kabul edilir, ya beceriksizce eleştirilir ya da bu aktarımın gerçekleştiği biçimlere göre ayrılırlar.

Bugün böyle bir ifade "tamamen sanatdışı"[3] olarak kabul edilir. Bu yargı, iki öğe içerir: Aydınlanma çağında sanatsal "öznelliğin" keşfedilmesi ve "bilimin" gerçek kanıtlara göre işlemesi ve öznelliğe yer vermemesi anlayışıdır. Elbette bu anlayış doğru değildir. Burada söz konusu olan, bilimin etrafında dönen, ama, ciddiye alınacak olsalar, bilimi yerden yere vurmaya hazır olan o felsefi hayallerden biridir. Hayal gücü, duygu ve önyargı bilimlerde büyük bir rol oynar, ama bazı zorunluluklara tabidir (fark, bugün böyle tanımlanmaktadır). Bu zorunluluklar (ve temellerinde yatan yöntem) bilimi, bilginin geriye kalan bölümünden ayırır. Ama bilimde bütünüyle etkili olan hiçbir yöntem bulunmadığını gördük. Bir bütün olarak bilimsel çalışma hiçbir şekilde sanatsal etkinlikten farklı değildir. Elbette sanatın ya da bilimin *ayrı ayrı bölümleri* arasında birçok fark vardır, ama bu farklar başka yerde tekrarlanmayan yerel durumlardır (botanik ve topoloji arasında birçok fark vardır, ama her ikisi de birer bilimdir). Bilimin ve sanatların belirli alanları arasında ayrıca önemli kurum ve üslup farklılıkları bulunur, ama bu farklı-

1 Bkz: Kitabımın 10. bölümü.

2 "Ama ben resim sanatının, esaslarını matematiksel bilimlerden almadığını söylüyorum -ve doğruyu söylediğimi de çok iyi biliyorum-; herhangi bir kural ya da çalışma biçimini öğrenmek için olsa bile, yine de matematikten yardım ya da bunu tartışmaya gerek yoktur, çünkü, resim matematiğe değil, *doğaya ve şekil verme gücüne* aittir; birincisi ona biçimi gösterirken, ikincisi de çalışmayı öğretir." Federigo Zucchari, *L'idea dei pittori, scultori ed architetti,* 1608; alıntı: E. Panofsky, *Idea,* New York 1968, s.77.

3 Panofsky, *Idea,* s.197.

lıklar işleyiş biçimlerindeki çeşitlilikte değil, aksine, ideolojide görülür; oysa daha önce, ideolojilerin bilimdeki gerçekliği kasıtlı olarak tersine çevirdiklerini gördük. Meseleye tarafsız bir gözle bakıldığında, bilgi dolu bir tiyatro eserinin başarısızlık yaşarken, aynı bilgilerin bir sosyoloji araştırmasında bulunmayabileceği ve bir şeyi ifade etmek için, bilimsel gerçeklerden daha iyi yöntemlerin var olduğu görülür. Öyleyse, insanın teşebbüs ruhunu bölümlere ayırmaya son verip elverişli olan bütün araçları sorunlarımızı çözmek için kullanalım.

X. Bilim, ortaya çıkardığı sonuçlar nedeniyle de tercih edilemez

İkinci gerekçeye göre, bilim, *sonuçları* gereğince toplumda özel bir konuma hak kazanır.

Bu gerekçe, ancak a) başka bir ideolojinin benzer sonuçlara ulaşamadığı ve b) bilimin sonuçlarının özerk oldukları, bilimdışı biçimlere muhtaç olmadıkları kanıtlandığı zaman, sağlam sayılabilir. Ama her iki varsayım da doğru değildir.

Bilimin dünyayı anlamamıza büyük katkılar sağladığı ve bu anlayışın bizi daha büyük ve yararlı kazanımlara ulaştırdığı, elbette doğrudur. Aynı şekilde, bilimin rakiplerinin çoğunun bu süreçte ortadan kaybolduğu ya da bilime ters düşmeyecek şekilde değiştirildiği (böylece bilimden farklı olan sonuçların olabilirliğinin de yok olduğu) doğrudur: Dinler, bilimsel bir çağa uydurulmak maksadıyla, "mitolojiden arındırılmışlardır", efsaneler, bütün varlıkbilimsel kapsamlarından uzaklaştırılacak biçimde "yorumlanmışlardır". Bu gelişmenin bazı yönleri hiç şaşırtıcı değildir. Adil bir yarışta bile çoğu zaman bir ideoloji birçok başarı kazanır ve rakiplerini geride bırakır. Ama bu, diğerlerinin hiçbir başarısı olmadığı ve bundan böyle bilgilerimize katkıda bulunamayacakları anlamına gelmez; aksine, yalnızca bazen geride kalabilecekleri anlamına gelir. Rakiplerine yeti-

şerek, onları yenilgiye uğratmaları mümkündür. Atomculuk felsefesi buna mükemmel bir örnektir. Bu felsefe antikçağda, hareket gibi bazı makrofenomenleri "kurtarmak" amacıyla ortaya atılmıştı; Aristocuların dinamik bir biçimde tasfiye edilmiş felsefesi tarafından geride bırakıldı, ama atomculuk, bilimsel devrimle birlikte yeniden ortaya çıktı, daha sonra, süreklilik teorilerinin gelişmesiyle birlikte geri plana atıldı, 19. yüzyılın sonlarında yeniden kendisini gösterdi, ama ardından tamamlayıcılık teorisiyle sınırlandırıldı. Ya da dünyanın dönmesi düşüncesini ele alalım. Bu düşünce, antikçağda ortaya çıkmış, Aristocuların güçlü kanıtlarıyla yenilgiye uğratılmış, en büyük bilim adamlarından biri olan Batlamyos tarafından "son derece gülünç" bir görüş olarak reddedilmiş, ama 17. yüzyılda geri dönmüş ve büyük bir zafer kazanmıştır. Teoriler için geçerli olan şey, yöntemler için de geçerlidir: Bilim, önceleri söylenti ve mantık üzerine kuruluydu, ama daha sonra Aristo ampirik bir yöntem ortaya attı, bu yöntemin yerini Descartes'ın ve Galileo'nun matematiksel yöntemleri aldı; bu yöntemler, Kopenhagen Okulu'nun üyeleri tarafından oldukça radikal bir ampirizmle birleştirildi. Bu tarihçeden çıkarılabilecek ders şudur: Bir yığın teori, bir yöntem ve genel bir felsefi anlayıştan ibaret olan bir ideolojinin zaman zaman geri planda kalması, bu ideolojiyi tamamen elemek için geçerli bir neden olamaz.

Bilimsel devrimden sonra, bilimin eski biçimlerinin ve bilimsel olmayan görüşlerin başına gelen şey de bu olmuştur: Önce bilimin kendisinden, sonra da toplumdan soyutlandılar, şimdi de bunların varlığının hem bilimin üstünlüğü konusundaki genel önyargı hem de kurumsal yaptırımlar yüzünden tehlikede bulunduğu bir noktaya geldik. Bilim, daha önce de gördüğümüz gibi, demokrasinin temelinin bir parçası haline gelmiştir.

Bu şartlar altında, bilimin serbestçe hüküm sürmesi ve önemli sonuçlara ulaşan tek ideoloji olarak tanınması, şaşırtıcı

bir şey olabilir mi? Bilimin hâkimiyeti kayıtsız şartsız kabul edilir, çünkü, *geçmişteki bazı başarıları* rakiplerinin geri dönmesine engel olan kurumsal tedbirlerinin (eğitim, uzmanların ve AMA/American Medical Association - Amerikan Doktorlar Birliği gibi çıkar gruplarının rolü) oluşturulmasına yol açmıştır. Özetle şunu söyleyebiliriz: *Bugün bilimin diğer ideolojilere oranla daha üstün olması, başarılarından değil, aksine şovun onun menfaatlerine göre düzenlenmiş olmasından kaynaklanır.*

Bu düzenleme mekanizmasında göz ardı edemeyeceğimiz bir nokta vardır: Yukarıda, ideolojilerin adil bir yarışta da geride kalabileceklerini belirttim. 16. ve 17. yüzyılda eski Batı bilimi ve felsefesiyle yeni doğa bilimleri felsefesi arasında az çok adil olan bir yarış vardı; hiçbir zaman, düşüncelerle efsaneler, dinlerle Avrupa dışındaki toplumların yöntemleri arasında ortaya çıkmış böyle bir yarış görülmemiştir. Bu efsaneler, dinler ve yöntemler, bilimin bu yarışta baskın çıkmasından değil, aksine, bilimin öncülerinin daha kararlı olmalarından, diğer kültürlerin temsilcilerini maddi yönden baskı altında tuttuklarından ötürü kaybolmuş ya da bozulmuşlardır. Yöntemlerle kazanımlar arasında yapılan tarafsız bir kıyaslama yoktu. Var olan tek şey, sömürülen ırkların ve ulusların görüşlerinin baskı altında tutulmasıydı. Bu görüşlerin yerine, önce kardeşlik dini, sonra da bilim dini koyuldu. Birkaç bilim adamı bu ideolojileri incelemiş, ama önyargılı ve yetersiz olduklarından, bu ideolojilerin üstünlüğünü ya da eşdeğerlerini gösteren hiçbir kanıt bulamamışlardır (kaldı ki, bulmuş olsalar bile, böyle kanıtların geçerliliğini kabul etmezlerdi). Bilimin üstünlüğü, araştırmaların ya da kanıtların bir sonucu değil, aksine, siyasi, kurumsal ve askeri baskıların bir sonucudur.

Böyle bir baskının ortadan kaldırılması ya da bilime karşı yöneltilmesi durumunda neler olabileceğini görmek için, Çin'deki geleneksel tıp tarihine bir göz atmalıyız. Çin, 20. yüz-

yıla kadar Batı'nın entelektüel hâkimiyetinden uzak kalmış ender ülkelerden biridir. Bu yüzyılın başlarında, eski geleneklerden ve bunların sınırlamalarından bıkan yeni bir nesil, Batı'nın maddi ve entelektüel üstünlüğünü fark etti (ya da bunun böyle olduğunu düşündü) ve bu üstünlüğü bilime dayandırdı. Bilim ithal edildi, okutuldu ve bütün geleneksel öğeler bir kenara atıldı. Otlarla tedavi, akupunktur, *yin/yang* ikiliği ve *chi* teorisi okullardan ve hastanelerden uzaklaştırıldıkları gibi, bunlarla alay edildi. Bu tutum 1954'e kadar hüküm sürmüş ve Batı toplumlarındakinden, örneğin, AMA'dan en ufak bir farklılık göstermemiştir. Daha sonra geleneksel tıp yeniden hastanelere ve üniversitelere taşındı. Bunun nedeni, bilim adamlarının geleneksel tıbbın değerini anlamış olmaları değil (buna şiddetle karşı çıkmışlardır), aksine, yönetimin, bilim adamlarını siyasi gözlem altında tutma zorunluluğunu duymuş olmasıdır. Bu durum, bilimle geleneksel tıp arasındaki yarışın yeniden başlamasını sağladı. Geleneksel tıbbın, Batı tıbbından daha üstün teşhis ve tedavi yöntemlerine sahip olduğu anlaşıldı. Akademik olmayan ideolojiler, yalnızca kendilerine adil bir yarış fırsatı verildiği zaman, bilimin güçlü rakipleri haline gelebilirler. Onlara böyle adil bir fırsat tanımak, özgür bir toplumun kurumlarının görevidir, çünkü bunlar toplumun bazı üyelerinin yaşamlarının önemli bir bölümünü oluşturur.[1]

---

1 15., 16. ve 17. yüzyılda emekçiler sık sık kendi somut bilgileriyle, okullardaki soyut bilgiler arasındaki uçurumu dile getirmişlerdir. Bernard Palissy (alıntı, P. Rossi'nin, *Philosophy, Technology and the Arts and the Early Modern Era* [New York 1970, s.2] adlı eserinden yapılmıştır -eserde buna benzer birçok alıntı ve bunların esaslı bir analizi vardır) şöyle yazıyor: "Uygulamaya bakınca, birçok filozofun, hatta en eski ve en ünlü filozofların teorilerinin birçok bakımdan hatalı olduklarını kanıtlayabiliyorum." "*Paracelsus,* uygulamada diplomasız doktorların, köy doktorlarının ve kocakarıların bilgilerinin, zamanının bilimsel tıbbının bilgilerinden üstün olduklarını göstermiştir. Denizciler, okullarda öğretilen evrenbilimsel ve klimatolojik görüşleri çürütmüşlerdir. Durumun bugün de birçok yönden aynı olduğunu görmek ilginçtir. Akupunkturcular "uygulamada", bilimsel tıbbın, belirtilerini fark edebildiği, ama anlamadığı ve tedavi ede-

Antropoloji, arkeoloji (özellikle arkeoastrolojinin gelişmekte olan bir dalı),[1] bilim tarihi ve parapsikoloji[2] üzerine yapılan son araştırmalar, atalarımızın ve "ilkel" çağdaşların gelişmiş evrenbilimlere, tıp teorilerine ve biyoloji bilgilerine sahip olduklarını,[3] bunların Batılı rakiplerinden daha başarılı sonuçlara ulaştıklarını ve laboratuvarda yapılan "objektif" bir araştırmanın ulaşamayacağı fenomenleri anlattıklarını[4] göstermiştir. Ayrıca, eskiçağlardaki insanların incelenmeye değer görüşlere sahip olmaları da şaşırtıcı değildir. Taş devri insanı, tamamen gelişmiş bir *homo sapiens* idi; büyük sorunlarla yüzleşmiş ve bunları akıl almaz bir dâhilikle çözmüştür. Bugün bilime başarıları yüzünden durmadan övgüler yağdırılır. Efsaneleri uyduranların, ateşi ve ateşin varlığını sürdüren çareleri de bulduklarını unutmamalıyız. Hayvanları evcilleştirdiler, yeni tür bitkiler yetiştirdiler ve kapsamı bugünkü bilimsel tarım kültürünün

---

mediği hastalıkları teşhis edip, tedavi ederler. *Thor Heyerdahl* "uygulamada" bilimin deniz yolculuğu ve gemilerin denize karşı dayanıklılığı konusundaki görüşlerini reddeder (bkz: The Ra Expeditions, New York 1972, s.120, 155, 156, 122; 1976, s.261, 307). Birçok medyum, bilimsel dünya görüşüne uymayan ve bu yüzden gülünç karşılanan etkiler yarattı. Sonunda birkaç cesur bilim adamı bunları inceleyip doğruluklarını ortaya çıkarınca, Amerikan Bilimi Geliştirme Kuruluşu gibi önemli kuruluşlar bile bunları ciddiye almak ve kurumsal olarak (parapsikolojik fenomenleri araştıran kuruluşların oluşturulmasıyla) tanımak zorunda kaldılar. Modern bilimin yükselişi, bilimdışı uygulamayla okullarda verilen bilgiler arasındaki gerilimi ortadan kaldırmamış, sadece yönünü değiştirmiştir. Artık okuldaki eğitim *Aristo* ya da tek bir yazarla sınırlandırılmamış, doktrinlerden, yöntemlerden ve deneysel çalışma biçimlerinden oluşan ve gerçeğe ulaşma hakkını yalnızca kendisinde gören bir sistem haline gelmiştir - ama bunda, özel haklar talep eden her teori gibi haksızdır.

1 Bkz: E.R. Hodson, *The Place of Astronomy in the Ancient World,* Oxford 1974.

2 Bkz? J.E. Mitchell, *Psychic Exploration,* New York 1974; Lévi-Strauss, *Vahşi Düşünce,* Frankfurt 1968, 1. bölüm.

3 Yerleşik doktrinlerden haberdar olmaması, Galileo'ya araştırmalarında büyük bir yarar sağlamıştır.

4 Bilgisizlik, büyük ampirik ve kavramsal güçlüklere rağmen araştırma sonuçlarının benimsenmesine neden olmuştur. Bu durum, *Yönteme Hayır* adlı kitabımın 9-11. bölümlerinde ve 2. ilavesinde gösterilmiştir.

ulaştığı her şeyi aşan bir ayıklama biçimi geliştirdiler.[1] Tarlada üç ekim değiştirme yöntemini buldular ve Batı toplumunun en iyi eserleriyle boy ölçüşebilecek bir sanat geliştirdiler. Uzmanlaşma diye bir şeyle kısıtlanmış olmadıklarından, insanlar arasındaki ve insanla doğa arasındaki kapsamlı bağlantıların bilincindeydiler ve bunlardan bilgilerini artıracak, toplumlarına yararlı olacak şeyleri çıkarabiliyorlardı. En ileri ekoloji felsefesi, taş devri insanına aittir. Okyanusları, suya bugün kullanılan aynı büyüklükteki araçlardan daha dayanıklı olan araçlarla geçtiler. Denizcilik ve maddelerin özellikleriyle ilgili, bilimin görüşlerine ters düşen, ama daha yakından incelendiğinde doğu oldukları anlaşılan bilgilere sahip olmuşlardır.[2] Değişimin önemini fark ettiklerinden, teorileri, "en kesin" yasaların bile değişmesine, oluşmasına ve yok olmasına dayanıyordu. Bilim, uzun süre dogmatik bir biçimde "ebedi doğa yasalarının" varlığında direttikten sonra, taş devri insanının bu görüşlerine yeni yeni dönmeye başlamıştır. Ayrıca, bu görüşler içgüdüsel olarak değil, aksine, düşünme ve tahminler sayesinde ortaya çıkmış ve gelişmişlerdir. "Çiftçilerin ve avcıların yeterli yiyeceklere ve çağdaş sanayi ve tarım işçilerinden ya da arkeoloji profesörlerinden çok daha fazla boş zamana sahip olduklarını gösteren bir yığın belge vardır."[3] Taş devri insanının yaptığı buluşların, doğru bilimsel yöntemin içgüdüsel olarak kullanılmış olmasına dayandıklarını ileri sürmek, hiçbir işe yaramaz. Eğer bu doğruysa ve taş devri insanını her zaman doğru sonuçlara ulaştırmışsa, daha sonraki bilim adamları neden sık sık farklı sonuç-

1 E. Anderson, *Plants, Man, and Life,* Londra 1954.

2 Bkz: Thor Heyerdahl, *Kon-Tiki ve Ra-Expeditions,* s.120, 122, 153, 132, 175, 206, 218, 259. İkinci eser papirüsün denize dayanıklılığını ve sandalların yapılışını ele almaktadır.

3 L.R. Binford/S.R. Binford, *New Perspectives in Archaeology,* Chicago 1968, s.328; Marshall Sahlin, *Stone Age Economies,* Chicago 1977, 1. bölüm (ayrıca: Lizot, J., Economie ou societe, *Journal de la societe des Americanistes,* 1973; Clastres, P., *La societé contre L'etatat,* Paris 1974, 11. bölüm).

lara ulaşmışlardır? "Bilimsel yöntem" diye bir şey olmadığını gördük. Bilim, kazanımlarından dolayı övülüyorsa, efsanelerin yüz kat daha fazla övülmesi gerekir, çünkü, onların başarıları çok daha büyüktür. Bu efsanelerin yaratıcıları, kültürü ortaya çıkarırken, bilim adamları bu kültürü -her zaman iyi yönde olmamakla birlikte- değiştirmişlerdir.

b) Varsayımı da aynı şekilde çürütülebilir: Önemli hiçbir bilimsel düşünce başka bir yerden çalınmamıştır. Kopernikçi devrim buna mükemmel bir örnektir: Kopernik, düşüncelerini nereden almıştır? Kendisinin de söylediği gibi, antikçağın otoritelerinden. Peki düşüncelerinde etkili olan bu otoriteler kimlerdir? Bunlardan biri, Filolaos'tu ve o da tam bir Pisagorcuydu. Kopernik, Filolaos'un düşüncesini astronominin bir parçası haline getirmeye çalışırken ne yapmıştır? Akla gelebilecek her türlü yöntembilimsel kuralı ihlal etmiştir. Galileo şöyle yazıyor: "Aristarch ve Kopernik'in aklı duyusal izlenimlerden üstün tutmaya, duyusal izlenimleri küçümseyerek, aklı inançlarında hâkim kılmaya kalkışmış olduklarını düşündüğüm zaman, hayrete düşüyorum."[1] "Duyusal izlenimler" burada, Aristo ve diğerlerinin, dünyanın dönmeden durmak zorunda olduğunu göstermek için kullandıkları görgü anlamına gelir. Kopernik'in bu tür gerekçelerin karşısına çıkardığı "akılcı nedenler" dairesel harekete duyulan efsanevi inançla birlikte Filolaos'a ve bilinmezcilere aittir. Modern astronomi ve modern dinamik, bu eski düşünceleri bilimsel olmayan bir biçimde kullanmış olsalardı, hiçbir ilerleme sağlayamazlardı. Pisagorcu ve Platoncu astronomi büyük yararlar sağlarken, tıp, otlarla tedavi yöntemlerinden, psikolojiden ve kocakarıların, ebelerin, bilgelerin ve gezgin hamamcıların metafiziğinden yararlanmıştır.

---

1 *Dialoque concerning the Two Chief World Systems,* Berkeley/Los Angeles 1954, s.328. Ayrıntılar için, kitabımda Galileo'ya ayırdığım bölüme bakınız.

16. ve 17. yüzyılda tıp biliminin kuramsal yönden aşırı doymuş olduğu, ama hastalıkların tedavisi konusunda çaresiz kaldığı (ve "bilimsel devrimin" ardından bu çaresizliği bir süre daha yaşadığı), bilinen bir şeydir. Paracelsus gibi yenilikçiler eski görüşlere yöneldiler ve tıbbın ilerlemesini sağladılar. Bilim, her yerde bilimsel olmayan yöntemler ve sonuçlarla zenginleştirilirken, genellikle bilimin temel taşları olarak görülen bilimsel yöntemler reddedilmiş ya da göz ardı edilmişlerdir. Bütün bunlar dikkate alındığında, bilimin ve bilimsel akılcılığın bilgi konusunda bir ayrıcalığa sahip olmadıkları açıkça görülür. Bunlar, değerli görüşlerin toplandığı yerlerdir, ama bu durum efsaneler, büyücülük ve "gnostisizm" gibi dini bir sistemin parçası olan varlıkbilimler için de böyledir. Efsaneler saçma öğeler ve çocuksu abartılar içerirler -ama bilim de böyledir. Bilim bazen ilerlemeler kaydeder, ama diğer yandan da efsanevi öncülerine tabi olan fikirleri kullanır. Bilim, insanın geliştirdiği düşünme biçimlerinden biridir, ama yalnızca, yararlarını ve sınırlarını gözden geçirmeden belirli bir ideolojiyi kabul edenlerin gözünde üstündür. Bir ideolojiyi kabul etmesi ya da reddetmesi bireyin kendisine bırakıldığına göre, devletle kilisenin birbirlerinden ayrılması, devletin en yeni, saldırgan ve dogmatik dinden, yani bilimden ayrılmasıyla tamamlanmalıdır.

XI. Eğitimin akıbeti

Peki eğitim konusunda neler yapılmalıdır? Okullarımızda hangi dersler okutulmalıdır? Genç neslin doğa ve toplumla iç içe olmasını sağlamak için neler yapılmalıdır? Müfredatlarımızın içeriği nasıl olmalıdır? Bu içeriğin tarihten, bilimden ve entelektüellerimizin genel ideolojisinden ibaret olmaması gerekir. Bu gibi şeyler kısmi inanç öğretileridir, gerçi bazen diğer inanç öğretilerinin öncüsü olabileceklerini ve çağdaş ilişkilerde sık sık ortaya çıkabileceklerini, ama tek başlarına üstün olmadıkla-

rını gördük; kurumsal araçlarla desteklenmedikleri sürece, sağladıkları yararlar geçici ve belirli koşullara bağlıdır.

Eğitim kapsamı, belirli inanç öğretilerinin farklı bir bileşiminden de ibaret olamaz. Elbette çocuklar önünde sonunda büyüyecek ve bilim adamı, şaman ya da masalcı olmak isteyip istemediklerine karar verecekler, sonra da hâkim olan ideolojiyi ayrıntılarıyla, belki de diğer her şeyi soyutlayarak inceleyeceklerdir. Ama bu seçim önceden belirlenmiş olmamalıdır. Böyle bir karar, diğer alternatiflerin bilincinde olarak verilmelidir -ki *kendisi için doğru olan şeyi seçmiş olma* inancı, hâkim olan şeyin nesnel üstünlüğüne olan inanca dönüşmesin. Alternatiflerin her zaman her insanın içinde bulunan dogmalaştırma eğilimlerini (yani bir "gerçeklik" bulma isteğini ve bu "gerçekliği" savunma kararlılığını) güçlendirecek şekilde sunulmuş oldukları düşünülürse, ilk zorunluluk, cazip, makul ve iyi bir biçimde ortaya koyulmuş görüşlerin etkisini *azaltmak* olmalıdır. *Sorun, fikirlerin zihinlere nasıl sokulacağı değil, aksine, zihinlerin fikirlerin altında ezilmekten nasıl korunabilecekleridir.* Her çocuk, yanlış olandan korunduğu gibi, doğru olandan da korunmalıdır, aksi halde, hiçbir zaman özgürce karar verip belki de çağının yanlışlıklarını aşabilecek duruma gelemeyecektir.

Gençleri korumak, hafifletilmiş bir arzla olmaz, hayır, bir genç bütün alanların en güçlü savunucularına maruz kalmalı, "tanıtlama" yöntemi de dahil olmak üzere, bütün propaganda yöntemlerini öğrenmelidir; çocuğu korumak, öğrenilen görüşlerin çeşitliliği ve bolluğuyla mümkündür. Genç, bu görüşleri, farklı dilleri ya da farklı masalları öğrenir gibi öğrenmelidir; dili ya da masalı seçmesi, hangi dili, dünya görüşünü ya da propaganda yöntemini kullanacağı, onun seçimine bağlıdır. Bu şekilde ulaştığımıza *inandığımız* her şeyle (bilimimiz, aklımız, gerçekliğimiz, özgürlüğümüz) gurur duymalıyız. Ama çocuklarımızı kendi doğrularını ya da yanlışlarını, kendi iyilerini ya da

kötülerini bulma şansına sahip olmaları için, bu görüşlerin varlığının onların üzerinde yarattığı baskıdan korumalıyız. Kitabımdaki gerekçeler, bilime ve "akılcılığa" böyle bir eğitim biçiminde hak ettiklerinden daha büyük bir otoritenin atfedilmemesi gerektiğini göstermektedir.

XII. Bazı eleştiriler üzerine yorumlar

Çok az eleştirmen bu sorunları ele almış ya da vurgulamıştır. Bunun nedeni son derece açıktır. Kitapların büyük bir bölümü bilimle uğraşır. Bilimle ilgili tartışmalar, bilim kuramına aittir, ama bilim kuramı, kendilerini özel ve oldukça basit mantık sistemlerinin geliştirilmesine adamış okulların elindedir. Düşünceler, bilimle ya da insanların talepleriyle değil, aksine, söz konusu sistemlerle karşılaştırılarak eleştirilirler. Bu durum, bilgisizliğin, profesyonel uzmanlık şeklinde boy göstermesine neden olur. Birkaç istisna vardır, ama bunlar da pek avutucu değildir. Önceleri bilime karşı son derece eleştirel bir bakış açısına sahip olan, şimdi de adeta bilimin gölgesinde ün kazanmaya çalışan Joseph Agassi, bana "devlet kolejlerinde astroloji okutulmasını" desteklemeye hazır olup olmadığımı soruyor. "Eğer Feyerabend buna evet diyorsa, ya şakacı ya da delidir."[1] Ama "devlet kolejleri ve üniversiteleri" vergi yükümlüleri tarafından finanse edilir, bu nedenle, bunların kamu paralarıyla geçinen bir yığın asalağın değil, ilgili vergi yükümlülerinin hükmüne tabi olması gerekir. Kaliforniya'daki vergi yükümlüleri, kendi üniversitelerinde büyücülük, halk tıbbı, astroloji ve yağmur dansları okutulmasını istiyorsa, üniversiteler bunu yapmak zorundadır (ben yalnızca *devlet* okullarını kastediyorum; özel okullar Popper'i, von Neumann'ı ya da akıllarına başka biri gelmiyorsa Agassi'yi okutmaya devam edebilirler.)

1 *Philosophia,* VI, 1976, s.176.

Vergi yükümlülerinin uzmanların kararlarını kabul etmeleri ve esaslı bir şekilde incelemeden bunlara uymaları daha iyi olur muydu? Akla yakın bazı nedenlerden dolayı, bu hiç iyi olmaz.

Uzmanlar kendi alanlarında gözle görülür çıkarlara sahiptir, bu yüzden, kendileri olmadan "eğitimin" imkânsız olduğunda direteceklerdir (iyi para getiren bir konumu reddedebilecek bir Oxford'lu filozof ya da elemanter fizikçi düşünebiliyor musunuz?).

Uzmanlar bir tartışmada ortaya çıkabilecek bilimdışı alternatifleri, kendi alanlarını ilgilendiren bir sorun söz konusu olduğunda gösterdikleri dikkatle incelemezler. Gizlenmiş olan değişkenler sorununu çözmek için çeşitli noktalarda çabalarlar ve "bilimsel vicdanlarını" rahatlatacak bir çözüm bulabilmek için, büyük paralar harcarlar, ama dünyanın oluşumuna ilişkin Hopi öğretisinin evrenbilimimizi zenginleştirebileceği düşüncesini, hiçbir araştırma yapmadan, reddederler. Bilim adamları -ve bütün "akılcılar"- bu noktada tıpkı Roma Kilisesi gibi hareket ederler: Alışılmamış, ya da sıradışı görüşleri Tanrıtanımaz batıl inançlar olarak kabul eder ve bunları *gerçek bir dine* katkıda bulunma hakkından yoksun bırakırlar. Otoriteye sahip oldukları zaman, aykırı görüşleri -doğal bir şeymiş gibi- bastırıp bunların yerine kendi "aydın" görüşlerini koyacaklardır. Bir kilise gibi hareket ettiklerinden, elbette bir kilise gibi muamele görmeleri, yani kilisenin devletten ayrılmış olması gibi, onların çalışmalarının da devletten ayrılması gerekir.

Doğru alanlardan seçildiklerinde, uzmanlardan yararlanmak belki de yerinde olur. Bir cerraha değil de, bir üfürükçüye bir ameliyatın incelikleri ve ayrıntılarıyla ilgili sorular sorulacak olursa, bilim adamları buna çok kızacaklardır. Elbette böyle bir konuyu üfürükçüye sormak yanlış olur. Ama astrolojinin yararları konusunda bir astroloğun değil de, bir astronomun görüşlerinin alınması ya da akupunkturun kaderinin, Nei Ching'i iyi bi-

len bir kimse tarafından değil de, Batılı bir doktor tarafından belirlenmesi, olağan bir şeymiş gibi görülür. Başından beri her şey bilimin menfaatine göre düzenlenmiş, adil ve tarafsız bir karar da neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Ama böyle bir tutum -her ne kadar adil ve tarafsız olmasa da-, bir astronomun ya da Batı tarzında eğitim görmüş bir doktorun astroloji ya da akupunktur konusunda bir astrologdan ya da geleneksel Çinli doktordan daha çok şey bilmesi durumunda kabul edilebilir. Ama durum böyle değildir. Aralarında 18 Nobel ödülü sahibinin bulunduğu 186 "bilim adamı", konuyu ya da en azından *kendi alanlarının* astrolojiyi destekleyen ve ona karşı yapılan itirazları çürüten bulgularını tanımlamadan, astroloji aleyhinde bir Papa fermanı imzalamıştır. Akupunkturda da durum aynıdır. Geleneksel tıbbın öğrenilmesi, 20 yıl sürdüğü halde, bir bilim adamı onu bir ya da iki ay sonra yargılamaya kalkışır. Ay bir akupunkturcudan işini "bilimsel" bir doktorun huzurunda yapması istenir. Acaba bu bilim adamları akupunkturun inceliklerini nereden öğrenmişlerdir? Elbette gözetim altında tuttukları ve Batılı rakiplerinden daha üstün tedavi yöntemlerine sahip olan akupunkturculardan öğrenmişlerdir.

En önemli nokta da, bilim adamlarının çalışma biçimlerinin demokratik olmamasıdır. Belirli ayrıcalıklara sahip olmak isterler, bunları elde ederler, okullarımızda ne öğretilmesi ve hangi tıp türünün uygulanması gerektiğine karar verirler, ama kendi ayrıcalıkları, daha önce de gördüğümüz gibi, özel kurumlar tarafından desteklenmez. Bu durumda "devlet kolejleri ve üniversitelerinde" ve vergilerle finanse edilen bütün kurumlarda ne okutulacağı sorusunun cevabını onlardan almak, tam anlamıyla bir budalalıktır.

Daha önce de belirttiğim gibi, birçok eleştirmen, önerilerimin mantıksal yönlerinde yoğunlaşmış ve siyasi yönleri göz ardı etmiştir (Ravetz gibi birkaç istisna vardır, ama bunlar azınlıkta-

dır). Günümüzde entelektüellerde görülen uzmanlaşma dikkate alınırsa, bu duruma şaşmamak gerekir. Şaşırtıcı olan şey, belki de uzmanlaşmanın ulaştığı boyutlardır. Yalnızca mantıksal yönlerle ilgili olarak görüşlerini açıklayan yazarlar, bunu, belki de bütün düşüncelerin özü olarak gördükleri son derece dar bir mantık temelinde yapmışlar, *durum analizlerine* hiç girmemiş ve onlar üzerine yaptığım *soyut yorumları,* sanki bunlar onlar için mükemmel bir tanıtlama biçimi oluşturuyormuş gibi, ele almışlardır. Kuşkusuz, bunu tarihle bilim kuramının farklı iki şey oldukları ve birbirlerinden bağımsız olarak incelenebilecekleri inancıyla yapmışlardır. Ama ben bu inancı, hiçbir yarar sağlamadığı gerekçesiyle, kitabımda eleştirmiştim. Bazı eleştirmenler, benim arasözlerimde yoğunlaşmış ve bunlardan bir "felsefe" çıkarmaya çalışmışlardır; bu, bir nüktenin anlamını incelemek ve oluşumunu göz ardı etmek demektir. Bu nedenle, tuhaf sonuçlara ulaşmaları, hiç de şaşırtıcı değildir. Kimi zaman bunların şahsımca yapılan en küçük ahlaki (ya da mantıksal, bilgi-kuramsal) hatayı gömmek ve derhal def etmek isteyen bir ibadet topluluğu olduğunu düşündüm: Bilimin ve akılcılığın Püriten kökeniyle ilgili hipotez bunca şeyden sonra pek suniymiş gibi görünmüyor. Londra İktisat Okulu'nun mağara adamlarının bana bir sürprizleri vardı: Profesör Gellner'i bana gönderdiler. Gellner'in üslubu ve tanıtlama biçimi, diğerlerinden daha farklıdır: Göze hoş görünür ve insanın yüreğini ısıtır. Üslubu çok zekicedir. Dar mantığın ciddi uygulamalarını görüp küçümsenerek reddedildikten sonra, Gellner'in eleştirisini okumak, beni ferahlattı. Elbette Gellner'in, akademik arka planından tam anlamıyla bağımsız olması, mümkün değildir -Londra İktisat Okulu'nun Profesörler kulübünün inançlı bir üyesinin akla bulaşmamış olması beklenebilir mi?-, ama nadiren can sıkıcı bir vaaz üslubuna dönüş yapması, eleştirisinin güzel yönlerine gölge düşürmüyor. Bu yüzden, Gellner'in mizah anlayışının kita-

bımda pek görülmemesi, üzüntü vericidir. Gellner, durum analizlerini yargılayacak kadar yeterli olmadığını, açık yüreklilikle itiraf edebiliyor. Durum analizlerinin kitabın geriye kalan bölümüyle bağlantılı olduğu göz önüne getirildiğinde, bunun Gellner'i eleştirmenlikten soyutladığı düşünülebilirdi. Ama Gellner bu kadar kolay pes etmiyor. Kararlı bir şekilde meseleyi anlamaya çalışıyor; bunu başarabilirdi, çünkü, görünüşe bakılırsa, okuma konusundaki en önemli hünerlere de sahiptir. Ben şunu söylüyorum: "Niyetim, bir yığın genel kuralın yerine başkalarını koymak değildir; niyetim, daha ziyade, okura en parlak yöntemlerin bile sınırlı olduklarını göstermektir." Ama Gellner, benim, "bakış açılarının kendine özgü olmayan çoğalmasını" önerdiğimi söylüyor. Ben, siyasi anarşizmin bana uygun olmadığını söylüyorum, Gellner benim şiddetten yana olduğumu iddia ediyor. Ben, bilim adamlarına hizmetlerinden ötürü iyi para ödenmesi gerektiğini, ama toplumu yönlendirmelerine izin verilmemesi gerektiğini söylüyorum, ama Gellner "üretken bilişsel asalaklığı" önerdiğimi ileri sürüyor. 11 sayfa boyunca bu gibi şeyleri anlatıyor. Gellner sürekli olarak benim görüşlerimi farklı ifadelerle karıştırıyor. Görüşlerime karşı koymak için, eleştirel akılcıların elinde bulunan tek silah bir komedyen ise, benim görüşlerim gerçekten de sağlamdır. Ama bütün bu boş sözlerin ardında aslında hiçbir şey bulunmadığını kim düşünebilir ki![1]

1 Gellner'in eleştirisi, *British Journal for the Philosophy of Science* adlı derginin 1975/Aralık sayısında yayınlandı. Aynı derginin 1976/Kasım sayısında uzun bir karşılık yazdım. Bazı okurlar, bir dadaistin neden kitabında gerekçeler bulunduğunu gösterme zorunluluğunu duyduğunu sorabilirler. Cevap açıktır. Kitabım birçok kişiye hitap ettiğinden, farklı şeyler içeriyor. Kitabımda, akılcıların yabancılık çekmemeleri için gerekçeler, drama eğilimli okurların beğenisini kazanmak için çeşitli makamlarda melodiler, renkli bir tartışmayı sevenler için söz sanatı ve haklı olarak düşüncelerin insanlar tarafından üretildiğini, bu düşüncelerin, sahiplerinin psikolojisi hakkında ne kadar çok şey bilinirse, o kadar iyi anlaşılabileceklerini düşünenler üzerine kişisel notlar vardır. Tuhaf olan şey, kitabımı okumuş olan akılcıların neredeyse hiçbirinin bu gerekçelerin farkına varmamış ve bunlara karşılık vermemiş olmasıdır; ender karşılıklar da

XIII. "Yönteme Hayır" adlı eserimdeki düşüncelerin kaynağı ve diğer planlarım

Özgür bir toplumda eğitim sorunu beni ilk olarak, Moskova'da Alman tiyatrosunun Maxim Valentin'in yönetimindeki bir devamı olan "Weimar Alman Tiyatrosu Enstitüsü"ne bir burs kazandığım zaman etkilemişti. Enstitünün öğretmen kadrosu ve öğrencileri Doğu Almanya'da bulunan tiyatroyu düzenli olarak ziyaret ediyorlardı. Bir kentten bir başka kente geçiyorduk. Geldikten sonra, akşam yemeği yedik, oyuncularla konuştuk ve iki ya da üç oyun seyrettik. Seyircilerden her gösterinin sonunda oturdukları yerde kalmaları istendi. Seyrettiğimiz oyunlar üzerine bir tartışma yaptık. Bunlar klasik oyunlardı, ama diğer yandan da yakın geçmişteki olayların analizini yapmaya çalışan ürünlerdi. Çoğunlukla Nazi Almanyasındaki direnişi işliyorlardı. Bu oyunlar, demokratik ülkelerde Nazi teşkilatını göklere çıkaran Nazi oyunlarından farksızdı. Her ikisinde de ideolojik konuşmalar, ciddiyet ve polis-haydut oyunu geleneğindeki tehlikeli durumlar vardı. Bu beni şaşırttı. Tartışmalarda bu düşüncelerimi açıkladım: Bir oyunun, "iyinin yanında" olduğunun anlaşılması için, nasıl düzenlenmiş olması gerekir? Direnişçilerin mücadelesini ahlaki yönden 1938'den önceki Avusturya'da illegal bir Nazinin mücadelesinden daha yüce göstermek için, aksiyona nelerin dahil edilmesi gerekir? Mücadeleye "doğru parolaları" yüklemek, yeterli olmaz, çünkü, eğer biz bunun üstünlüğünü şart koşuyorsak, bu üstünlüğün nereden kaynaklandığını göstermiyoruz. "Yüce fikirleri" ve "insancıllığı" da önemli bir kriter olamaz, çünkü, her hareket kendi içinde canavarları ve yüce insanları barındırır. Elbette bir oyun yazarı, temel müca-

-yumuşak bir tabirle- coşku doluydu. Dahası, sanki bir yazar sadece onların beğenisini kazanmak zorundaymış gibi, defalarca melodilerden ve söz sanatından yakınmışlardır. Elbette böyle bir zorunluluk yoktur, olsa bile, belirtmiş olduğum nedenlerden ötürü bunu yerine getirmek, hiçbir yarar sağlamazdı. Akılcılar, başkalarına ısrarla kabul ettirmeye çalıştıkları ölçütlere nadiren uyarlar (bu, kitabımdaki tezlerden biridir).

delelerde ayırım yapmanın bir lüks olduğuna karar verebilir ve siyah-beyaz bir anlatım biçimi ortaya koyabilir. Böyle bir yazar, belki de yandaşlarını zafere ulaştırabilir, ama onların birer barbar olmalarına neden olacaktır. Öyleyse çözüm nedir? Eskiden Einstein'dan ve "haklı davanın" acımasız propagandasından yanaydım. Bunun, içimde bulunan derin bir inançtan ötürü gerçekleşip gerçekleşmediğini, beni buna bazı olayların itip itmediğini, ya da bunun Einstein'ın o eşsiz sanatından kaynaklanıp kaynaklanmadığını bilemiyorum. Bugün, seyircinin seçici olması gerektiğini düşünüyorum. Oyun yazarı karakterleri belirler ve bir öykü anlatır. Eğer yanılgıya düşerse, bu, kendi canavarlarıyla bir tür özdeşleşme içinde gerçekleşmelidir, çünkü, dış koşullar ve zorunluluklar kötünün ve kötü niyetlerin oluşmasında büyük bir rol oynar; genel eğilim de, bu niyetlerin fazlasıyla vurgulanmasında ortaya çıkar. Oyun yazarı (meslektaşı ve öğretmeni) kendi düşüncelerini oluşturabilecek duruma gelmediği sürece, izleyicilerin (ya da öğrencilerinin) kararını önceden belirlemeye ya da bunun yerini kendi görüşleriyle doldurmaya kalkışmamalıdır. Hiçbir şekilde "ahlaki otorite" kurulmaya çalışılmamalıdır. İster iyi ister kötü amaçla olsun, ahlaki bir otorite insanı köleleştirir; iyinin ya da Tanrı'nın hizmetindeki bir kölelik dahi akla gelebilecek en iğrenç durumdur. Bugünkü durumun da böyle olduğunu düşünüyorum.[1] Ama bu düşünceye ulaşmam, uzun zaman aldı.

Weimar'da bir yıl geçirdikten sonra, sanat ve tiyatroyla birlikte, doğa ve sosyal bilimleri de okumam gerektiğini düşündüm. 1946 yılında Weimar'dan ayrıldım ve Viyana'da tarih ve yardımcı bilimler okumaya başladım. Daha sonra, bunlara fizik ve astronomiyi ekledim. Böylece, İkinci Dünya Savaşı yüzünden yarıda kalmış olan öğrenimime yeniden başladım.

1 Bu da benim, bazen Platon, İsa, Luther ve Marx gibi "insanlığın velinimetlerini" dünya tarihinin en büyük canileri olarak görmemin en önemli nedenidir. (ama Erazm, Lessing, Mill ve Einstein'da durum farklıdır).

O zamandan bu yana aklımda kalan "etkiler" şunlardır:

(1) Doğa ve mühendislik bilimleri öğrencileri tarafından kurulmuş olan bir felsefe kulübü vardı. 1947 yılında Viyana'daki doğa bilimleri öğrencileri doğa bilimleriyle, kızlarla, pozitivizmle, kızlarla, dinle, politikayla ve yine kızlarla ilgileniyorlardı. Birçoğumuz felsefe konferanslarına katıldık. Bunlar bizim için can sıkıcıydı. Sorular sorduğumuzdan ve düşüncelerimizi iğneleyici bir şekilde açıkladığımızdan, çok geçmeden dışarı atıldık. Ama pes etmedik ve kendi felsefe kulübümüzü kurduk. Felsefe öğretmenlerimizden biri olan Victor Kraft, başkanımız oldu. (2) Felsefe kulübü, Avusturya Düşünce Kuruluşu adını taşıyan organizasyonun bir parçasıydı. Bu kuruluş, 1945'te muhalifler tarafından, bilim adamları ve düşünceler ile ilgili bir forum oluşturmak ve Avrupa'nın siyasi birliğinin temelini atmak amacıyla kurulmuştu. Üniversite yılı sırasında, Tirol'da dağlar üzerine kurulmuş küçük bir köy olan Alpbach'ta uluslararası kongreler yapılırken, bizim felsefe seminerimize benzeyen semireler vardı. Bu kongreler sırasında birçok değerli bilim adamı, sanatçı ve politikacıyla tanıştım. Bazılarına akademik kariyerimi borçluyum. Açık bir tartışmada önemli olan şeyin gerekçeler değil de, konunun anlatıldığı biçim olduğunu düşünmeye başladım. Düşüncemin doğru olup olmadığını görmek için, bu tartışmalarda kendimi gösterdim ve büyük bir kararlılıkla saçma görüşleri savundum. Büyük bir korku duyuyordum (ne de olsa ben sadece iri hayvanların arasında bulunan bir öğrenciydim), ama büyük bir hoşnutlukla, düşüncemin doğru olduğunu gördüm. 1947'de Viyana'ya gelen (3) Felix Ehrenhaft, bana bilimsel akılcılığın zorluklarını oldukça açık bir biçimde gösterdi. Bizler, yani fizik, matematik ve astronomi öğrencileri, onun hakkında birçok şey duymuştuk. Mükemmel bir deneyci olduğunu ve konferanslarının, asistanlarının saatlerce büyük bir özenle hazırladıkları düşüncelerin bir ürünü olduklarını biliyorduk (bu,

o zamanların ve bugünün bir deneysel fizikçisi için sıradışı bir şeydi). Onun, bilimin ilerlemesini geciktirmiş ve hâlâ geciktirmekte olan bir şarlatan olduğunu ileri süren birçok söylenti vardı. Ayrıca, sıradan bir profesör olmadığını, hem özel hem de meslek yaşamında küstahça hareket etmesiyle tanınmış olduğunu duymuştuk. İçimizde büyük bir merak uyanmıştı - beklentilerimiz boşa çıkmadı. Ehrenhaft, canlılık ve sıradışı fikirlerle dolu bir insandı. Öğretme yöntemi de sıradışıydı. Fizik, matematik ve astronomide konuşmacının sözünü kesip bazı sorular sormak mümkündü (ama profesörlerin vaaz vermeyi sevdikleri ve söze karışmanın mukaddesata karşı bir saygısızlık olarak kabul edildiği felsefe ve sosyal bilimlerde durum farklıydı). Ama Ehrenhaft, bizleri kendisini eleştirmeye davet etti ve sadece dinlemekle yetinip konferanslara aktif bir şekilde katılmadığımız için bizi eleştirdi. Bir noktada patlayıp bize nasıl bağırdığını çok iyi hatırlıyorum: "Sizin diliniz yok mu? Aptal mısınız? Yoksa söylediklerimin hepsine inanıyor musunuz?" Bu sorusunda haklıydı, çünkü, kabul edilemeyecek şeyler vardı. Görecilik ve kuvantum teorileri asılsız birer söylenti olarak hemen reddediliyorlardı. Ehrenhaft'ın tutumu bu noktada sık sık onayladığı Stark ve Lenard'ın tutumuna çok yakındı. Ama Ehrenhaft daha da ileri gidiyor ve klasik fiziğin temelini eleştiriyordu. Vazgeçilmesi gereken ilk şey, eylemsizlik yasasıydı: Ehrenhaft, izole edilmiş cisimlerin doğrusal değil, aksine, sarmal bir biçimde hareket ettiklerini kabul ediyordu. Daha sonra, yoğun bir şekilde elektromekanik teorisinin esaslarına ve B=O denklemine saldırdı. Ardından, ışığın özellikleriyle ilgili şaşırtıcı şeyler gösterdi. Her gösteride, teori üstüne teori kuran, ama Ehrenhaft'ın deneylerini dikkate almayan, bütün alanlarda sürekli olarak gelişen ve her zaman açıklanamayan sonuçlara ulaşan "okul fiziği" ve "kuramcılarla" ilgili alaylı sözler bulunuyordu. Kısa bir süre sonra, "okul fizikçilerinin tutumunu kendi gözlerimizle

görme fırsatını bulduk. Ehrenhaft 1949'da uluslararası kongreye katılmak üzere Alpbach'a geldi. Popper, felsefe üzerine bir seminer veriyordu; Rosenfeld ve M.H.L. Pryce (ağırlıklı olarak Bohr'un o sırada Einstein üzerine yaptığı yorumları esas alarak) fizik, Max Hartmann biyoloji üzerine ders veriyorlardı; Duncan Sandys çağdaş İngiliz politikası, von Hayek de ekonomi üzerine konuşmalar yapıyorlardı. Viyanalı en eski fizik kuramcılarından biri olan, bize dünyada bilimden daha önemli sorunlar bulunduğunu anlatmaya çalışan ve Feigl'dan Popper'e kadar birçok filozof nesline kuramsal fizik öğretmiş olan Hans Thirring de oradaydı. Şimdi Viyana'da kuramsal fizik profesörü olan oğlu Walter Tirring de gelmişti. Oldukça seçkin ve eleştirel bir dinleyici kitlesi vardı. Ehrenhaft hazırlıklıydı. Alpbach'taki köşklerin birinde basit deneylerinden birkaçını hazırlıyor ve yakaladığı herkesi bu deneyleri görmeye çağırıyordu. Davetliler her gün merakla içeri giriyor ve (eğer bunlar fizik kuramcılarıysa) müstehcen bir şey görmüş gibi binadan çıkıyorlardı. Bu fiziksel deneylerle birlikte, üslubu doğrultusunda biraz da kendi reklamını yapıyordu. Konuşmasından bir gün önce, von Hayek'in "Duyuların Düzeni" (şimdi daha kapsamlı bir biçimde kitap olarak yayınlanmıştır) başlığını taşıyan parlak bir konuşmasını dinlemeye gelmişti. Konuşma sırasında ayağa kalktı, yüzünde sıkılganlık ve saygı ifadesiyle ve masum bir ses tonuyla şunları söyledi: "Sevgili Profesör Hayek. Bu, harika, hayranlık uyandıran, son derece yararlı bir konuşmaydı. Tek bir kelimesini bile anlamadım..."

Ertesi gün, Ehrenhaft'ın konuşmasını dinlemek üzere gelmiş kalabalık bir dinleyici kitlesi vardı. Ehrenhaft bu konuşmasında buluşlarını kısaca anlattıktan sonra, fiziğin durumuyla ilgili genel görüşlerini açıkladı: "Evet, baylar", diye bitirdi konuşmasını ön sırada oturmakta olan Rosenfeld ve Pryce'e dönerek, "bütün teorilerinizle neyi kanıtlayabilirsiniz? Hiçbir şeyi kanıtlaya-

mazsınız. Oturduğunuz yerde kalmalısınız! Ses çıkarmamalısınız!" Tartışma, beklendiği gibi hummalı geçti ve daha sonraki günlerde Thirring ve Popper'in, Rosenfeld ve Pryce'e karşı Ehrenhaft'ın yanında yer almalarını sağladı. Bunlar, deneylerle yüzleştiklerinde, Galileo'nun bazı aleyhtarlarının Galileo'nun teleskobu karşısında gösterdikleri tepkinin hemen hemen aynısını gösterdiler. Deneylerden hiçbir sonuç çıkarılamayacağını, çünkü, bunların birçok karmaşık fenomenin karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olduklarını, yani bunların "bayağı sonuçlar" (bu tabir, makalelerde sıkça görülüyordu) olduklarını söylüyorlardı. Peki bütün bu kargaşada bizim tutumumuz nasıldı? Hiçbirimiz kuramsal fiziği bir kenara bırakmaya hazır değildik. Kuramsal fiziği kurtarmak amacıyla bir kulüp kurduk ve temel teorinin terminolojisinde bulunan basit öğeleri tartışmaya başladık. Teoriyle deney arasındaki ilişkinin okul kitaplarında, hatta araştırma yayınlarında gösterildiğinden çok daha karmaşık olduğunu gördük. Teorinin kolayca uygulanabildiği bazı paradigmatik durumlar vardı, ama diğer durumlarda her şey çok daha farklıydı. Ehrenhaft'ın görüşleri yavaş yavaş kesinlik kazanıyordu, ama benim fiziğe bakışım tamamen değişmişti.

(4) Birkaç yıl sonra Alpbach'a gelen Philipp Frank'tan buna benzer bir ders aldım. Alışılmış birçok düşünceye ters düşen "Kopernikçi devrimi" anlattı. Aristo dinamiğinin görgüye Galileo'nun (her zaman kusurlu olan) dinamiğinden daha yakın olduğunu tanıtladı, dünyanın hareketsizliğini destekleyen gerekçeleri ele aldı ve bizi Kopernik'le ampirizmi uzlaştırma sorunuyla baş başa bıraktı. Bütün bunlar, bugün önemsiz şeylermiş gibi görünebilir, ama kısa bir süre öncesine kadar, ulaştıkları başarılar iyi bilinmeden, Aristo'nun lanetlendiği, Galileo'nun göklere çıkarıldığı unutulmamalıdır. Şumdan emin olmalıyız ki, Kopernikçi devrimle ilgili tatmin edici bir anlatım bugün bile bulunmamaktadır. O zamanlar gösterdiğim tek tepki, buna şa-

şırmak olmuştu. Frank'ın dersi de yavaş yavaş kesinlik kazanmıştı.

(5) Viyana'da önemli Marksist entelektüellerin bazılarıyla da tanıştım. Bu, Marksist öğrencilerin inatçı propagandalarının bir sonucuydu. Onlar da bizim gibi, Viyana'daki bilim, din, politika ya da özgür aşkla ilgili bütün önemli tartışmalarda kendilerini gösteriyorlardı. Bilimin dışında kalan her şeyi gülünç duruma düşürmek için -ki bu benim de o zamanlar severek yaptığım bir şeydi- aramızdan bilimi kullananların yardımına başvuruyorlardı. Bizi kendi tartışmalarına davet edip sonra da bütün alanların Marksist düşünürleriyle tanıştırıyorlardı. Bu sayede, Burg Tiyatrosu müdürü Berthold Vierteil, bir müzisyen ve müzik kuramcısı olan Hans Eisler, Berthold Brecht ve öğretmenim, sonraları en iyi dostlarımdan biri olan Walter Hollitscher'le tanıştım. Hollitscher'le tartışmaya başladığımda, ateşli bir pozitivisttim. Gerçekçilikle ilgileniyordum ve (Külpe'nin "Realizasyon" adlı kusursuz eseri de dahil olmak üzere) elime geçen gerçekçilikle ilgili bütün kitapları okumaya çalışıyordum, ama benim bulduğum gerçekçiliği destekleyen gerekçeler, gerçekçiliğin desteklenmesi için her zaman gerçekçi varsayımları devreye sokuyordu. Örneğin, Külpe bir imgeyle, bu imgenin kaynağı olan nesnenin birbirlerinden ayrılmasına büyük önem verir. Bu ayırım, yalnızca dünyanın gerçek özelliklerini ortaya koyduğu zaman -sorunun kaynağı da budur- gerçekçiliği yansıtabilir. Bütün bunlar hiç de tatmin edici değildi. Hollitscher, hiçbir zaman adım adım pozitivizmden gerçekçiliğe giden bir tanıtlama biçimi oluşturmayı denemedi, kaldı ki, bu tür bir denemeyi felsefi budalalık olarak görür ve reddederdi. Gerçekçiliğin kendisini geliştirmeyi tercih etti, onu bilimden ve günlük yaşamdaki akıldan verdiği örneklerle açıkladı, pozitivizmle karşılaştırdı ve bir görüşün zayıf yönünü gösterirken, diğer görüşün de sağlam yönünü ortaya koydu. Sırf bu amaçla kurulmuş hipotezlerden ya da

anlam kaymalarından akıllıca yararlanıldığı zaman, gerçekçiliği destekleyen bir gerekçeyi pozitivizmin lehine çevirmek elbette mümkündü; ben de bunu hiç utanmadan yapıyordum (Kraft'ın seminerinde, bu gibi kaçamak yöntemlerini bir sanat haline getirmiştik). Hollitscher, anlamsal inceliklere aldırmadı ve somut durumları tartışmayı sürdürdü, ben de, soyut itirazlarım yüzünden, oldukça gülünç bir duruma düştüm. Bir gerçekçi olmuştum, ama bunun nedeni, bir gerekçeden ya da gerekçelerden özellikle ikna olmam değil, aksine, gerçekçiliği, kendisini destekleyen gerekçeleriyle, üzerine yazılabilecek konularıyla, gerçekçilerin kişisel tutumlarıyla ve belirsiz bir biçimde algıladığım, ama ne olduklarını tam olarak çıkaramadığım daha başka birçok yönüyle pozitivizmden daha üstün görmüş olmamdı. Karşılaştırma ve kesin bir karar, farklı ülkelerdeki yaşamın hava, besin, insanlar, polis, mesleki olanaklar (vs.) bakımından karşılaştırılmasıyla ve bunlardan birinde yaşayıp çalışmaya başlama konusunda verilen kararla bazı ortak noktalara sahiptir. Buna benzer görgüler, benim akılcılık karşısındaki tutumumda belirleyici olmuştur. Tanışmamızdan bir süre sonra Hollitscher bana Brecht'in prodüksiyon asistanı olmak isteyip istemediğimi sordu - görünüşe göre, bir yer boştu ve ben de bu iş için uygun görülmüştüm. Bu teklifi reddettim. Sanırım, bu, hayatımın en büyük hatalarından biriydi. Bugün, sanat aracılığıyla bilgileri, duyguları ve davranışları zenginleştirmenin, değiştirmenin ve aktarmanın, insanların kafalarını sadece sözcüklerle etkilemek için gösterilen her türlü çabadan çok daha yararlı ve insana yakışan bir çaba olduğunu düşünüyorum. Eğer bugün yeteneklerimin sadece % 20'sini geliştirebilmişsem, bu, 25 yaşındayken verdiğim yanlış kararın bir sonucudur.

(6) Viyana'da Avusturya Düşünce Kuruluşu'nda bir öğrenci olarak verdiğim bir konferans sırasında, Elisabeth Anscombe ile karşılaştım; Elisabeth Anscombe güçlü ve bazılarına göre itici

bir kadın filozoftu. Viyana'ya Almanca öğrenmek için gelmişti, çünkü, Wittgenstein'ın eserlerinin çevrilmesinde ve yayınlanmasında görev almak istiyordu. Wittgenstein'ın son çalışmalarından bazılarını, okumam için bana verdi ve bunları benimle tartıştı. Bu tartışmalar aylarca sürdü; kimi zaman, sabahtan başlayarak, gecenin geç saatlerine kadar tartışıyorduk. Bütün bu tartışmalar, her ne kadar açıkça görülmese de, bende derin etkiler bıraktı.

Uyumsuzluk düşüncesi o zaman ortaya çıktı -bu düşünceyi, 1952 sonbaharında Oxford'da, Hart ve Wright'ın huzurunda açıkladım- ve bu düşünce olmadan, *Yönteme Hayır* adlı kitabımın 17. bölümündeki sonuçlara ve Galileo hakkındaki bulgulara ulaşmamı sağlayan araştırmaları yapamazdım. Bütün bu durumlarda, insanların gördüğü, duyduğu ya da düşünebildiği şeyleri kapsayan günlük yaşam bilincinin ya da bilimin kavramlarına dayanmadım, aksine, sorunu belgesel malzemeleri ve tarihsel varsayımları birleştirerek belirlemeye çalıştım. Burada temel sorun, *içten* değerlendirdiğim düşüncelerin ya da gözlemlerin dayandığı "yaşam biçimini" yeniden oluşturmaktı. Öte yandan, kavramlarda, hatta temel kavramlarda ortaya çıkan değişimin her zaman algılamada bir değişime yol açmadığını fark ettim.[1] (Bu yüzden, kitabımın 17. bölümünde algılamadaki değişimi kavram çerçevesinden bağımsız olarak ele aldım.) Felsefe kulübümüzü ziyaret eden Wittgenstein, beni öğrencisi olarak kabul etmeye hazırdı, ama ben daha İngiltere'ye gitmeden ölmüştü. Bu yüzden, Popper, öğretmenim oldu.

(7) Popper'le 1948'de Alpbach'ta tanıştım. Popper'in serbestçe hareket etmesini, küstahlığını, Alman profesörlerine karşı saygısız tutumunu, mizah anlayışını (evet, 1948'de henüz tanınmamış olan Karl Popper, daha sonraki yılların Sör Karl'ından çok farklıydı) ve ciddi sorunları basit ve gazetecilere

1 Bkz: "Reply to Criticism", *Boston Studies, II.*

özgü bir dille yeniden ifade etme biçimini takdir ediyordum. Düşüncelerini "profesyonellerin" tepkilerine aldırmadan, neşeli bir şekilde ortaya koyuyordu. Ama bu düşünceler söz konusu olduğunda, durum farklıydı. Seminerimizin üyeleri, Victor Kraft'ın Popper'den önce geliştirdiği tümdengelimciliği biliyorlardı.[1] Yanılabilirlik felsefesi, konferansın fizik seminerinde Innsburg Üniversitesi'nden Arthur March'ın başkanlığında gerekli görüldü, ama biz bütün bu telaşın nedenini anlayamamıştık. "Belki de filozofların bu gibi konularda eğitilmeleri gerekir, ama fizikçilerin - özellikle fizik kuramcılarının böyle bir zorunluluğu yoktur" diye düşündük. Popper'in, Londra İktisat Okulu'nda verdiği seminere gittiğimde, eleştirisini temelde filozoflara ya da Viyana çevresindeki düşüncelere yönelttiğini fark ettim. O zamanlar Wittgenstein'ın felsefe araştırmalarını okuduğumdan, Wittgenstein'ın da aynı şeylere ulaşmak istediğini ve aynı şeylere karşı çıktığını gördüm, bu yüzden, Wittgenstein'ın daha telkin edici ve canlı olan düşüncelerini tercih ettim. Ayrıca, Popper'le Wittgenstein arasındaki benzerliğin düşünce dünyalarında da bulunduğunu fark ettim. İlk bakışta, Popper'in semineri kuralsız ve organize edilmemiş gibi görünüyordu. Konuşmalar herhangi bir noktada kesilebiliyor, herkes bir şeyler söyleyebiliyordu. Daha yakından bakıldığında, ilginç bir şey görülüyordu. Açıkca görülen karmaşadan cesaret alarak ağzını açan yeni bir öğrenciye en basit düşünceyi bile anlayabilecek durumda olmadığı derhal gösteriliyordu. Bu uygulama haftalarca sürdürüldü, ama bir gün öğrencinin biri ağzını açma cesaretini gösterdi ve Popper, sesinde beliren bir merakla, "bu oldukça ilginç bir düşünce" dedi ve daha sonra çoğunlukla arasözlerden ibaret olan ifadeler üzerinde bile kimi zaman bir saat boyunca durmaya başladı. Duyduğuma göre, Wittgenstein da aynı şekilde önce

1 Bkz: Victor Kraft'ın "Bilgi Öğetisi" üzerine yaptığım eleştiri, *British Journal for the Philosophy of Science,* XIII, 1963, s.312.

yok etme, sonra yeniden canlandırma yöntemini kullanıyordu; bazı Wittgensteincıların ve Poppercilerin ustalarına karşı gösterdikleri çocukça bağlılığını, kısmen beyin yıkama prensibinin akıllıca (belki de bilinçsizce) uygulanmasından kaynaklandığını kabul etmek, pek yanlış olmaz. Londra'dan ayrılmama az bir süre kala, Popper, bana asistanı olmamı önerdi, ama bu teklifi, paramın bitmiş olmasına ve bir sonraki yemeğimi nerede yiyebileceğimi bilmememe rağmen, geri çevirdim. Kararım, belirgin bir nedene dayanmıyordu, ama, belirli bir felsefem olmadığından, düşünceler dünyasında kendi yolumu tek başıma bulmayı, "akılcı polemik" merasimini yerine getirmeye tercih etmiş olduğumu düşünüyorum. İki yıl sonra Popper ve Schroedinger bana Bristol'da bir yer buldular. Burada bilim kuramıyla ilgili şeyler okumaya başladım.

(8) Konferansların başlamasından bir hafta önce oturdum ve bu konu hakkında bildiğim her şeyi bir parça kâğıda yazdım. Sayfanın hepsi dolmamıştı. Agassi harika bir öneriyle geldi:

"Bak Paul, ilk satır, senin ilk konferansın, ikinci satır da ikinci konferansın (vs.) olacak" dedi. Bu tavsiyeye uydum ve konferanslarımın Wittgenstein, Bohr, Popper, Dingler, Eddington ve diğerlerinin oldukça kuru ve kopuk bir birleşiminden oluşmaları dışında, her şey yolunda gitti. Önemli fiziksel hipotezlerin, fizik her ilerlediğinde ihlal edilen yöntembilimsel varsayımlara dayandığını ortaya çıkardım: Fizik, gücünü savunduğu düşüncelerden alır, ama gerçekte araştırma çalışmaları sırasında bunları hiçbir zaman izlemez. Yöntembilimciler de, fizikçilerin çalışmalarına bir ihtişam vermeleri için belirledikleri, ama çalışmalarından uzak tuttukları reklam ajansları işlevini görürler. Bu, bana Frank ve Ehrenhaft'tan duyduklarımı hatırlattı. Bu şartlar altında yapılabilecek en iyi şeyin, belirli bir içerik taşıyan, ama bununla birlikte fazlaca farklı olmayan bir yöntembilimi kabul etmek olduğunu düşündüm. Böylece, dene-

me amacıyla bugün Karl Popper adıyla anılan düşünceleri üstlendim. Ama bu düşünceler, çok geçmeden büyük güçlüklerle karşılaştı. David Bohm çeşitli tartışmalarda, bir defa reddedilen teorilerin hiçbir zaman sahneye tekrar dönemeyecekleri şeklindeki budalaca varsayımı kökünden sarstı ve benim teoriyle ampirik malzeme arasındaki karmaşık ilişkinin bilincine varmamı sağladı.[1]

Kitabımın 3. bölümünün içeriği, bu tartışmaların bir ürünüdür. Buradaki gerekçeler önemli ölçüde Bohm'a aittir. Buna benzer bir sonuca, Kuhn'un "anomali" düşüncesi sayesinde ulaştım (ama uyumsuzluğu ondan öğrenmedim). Şimdi, kabul etmiş olduğum en genel yöntembilimsel kuralların bile sınırlayıcı olduklarını fark etmiştim, ama yine de düşünmenin ve eylemin "akılcı" yeni evrensel bir biçimi olabileceğini düşünüyordum.[2] Bu düşüncem, bir dizi olayla yavaş yavaş kayboldu. 1965'te Hamburg'da Profesör von Weizsäcker'le yaptığım bir sohbet sırasında, yöntembilim üzerine yapılan tartışmaların çoğu zaman somut sorunların çözümünü kolaylaştırmaktan çok zorlaştırdıkları ve yalnızca fizikçinin bağlı bulunduğu kurumun fizikçiyi zor durumda bıraktığı zaman güç kazandıkları sonucuna vardım. İster bilimde olsun, ister başka bir alanda olsun, *somut sorunları çözmeye çalışan bir kimse tamamen özgür olmalıdır;* bu kişi, mantıkçının ya da filozofun çalışma odasında tek başına uydurduğu bazı yükümlülüklerle ya da normlarla -ne kadar akla yakın görünürlerse görünsünler- sınırlandırılmamalıdır. Öte yandan, Berkeley'deki konferanslarıma (yeni eğitim prog-

1 Popper bir defasında, Brown'ın hareket modelinin Duhem'in özgü yasalarla (Kepler) genel teoriler (Newton) arasındaki çelişki modelinin karmaşık bir versiyonundan başka bir şey olmadığını fark etmişti. Ama önemli bir farklılık vardır: Temelde Kepler'in yasalarındaki sapmalar gözlemlenebilir, buna karşın, Brown'ın moleküler hareketinde ortaya çıkan ikinci termodinamik yasasındaki mikroskobik sapmalar gözlemlenemez. Öyleyse, ikinci bir teori şarttır.

2 Bkz: "On the Improvement of the Sciences and the Arts and the Possible Iden-tity of the Two", *Boston Studies,* III, 1967.

ramları nedeniyle) gelen Kızılderililere, Meksikalılara ve zencilere önemli bir şey anlatma yeteneğimden giderek daha çok kuşkulanıyordum. Kısmen meraklı, kısmen aşağılanmış, kısmen de şaşkın ve bir "eğitim" alma umuduyla orada oturuyorlardı. Mürit toplamak isteyen bir peygamber için ne büyük bir fırsat! Aklın yayılmasına katkıda bulunabilmek için, diyordu eleştirel - akılcı dostlarım, ne güzel bir fırsat! Yeni bir aydınlanma dalgası için ne harika bir fırsat! Ama ben kendime bu kadar çok güvenmiyordum. Kendi kendime şunu soruyordum: Ben kim oluyorum ki, bu insanlara nasıl düşünmeleri gerektiğini anlatayım? Acaba filozofların yüzyıllar boyunca üst üste yığıp durdukları ve liberallerin de, daha cazip görünmeleri için süslü ifadelerle destekledikleri safsatalar, bu insanlara verilebilecek doğru şeyler miydi? Toprakları, kültürleri ve onurları ellerinden alınmış ve şimdi de o insancıl sahiplerinin çılgınca düşüncelerini sabırla dinlemek zorunda kalan bu insanlara ne anlatılabilirdi ki? Bilmek, öğrenmek istiyorlardı - öncelikle bir diploma, sonra da bir iş, bir kadın, bir araba, belki de bir tekne isteyen, bu yüzden de kendilerine öğretilen şeyleri, karşı çıkmaksızın kabul eden zengin ve şımarık beyaz öğrencilerden çok daha fazlasını hak etmiyorlar mıydı? Peki, kendi kültürleri ne olacaktı? Muhakkak onlarla da ilgileniyorlardı; bu kültürler, önemli bilgiler içeriyordu ve Batı kültürlerinden daha bilgeydi. "Öğretme"nin, yani belirli bir felsefeyi dışarıdan aşılamanın sakıncalı olduğunu gösteren nedenler vardı. İşte o zaman zihnimde bir "bilgikuramı" düşüncesi canlandı; bu teoriye göre, bütün kültürler büyük bir birikimdi ve herkes bu birikimde, yaşamında gerek duyduğu talimatları, sorunlarını (seçiminde tavsiyelerden en asgari ölçüde etkilenerek) çözmek için gerekli olan kuralları bulabilir. Böyle bir birikim -Brecht ve Piscator'un ortaya koydukları gibi- düşünce tiyatrosuyla birçok yönden benzeşebilir; bu noktada aklıma şu soru geliyordu: Önemsiz bir sosyoloji makalesi-

nin, bir tiyatro eseri karşısında daha üstün görülmesini, "bilimsel ve bilgi taşıyıcısı" olarak değerlendirilmesini sağlayan şey neydi? Bilginin geliştirilmesi, neden yalnızca akademik çevrelere ve üniversitelere bırakılmalıydı ki? Platon, bir kitapta bulunan cümlelerin jestler, söylemler ve duygular içeren karmaşık bir sürecin küçük geçiş evreleri olduklarını gözlemleyip bu süreci diyalog biçiminde oluşturmaya çalışmamış mıydı?

(9) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dadaizmi inceledim. Bu uğraş, beni oldukça aydınlattı. Dadaizmin ve (dışavurumculuğun) beni cezbeden yönü, üslubuydu. Bu üslubu ortaya çıkaranlar, onu, dadaist ya da dışavurumcu etkinliklerle uğraşmadıkları zaman, kullanıyorlardı. Bu üslup, anlaşılır, açık ve sadeydi; banal ve sınırlı değildi. Bu, düşünce ve duyguların ifade edilebilmesi için düzlenmiş bir üsluptu. Bu üslubu dadaist uygulamalarla birleştirdim. İnsanın dili bir kenara bıraktığını, saatlerce, günlerce, haftalarca kakofonik seslerin, gelişigüzel söylenen sözcüklerin, anlamsız olayların dünyasında yaşadığını düşünelim. Böyle bir hazırlıktan sonra masasına oturup şu cümleyi yazsın: "Kedi minderin üzerinde oturuyor." Genellikle bir konuşma makinesi gibi hiç düşünmeden telaffuz ettiğimiz bu cümle, şimdi dünyanın yaratılması gibi görünecektir: Ve Tanrı dedi ki: Işık olsun ve ışık oluştu. Hiç kimse, dilin ve düşüncelerin mucizesini dadaistler kadar iyi anlayamamıştır, çünkü, hiç kimse, içinde her ikisinin de önemsiz olduğu bir dünyayı yaratmak şöyle dursun, hayal edecek duruma bile gelememiştir. Canlı bir düzenin ve yalnızca mekanik olmayan bir aklın doğasını keşfettikten sonra, ayrıca böyle bir düzenin gerçekleştirilebileceğini de fark etmişlerdir. En gerçekçi biçimde, Birinci Dünya Savaşı öncesinde dilde ortaya çıkan ve böyle bir olayı mümkün kılan mentaliteyi yaratan bozulmaları teşhis etmişlerdir. Bu teşhisten sonra, dadaist uygulamaları farklı ve büyük bir önem kazanmıştır: Bir yanda ticari gezgincilerin, filozofların,

politikacıların ve teologların diliyle, diğer yanda hayvanların anlaşılması zor dili arasındaki korkunç benzerliği ortaya çıkardılar. Okullarımızı, kürsülerimizi ve siyasi toplantılarımızı dolduran şeref, yurtseverlik, gerçeklik ve akılcılık üzerine yapılan övgüler, göze çarpmaksızın anlaşılması zor olan bu dile geçer; burada övgünün edebi bir dille ifade edilmesi ve yazarlarının klasik dönemin üslubunu taklit etmeleri (en azından onlar okurlarının böyle düşündüklerini söylüyorlar) önemli değildir. Mill'in *Özgürlük Üzerine* adlı eseri, böyle bir kuşku ve duraksama döneminde her şeyi yeniden yoluna koydu.[1] Bilim ve toplumda anlayışların ve yöntemlerin çeşitliliği belirli bir ölçünün oluşması, bireylerin ve grupların isteklerini gerçekleştirebilecekleri koşulların yaratılması için tek çaredir. Bu noktada dadaizm, saçmalıkların ve boş umutların ortaya çıkarılmasında bir ölçüt olarak işlev görür. Dadaizm bunları ortadan kaldırmaz -çünkü insanların aldatıcı olmaya da hakları vardır-, yalnızca gözler önüne serer. Mill'in felsefesiyle birlikte, yalnızca birçok görüşten biri olarak (ve bunların en iyisi olmayan) akılcılık da ait olduğu yere koyulmuş ve öğretim, tiyatro ve araştırma sorunlarının özgürlükçü bir çözüme kavuşması sağlanmıştır.

Kitabımın ilk baskısı, Imre Lakatos'a ithaf edilmişti. Lakatos, ele aldıkları konuyu geniş bir tarihsel-siyasi bağlamda görebilen ender bilim kuramcılarından biriydi; bu konudaki çalış-

1 Karşılaştığım güçlükleri fark eden John Watkins, bana Mill'i okumamı önerdi. Ona bu yardımından ötürü her zaman teşekkür borçluyum. Popper'in felsefesinin önemli öğeleri (örneğin, çoğaltma prensibi) Mill'e dayanır, ama bunların temelinde yatan belirsizlik ve esneklik soyutlanır. Mill haklı olarak, ölçütlerin entelektüel yeteneklerimizle birlikte değişebileceklerini, seçimde hiçbir kritere bağlı kalınmaksızın, görüşlerin yanı sıra, ölçütlerin de çokça bulunması gerektiğini savunurken, Popper, aklın kesin yasaları olduğunu öne sürüyordu. Mill, istenen etkiyi yaratabilecek herhangi bir gerekçeyi kullanmaya hazırken, Popper, psikoloji ve mantığı birbirinden ayırıyor ve gerekçe olarak kabul etmeye hazır olduğu şeyin kapsamını son derece sınırlandırıyordu. Elbette bütün bunların temelinde Popper'in karşı çıktığı, ama kendisini soyutlayamadığı Viyana çevresinin yarattığı etki yatmaktadır.

malarını ciddiye aldığım tek düşünürdü.[1] Mesleğimi bırakmaya hazır olduğum bir sırada, bilimin soyut olarak öğrenilmesine karşı duyduğum ilgiyi yeniden canlandırdı. Mektuplarında, konferanslarında (örneğin, 1973 yılında Alpbach'taki konferansında) -ben de orada bulunuyordum- ve kişisel konuşmalarında daha önceki birçok versiyona yanıt verdi, ama hiçbir zaman kitaba eklemek istediğim genel bir eleştiriyi kâğıda dökmedi. Bu nedenle kitap, bilim ve akılcılık polemiğinin sadece yarısını içermektedir. Kitap, başka bir yönden de kusurludur. Yeni yaşam biçimlerinin meydana çıkması için, ahlaki ve entelektüel safsataları bir kenara bırakır, ama söz konusu yaşam biçimlerini anlatmaz. Bunu önümüzdeki 20 yıl içinde bir dizi yayınla yapmayı düşünüyorum.[2] Benim düşündüğüm yaşam biçimleri, bugünkü bilim kadar özel bir konumda olmayacaklardır. Düşünceyle duyguyu, cesaretle korkuyu, doğada bulunan prensiplerle, bunların üzerinde yer alan prensiplere karşı saygıyı bir arada barındıracaklardır.

Yalnızca böyle bir zemin, bütün ideolojiler (bilim de bunlardan biridir) hakkında adil bir yargıya ulaşmamızı ve gerçek anlamda özgür bir toplumu oluşturmamızı sağlayabilir. Böyle bir toplumu yaratmak için ihtiyacımız olan şey, yeni ideolojilerdir.

İhtiyaç duyduğumuz bu ideolojilerin din uzmanlarından-rahiplerimizden ve teologlarımızdan gelmeyeceği açıktır. Bu alandaki geleneğin savunucuları, düşünceler tarafından katılaştırılmış ve uzun zaman önce yararlı olmaya son vermişlerdir. Çağdaş temsilciler de, olabildiğince öne çıkma hırsıyla katılaşmışlardır. Birer din gibi gördükleri bilim ve liberalizmden zihinleri bulanmış, akılla bağdaştırılamayacak bir kaygı yüzün-

1 Bkz: Lakatos'un anısına yazdığım makale, *British Journal for the Philosophy of Science*, 1975, s.1-18.

2 1976'da yayınlanması gereken, ama daha büyük revizyonlar yapmak amacıyla geri çektiğim *Doğa Felsefesine Giriş* adlı eserim de bu amacı taşıyordu.

den gözleri hiçbir şeyi görmez olmuş, "önemsenmeme" korkusu yüzünden Tanrı'nın temsilcileri olmaktan vazgeçmiş, bunun yerine, birer dar mantık politikacıları (ya da sahtekârları) olmuşlardır.

Bu ideolojiler, *filozoflarımızdan da* gelmeyecektir. Felsefe artık, bir zamanlar olduğu gibi, birleştirici bir dal değildir; bütün bilim dallarını kapsayan ve bunları birbirine dayandıran bir bakış açısı geliştirme misyonunu bir kenara bırakmış, bunun yerine, tek başına, sıkıcı bir bilim haline gelmiştir. Bugünkü felsefe, yeni neslin uzmanlardan oluşan küçük bir grubun görüşlerini (ve iyi bir maaşı), diğer bağlantıları anlamak için çabalamaya tercih eden binlerce ciddi gencinin amacına uygundur. Bu, felsefenin bütün bölümleri ve "önemli" olduklarını göstermek için birbirleriyle yarışan bütün okullar için geçerlidir. Yalnızca Marksist çevre tarafından değil, geniş bir kitle tarafından okunabilen bir Marksist filozof var mıdır? Kavramsal değişikliklerinin insanlara zor zamanlarında yararlı olduğu bir varoluşçu var mıdır? Sanat dallarında ortaya çıkan yeni gelişmeleri bilgiye daha çok yaklaştıracak ilginç bir şey söyleyebilecek bir eleştirel akılcı var mıdır? Böyle bayları (ya da bayanları - çünkü bugün kadın hakları için savaşan kadınların yaptıkları, erkeklerin aptallıklarını kat kat artırmak için, erkeklerin konumlarına ulaşma çabasından ibarettir) bulmak mümkün değildir. Bulabileceklerimiz yalnızca, başka uzmanlara danışan uzmanlar, bütün çalışmalarında eksik olan insancıllığın yerini dolduran yüklü bir ifade ya da göz yaşartıcı bir satırdır.

Öte yandan, büyük bir şaşkınlıkla, felsefe ve teolojide bulunmayan şeyin, doğa bilimlerinin ve sanatların merkezinde yer aldığını görüyoruz. Einstein, Bohr, Prigogine, Piaget gibi bireyler, bilgi kuramı, genel sistem kuramı, astroarkeoloji, etnolojinin bazı bölümleri, ekoloji gibi bilimler ve Thor Heyerdahl gibi cesur buluşçular, insanların birbirleriyle ve doğayla olan kapsamlı

ilişkilerini araştırıp artık eski geleneklerden soyutlanmamış, aksine, onlardan yararlanan bir bilincin oluşmasına zemin hazırlarken, Brecht, Ionesco, Beckett, Pirandello, Lang, Fellini, Malle ve Wertmüller gibi sanatçılar, bu bilincin parçalarını ve bölümlerini somut bir biçimde ortaya koyup böylece aslında ulaşabileceğimiz, ama şimdilik elimizin yetişmediği bir insancılık biçimini yeniden oluştururlar. Özgürlükleri, mizah anlayışları, zekâları, Papavari tutumlara ve soğuk, katılımcılıktan uzak bir doktrin ortaya atmaya karşı çıkışlarıyla, teologlarımızın, varoluşçularımızın, Marksistlerimizin ya da gerçekliğin ve özgürlüğün temsilcileri olarak görünen, ama yalnızca kendi çıkarlarını düşünebilen liberallerimizin "angaje olmuş" ürünlerinden çok daha üstündürler.

BÜYÜK SÖZLER ÜZERİNE KÜÇÜK BİR KONUŞMA

18 Ocak 1978'de Kassel Yüksekokulu'nda benim düşüncelerimle ilgili bir tartışma yapıldı. Aşağıda tartışmanın kısaltılmış ve hafızadaki yanılgılar yüzünden değiştirilmiş bir biçimi bulunmaktadır. Benim (PKF) verdiğim cevaplar, kısmen o gün gerçekten de vermiş olduğum, kısmen de sonradan aklıma gelen cevaplardır. Ayrıca, aşağıdaki özet, bazen gerçek tartışmanın konusundan uzaklaşmakta ve çeşitli çıkmalarda bulunmaktadır. Bu çıkmalar Ç ile gösterilmiştir. Tartışma sırasında güçlükle anlayabildiğim ifadeler, bir soru işaretiyle başlamaktadır.

SCHMIED - KOWARZIK (Tartışma başkanı): "Bugünkü tartışmaya bir an önce başlayabilmek için, size Bay Feyerabend'in *Dadaist Bilgi Kuramı Yolunda* adlı makalesinin fotokopilerini dağıttım. Bu makale, Bay Feyerabend'in konferanslarını dinlediğim zaman bende uyanan bazı itirazları güçlendirdi. Feyerabend'le bağlantıya geçmek isteyen, ama bunu başaramadıkları için, sorularını bana yönelten meraklı birçok meslektaşımın telefonlarına cevap vermek zorunda kaldım. Acaba kim bu Feyerabend, diye soruyorlardı, gerçekten de bu kadar radikal mi,

nasıl hareket eder, size zorluk çıkarıyor mu? O zaman onlara, hayır, hiç de bu kadar radikal değil, demek zorunda kaldım -bugün de böyle düşünüyorum. İtirazımı belirtmek istiyorum: Dikkatimi çeken şey, aslında rakiplerinizin bilgi ve bilim anlayışını taşımanızdı. Tıpkı akılcılar gibi gerekçe gösteriyorsunuz; okullarda kullanılan görgü kavramının ötesine geçmemişsiniz. Sanırım, bunun nedeni, kendi bilgi taslağınızı geliştirmemiş olmanızdır- en azından ben böyle bir şey göremedim. Bu yüzden, eleştiriniz -ne kadar radikal olursa olsun- sorunun temeline inmiyor ve sözünü ettiğiniz bilim ve bilginin radikal eleştirisi, aslında henüz ortaya çıkmadı."

PKF: "Sözünü ettiğiniz yeni bir bilgi taslağı, yeni bir soyut felsefe, geliştirmek isteyebileceğim en son şeydir. Elbette her türden düşünceyle deneyler yaparım, ama bu, deyim yerindeyse, benim kişisel meselemdir. Yazdığım, başkalarına anlattığım ve dostlarımı usandırdığım şeyler, bir bilgi taslağı değil, aksine, belirli durumları aydınlatan ve okuyucuya ya da dinleyiciye sorunlarını analiz edebilmesi için yardımcı olan işaretlerin, imaların ve fikirlerin bir toplamıdır. Söylediğim şeylerin içeriği her zaman aynıdır: Bilim adamlarına güvenmeyin, entelektüellere güvenmeyin, bunlar, ister Marksist, ister Katolik sağcılar olsun, kendi çıkarlarını ön planda tutarlar, bütün insanlar üzerinde maddi ve manevi bir otorite kurmak isterler, her şeyi biliyormuş gibi görünürler, ama çok az şey bilirler, bildikleri şeyler de bir tür dine, doğruyu bulma ya da etkili olma dinine dayanır. Peki, ben bu görüşlerimi açıklarken, kimleri düşünüyorum? Entelektüelleri değil, kendi gelenekleri olan ya da bir zamanlar kendilerine ait gelenekleri olan, bu geleneklerde yaşama dair bir anlam ve bir kimlik bulmuş olan, ama gülünç önyargılar yüzünden bu gelenekleri küçümsenmiş ve bir kenara atılmış olan insanları düşünüyorum. Onlara akıl, bilgi ve anlayış konusunda vaazlar verilir - bu da günümüzün modasıdır. Neredeyse tamamen kay-

bolmuş olan kültürlerini ortaya çıkarmak ve bunları yeniden canlandırmak üzere olan Amerika'daki Hopileri ya da zencileri düşünüyorum. Bu insanları düşünüyorum, istedikleri gibi yaşamaya hakları olduğunu düşünüyorum, ayrıca, onların böyle bir yaşam sürmelerinin engellenmesinin mantıklı hiçbir nedeni olamayacağını düşünüyorum. Bilim adamlarının ve diğer entelektüellerin işaret ettiği güçlükler, itirazlar ve insanın böyle bir durumda gerçekten kopacağı şeklindeki ifadelerin hepsi *boş laflardır*. Şimdi de ikinci bir noktaya değinmek istiyorum. Bay Schmied-Kowarzik, rakiplerimin, yani bilim adamları ve akılcıların kullandıkları gerekçelerle benim gerekçelerim arasında belirli bir benzerlik bulunduğunu ortaya çıkarmış. Bu, çok doğru bir gözlem. Ama bu benzerlik, onların ideolojilerini benimsememden, onlara inanmamdan kaynaklanmıyor, aksine, ben bu ideolojiyi onlara karşı kullanıyorum -ideolojilerini içten çürütmeye çalışıyorum. Düşüncelerimin *radikalliğine* gelince -evet, *radikal* olup olmamam, umurumda bile değil. Ama burada söz konusu olan şey, insanları belirli kalıplara sokmaksa, siz, Bay Schmied-Kowarzik, geride kalmışsınız. Çünkü hâlâ entelektüllerin eski bir hayaline takılıp kalmışsınız- insanın belirli bir *taslağı*, belirli bir *sistemi* olması gerektiğini düşünüyorsunuz, oysa ben içinde *her* anlayışın, *her* sistemin, *her* geleneğin yaşayabileceği ve geliştirilebileceği koşulların yaratılmasıyla ilgileniyorum. Bu koşullar henüz mevcut değildir, öncelikle bunları ortaya çıkarmalıyız. Eğer bir sistem kurarsak, var olan birçok geleneğe bir yenisini eklemiş oluruz - bu durumda sorunu çözmek yerine, daha da büyütmüş oluruz. Bu yüzden, benim tasarladığım toplumda, yalnızca tek bir temel *ideolojinin* değil, aksine, yalnızca temel bir *koruyucu yapının* bulunması gerektiğini de vurguluyorum."

SONNEMANN: "*Kaldırım*'da, gerçeklik gibi temel bir düşüncenin sadece birçok düşünceden biri olduğunu ve gözünüzde canlandırdığınız toplumda hiçbir önemi olmadığını yazıyorsu-

nuz ve bunu burada tekrarlıyorsunuz. Ama iki ya da daha fazla kişinin bir araya gelip konuşması, yalnızca bunların ortak bir amacı olması durumunda bir anlam taşıyabilir; birlikte bir şeye ulaşmak isterler, ortak bir tasarı üzerinde çalışmak isterler, bu da, onların birlikte dogmatik ve mutlaklaştırılmış olmayan belirli bir gerçeğe ulaşmak istedikleri anlamına gelir."

PKF: "Bu konuda birçok şey söylenebilir. Öncelikle, ortak bir hareketin ortak bir amaç sayesinde gerçekleşme zorunluluğu bulunmadığını belirtmeliyim. Bir bebeğe, konuşmayı, yürümeyi ve dik oturmayı öğreten bir anne ya da baba, belirsiz bir düşünceye sahiptir (ama her zaman değil -çoğu zaman bunu içgüdüsel olarak yaparlar), ama bebeğin başlangıçta hiçbir amacı yoktur; taklit eder, dener, yanlışlıkları düzeltir, cesaretlendirilir, güçlükler ve eğlenceli şeyler yaşar; böylece yavaş yavaş anne ve babasının amacına -bunu bilmeden- uyum gösterir. Daha önce hiç kimsenin tanımlamadığı bir kabileyle karşı karşıya kalan bir antropolog da buna benzer bir durumdadır. Her iki tarafın da birer amacı vardır, ama birbirlerinin amaçlarından habersizdirler; birbirlerine uyum gösterirler ve sonunda antropolog belki de ilk baştaki amacından, yani çıkış noktası olan gerçeklikten çok daha farklı bir amaca ulaşacaktır. Hayvanlar ve insanlar bazı bağlantılar kurarlar, ama ortak bir amaçları yoktur, böyle bir amaç ancak daha sonra ortaya çıkabilir. Sizin düşündüğünüz şey, Bay Sonnemann, felsefe öğrencileri arasındaki akılcı bir tartışmaya benziyor. Böyle bir tartışmada belirli bir çerçeve, minimal bir mantık vardır; bazı amaçlar belirlenmiştir; işte bu gibi *kendine özgü* koşullar altında her iki tarafın beraberce gerçeği bulmak için uğraştığı söylenebilir. Ama benim sözünü ettiğim toplumda bütün gelenekler aynı ölçüde meşrudur; tartışmacıların belirli ve son derece somut bir amaç için oluşturdukları çerçeve dışında başka hiçbir ortak çerçeve yoktur- bu çerçevenin bir gerçeklik taşıyıp taşımaması ise, bir soru işaretidir."

SONNEMANN: "Ama bu bir soru işareti olamaz. İnsanların birçok biçimde birbirleriyle bağlantı kurabileceklerini ve bunda yalnızca gerekçelerin değil, ayrıca, el, kol, yüz hareketlerinin de önemli bir rol oynadığını güzel bir şekilde açıkladınız. Amacın tartışma sırasında değişebileceğini kabul ediyorum, ama insan belirli bir şeyi arar, öylesine konuşmaz ki...

PKF: "Nedenmiş o? Belki de insan sırf ses tonuyla yalnızlığını bastırmak için konuşur. Anneler sık sık çocuklarına anlamsız şeyler söylerler -*Viyana çevresinin* düşündüğü anlamdaki anlamsızlığı kastediyorum-, ama burada bir amaç vardır, bu şekilde çocuğa güven ve huzur duygusu verilir. Bir tartışma, belirli bir bilgiye ulaşmak için değil, aksine, neredeyse kopmuş olan bağlantıları kurmak için yapılır. Kaldı ki, bilgi konusunda bile gerçeklik anlayışında büyük değişiklikler ortaya çıkmıştır. Dünyayla konuşma arasında bir bağlantı bulunması gerektiği düşüncesi, Sokrates öncesi filozoflar tarafından ortaya atılmıştır; eskiden belirli şeylerin durumlara uyması konusunda çaba harcanıyordu. Elbette bütün bu şeyler aynı kefeye koyulabilir ve buna gerçeklik denilebilir - ama bu şekilde, gerçeklik kavramı içeriğini kaybeder, çünkü bu durumda, *gerçeği aramak,* artık belirli bir şey yapmak anlamına gelmeyecek, aksine, her zaman yapılan şey, gerçeği aramak demek olacaktır."

SARIŞIN BAYAN: "Tanıtlama yaparken tarihsel bir biçimde hareket etmemeniz, dikkatimi çekti. Birdenbire bir toplum düşüncesinden söz ediyorsunuz, ama bu düşüncenin nereden geldiğini ve hangi duruma uyduğunu hiçbir şekilde belirtmiyorsunuz. Ayrıca, büyücülüğe geri dönemeyiz, bu, geriye doğru atılmış bir adım olur."

PKF: "Bu sizin düşünceniz. Hem bu konuyu kim araştırmıştır ki? Öncelikle, *büyücülük* sözcüğünü ele alalım. Bu, o kadar yanlış yorumlanmış bir kavramdır ki, bilimin dışında kalan her şeyin belirli ortak özellikler taşımasına yol açar. Ama durum

kesinlikle böyle değildir. Taoculuk, Yahudi tasavvufu, Hıristiyanlık tasavvufu, Dogon evrenbilimi, Azande evrenbilimi, Hopi tıbbı gibi birbirlerinden farklı birçok gelenek vardır; neredeyse her ırkın kendine ait geleneği, evrenbilimi, toplumsal teknolojisi ve maddeyi kullanma biçimi vardır. Bu geleneklerden bazıları (örneğin, hastalıkların tedavisi) Batı'dan çok ileridedir. Bunlar, daha üstün teşhis ve tedavi yöntemlerine sahiptir. Bu ırkların çoğu 'ruhsal hastalıkları psikanalizden daha başarılı bir şekilde iyileştirir. Ay'a astronot göndermedikleri doğrudur, ama bazıları çok daha ilginç şeyler yapmışlardır. *Bireye* öyle bir eğitim vermişlerdir ki, birey, konsantre olarak, bütün maddi tabakaları geçmiş ve Tanrı'ya ulaşmıştır; bu başarı, milyonlarca dolara mal olan ve binlerce insanın yardımını gerektiren bir ay yolculuğundan çok daha büyüktür. Bu insanlar, madde boyutunu tamamen aşmış ve bunu kendi başlarına yapmışlardır. Bugün bütün bunların bir hayal, bir kuruntu olduğu söylenir, ama ayrıntılı hiçbir araştırmanın yapılmadığına dikkat etmelisiniz. Sırf bilime ters düşüyor diye, buna kuruntu diyorlar. Bu yönteme göre, Ay'a yapılan yolculuklara da kuruntu diyebiliriz, çünkü belirli Gnostikçi okullar maddenin sadece bir hayal olduğunu ileri sürüyorlar - bu şekilde hiçbir yere varamayız. Tarihsel olmama durumu ise, giriş yöntemiyle ortadan kaldırılabilir. Böyle düşünceler *bütün toplumun* ütopik bir biçimde altüst edilmesiyle değil, küçük bir topluluğun, bir köyün, bir şehrin, bir ülkenin, bir bölgenin değişiklik yapma gereksinimini duyması durumunda ortaya atılır. Daha sonra bu değişiklikleri tarihsel değişimlere uygun olarak yapmaya çalışacaklardır."

SCHMIED-KOWARZIK: "Ama onlara hiçbir yol göster miyorsunuz. Yeni bir bilgi taslağı geliştirmediğinizi, geliştirmek de istemediğinizi söylüyorsunuz, yalnızca işaret etmekle yetiniyorsunuz. Peki, bunun insanlara ne gibi bir yararı olabilir?"

PKF (Ç): "Bu, sık sık karşılaştığım, oldukça ilginç bir gerekçe. Bu gerekçeyle iki durumda karşılaşıyorum: Bilim ve ku-

ramında -ne yazık ki, ben de bu alanda zaman kaybediyorum- ve politikada. Bilim kuramında bana, bilim adamlarına karşı hiçbir şey söylemeye hakkım olmadığını, çünkü, onlara bir bilim taslağı çerçevesinde hiçbir imada bulunmadığımı söylüyorlar. Politikada ise buna, genel bir bilgi ve davranış taslağı çerçevesinde hiçbir açıklama yapmadığımı ve bunun da benim zararıma olduğunu söylüyorlar. Burada, bayanlar baylar, entelektüellerin en büyük hayalleri ortaya çıkıyor. Böyle bir entelektüel kimdir acaba? Bir üniversitede, bir kütüphanede oturur, Marx'ı, Lenin'i Popper'i ya da kahramanlarından birini okur ve kendi *taslaklarını* geliştirir. Peki bu *taslakları* nerede kullanır? Diğer entelektüellerle tartışırken. Marksizm bile bugün bir entelektüel safsatasıdır. Althusser'in taraftarları salt Marksistlerle, Bakunin'in, Kautsky'nin taraftarlarıyla (vs.) tartışırlar, daha bilimsel görünmesi için tartışmaya biraz mantık, moda olduğu için biraz da eleştirel akılcılık serperler; Marksizm'in insancıl işlevi ise tamamen unutulur -aslında büsbütün unutulmaz, çünkü, bu boş entelektüel safsatasının esaslı bir bilgelik ve bilgi içerdiği ve "ey kuş, ya ye ya da öl!" vecizesi gereğince siyasi alanda uygulanacağı düşünülür. Şimdi de, bu safsataya katkıda bulunmadığım için, suçlanıyorum- hayır, bayanlar baylar, teşekkür ederim. Peki neden? Çünkü belirli bir bölgede yaşayan insanların etraflarına adamakıllı baktıkları zaman, neyin eksik olduğunu, neler yapılması gerektiğini kütüphanede oturan çok bilmişin birinden daha iyi anlayabileceklerini düşünüyorum. Somut sorunların çözümü için somut öneriler gerektiğinden ve siyasi anlayışların, bilgi taslaklarının -ya da adları her neyse- yalnızca bu somut önerilerin sonucunda ortaya çıkmaları gerektiğinden, bu safsatalara katılmak istemiyorum. Bunlar, pratiğin gerçekte olduğundan daha az karmaşık olduğunu ve ekonomik bağımlılıklarla ilgili birkaç ince fikrin her şeyi çözebileceğini kabul ederler. Hayır, pratik ve insanlığın düşünce birikimi çok daha karmaşık ve yararlıdır; entelektüellerin görevi de, bu birikimi ruhsuzlaştır-

mak değil, ondan bir şeyler çıkarmaktır. Aynı şey, bilimde de geçerlidir. Hangi mantığın kullanılacağı, karşıt düşüncenin dikkate alınıp alınmayacağı, verilere dayanılıp dayanılmayacağı ve matematiğe başvurulup vurulmayacağı, duruma göre kararlaştırılmalıdır. Bu kararı verecek olanlar da, konuya yabancı olan, akılcılıkla ilgili vaazlar veren ve durumu somut bir biçimde göremeyen bilim filozofları değil, araştırmacılardır. Bana, böyle bir araştırmacının ne yapması gerektiği sorulacak olursa, ben de şunu sorarım: Nasıl bir araştırmacı? Ele aldığı sorun nedir? Elinde ne gibi olanaklar vardır? Kimlerle birlikte çalışır? vs. Eğer bunlara cevap alamazsam, *her şey mümkündür,* demekten başka bir şey yapamam, çünkü, soyut bir biçimde bakıldığında, gerçekten de her şey mümkündür. Ama eğer ben bu araştırmacı grubunun içinde yer alıyorsam, durum başkadır; o zaman bir yığın önerim olacaktır."

SAĞDAKİ CİDDİ BAY: "Ama insanların boş boş konuşmalarına izin vermemek gerekir."

PKF: "Hep aynı kibir! 'İnsanların boş boş konuşmalarına izin vermemek gerekir..!' Bundan size ne? İnsanlar boş boş konuşmak istiyorlarsa, bu *onların* sorunu, bir entelektüelin buna burnunu sokmaya hakkı yoktur, kendisine fikri soruluncaya kadar, çenesini kapatmalıdır. Ama entelektüeller çok daha farklı davranıyorlar. İnsan neslinin terbiyecileri olmak istiyorlar, insanlara, okullarda sahip oldukları otoriteyi kullanarak, tuhaf fikirlerini zorla kabul ettirmek istiyorlar. Ayrıca, insanlar boş boş konuşmazlar. İnsanların çoğu -özellikle bir gruba ait olanlar-belirli sorunlara yönelmişlerdir, bunları çözmek isterler, bu da konuşmalarına belirli bir yön verir. Ama boş boş konuşmak da onların doğal hakkıdır. Ne de olsa, entelektüeller de boş boş konuşur ve saçmalarlar."

ELİNDE KAYIT CİHAZI BULUNAN SARIŞIN BAY (?): "Evet, birçok konuda size katılabilirim, ama polis konusunda

bazı kuşkularım var. Tasarladığınız toplumda güçlü bir polis teşkilatının çeşitli grupların haksız eylemlerini önlemesi gerektiğini söylüyorsunuz -peki benim içimdeki polis ne olacak?"

PKF: "Evet, biliyor musunuz, aslında benim kaçınmak istediğim şey de budur. Benim söz ettiğim toplum ya da devlet biçimi, yakında bütün dünyayı kaplayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri'ni ya da durumun daha farklı güçlükler doğurduğu Almanya'yı düşünelim. Böyle bir toplumda *ideal olan şey* nedir? Herkesin, her grubun her istediğini yapması mı?"

SOLDAKİ BAY: "Bu, yalan söylenebileceği anlamına mı geliyor?"

PKF: "Elbette! O zaman ortaya çıkacak olan durumun bugünkünden daha farklı olmayacağından emin olabilirsiniz! Almanya'da iki defa çevrilmiş bir film var: *Gerçeği Konuşan Adam.* İlkinde Heinz Rühmann, ikincisinde Gustav Fröhlich başroldeydiler. Bu, bütün bir gün boyunca gerçeği konuşmaya karar veren ve bu şekilde ortalığı birbirine katan bir adamın öyküsüdür. İnsanlara hakaret eder, başkalarını mutsuzluğa sürükler, tutuklanır, tımarhaneye atılır - film, durumu kesinlikle abartmamaktadır. İçinde yaşadığımız toplumda gerçekle her zaman bir yere varamayız. Ama ben içinde yaşadığımız toplumu bu yüzden eleştirmiyorum, çünkü, önünde sonunda şu soruyu sormak gerekir: Gerçeklikte bu kadar önemli olan şey nedir? Neden her zaman gerçeğin izinden gitmek gerekir? İzinden gidilmesi gereken ve gerçeklik konusunda güçlüklerin yaşandığı bir toplumun küçümsenmesine yol açan bu şey acaba nedir? Bu şey nedir? Neredeyse hiç kimse bu soruya tatmin edici bir cevap veremez. Bunun ne olduğu bilinmiyorsa, gerçeklik ne diye böyle hararetli bir şekilde savunulsun ki? Elbette gerçeğin belirli yönleri bilinir - *mahkemede* gerçeği söylemenin ne anlama geldiğini herkes bilir. Ama bizim gerçeklik öncüleri hiç de böyle koşullara bağlı bir gerçeği kastetmezler; onlar gerçekle, kesinliği şüphe

götürmeyen ve bütün koşullardan bağımsız olarak ortaya koyulabilen bir şeyi anlatmak isterler. Herkesin buna uyması gerektiğini düşünürler. Ama *bu şeyi* şimdiye kadar hiç kimse açıklamamıştır. Büyük filozofların da bu şeyi ve aynı şekilde bilinmeyen şeyleri (örneğin, *bilgi*) kullanarak, oyun oynadıklarını görmek oldukça ilginçtir. Platon'u ve diyaloglarını ele alalım. Bu, Batı'nın tek felsefi eseridir. Burada sık sık bilgi işlenir ve çok önemli bir şey olduğu vurgulanır. Bu, genellikle uzun bir tartışmanın sonu değil, başlangıcıdır -bilmek istiyoruz, öyle değil mi? 'Elbette', diye başlar-, sonra da bilginin ne olduğunu bulmaya çalışır. Bu da, insanın bilmediği bir şeyi bütün gücüyle savunması anlamına gelir. Platon, sözcük ve anlamlarda bazı değişiklikler yaparak, diyalogdaki tarafları belirli bir yöne çeker. Peki bunu yaparken, yararlandığı şey nedir? Hiç kimsenin bilmediği bir şeyi bütün gücüyle savunmasıdır. Şimdi de sahneyi değiştirelim - bilim adamlarının, hatta en dürüst Marksistlerin her zaman gerçeği söylediklerine inanıyor musunuz? Hayır, bunu çok nadiren yaparlar. Yalancı olarak suçlanmamak için de, kendileri ya da uşakları (bilim kuramcıları), yalanlarını gizleyen küçük bir teori geliştirirler - bu, dilbilimsel bir teoridir. Örneğin, bir yandan görgünün sonuçlarına uyulması gerektiği söylenirken, diğer yandan da görgüye tamamen ters düşen teoriler barındırılır. Peki, bunu itiraf eden bir kimse var mıdır? Hayır. Açıkça yalan söylenir mi? Hayır. Karşılaşılan güçlüğün yardımcı bir hipotezle giderilebileceği ya da bunun hemen yarın açıklanacağı söylenir ve olumlu izlenim verilmeye devam edilir. Peki, bazı toplum teorilerinin gerçekle karşılaştırılması durumunda ne olur? Bunların gerçekle uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur, ama durumun daha farklı gösterildiği bir felsefe geliştirilir ve her şey yeniden yoluna girer. Gerçeklik konusunda görülen bütün bu gizleme, kaçamak cevaplar verme ve erteleme çabalarında iyi ve tatlı bir yalan duymak mümkündür; daha sonra neyin karşısında bulunulduğu anlaşılacaktır."

ELİNDE KAYIT CİHAZI BULUNAN BAY: "Peki ya polis..."

PKF: "Evet, polis. Sorun nedir? İçinde her insanın ve her grubun olabildiğince özgür olduğu bir topluma kavuşmak istenmektedir."

SCHMIED-KOWARZIK: "Öyleyse sizin bir taslağınız var, ama bu taslak yeni değildir, bu, Mill'in eski liberalizm taslağıdır."

PKF: "Bu doğru değil. Mill'den çok şey öğrendim, ama aramızda büyük farklar vardır. Mill, kendi taslağının yalnızca olgun insanlar için geçerli olduğunu söylüyor. Olgun insanlar da, Mill'e göre, entelektüel bir eğitimden geçmiş olan insanlardır. Oysa ben buna karşıyım. İnsanlar -hangi biçimde olursa olsunlar- birer yetişkin olmaları durumunda, onlara kulak verilmelidir."

SCHMIED-KOWARZIK: "Çözmeleri gereken sorunlardan hiç anlamasalar bile mi?"

PKF: "Evet, bu sorunlardan hiç anlamasalar bile. Size bunun nedenini hemen açıklayayım. Yetişkin insanların olgunlaşmaları gerekir. Olgunluk da olgun sorunların çözümünde yer almakla kazanılabilir, bu, başka türlü olmaz - okullarda olgunluğun kazandırılması için çaba harcanması, budalaca bir şeydir. Okullar bugünkü durumlarını sürdürdükleri sürece, insanlar olgunluklarını yalnızca yaşamda kazanmak zorunda kalacaklardır; bunun için de, önemli kararların alınmasında yer almaya davet edilmeleri gerekir. Son derece aptalca şeyler yapmayacaklar mı? Elbette yapacaklardır, ama insan hata yaparak, son derece aptalca şeyler yaparak öğrenebilir."

YUKARIDAN BİR SES: "Popper!"

PKF: "Hayır. Bu, Popper'e değil, sağduyuya ait bir sonuçtur. Popper'in bütün düşüncelerini sağdan soldan çaldığını bilmiyor musunuz yoksa? Popper'in bugün bu kadar orijinal görünmesinin

nedeni de, insanların -özellikle filozofların- çoğunun tarih konusunda son derece bilgisiz olmasıdır. Evet, insan hata yaparak olgunlaşır, bu yüzden, benim tasarladığım toplumda hata yapma olanağı bulunmalıdır. O zaman, toplum belki de o kadar mükemmel olmayacaktır, ama bu tür hatalara izin vermeyen bir toplumdan çok daha iyi olacaktır, çünkü o, koyunların değil, olgun insanların meydana getirdiği bir toplumdur. Acaba -burada meselenin diğer yönüne geliyoruz- düşündüğümüz alternatif, yani hatasız bir toplum var olabilir mi? Böyle bir toplum gerçekleştirilebilir mi? Bu nasıl bir toplumdur? Bu toplumda önemli kararlar uzmanlar tarafından alınır. Ama böyle bir toplumun hatalardan hiç de arınmış olmadığını çok iyi biliyoruz. Tam tersine -büyük hatalar uzmanlar, entelektüeller tarafından işlenir ve örtbas edilir. Öyleyse uzmanların kendi başlarına çalışmalarına izin verilmemesi gerekir. Kontrol altında tutulmalıdırlar. Peki kim tarafından? Kontrolleri sayesinde hem uzmanların hatalarını ortaya çıkaracak -bu, jüri mahkemelerinde her gün görebileceğimiz bir şeydir- hem de bir vatandaşın ulaşması gereken olgunluğu kazanacak olan diğer vatandaşlar tarafından. Bu insanlar, uzmanları gözlemleyerek, sonunda sorunları daha iyi tanıyabilecek duruma geleceklerdir. Ama şimdi oradaki bayın sorusuna dönelim: Ulaşmak istediğimiz şey, içinde her insanın ve her grubun olabildiğince özgür olduğu bir toplumdur. Benim özgürlükten anladığım şey, entelektüel bir canavarlık değil, aksine, bu insanların anladıkları şeydir. Bunların, kendi yaşamlarını düzenlemeleri, nasıl ve ne ölçüde özgür olmak istediklerini belirlemeleri gerekir. Daha sonra çözülmesi gereken sorun, bir grubun diğer grupların hakkına müdahale etmesinin nasıl engelleneceğidir. Arzuların bu noktada sınırlandırılması gerekir. Her şeye izin verilemez. Örneğin, savaş yanlılarının barışsever insanları kendi savaş oyunlarına alet etmelerine göz yumulamaz. Sınırlamanın olduğu yerde, arzu suçtur. Arzunun

olduğu yerde de, eylem ortaya çıkar. Eylemin önüne geçmek için, iki şey yapılabilir. İnsanlar, belirli şeyleri yapmayacak biçimde eğitilebilir. Onlara, *insancıllık, başkalarının yaşamına saygı duymak* ve buna benzer saçmalıklar öğretilir ve bu düşüncelere sadık kalmaları beklenir. Ben, bunun çocukça bir iyimserlik olduğunu düşünüyorum. Hiçbir ders, ya da insanları ruhsal yönden terbiye edemeyen hiçbir *insancıllık* dersi, böyle bir şeyin gerçekleşmesini sağlayamaz. Ayrıca, ben insanların ruhsal yönden -ne kadar asil düşüncelerle olursa olsun- terbiye edilmelerinden yana değilim. Bu nedenle, *düşüncelerin hareketini* değil, sadece *fiziksel* hareket özgürlüğünü kısıtlayan bir polis teşkilatının gerekli olduğunu düşünüyorum. Bence, fiziksel bir kısıtlama, ruhsal bir kısıtlamadan çok daha az zararlıdır. Ruhsal kısıtlama insanı tamamen sınırlandırırken, fiziksel kısıtlama yalnızca hareket özgürlüğünü sınırlandırır. Fiziksel kısıtlama ortadan kaldırılabilir, ama ruhsal kısıtlama kalıcıdır."

MASANIN DİĞER UCUNDAKİ BAY: "Bütün bunlar çok güzel - ama bu polisi nasıl oluşturacaksınız?"

SAĞDAKİ CİDDİ BAY: "Peki ya ekonomik ilişkiler? Bunlardan hiç söz etmiyorsunuz - polise kolayca rüşvet verilebilir."

PKF: "Evet, bu noktada bazı sorunları var."

SARIŞIN BAYAN: "Ah, işte bu çok güzel. Bize ideal bir toplumdan söz ediyorsunuz, ama bu toplumun şu ya da bu noktada karşılaşabileceği güçlüklerden söz edildiğinde, evet, bu noktada bazı sorunlar var, demekle yetiniyorsunuz. Bu durumda Lukácz'ı daha çok beğeniyorum, o, bütün bunları düşünmüştür ve bu gibi sorulara bir cevap verebilir; hatta her şeyi o kadar ayrıntılı bir şekilde düşünmüş ve hesaplamıştır ki, bu gibi soruların ortaya çıkmasına bile izin vermemiştir, ama siz her yerde soru işaretleri bırakıyorsunuz."

PKF: "Elbette soru işaretleri vardır, bunu bilinçli olarak yapıyorum, çünkü benim, bu toplumu yavaş yavaş oluşturacak

olan insanlara yapmaları gereken şeyleri sıralamak gibi bir niyetim yoktur. Bu, onların meseleleri, onların sorunudur. Ben bu sorunları önceden çözemem, çünkü bunların hangi koşullar altında ortaya çıkacağını bilmiyorum, ayrıca, sorunların çözülmesi bu koşullara bağlıdır; kaldı ki, ben bu sorunları çözmek de istemiyorum, çünkü, ben kim oluyorum ki, tanımadığım ve sorunlarının çözümünde yer almadığım insanları yönlendirip ne yapmaları gerektiğini belirleyeyim? Evet, Lukácz'ın olası bütün cevapları verdiği doğrudur - ama bu cevaplar doğru mu? Hem ne diye Lukácz'a başvurulsun ki? *Benim Kavgam*'da da Hitler'in hiç anlamadığı şeylerle ilgili bir yığın çözüm önerileri vardır. Benim karşı çıktığım nokta da, yukarıdan aşağıya bakarak, her şeyi ve herkesi düzeltmek için durmadan teori geliştiren entelektüellerin küstahlığıdır. Hayır, ben bu oyunda yokum! Söz konusu polis teşkilatı nasıl mı oluşturulacak? Size, söz ettiğim toplum biçiminin yukarıdan şekillendirilemeyeceğini, bunun, insanların biraz daha özgür olma gereksinimini duymaları durumunda, adım adım gerçekleşmesi gerektiğini söyledim. Örneğin, Amerika'daki zenci Müslümanları ele alalım. İçinde yaşadıkları toplumun kültürüyle hiçbir şekilde bütünleşmek istemiyorlar, kendi kültürlerini, kendi toplu yaşam biçimlerini geliştirmek istiyorlar. Ama her ülkede -örneğin, Almanya'da- böyle bir şeyi başarmak, zordur, ama Amerika'da -eğer bu insanların parası varsa- kolaydır. Zenci Müslümanlar, kendilerine bu parayı getirecek ekonomik alanları geliştirmiş, toprak satın almışlardır. Muhammed Ali de boks turnuvalarından kazandığı paranın büyük bir bölümünü bu uğurda harcamaktadır. Çevreleri tarafından tehdit edilmek istemedikleri için, kendi tarzlarına uyan savunma birlikleri oluşturmuşlardır. Kızılderililer amaçlarına farklı bir biçimde ulaşmak istiyorlar. Eski tarihlerde yapılmış bazı arazi satışlarının yasal olmadığını belgeleyerek, bunun karşılığında büyük paralar ya da topraklar kazanmayı başar-

mışlardır. Polise rüşvet verilebilir, bu doğrudur. Ama nasıl ve ne ölçüde rüşvet verildiği, duruma göre değişir. Bu durumu düzeltecek olan kişiler, rüşvetten zarar görenlerdir. Elbette bazılarınız, bu gibi durumların belirli bir iktisadi anayasayla kontrol altına alındığına inanıyordur. Peki sonuç nedir? Tanımadığınız insanlar ne diye sizin düşüncelerinize itaat etsinler ki? Beni ilgilendiren şey, toplum modelleri üzerine yapılan soyut bir tartışma değil, aksine, belirli bir bölgede yaşayan insanlara soyut taslakların ne ölçüde zorla kabul ettirilebildiğidir. Ben de şunu söylüyorum: Elinizi çekin! Önerilerde bulunun! Konferanslar verin! Ama, bayanlar baylar, entelektüeller, uzmanlar ve bilim adamları, kaleme aldığınız düşüncelerinizi, resmi makamları kullanarak, zavallı insanlara zorla kabul ettirmeye çalışmayın, aksi halde, her zaman ruhsal bir yetersizlik içinde kalırlar, *çünkü onlara her şeyi açıklayamazsınız, çünkü bilim zordur* vs."

SAKALLI CİDDİ BAY: "Ben teknik öğrenimi görüyorum. Makalelerinizden bazılarını okudum. Gözüme çarpan ve beni rahatsız eden şey, ekonominin ve çıkar ilişkilerinin önemine çok az yer vermiş olmanızdır. Bunları hiç dikkate almıyorsunuz."

PKF: "Kurtlarla birlikte ulumam gerektiğini mi söylüyorsunuz?"

CİDDİ BAY: ???

PKF: "Evet, ekonomiden ve çıkar ilişkilerinden söz etmek, şu sıralar moda. Bu modaya neden uymam gerekiyor ki?"

SAĞDAKİ CİDDİ BAY: "Ama bu sadece bir moda değil, araştırılmıştır."

PKF: "Tamam, araştırıldığını ve hatta bu alanda gerçeğin bulunmuş olduğunu kabul edelim."

YUKARIDAN BİR SES: "İşte, yine gerçekten söz ediyorsunuz."

PKF: "Bu şekilde beni daha iyi anlayabilmeniz için, buna inandığım için değil. Ayrıca ben sorumluluk bilinci taşıyan bir akılcı değilim -akılcı olan sizsiniz- ama zararı yok. Az önceki tespite dönelim: Araştırmacıların gerçeği bulmuş olduklarını kabul edelim -ama *benim* söz ettiğim şey bu değil. Söz ettiğim sorun, entelektüellerin küstahlıkları ve insanların kendi sorunlarını kendilerinin çözmesine izin verilmesi gerektiğidir."

SAĞDAKİ CİDDİ BAY: "Ama sizin sorun olarak gördüğünüz şey, aslında sorun değildir. Sorun entelektüeller değil, politikacılardır. Politikacılar insanları köleleştirirler, onlara düşüncelerini kabul ettirirler - entelektüellerin bunda neredeyse hiçbir rolü yoktur."

PKF: "Bu kadar iyimser olmayın! Müfredat programında nelerin bulunması gerektiğini kimler belirler? Çocukluk döneminden başlayarak insanların kafasına kimlerin safsataları sokulur? İnsanların ne zaman hastaneye yatmaları gerektiğini, orada ne kadar kalmaları gerektiğini, bir kimsenin bir iş için uygun olup olmadıklarını, deli olup olmadıklarını kimler belirler? Tarihi ve toplumu kimler yargılar? Yetişkinlere ve çocuklara modern matematik gibi saçmalıkları kimler aşılar? Bütün bunları yapanlar, bilim adamları ve entelektüellerdir."

SARIŞIN BAYAN: "Evet, bunu makalenizde de yazmışsınız, ama bu konuda gerçeklerden haberdar değilsiniz. Tanrım, okullarda adamakıllı tarih öğretilecek olsaydı - ama bu söz konusu bile değil. Birbirinden kopuk, bağlantısız şeyler öğretilir. Bunun hiçbir anlamı yoktur. Oysa siz bilimin taşkınlığından yakınıp duruyorsunuz."

PKF: "Evet, meseleye bazen bu açıdan bakılabilir, ama ne istediğinizi görüyorsunuz ya -her şey daha iyi, yani bilimsel olmalı. Bunu Amerika'yla karşılaştıracak olursak: Hopilerin kendi geleneklerini, kendi evrenbilimlerini değil de, Batı tarihini ve bilimini öğrenmeleri gerekir. Şimdi yine bunun, geriye doğru

atılacak bir adım olduğunu söylemeyin. Geriye doğru atılan bir adım olsun ya da olmasın, bu, onların yaşamıdır ve buna hakları vardır. Ayrıca bu evrenbilimle sıkı bir bağlantı içinde bulunan bir Hopi tıbbı ve antropolojisi vardır. Tıp son derece kusursuzdur, antropoloji ise materyalist değildir, tedaviyle imamlığı birleştirir, dünyaya uyum göstermeyi, nasıl yaşanması gerektiğini öğretir- bugün bunların öğrenilebileceği bir yer var mıdır? İmamlığın bir konusu olarak insan hakkında bir şeylerin öğrenilebileceği bir yer var mıdır? Bu, bir gelenektir. İnsan ve toplum ilişkisindeki ekonomi anlayışı *meşrudur,* meşru olduğu için de temel olarak kabul edilemez, bu da, bu anlayışı vurgulamamış olmamın diğer bir nedenidir. İnsanlar, beğendikleri teorileri doğru olarak biricik dünya görüşü olarak kabul etmemeyi öğrenmek zorundadır."

SOLDAKİ BAY: "Ama bir insan böyle bir çeşitlilik içinde yaşayamaz, yaşamak için kendisine bir dünya görüşü belirlemek zorundadır, aksi halde, şizofreni ortaya çıkar."

PKF: "Bu da son derece gereksizdir. Her grubun kendisine ait düşünceleri olacak ve bunlara, eğer istiyorsa, tamamen dogmatik bir biçimde sıkıca tutunacaktır. Çeşitlilik demek, *bir kafadaki düşüncelerin* değil, *grupların* sayısının çok olması demektir. Her insan, yaşamını başka bir yaşama bağlı olarak sürdürür, bunun farkına varılması gerekir, çünkü bir toplum, hatta en iyi toplum hiçbir zaman insanın, bütün hünerlerini, bütün düşüncelerini ve bütün hayallerini gerçekleştirmesine izin vermez. Kendimizi belirli bir öğretiyle özdeşleştirmemeliyiz, aksi taktirde, ruhumuzun geriye kalanını öldürmüş oluruz... Evet, bir taksi çağırmıştım, ne yazık ki, şimdi gitmek zorundayım - iyi geceler, hoşça kalın."

NEDEN PLATON?

Küçük Bir Konuşma

A: (İKTY[1] basın ve haber merkezi muhabiri - hayal ürünüdür): "Bay Profesör Feyerabend..."

B: (İKTY'nda bilim kuramı profesörü - büyük ölçüde hayal ürünüdür): "Lütfen bana profesör demeyin - bu bana her zaman vergi levhamı hatırlatıyor. Eğer bana profesör derseniz, benim de size bir unvanla hitap etmem gerekir - mesela, Bay Casus hoşunuza gider mi..."

A: "Tanrı aşkına, hayır..."

B: "Peki ya Bay Gammaz?"

A: "Hayır, lütfen!"

B: "Görüyorsunuz işte. Size nasıl yardımcı olabilirim?"

A: "İKTY'nda bilim kuramı profesörüsünüz."

B: "Aslında yalnızca yarım bir kürsüm var, çünkü yalnızca ikinci sömestrde buraya geliyorum."

1 İKTY=İsviçre Konfederasyonu Teknik Yüksekokulu (Zürih).

A: "İlk dersiniz Platon üzerineydi, değil mi?"

B: "Evet, Platon'un diyaloglarından *Theaetet* üzerine."

A: "Platon'un bilim kuramıyla bir ilgisi var mıdır?"

B: "Bugünkü bilim kuramıyla mı?"

B: "Evet, modern bilim kuramıyla."

B: "Hayır, hiçbir ilgisi yoktur."

A: "Yok mu?"

B: "Yok."

A: "Bu biraz tuhaf, öyle değil mi? Belirli bir ders vermeniz için size para ödeniyor, bir kürsü tamamen dolduruluyor..."

B: "Zaten dolu değildi - yıllardır öylece boş duruyordu."

A: "Bunun hiçbir önemi yok -ne de olsa size verildi-, ama siz geliyorsunuz ve burada hoşunuza giden şeyleri anlatıyorsunuz. Aslında bu yaptığınız, bir sahtekârlık."

B: "Bunu yapan sadece ben değilim."

A: "Ne demek istiyorsunuz?"

B: "Bilim kuramı neyle ilgilenir?"

A: (Biraz kararsız bir şekilde): "Bilimlerle."

B: "Bütün bilimlerle mi, yoksa sadece bir bilimle mi?"

A: "Bilim kuramının bazı bölümleri vardır, bunlar bilimlerle ilgilenir, diğer bölümler de, bilimin yalnızca belirli kısımlarını, çoğunlukla tek bir bilim dalının belirli bir dönemini inceler."

B: "Peki, bütün bilimler üzerine genel beyanlarda bulunan bilim kuramcıları, bütün bilimleri tam anlamıyla incelemiş midir?"

A: "Kesinlikle hayır."

B: "Peki, bunlar en azından belirli bir bilimi, örneğin, fiziği eksiksiz olarak incelemiş midir?"

A: "Evet, fiziği çok iyi bilen birçok fizik kuramcısı vardır."

B: "Öyleyse bunların birer fizikçi olarak çalışabileceklerini söyleyebilir miyiz?"

A: "Evet, Philipp Frank gibi, fizik kuramcısı olan fizikçiler de vardır."

B: "Ama bunların sayısı çok azdır, öyle değil mi?"

A: "Haklısınız."

B: "Bugün en çok tartışılan teoriler, fizikçilerin ortaya attıkları teoriler değildir -örneğin, Philipp Frank hiçbir zaman bilim kuramcıları arasında popüler olamamıştır. Bu alanın en darkafalı kuramcılarından biri olan Putnam bile eleştirileriyle onun son kitabını yerin dibine sokmuştur."

A: "Belki de, bilim kuramı açısından budalaca olduğundandır."

B: "Ama bu, fiziği *avucunun içi gibi* bilen bir fizikçinin iyi bir fizik kuramcısı olmasına gerek olmadığını, ama fizikte hiçbir zaman iyi bir yere gelemeyecek olan Putnam gibi bir filozofun son sözü söyleyebildiğini gösterir."

A: "Evet."

B: "Öyleyse sizin düşüncenize göre, bilim kuramcısı olmak için, bilimleri o kadar iyi bilmeye gerek yoktur."

A: "Evet. Ama bunun geçerli nedenleri vardır. Bilim kuramcısı, bilimlerin bütün ayrıntılarıyla ilgilenmez, yalnızca genel noktaları ele alır. Bu noktada, tıpkı bir fizikçi ya da astronom gibi çalışır. Örneğin, mekanik, bir cismin rengiyle ya da kimyasal bileşimiyle ilgilenmez, belirli durumlarda şeklini bile dikkate almaz - mekanik, sadece kütlesiyle, ağırlık merkeziyle ve bunun belirli bir zaman birimindeki hızıyla ilgilenir. Bu da, bilinen koşullar altında bütün yolun bulunması için yeterlidir."

B: "Eğer yaptığınız benzetmeyi doğru anladıysam, bilim kuramcısının da elinde soyut öğeler ve yasalar vardır, bunların yardımıyla *bütün yolu,* bilimsel araştırmanın gidişatını önceden görebilir."

A: "Elbette bilim kuramı henüz bilimin kendisi kadar gelişmemiştir..."

A: "Ama burada da teoriler var."

B: "Örneğin?"

A: "*Açıklama teorisi.* Bu teori Hempel ve Oppenheim tarafından bulunmuştur, günümüzde oldukça iyi bilinmektedir."

B: "Bana bu teoriyi açıklayabilir misiniz?"

A: "Yalnızca genel hatlarıyla."

B: "Sanırım, bu da konumuz için yeterli olacaktır."

A: "Hempel ve Oppenheim'a göre, bir durumu açıklamak için, bu durumu tanımlayan ifadenin genel ifadelerden ve esaslardan çıkarılması gerekir."

B: "Hepsi bu mu?"

A: "Gerçi birçok teknik ayrıntı var..."

B: "Ama teorinin ana hatları sizin teorinizde bulunuyor, değil mi?"

A: "Evet."

B: "Öyleyse, bu teorinin iyi bilindiğini söylemekle, tamamen haklısınız."

A: "Ne demek istiyorsunuz?"

B: "Her bilim adamı ve bir parça olsun bilimle uğraşan her öğrenci, deneysel sonuçların yasalardan, teorilerden ya da esaslardan çıkarılmasının, bilimsel araştırma açısından büyük bir önem taşıdığını bilir. Bu, giriş derslerinde öğrenilir, pratikte uygulanır, bu amaçla diferansiyal denklemlerinin nasıl çözüldüğü öğrenilir. Sizin bu *açıklama teoriniz,* bu sürecin son derece basitleştirilmiş bir tanımından başka bir şey değildir, ayrıca, yaklaştırımlarda ortaya çıkan karmaşık süreçleri dikkate almadığı gibi, fizikçilerin *çıkarımlarıyla* birlikte ifadelerin anlamını sık sık değiştirdiklerini de unutuyor. Ama sizi bununla suçlamak istemiyorum. Tuhaf karşıladığım şey, bilimsel yöntemlerin ba-

sitleştirilmesinde başvurduğunuz yoldur. Çıkarımların bilimin yasalarından ve esaslarından yapılmasının büyük bir önem taşıdığını söylemek yerine, bir *bilimsel açıklama teorisinden* söz ediyorsunuz ve sanki yepyeni bir buluş varmış gibi bir izlenim uyandırıyorsunuz."

A: "Ama bu gerçekten de yeni bir buluştu! Uzun zamandır *açıklama kavramı* ve *nedensellik kavramı* birbirine bağlanıyordu. Yasalardan ziyade, zorunlu olarak başka olayları doğurduğu düşünülen belirli olaylara önem veriliyordu. Buluş, zorunluluğun yalnızca yasalarda bulunduğunun farkına varılması olmuştur. Dahası, mekaniğin yasalarının diğer yasalardan, örneğin, elektrodinamiğin yasalarından üstün olan hiçbir yönünün bulunmadığı ve bu nedenle, açıklama kavramının bir mekanik model kavramından ayrılması gerektiği anlaşıldı. Kısacası, Hempel ve Oppenheim'ın teorisi gerçek bir buluştur."

B: "Hayır, Hempel ve Oppenheim'ın bu buluşla hiçbir ilgileri yoktur! Bu buluş, bilimde kendiliğinden ortaya çıkan gelişmelerin bir sonucudur. 'Maxwell'in teorisi demek, Maxwell'in denklemleri demektir' -bunu Heinrich Herz, daha Hempel ve Oppenheim dünyaya gelmeden önce söylemiştir. Poincaré, eğer bir mekanik modeli varsa, bunun gibi sayısız modeller bulunduğunu, bu yüzden de, belirli bir mekanik modele gösterilen talebin anlamsız olduğunu gösterdi. Daha sonra, görecilik teorisinden, mekaniğin, elektrodinamiğin belirli özellikleri göz önünde bulundurularak kurulması gerektiği ve bu yüzden de, elektrodinamiğin temeli olarak kabul edilemeyeceği sonucu ortaya çıktı. Mach ve Duhem, yasaları kullanmadan, nedensellik arayışına girmenin kimi zaman hatalı sonuçlara yol açacağını ayrıntılı bir biçimde gösterdiler. Hempel ve Oppenheim da 50 yıl sonra aynı şeyi söylüyorlar, daha doğrusu, bize bu gelişmelerin oldukça kısa bir versiyonunu sunuyorlar - ama siz bunun büyük bir buluş olduğunu söylüyorsunuz!"

A: "Ama..."

B: "Bir dakika, söyleyeceklerimi bitirmedim daha!"

A: (Yutkunur)

B: "Kaldı ki, Hempel ve Oppenheim, sizin özetlediğiniz bu ilerlemeyi hiç de doğru anlatmamışlardır. *Modeller* yalnızca elektrodinamikten çıkarılmışlardır - termolojide (ısı bilimi) modellerin kullanılması, büyük buluşlara yol açmış ve bugün ısı fenomenlerinin öğrenilmesinde esas olarak kabul edilmiştir. *Nedenselliğin yerine yasaların geçmesi,* belki fizikte geçerlidir, ama *sosyal bilimlerde* klasik nedensellik kavramı kullanılmadan, hiçbir sonuca ulaşılamayacağı da ortadadır, çünkü, burada olaylar - ilgili yasalardan tamamen habersiz olarak ve yüzeysel nedenlerin ardında henüz bilinmeyen, ama keşfedilmesi mümkün olan yasaların bulunduğu akla bile getirilmeden - neden sonuç ilişkisine bağlı olarak, birbirlerine bağlanırlar. 'Zeus Alkmene'yi gördü ve ona âşık oldu' dediğim zaman, yalnızca benzersiz, bir daha asla tekrarlanmayacak bir olaydan söz etmiş olmuyorum, ayrıca, aynı şekilde benzersiz ve tekrarlanması imkânsız bir nedensellik ilişkisini kullanmış oluyorum: Bu ilişki, bir kere olmuştur, artık tekrarlanmayacaktır, geri dönmeyecektir, çünkü, Zeus ve Alkmene, söz konusu ilişki yüzünden değişeceklerdir; insan ilişkilerinin yasaları da değişmiştir, çünkü, bir zamanlar yaşamlarına bir Tanrı girmiş ve bir kadın, dünyevi kocasına sadık kalmış, bir koca kılığına giren Tanrı'yı onun kendi maskesiyle aldatmıştır..."

A: "Ama bütün bu hikâyeyi bazı benzerlikler kurmadan nasıl anlayabiliriz - ayrıca, bunu anlatmak için, genel kavramlar kullanırız, bunlarda her zaman yasalara ilişkin şeyler vardır."

B: "Genel kavramları anlatmaya yarayan, ama bazen de tamamen farklı bir işlevi olan (örneğin, içimizde yeni ve henüz bilinmeyen düşünce bağlantıları ve duygu biçimleri oluşturma işlevi) sözcükler kullanırız. Ama ben bu noktanın üzerinde dur-

mak istemiyorum, bu, uzun bir tartışmayı gerektirir - Hempel ve Oppenheim'ın, çok uzun bir zaman önce bulunmuş şeyleri çocukça tekrarlamış olmaları meselesine dönelim."

A: "Durumu abartıyorsunuz! Ben, bilim kuramının bilimlerde reform yapmaya çalıştığını ya da bilimlerin sonuçlarına karşı çıktığını kesinlikle söylemedim."

B: "Doğru, siz böyle bir şey söylemediniz. Ama *Viyana çevresinin* efendileri, bilimlerde reform yapmak ve onları metafizikten kurtarmak istiyorlardı. *Eleştirel akılcılığın çocukları da* bilimleri daha eleştirel hale getirmek istiyorlardı. Daha sonra reformun bu kadar kolay olmadığı ve metafizikle birlikte, birçok gerçek buluşun da soyutlanacağı anlaşıldı. Bu yüzden, şöyle bir ayırıma gidildi: Bir buluşun yapıldığı genel koşullar vardır - buna göre, bilim adamları istedikleri gibi çalışabilirler, hatta metafiziğe de başvurabilirler. Bu koşulların, diyordu bilim kuramcıları, bilim kuramıyla hiçbir ilgisi yoktur, tamamen psikolojiktir. Bu da, bir bilim adamını başarıya götüren ve bir mantıkçının engellemeye çalıştığı bütün ilginç satranç hamlelerinin bilim kuramından uzaklaştırıldıkları anlamına gelir. Geriye kalan nedir? Araştırmanın *mantığı,* yani bilim kuramıyla ulaşılamayan yollara ulaşılmasını, bir hipotezin ya da teorinin kontrol edilmesini ya da *doğrulanmasını* sağlayan o satranç hamleleri. Bilimlerde bir teorinin doğrulanma süreci, bu teorinin ortaya çıkma süreciyle öyle sıkı bir bağlantı içindedir ki, bir ayırım, her iki sürecin de birbirinden ayrılması anlamına gelir: İlk düşüncelerden ve sorunlardan bilim adamları tarafından gerekli görülen yeni bir teorinin kabul edilmesine kadar, *bütün* araştırma süreci, bilim kuramından ayrılır. Ayrıca, bu araştırma mantığıyla geliştirilen modeller, "bütün kargalar siyahtır" gibi basit önermelere bile uymazlar. Bu konuda yazılmış bilimsel makaleleri bir okuyun! Örneğin, *Londra İktisat Okulu* tarafından geçenlerde yayınlanan, gerçeğe yakınlığı ele alan makaleleri!

Bunlarda mantıklı bir hesaplama yapılmış ve belirli kavramların tutarlı bir şekilde bu hesaplama sayesinde tanımlanabilecekleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bilimde gerçekleşen şeylere de hiç yer verilmemiştir. Bunu yapan, tek bir efendi değildir, bütün bölümler, kendilerini, bilimin bu şekilde daha iyi anlaşılabileceği bahanesiyle, bu can sıkıcı uğraşa adamışlardır. Siz de gelmiş, bana sahtekâr diyorsunuz."

A: (Ağlar)

B: "Sizinle konuşmak isteyen ben değildim! Şu açıklama teorisini anlatmaya devam edin. Hempel ve Oppenheim'ın bilimlerde reform yapmaya çalışmadıklarını söylüyordunuz..."

A: "Bilimlerde değil, felsefede reform yapmak istiyorlardı! Bilimin çok gerisinde kalmıştı! Felsefeyi bilimlere yaklaştırmak için, elbette ilk başta birkaç saçma şey söylenmesi gerekiyordu, ne de olsa her reform böyle başlar."

B: "Buna göre, bilim kuramcılarının yaptığı şey, deyim yerindeyse, felsefe gibi manevi yönden zavallı olan dalların gelişmesine yardım etmektir."

A: "Düşüncelerinizi neden bu kadar sert bir şekilde ifade ediyorsunuz?"

B: "Ama ben doğruyu söylüyorum..."

A: "Tamam, sizinle kavga etmek istemiyorum - ama, bilimlerde ortaya çıkan gelişmeler yüzünden, felsefede yeni bir açıklama ya da nedensellik düşüncesinin oluşturulması gerekiyordu."

B: "Evet, ama bu konuda akıl erdiremediğim birçok şey var. Eğer amaç, filozoflara bilimin işleyiş biçimini anlatmaksa, neden bilimlerde olup biten şeyler anlatılmıyor da, bu gibi safsatalarla zaman harcanıyor?"

A: "Ne demek istiyorsunuz?"

B: "Bütün bunların ifade edildiği mantık dilinden söz ediyorum! Şöyle diyebiliriz: Bilimde türetme ve belirtme yöntemiyle

açıklamalar yapılır, başka bir şeye de gerek yoktur. Görüyor musunuz, meseleyi tek bir cümleyle açıkladım! Buna, elektrodinamikte model arayışından ve uzay mekaniğinde nedensellik arayışından neden vazgeçildiğini de eklersek, açık ve sade bir anlatım ortaya çıkar. Ama Hempel ve Oppenheim bunu tamamen farklı bir biçimde yapıyorlar. İnce ayırımlarla dolu sonu gelmeyen bir rapor yazıyorlar. Sonuç olarak, bilimlerle ilgili bir açıklama yerine, bilimle ilgisi olmayan model sorunları üzerine bitmek bilmeyen tartışmalar görüyoruz. Böylece yepyeni bir alan, artık geleneksel felsefede hiçbir reform yapmak istemeyen, aksine, kendi şirketini kurarak, bilimin teşvik edilmesi için çalışan kurumlardan para koparmak isteyen bilim kuramı ortaya çıkar. Sahtekârlık, sahtekârlık ve yine sahtekârlık. Bir sorum daha var: Felsefede reform yapılacaksa, bu reform neden bilimlerden geliyor da, *teolojiden* yapılmıyor?"

A: (Uykuya dalmıştır, uyanır): "Teoloji mi dediniz?"

B: "Evet, teoloji. Fizikten çok daha önemlidir. Fizik yaratılmış olanla, teoloji ise yaratıcıyla uğraşır."

A: "Bu söylediklerinizde ciddi misiniz?"

B: "Elbette - teolojinin konusu bu değil mi?"

A: "İlerici birçok teologun, sizin şu anda anlamsız açıklamalarınızı dayandırmak istediğiniz bakış açısını bir kenara bıraktığını bilmiyor musunuz yoksa?"

B: "Elbette, teologların da diğer birçok insan gibi birer oportünist olduklarını ve korkakça davrandıklarını biliyorum. Altın buzağının etrafında yapılan dansa seve seve katılırlar. Bilimin de her zaman altın bir buzağı olduğu inkâr edilemez - altını para ve ün şeklinde sunar. Ama bunlar konumuzun dışında kalıyor. Şunu kabul etmek gerekir ki, bugün birçok teolog, bilimsel akılcılığın uşağıdır. Eskiden de, felsefe ve bilim, teolojinin, uşağıydı. Sorun şudur: Bu dönüşümün mantıklı bir nedeni var mıdır? Varsa nedir?"

A: "Bugün bilimsel bir çağda yaşıyoruz..."

B: "İyi bir neden doğrusu! Naziler 1933 yılında aynı nedeni kullanmışlardı: Bugün ırkçı bir çağda yaşıyoruz, diyorlardı."

A: "Ama bugün geçerli nedenler var..."

B: "Umarım, az önce belirttiklerinizden daha iyi nedenlerdir bunlar..."

A: "Örneğin, bilimler doğru yönteme dayanırlar."

B: "Sevgili A - siz tam anlamıyla ortaçağda kalmışsınız - Mach bile *bilimsel bir yöntemin* varlığına inanmaktan vazgeçmişti - bunun için geçerli nedenleri de vardır. *Bilimlerin tarihi* ona, bilimlerde kimi zaman şu kimi zaman da bu hileyle amaca ulaşıldığını göstermiştir. Einstein bu görüşe katılıyordu ve bu yüzden kendini açıkça *epistemolojik* (bilgi-kuramcı) *bir oportünist* olarak nitelendiriyordu. *Viyana çevresinin* felsefesi ise yeni bir ilkelcilikti. Bu efendilerin tarihten hiç haberleri yoktu. Çok basit ve akla uygun kuralları bilimlerin temeli olarak kabul ediyorlardı - ama eleştirel akılcılığın kurallarıyla birlikte, tavsiye ettikleri kuralların hiçbiri bilimsel pratiğe uygun değildi. Bilimlerin üstünlüğünü *doğru yönteme* bağlayamazsınız."

A: "Neden böyle saçma şeyler için tartışmamız gerektiğini anlayamıyorum. Tamam, diyelim ki, bilimsel yöntem diye bir şey yoktur - ama bilimlerin bugün diğer yaşam biçimlerinin hepsini geride bıraktığı da bir gerçek..."

B: "Bu hem yanlış, hem de önemsizdir. Yanlıştır, çünkü, eski gelenekler gün geçtikçe daha sık uygulanıyorlar."

A: "Çünkü akıldışı bir çağda yaşıyoruz..."

B: "Hayır, insanların entelektüellerin safsatalarını dinlemek yerine, yeniden kendilerini düşünmeye başladıkları bir çağda yaşıyoruz. Bilimin üstünlüğünün siyasi entrikalara değil de, nesnel yararlara dayandığını söylüyorsunuz. Gösterdiğiniz gerekçeyi aynı şekilde nazizme de uygulayabiliriz: Almanya'da

nazizm demokrasiyi geride bırakmıştı. Sırf buna dayanarak, demokrasi daha kötüydü, diyebilir miyiz? Bilimin yararları ise geniş ölçüde incelenmemiştir. Bilimsel tıbbın kanser tedavisinde doğal tedavi yöntemlerinden, perhiz yöntemlerinden, akupunkturdan ve bilimsel tıbbın dışındaki diğer alternatiflerden daha başarılı olduğunu gösterecek kontrol grupları nerede? Bilimsel tıbbın uzun bir yol katettiği doğrudur - ama diğer alternatiflere karşı her alanda üstünlük sağladığını iddia etmek için geçerli bir neden yoktur. Bilimsel tıp daha başka yöntemleri de geride bırakmıştır, ama duruma biraz daha yakından bakarsanız, bunun çoğunlukla tıp çevrelerinin baskı manevralarının bir sonucu olduğunu göreceksiniz."

A: "Peki, bu kadar büyük bir otoriteye nasıl sahip olmuşlar?"

B: "Bu, incelenmesi gereken, bambaşka bir konu. Bunun hiçbir zaman incelenmemiş olduğunu ve bu yüzden bilimin *üstün olduğunu söylemenin,* bilim lehinde bir gerekçe olarak kullanılamayacağını görmek gerekir. Elbette bütün bunları 10-20 dakika içinde ele almak mümkün değildir, ama sözde bilimlerin anlaşılması için çabalayan bilim kuramı, bütün bu sorunlara, *hiçbir araştırma yapmadan,* doğru kabul ettiği bir çözüm buluyor. Basit mantıksal yapıların bütün bilimlerle ortak yönleri bulunduğunu, bütün bilimlerin önemli *ölçütlere* uyduklarını, bilimin işleyiş biçimine sokulan belirli kuralların, bilimlere olumsuz bir etkide bulunmadıklarını ve yeni buluşlara ulaşılmasını engellemeyeceklerini, son yıllarda elde edilen bilginin *bilimsel bilgi* olduğunu ve bilginin tanımında böyle bir değişiklik yapmanın hiçbir sakıncası olmadığını, ruh ya da Tanrı gibi bilimin dışında kalan şeylerin var olmadığını vs. son derece doğal kabul eder. Bilim kuramında bulunan şey, bilimlerin eleştirel bir biçimde değerlendirilmesi değil, kendi konusuyla uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmayan, ama propagandaya ilişkin nedenlerden

ötürü muhafaza edilen ve iyi bir mali destek gören ilkel bir ideolojidir. Ele almadığımız sorunlar çok önemlidir. Eğer bilimlerin toplumumuzdaki konumu doğru bir şekilde anlaşılmak isteniyorsa, bu sorunların incelenmesi gerekir. Bunların öncelikle açık ve kesin bir şekilde belirlenmesi, yani çağdaş filozofların bunlara yükledikleri gereksiz ve rahatsız edici mantıksal yükten kurtarılması gerekir. Daha sonra, bunların yararları konusunda verilebilecek cevaplar birbirleriyle karşılaştırılmalıdır. Bu oldukça zor bir iştir! Ama bu işi kolaylaştırabilecek bir şey var. Yapmamız gereken iş, çok önceleri kusursuz bir biçimde yapılmıştı. *Sofistler,* tıp yazarları ve o dönemin Yunanlı tarihçileri bu türden bütün sorunları ortaya koymuş ve olası cevapları ele almışlardır. Elde ettikleri sonuçlar da, bir sonraki dönemin en büyük düşünürü olan Platon'un eserine yansımışlardır. Elbette Platon'un da kendisine göre çıkarları vardı. Ona her zaman güven duyulamaz. Ama insanı şaşırtan nokta şudur ki, rakiplerinin önemli düşüncelerini kendi işini zorlaştıran ve temelde doğru olarak kabul edilebilecek şekilde ele almış olmasıdır. Bunu (hiçbir zaman anlamadığı) Demokritos'un ve (kendisine koca bir diyalog ayırdığı) Protagoras'ın düşüncelerini ele alma biçiminde görebiliriz. Biraz önce sözünü ettiğim sorunları çözmeye çalışırken, basit ve yararlı bir yardım almak için Platon'a başvurmak zorundayız. Platon'un günümüz düşünce memurlarında bulunmayan bir zekâya ve sanatsal kabiliyete sahip olduğu düşünüldüğünde, ilk dersimde neden Platon'a...

Ama A da nereye gitmiş böyle? Ortadan kaybolmuş! Sessizce sıvışmış, alçak herif! Ama onu anlayabiliyorum. Doğru şeyler söz konusu olduğunda, mantıkçılar ve onların sadık uşakları hemen kaçarlar. Kaldı ki, herkesin, en ufak bir sataşmada durmadan konuşan bir insanı dinleyecek sabrı yoktur. Okuyucuların bu tartışmadan ne çıkaracağını merak ediyorum doğrusu..."

KONUŞMAYI BIRAKIN - ÖRGÜTLENİN!

İki hafta önce Amerika'dan bir mektup aldım. Benden, Telos'un Ekoloji, Felsefe ve Politika başlığını taşıyan özel bir sayısı için bir makale yazmam isteniyordu. Mektupta şöyle yazıyordu: "Bilim kuramında ekolojik sonuçlar üzerine yapılan en son tartışmalarla ilgilenebileceğinizi düşündük." İlk önce bu teklifi geri çevirmek istedim, çünkü, bilim kuramı gibi can sıkıcı bir şeyin "sonuçlarına" olan ilgim çok azdı (ne yazık ki, bu her zaman böyle değildi). Ama daha sonra, ekoloji gibi önemli bir hareketin verimsiz akademik tartışmalarla geciktirilmemesi gerektiğini düşündüm. Sorunlar ortada ve bu ciddi sorunlar acil bir çözüm gerektiriyor - peki ne yapılıyor? "Bilim kuramında ekolojik sonuçlar üzerine yapılan en son tartışmalara" katılmaya davet ediliyorum. Bu daveti yapanlar da, akademik dinozorlar değil, belirli bir misyona sahip entelektüeller. Görünüşe göre, bu insanlar da büro duvarlarının ardındaki gerçeği göremiyorlar. Edindiğim izlenim buydu. Onlara, aşağıdaki kısa cevabı yazdım:

Birkaç ay önce, tanınmış bir sosyal bilimcinin bilimsel tıbbın verimliliği üzerine yapmış olduğu istatistik çalışmaları elime geçti. Çalışmalar, yaygın bir biçimde uygulanan prosedürlerin verimsiz olmakla kalmayıp ayrıca, hastaların yaşama şansını azalttıklarını gösteriyor. Yazar, büyük bir şaşkınlık içinde, bilgilerin tıp araştırmalarını ve uygulamalarını neredeyse hiç etkilemediğini belirtiyor. Bu tuhaf durgunluğu açıklamaya çalışıyor, toplumsal ve bilgi-kuramsal çözümler öneriyor: Uzmanlar (ve tıp öğrencileri) yeni kriterlere göre seçilmelidir, araştırmalar yeni prensipler üzerine kurulmalıdır.

İki yıl önce Zürih'te İsviçre Konfederasyonu Teknik Yüksekokulu'nda düzenlediğim bir dizi tartışmada buna benzer sorunlar ortaya çıkmıştı. Bilim adamlarının çoğu zaman insancıl düşünceleri araştırmalarının dışında tuttukları söylenmişti.

Farklı araştırma programları arasında bir seçim yapmak zorunda kalan bir bilim adamının elinde güzel ve çoğunlukla karmaşık birçok kriter vardır. Verimlilik, çözümdeki zarafet ve kontrol edilebilirlik bunların arasında ilk sırada yer alır. Ama neredeyse hiç kimse, çözümün, bu çözüme bağlı olarak yaşamak zorunda kalan insanlar tarafından onaylanıp onaylanmayacağı sorusuna aldırmıyor. Bu noktada, bilim adamları ve mühendislerin filozoflarla ve diğer uzmanlarla birlikte, her araştırma grubunda bir filozof yer alacak şekilde, çalışmaları önerildi. Her iki durumun da ortak noktaları vardır: Her ikisi de sorunu akıllıca önerilerle içten çözmeye çalışmaktadır. Sorun daha da büyümüştü, çünkü, somut araştırmaların sonuçlarına gereken önem verilmiyordu. Soyut felsefi önerilerin, somut sonuçların ulaşamadığı noktaya ulaşmaları mümkün olabilir mi?

İlk durumu ele alalım: Blenkner ve diğerleri, bakıma muhtaç olan ve bakımları özel olarak eğitilmiş bir personel tarafından yapılan yaşlı insanların, bu tür bir bakım görmeden yaşayan yaşlılardan çok daha çabuk öldüklerini ortaya koydular. Bu, so-

mut bir bilimsel sonuçtur, ama araştırmalarda dikkate alınmamış ve uygulamalar da değişmemiştir.

İngilizce'de *radical mastectomy* (göğüslerin ve lenf boğumlarının birbirlerinden uzaklaştırılması) şeklinde tabir edilen tedavi yöntemi ilk olarak bu yüzyılın başında Baltimore'da bulunan John Hopkins Hastanesi'nde uygulanmıştır. 50'li yıllarda yapılan bir dizi inceleme sonunda, bu tedavi yönteminin hastaların yaşama şansını pek artırmadığı anlaşıldı. Ama bu yöntem buna rağmen (ABD'de) 70'li yılların sonunda bütün kanser vakalarının % 80'inde kullanıldı. Eğer araştırmalarının somutluğuyla övünen insanlar, somut bilimsel verileri bu şekilde dikkate almazlarsa, mesleğin temel yapısını değiştirmeye yönelik soyut bir eleştiri ya da önerinin daha etkili olmasını beklemek, doğru olur mu?

İkinci durum çok daha belirgindir: Filozofların, bilimsel araştırma projelerinde yer alması gerekir. Önerinin tartışmayı nasıl da akademik sınırlar içinde tuttuğuna dikkat edilmelidir (Telos'un özel sayısında da aynı şeyin yapılmasından kaygı duyuyorum): Amaç, araştırmayı *daha insancıl* bir hale getirmekti. Ama bu araştırmadan etkilenecek olan *insanlara* kimsenin bir şey sorduğu yok, hayır, bunun yerine, bu insanları yargılayan *uzmanların* fikirlerine başvuruluyor ve sorunun çözülmesi yerine, daha da büyümesi sağlanıyor. Yoksa gerçekten de uzmanların insan olmak konusunda tıpçılardan daha önde olduklarına mı inanılıyor? Tarihte daha farklı bir öğreti bulunuyor. Felsefi saplantılar, somut sonuçların varlığına rağmen, tıpkı tıbbi ve bilimsel saplantılar gibi yayılır. Peki kimi seçmek gerekir? Hegelciler, pozitivistler, Thomcular, varoluşçular ve bu türden daha başka birçokları vardır. Hepsinin de insanın doğasıyla ilgili kendi görüşleri vardır. Peki, bilim adamları ne diye filozoflara kulak versinler ki? Neden, bakın, aramıza delinin birini oturtmuşlar - onu etkisiz hale getirmeye çalışalım, demesinler!

Bu gibi gelişmeler, hatalı kurumların salt entelektüel bir biçimde, yani akılcı bakış açılarının ve felsefelerin sunulmasının yanı sıra, gerekçelerle değiştirilebilecekleri konusunda büyük kuşkular doğurmaktadır. Başka bir deyişle, ben, ekolojik eylemlerin bir ekoloji felsefesiyle kolaylaştırılacaklarından kuşku duyuyorum. Hatta tam tersine, böyle bir felsefe, statükoda yapılabilecek daha büyük değişiklikleri engelleyen bir kalkan oluşturacaktır. Eleştiriler açık ve esaslı olabilir, sorunun özüne inebilir, yeni bakış açıları oluşturulurken, diğerleri olumsuzlanabilir - ama şunu unutmamak gerekir ki, bütün bunlar, olumsuz sonuçlardan zarar görmeyecek bir yerde, saygın ya da saygın görülen bir derginin sayfalarında ya da duvarlarla çevrilmiş akademik salonlarda olup bitmektedir.

Peki, eylem düşünceye dayanmaz mı? Düşünmek için de, düşünceye yapı, içerik ve güç kazandıran bir mantığa, bir felsefeye, bir dine gerek duyulmaz mı?

İlk soruya kısmen evet, ikinci soruya da kesinlikle hayır cevabını veriyorum.

Siyasi eylem ne demektir? Siyasi eylem, dünyadaki kafaları ve durumları değiştirmeye çalışmak demektir. Siyasi eylem, demokratik ya da totaliter, soyut ya da kişisel olabilir. Totaliter eylem, insanları etkilemeye çalışır, ama onlara herhangi bir tepkide bulunma olanağını tanımaz. Burada, tek istikametli bir yol söz konusudur. Otoriter okullardaki ve askeri talimdeki eğitim yöntemleri, buna güzel bir örnektir. Eylemler başarısız olabilir, ama yine de totaliterdir. Örneğin, bazı hücum savaşları, hemen hemen bütün eğitim programları (ya da hapishanelerdeki rehabilitasyon programları) ve modern tıp uygulamalarının büyük bir bölümü. Demokratik eylemse durumu, temelde eylemden etkilenen herkesin eylemde yer alacağı bir biçimde düzenler. Vatandaşlar artık iradeleri dışında gelişen süreçlerde (örneğin, savaşlar ya da bazı grupların ayrıcalık kazanması) pasif birer nesne değildir, aksine, toplumun ayrıcalıklı olan biricik grubunu

oluştururlar, savaşta her türlü saldırıyı planlarlar ve gerekçeleri değerlendirirler. Örneğin, sivil toplum örgütleri, açık evlilikler, antropolojik çalışmaların belirli biçimleri. Demokratik eylem, antikçağ Atina'sında ortaya çıkmıştır. Protagoras (Platon'un *Protagoras* adlı diyaloğunda bulunan eşsiz konuşmasına bakınız) ve Perikles (Thukydides'in mezar kitabesi) bu eylem biçimini bugüne kadar görülmemiş bir açıklıkla anlatmışlardır.

İnsanların hassas olduğu noktalar değil de, indirgenmiş olan karikatürleri dikkate alınıyorsa, siyasi eylem soyuttur. İnsanları yalnızca gerekçelerle etkilemeye çalışmak, bu anlamda, soyut bir eylemdir. Siyasi eylem soyutsa, kişiseldir. Kişisel eylem *teorilerin varlığıyla* değil, yakın çevresiyle ilgilenir. Soyut eylemin ve soyut düşüncenin totaliter özellikler taşıdığı açıktır - yalnızca indirgenmiş insanlığın (örneğin, *akıllı insanın)* dikkate alınmaya değer olduğuna inanılır. Ayrıca, soyut eylem, seçkin bir sınıfa hitap eder - yalnızca çok özel insanlar söz konusu karikatürleri anlamak için gerekli olan eğitime ve bilgiye sahiptir. Bu durum, liberalizmin, akademik Marksizm'in ve diğer ilerici ideolojilerin totaliter ve eliter yönlerini ortaya koyar. Liberallerin ve Marksistlerin sürekli olarak özgürlükten, eşitlikten ve gerçeklikten söz ettikleri doğrudur, ama savundukları eşitlik, bütün yaşam biçimlerine eşit haklar vermez, örneğin, Kızılderililere ve Harvard akademisyenlerine eşit davranmaz - yalnızca kendi oyun alanına, Batı akılcılığına giriş hakkı tanır. Diğer yaşam biçimleri söz konusu bile olamaz. Gerçeklik de, insanlığın bütün yönlerini kapsayan, insanın hem bedensel hem ruhsal, hem dünyevi hem Tanrısal yönlerini barındıran bir şey değildir, aksine, bu oyun alanında yapılan oyunların bir sonucudur. Ne özgürlük ne de bilgi vardır - var olan tek şey, yeni önyargılar üzerine kurulan yeni bir köleliktir.

Şimdi size soruyorum: Kapitalizmin yol açtığı ekolojik zararları ortadan kaldırmayı hedefleyen bir hareketin, buna rağmen

kapitalist bir çağın felsefesini, yani bilimsel akılcılığı esas alması ve bu felsefenin yol açtığı siyasi ve kişisel zararların devam ettirilmesi doğru olur mu? Bu olumsuzluklarla birlikte yaşamak zorunda kalacak olan insanlara fikirleri sorulmadan, planlar yapmaya, önerilerde bulunmaya, sentezler üretmeye ve diyalektik oyunlar oynamaya devam mı edelim? Yalnızca tek bir düşünce biçiminin sunulduğu ve yaşamlarını başka türlü düzenleyen insanların (örneğin, Amerika'da yaşayan Kızılderililerin) siyasi sürece dahil olmadan önce *eğitilmelerinin* gerektiği bir hareketi kabul edebilir miyim? Peki ya bir madde ekolojisinin bir ruh ekolojisiyle birleştirilmesi gerekmez mi? Benim için cevap açıktır: Hareket, totaliter değil, demokratik olmalıdır. Bireylerle sıkı bir bağlantı içinde bulunmalıdır, ama bu bireyleri soyut bir teoride yansıdıkları gibi değil, günlük yaşamlarında oldukları gibi ele almalıdır. Günlük yaşamda da, sevgi, dostluk ve anlayış gibi kavramlar büyük bir rol oynar - bunların ihmal edilmemesi gerekir. Ama sevgi, dostluk ve anlayış yalnızca küçük grupların üyeleri arasında bulunan şeylerdir. Küçük olan şeyin, güzel olduğu, burada da görülür (small is beautiful). Buradan, ekolojik hareketin, *nesnel,* yani sevimsiz ve suratsız düşünürler tarafından ortaya atılan anonim felsefeler değil, küçük grupların özlemleri, umutları, hassas noktaları, sorunları ve kaygıları esas alınarak gerçekleştirilmesi gerektiği sonucu çıkar.

Küçük grupların demokratik eylemleri, sloganlarla gerçekleşen bir kitle hareketinden daha insancıl oldukları gibi, önemli siyasi yararlar da sağlarlar. Sorunlar bilinir, bunlarla iç içe yaşanır, bu yüzden, bilinmeyen tehlikelere karşı yapmacık bir öfke oluşturmaya gerek duyulmaz. Yerel ve ulusal kurumların yarar ve zararları da bilinir, bu yüzden, bütün kurumlara karşı soyut bir güvensizlik yaymak gibi bir gereksinim doğmaz. Ayrıca, soyut bir güvensizliğin taktik yönden büyük sakıncaları

vardır - hükümete ait kurumların temelde sorunları çözemedikleri kabul edilir, ama gerçekte durum şöyledir: Bazı kurumlar kabiliyetli, ama etkisiz, bazıları kabiliyetli, etkili, ama yardım etmeye isteksiz, bazıları da çok yavaş, ama sonunda etkilidir. Siyasi eylemde böyle ayırımlar yapılmalıdır (bkz: Lenin, *Solda Radikalizm, Komünizmin Küçük Sorunları*). Çıkarların ve kazanımların benzerliği, farklı gruplar arasında bir dayanışmanın doğmasını sağlar; düşünce alışverişi yapılır, deneyimler karşılaştırılır, arzular dengelenir ve hareket daha genel bir hale gelir, ama genelleşme içeriden başlar ve ilk baştaki kişisel ilişkileri birbirinden ayırmaz. Eylemde bulunulduğu zaman, düşünülür, ama farklı gruplar farklı düşüncelere göre hareket eder, farklı gerekçeler kullanır, duygulara, hayal gücüne, umutlara, nefrete ve umutsuzluğa farklı anlamlar yükler ve çok farklı öykülerden etkilenirler. Zamanla farklı grupların düşünceleri arasında benzerlikler ortaya çıkar, ama bu benzerlikler grupların düşüncelerini gölgede bırakmaz; somut ve tarihsel yönden eşsiz bir karşılıklı etkileşim sürecinin bir sonucu olduklarından, son derece somut ve eşsiz özellikler taşırlar. Böyle bir etkileşimden bağımsız olarak geliştirilen bir felsefe bu özellikleri önceden göremez; *akılcı* bir felsefenin tarihsel raslantıları soyutlayacak kadar genel olan kavramları da bunları hiçbir şekilde ifade edemez: Akılcı gerekçeler ve demokratik eylemler, hemen her zaman farklı yollar izlerler. Ekolojik sorunlar üzerine yapılan salt felsefi (sosyolojik, antropolojik vs.) bir tartışmanın hem yararsız hem de temelde hoşgörüsüz olmasının nedeni de budur. Yararsızdır, çünkü, demokratik eylem, büyük bir olasılıkla çok daha farklı sonuçlar doğurur; temelde hoşgörüsüzdür, çünkü, filozoflar çoğu zaman her şeyi *varsayımlarla* çözmeyi düşünürler - bu da, onların kendi sözlerinden başka bir şeye kulak vermedikleri halde, herkesin kendilerini can kulağıyla dinlemek zorunda olduğunu gösterir.

ANILAR ve İZLENİMLER (1945-1954)

Silahların sustuğu gün, Apolda/Türingen Hastanesi'nin bahçesinde tek başıma oturuyordum. Kötürüm olmuştum, yürüyemiyordum, yalnızca kalçalarımın üzerinde oraya buraya sürünebiliyordum. Hastanede eski model bir tekerlekli sandalye vardı; üç tekerlekliydi, tekerleklerin bir öndeydi, çok sağlamdı. Hareket etmesi için, iki el çubuğu vardı. Bu sandalyeyi sık sık ödünç alıp şehirde ve etrafındaki yamaçlarda geziyordum. İçinde bulunduğum durum, beni umutsuzluğa düşürmüyordu. Yaşamımın geri kalanını tekerlekli sandalyede geçireceğimi, fazlaca düşünmeye gerek duymadan kabullenmiştim. Bu beni rahatsız etmiyordu, hatta içimdeki kitap kurdunu sevindirmişti: Nihayet okumaya zaman bulmuştum. Ateşkesin yapıldığı gün, içimi garip bir sıkıntı kaplamıştı. Tarihteki bir hata bertaraf edilmişti - birçok insan, durumu böyle anlatıyordu. Ama üzücü olan şey, kötünün, insanların sunabilecekleri en iyi şey olmadan, ortaya çıkamayacağıdır. Başarısız olunduğu zaman, büyük kurbanlar yalnızca gereksiz olarak görülmezler, ayrıca lanetle-

nirler. O zamanlar böyle düşünmüyordum - savaş ve Nazi dönemi benim için ahlaki sorunlar değil, rahatsızlık verici şeylerdi. Ama görünüşe göre, olup bitenlere karşı kayıtsız kalamıyordum.

Durumum, beklentilerin aksine, düzelme gösterdi. O yılın sonunda iki koltuk değneğinin yardımıyla şehirde gezebilecek hale geldim. Lokantalara, sinemalara, tiyatroya, operaya, müzik gecelerine (örneğin, tanınmış şarkılarıyla Peter Anders) gidiyordum. Rus garnizon birliklerinin gelmesinden sonra, askerlere bir şeyler sattım. Askeri saatimi değiştim, karşılığında para ve bir saat aldım, sonra yine para ve daha ucuz bir saat. Bu saati de son alıcının gözleri önünde bir bardak suya daldırdım, ama yine de çalışıyordu. 2000 Mark kadar kazanmıştım. Bu bir servetti - iki yıl boyunca bu parayla geçindim.

Şehirdeki gezintilerimden hastaneye dönemeyecek kadar yorgun düştüğüm olurdu. Böyle zamanlarda geceyi sokakta, bir çimenliğin üzerinde ya da bir evin girişinde geçiriyordum. Hastane kapısının kapanma saatine yetişemediğim zamanlar - ki bu sık sık başıma gelirdi - sessizce hastanenin etrafında dolaşırdım, zemin kattaki pencerelerden birini açar, içeriye girer ve karanlıkta koridordan ve içinde çeşitli aletler bulunan bir spor salonundan geçerek, yatağıma girerdim. Ayık olduğum zamanlar, bu o kadar kolay değildi; engellere takılıyor, sendeliyor ve yere düşüyordum. Ama hafif sarhoş olduğum zamanlarda, en ufak bir zorlukla karşılaşmıyordum.

Gerçi kötürüm ve beceriksizdim, ama oldukça sağlıklıydım. Hastane yaşamı beni sıkmaya başlamıştı. Apolda belediye başkanına gittim ve yapabileceğim hizmetleri anlattım. Bir çocuk bahçesinin müdürü oldum. Mısralar halinde, içinde küçük çocuklar için küçük roller, Weimar şehir tiyatrosunun oyuncuları için de büyük roller bulunan masallar yazıyordum. Provalarda bilgisizce, ama kendimden son derece emin bir şekilde di-

rektiflerimi veriyordum. Weimar Devlet Müzik Yüksekokulu'na bir burs için başvurdum. Kabul sınavını düşündüğüm zaman, bugün bile kızarıyorum: Adeta insanın uykusunu getiren bir "Ah bir erise...", "Eskiden Szepter'le oynardım..." adlı itici bir metin... şamatacı bir cüce ve peri kıralını konu alan bir resimli hikâye ("O, büyük bir natüralisttir" dedi okulun müzik öğretmeni Walter Maria Hausschild'in karısı). Bursu kazandıktan sonra, hastaneden ayrıldım ve Weimar'da yükseköğrenimime başladım.

Savaşın hemen ardından bir daire ya da bir oda bulmak, çok zordu. Elde bulunan bütün odalara, hatta sandık odalarına devlet tarafından el koyulmuştu. Bir maden tüccarı, bu durumdan kurtulmak için, bodrum katını bana verdi. Madenden yapılmış bir yatağın üzerinde hem uyuyordum hem de bir şeyler okuyordum. Odanın ortasında pas tutmuş bir soba ve uzun bir telin ucuna bağlanmış bir ampul vardı. Yoldan geçenlerin ayakkabıları, pencereden görebildiğim tek manzaraydı. Ama bu, ne beni ne de arada sırada yanımda kalan ve odanın örümcek ve tespihböcekleriyle dolu olduğu bir gün, *Kant'ın Eleştirileri* üzerine yaptığım kusursuz açıklamaya bir an olsun kulak vermeden beni baştan çıkaran sıcakkanlı kadını rahatsız ediyordu.

Tiyatro eserlerini, oyuncuların biyografilerini, Kierkegaard'ı okuyordum. Şiir dinletilerine, tiyatro provalarına, opera gösterilerine, konserlere gidiyordum; *Weimar Alman Tiyatrosu Yöntemlerini Geliştirme Enstitüsü* öğrencilerinin gezilerine katılıyordum -bir trenle bir şehirden diğerine gidiyorduk; en tanınmış oyunları seyrediyor ve seyircilerin, yönetmenin ve oyuncuların yanında bu oyunlarla ilgili tartışmalar yapıyorduk. Faşizm karşıtı birçok oyun vardı, ama bunların hepsi de Avusturya'daki illegal Nazi örgütlerinin kahramanca eylemlerini konu alan oyunlardan farksızdı. Sloganlar, üniformalar ve ideolojik safsataların dışında, her şey aynıydı. (Bu, genel bir fenomenmiş gibi görü-

nüyor. Örneğin, aydınlanma çağının profesyonel temsilcileri, düşüncelerini, en kötü faşistler gibi boğucu, budalaca ve saldırgan bir biçimde savunurlar; karşısında inatçı bir muhalif bulunan bir eleştirel filozofun yüz ifadesi de aynı havayı taşır. Lessing ya da Voltaire gibi, göremediğimiz, ama okuyabildiğimiz mükemmel istisnalar vardır - ama bunlara nadiren rastlanır). Yaşamım ilginçti, sevgilim de sevilmeye değerdi - ama huzursuzdum. Her zaman yaptığım gibi, sorunun nedenlerine inmek yerine, sahneyi değiştirmeyi tercih ettim ve Viyana'ya döndüm.

Savaştan önce yaşamımı ayrıntılı olarak planlamıştım: Astronomi ve opera öğrenimi, akşamları şarkıcı (çok beğendiğim Scarpia gibi ya da Van Bett gibi buffo partileri - baritonla bas arasındaki farkı anlayamıyordum), geceleri astronom - bilim ve sanat arada olmalıydı. Savaştan önce bu yönde ilk adımları atmıştım. Kuramsal ve uygulamalı astronominin esaslarını biliyordum, *İsviçre Güneş Araştırma Merkezi*'nde görev almıştım; ayrıca, devlet operasından oda müzisyeni Adolf Vogel'den ders almıştım. Ama artık bunu istediğimden o kadar emin değildim. Tarih, sosyoloji ve komşu bilimleri okumaya başladım. Bir sömestr geçtikten sonra bunlardan usandım ve yine fizik, matematik ve astronomiyi seçtim. Aradaki uçurum çok derindi - sanki kasvetli, karanlık ve sonu gelmeyen bir zindandan gün ışığına çıkmıştım. O andan itibaren Boltzmann sokağındaki enstitü, ikinci evim olmuştu.

Orada benimle aynı bilimlere ilgi duyan birçok öğrenciyle tanıştım (fizik, matematik, sanat dalları ve felsefeye ilgi duyuyorduk - biyoloji, psikoloji ve diğer zavallı dalları bilim olarak görmüyorduk). Ama sanat ve felsefenin doğası hakkında farklı düşüncelerimiz vardı. Akademik felsefe ya canımızı sıkıyor ya da budalaca açıklamalarıyla bizi güldürüyordu. Bir konferanstan diğerine gidiyor ve konuşmacıları çileden çıkarıyorduk. Sabahın erken saatlerinde bile eleştirimizden önce kesin bir karara

varılamıyordu. 1949 yılında her salı sabahı saat beşte yorgun argın yataktan kalkıp, saat yedide yapılacak olan Tanrı'nın varlığı konulu bir tartışmaya ayrıntılı düşüncelerimle katkıda bulunmak için hazırlık yaptığımı çok iyi hatırlıyorum. Üniversite'nin bilim kuramcısı Victor Kraft bu çalışmalarımızı ilgiyle izledi ve bizimle daha sistemli bir biçimde, akademi dışı bir seminer çerçevesinde tartışmak istediğini söyledi. Böylece *Viyana çevresinin* küçük bir biçimi ortaya çıktı. Katılımcılar, matematik, fizik, felsefe ve mühendislik bilimleri öğrencilerinden oluşuyordu. Birçok kişiyi davet ediyorduk. Bunların arasında önce direnen, ama sonra bir saatlik bir gecikmeyle gelen Wittgenstein da vardı. Tartışmamıza diyalektik materyalizmi sokan Hans Grimm dışında, hepimiz pozitivizmi savunuyorduk. Bilimlere, özellikle kuramsal fiziğe olan inancımız, 1949 yılında Viyana'ya gelen ve sıradışı deneyleriyle desteklediği sıradışı düşüncelerini açıklayan Felix Ehrenhaft tarafından sarsıldı. "Sizin diliniz yok mu? Aptal mısınız?" diye bağırdı bize sessizce oturduğumuz bir sırada. Bu çağrıya uyduk ve kuramsal fiziğin saygınlığını kurtarmak amacıyla bir dernek kurduk. Bu deneylerin kolay kolay çürütülemeyeceğini anladık, ama yine de inancımızdan vazgeçmedik. Bu maceralardan, akademik konferanslardan çok daha fazla şey öğrenmiştik. Ne yazık ki, günümüzde böyle kaygısız, ama esaslı bir biçimde öğrenmek imkânsızdır. Para ve ün kaygısına kapılmış olan üniversiteler, öğretmenleri ve öğrencileri sınavlarla fazlaca yormakta ve düşünmeleri için onlara zaman bırakmamaktadır. Korku ve baskıcı tutum, bir zamanlar dünyaya karşı gösterdiğimiz şüpheci küstahlığı bastırmıştır. *Eleştirel Akılcılık* gibi ümit verici bir isim taşıyan bir felsefenin böyle bir sefaletin temeli haline gelmiş olması, oldukça gariptir.

O zamanlar babamla birlikte, Schmelz yakınlarındaki eski evimizde oturuyordum. Uzun yıllardır dul olan babam, yeniden

evlenmek istiyordu. Gazeteye şu ilanı verdi: "Yaşça olgun, eğitimli memur, anlayışlı bir hayat arkadaşı arıyor." Sonuç şaşırtıcıydı: 800'den fazla mektup aldık. Mektupları malvarlığı, aşçılık, üslup, yazı karakteri ve ortak özelliklere göre sıraladım ve babamı haftada üç defa şehir dışına gönderdim. Her defasında karnı tıka basa dolmuş, kadınların ona ikram ettikleri şaraplardan biraz uyuşmuş ve canı sıkılmış bir şekilde eve dönüyordu. İkimizden biri haftada üç defa iyi bir yemek yiyip sıcak bir odada birkaç saat geçirme fırsatını buluyordu. Evimiz soğuktu (kışın 5 C), battaniyelere sarınarak ve arada bir bardak sıcak su içerek ders çalışıyordum. Üniversite de pek sıcak değildi; öğlenleri çorba ya da bir bardak çikolata çıkıyordu. Buna rağmen, akşamın geç saatlerine kadar şehirde dolaşıyordum; konferanslara, konserlere, tartışmalara, opera gösterilerine, tiyatro oyunlarına gidiyordum; son tramvayla Floridsdorf'a giden bir kız arkadaşıma eşlik ettikten sonra, gecenin ikisine doğru yorgun, ama mutlu bir şekilde yatağıma gömülüyordum. Ünlü bir şarkıcı olan Anton Tausche'nin yanında yeniden şarkı söylemeye başladım. Bir sesin yapısı, düşünme biçimiyle birçok ortak özellik taşır. Şarkıcı, "düşünür", hatalarla dolu bir insandır; kafası dağınık düşüncelerle, belirsiz anılarla, şekilsiz duygularla karışmıştır; içinde iyi amaçlar belirir, sonra yine kaybolur; yorgunluk, öfke ve kaygılar, gözlerinin önüne bir perde çeker. Büyük bir çaba harcar. Iskalalar söyler ya da denklemler çözer ve günün birinde, birdenbire mükemmel bir ton ya da parlak bir fikir yakalar. Nasıl olur da, zihni son derece karışmış olan bir insan, böylesine güzel bir ton ya da açık bir düşünce üretebilir? Bu durum, bende, daha çok müzikte-nadiren ortaya çıkıyordu. Sistemli bir çalışma için ne sabrım ne de zamanım vardı. O sırada, bugün Berkeley'de San Francisco'ya bakan, arka tarafında da körfez ve Pasifik okyanusunun bulunduğu küçük bir evde oturmama yol açan bir dizi raslantı ortaya çıktı. Bunlardan

ilki, sonraları Maria von Pronay adını alan Maria Blach'la tanışmam oldu; matematik öğrenimi görüyordu, ayrıca, Avusturya Koleji'nde sekreterlik ve danışmanlık yapıyordu, ama ne yazık ki, genç yaşta öldü. 1948 yılında Maria beni Alpbach'taki yüksekokul haftalarına davet etti - burası benim gibi entelektüel maceracılar için olduğu gibi, romantik insanlar için de tam bir cennetti, çünkü, Alpbach'ta akıllı erkekler gibi, güzel ve şık bayanlar da vardı - her taraf göz alıcı çimenlerle ve orman yollarıyla doluydu. Avusturya koleji ve Alpbach yüksekokul haftaları, benim neslimden olan birçok insanın yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Burada, sanat ve bilim dallarının en güçlü temsilcileriyle bir araya gelip özgür bir ülkede yaşamanın ve siyasi sorunları tıpkı resimdeki, astronomideki ya da teolojideki sorunları ele alır gibi özgürce ve sıkılmadan tartışmanın ne demek olduğunu öğrendik. Aramızdaki düşünce ayrılıkları çok büyük değildi, çünkü, gençtik ve nazizmi sadece savaşta yaşamıştık, getirdiği sefaleti de savaşın bir sefaleti olarak görüyorduk. Ayrıca, doğa bilimlerine karşı duyduğumuz yoğun ilgi, daha çok "manevi" şeylerle içli dışlı olan insanlardan soyutlanmamıza neden oluyordu (ben daha da ileri gitmiştim - benim için, çağın çılgınlıkları, bütün insanların çılgınlıklarından kaynaklanıyordu. 1938 yılında, neredeyse herkesin yumruğunu havaya kaldırdığı ve beni de beraber yürümeye çağırdığı zamanlarda, "yetişkinler böyle işte, önemsiz şeylerle coşuyorlar ve beni işlevler teorisini öğrenirken rahatsız ediyorlar", diye düşünüyordum). Şimdi, insan varlığının en karanlık yönlerini küstahça ve akılcı bir biçimde ele alan çok farklı insanlar görmüştük. Daha büyük bir şevkle, gösterişli, ama boş ifadeler kullananlara karşı çıkmaya başladık. O zamanlar, akılcı olmak, bizim için son derece önemliydi, çünkü, çelişki fazlasıyla belirgindi. Ne yazık ki, akılcılık bu süre içinde bir yığın boş slogana dönüşmüştür - açıklık, anlayış ve insancıllık taşıyan tek bir nokta bile yoktur.

Kolejin temsilcisi olarak Danimarka'ya, İsveç'e ve Norveç'e gittim. Kısa bir süre sonra British Council bursunu kazandım. Londra'da bir yıl kaldıktan sonra, ünlü Londra İktisat ve Siyaset Bilimi Okulu'nda bir asistanlık teklifi aldım, ama Viyana'daki düzensiz (ve az paralı) yaşamıma dönmeyi tercih ettim.

Akademik kariyer şansı ikinci defa kapımı çaldı: Elisabeth Anscombe bana, Oxford'ta boş bir felsefe kürsüsü bulunduğu haberini gönderdi. Bu defa çok daha gerçekçi bir ruh hali içindeydim. "Neden olmasın?", dedim ve bu kürsüyle birlikte, iki kürsüye daha talip oldum. Bristol'da bir doçentlik kazandım (bunda Erwin Schrödinger'in tavsiyeleri büyük bir rol oynamıştı) ve 1955'te ülkemden ayrıldım.

25 yıldır Berkeley'deyim ve İngilizcenin sövgüleri ve edepsizliklerinin olmadığı bir yaşam düşünemiyorum.

Profesör olmayı (hem de iki üniversitede birden) biraz tuhaf ve rahatsız edici buluyorum. Hiç kimsenin beni tanımadığı ve küstahlıklarımın böyle bir unvan altında dinleyicilerimin kulağına ulaşmadığı zamanlar ne de güzeldi. Arada sırada bir seminerde, Viyana'da patron değil de, sadece katılımcılardan biri olduğum zamanlardakine benzer bir ortam yaratmayı başardığım zaman, çok mutlu oluyorum. Ayrıca, San Francisco'daki arkadaşlarım, akademisyenler değil, oyuncular, bayan garsonlar, barmenler ve polislerdir - hepsi de beni bir düşünce olarak değil de, herhangi bir insan olarak görüyorlar.

Savaş sonrası Viyana'da geçirdiğim soğuk, aç, ama eşsiz güzellikteki günlerimle ilgili anılarım, akademik kariyerin şüpheli kutsamalarına rağmen, doğallığımı kaybetmemek için gösterdiğim çabalarda oldukça yardımcı olmaktadır.

DÜŞÜNMEYE DAVET
(Bay Stanislaw Lem'e yazılmıştır)

Sevgili Lem,

Birkaç ay önce, kendisi barışçı bir insan olan Hans Peter Duerr yüzünden, yazılı olarak birbirimize hakaret ettik.[1] Biraz hayal gücüne ve yumuşamaya ihtiyacımız olduğunu, beni kendini beğenmişliğin ve bilgisizliğin hoş olmayan bir bileşimi olarak düşündüğünüzü söylemiştim. Bu, pek heyecan verici bir şey değildi; Ulrich von Hutten, Luther, Nietzsche ve Karl Kraus'un ruhları, muhakkak acıma dolu bir alayla, bu asılsız düşünceye bakmışlardır.

Sorun, insanların olası bir atom bombası patlaması durumunda nasıl hareket edeceklerydi. Siz bu soruya, insanların tamamen tekdüze bir biçimde davranacakları cevabını vermiştiniz. Benim farklı bir düşüncem vardı ve insanların böyle bir

1 Stanislaw Lem/Paul Feyerabend: "Yine Soruyoruz: Cadılar Uçabilir mi?", *Cam Parmaklık. Hans Peter Duerr'in 'Rüya Çağı' Üzerine Makaleler;* Yayıncılar: Rolf Gehlen ve Bernd Wolf, Frankfurt.

durumda gösterebilecekleri olası tepkileri anlattım. Siz de buna, böyle bir çeşitliliği Lemberg Yahudi mahallesinde göremediğinizi, aksine, oradaki insanların "çoğunun banal ve monoton bir biçimde umutsuzluğa düştüklerini" söyleyerek, karşılık verdiniz. Bu noktada size hak veriyorum. Ama benim sizin düşünce deneyinize -10 dakika içinde bir atom bombası atılacağının anons edilmesi- verdiğim karşılığın bununla hiçbir ilgisi yoktur: Aylardır ölümle karşı karşıya bulunduklarını düşünen insanlar, tehlikeli bir kitle imhasından habersiz olan ve bu yönde hiçbir hazırlık yapmadan, günlük yaşamlarını sürdüren insanların davranışları için bir ölçüt olamazlar. Görünüşe göre, burada da insanların davranışları hakkında tekdüze bir anlayışa sahipsiniz. Tartışmamızın konusu buydu.

Mektubunuzda, her şeyi aynı kalıba sokma eğiliminizden daha sakıncalı olan başka bir nokta daha var ve beni bu konunun üzerine gitmeye iten şey de budur. Yalnızca gerekçelerinizi göstermekle kalmıyor, ayrıca, beni ve okuyucuları ahlaki yönden baskı altına almaya çalışıyorsunuz. Deneyiminizi anlatıyorsunuz - ama bu deneyimi sizin ona yüklediğiniz yoruma bağlı kalarak ciddiye almak gibi bir zorunluluğum olduğunu ima etmeye çalışıyorsunuz; bu deneyimi, insanlığın ya da düzeyli bir tartışmanın kurallarının bunu gerektirmesinden değil, geçmişimin, sizinkinin aksine, bana bu zorunluluğu yüklemesinden dolayı ciddiye almak zorundayım. İnsanların deneyimlerini ciddiye almak gerektiğine, sonuna kadar inanıyorum. Bu yüzdendir ki, bazı entelektüellerin başka toplumların ya da geleneklerin (örneğin, Kızılderililerin) deneyimlerini birer yanılgı olarak kabul edip, ellerinin tersiyle bir kenara itmeleri ve sözde bu soyutlamayla bağlantılı olan büyük ilerlemeleri övmeleri, beni son derece öfkelendirir. Bu, benim için, faşizmin en kötü biçimidir. Bu insanlar gerçeklikten, akıldan ve insancıllıktan söz ederler ve sevecen bir edayla vatandaşlarını değerli düşünce oyunlarına

katılmaya davet ederler, ama başkalarının yaşamlarına, insancıl düşüncelerden ve hoşgörüden nasibini almamış bir küçümsemeyle bakarlar. Kısacası, ben başka insanların deneyimlerini dikkate alırım, ama sırf özel bir geçmişim olduğu için bir deneyimi kabul etmek gibi özel bir zorunluluğum olduğu düşüncesine karşı çıkarım. Naziler de bu gibi gerekçelere sığınmışlardır; eğer Rosenberg burada olsaydı, satırları olduğu gibi aktarırdım. Bu, değinmek istediğim ilk noktaydı.

İkinci bir nokta da, deneyiminizi dikkate alırken, bir de ona yüklediğiniz yorumu, yani burada özel bir durumun değil de, kitlelerin tehdit edilmesi durumunda her zaman aynı biçimde gösterilen bir davranışın söz konusu olduğunu kabul etmemi istemenizdir. Bu, bilime inanan entelektüellerin bütün halkların yaşamlarını ve tarihin büyük kesitlerinin değerini çalmak için kullandıkları genelleştirme yöntemiyle aynı şeydir. Bu imanızda da bir parça faşizm var. Sizi bununla suçlamaya çalışmıyorum - sadece kendimi ve ifadelerinize inanması muhtemel okuyucuları uyarmak amacıyla, böyle bir teşhiste bulunuyorum. İnsanların en güzel hareketlerinde bile bir tehlike vardır: Çoğu zaman hedeflerini şaşırırlar ve sonra da bunun tam tersi bir tutum takınırlar. Deneyim öğretici olduğu gibi, yanlış yola da düşürebilir. Büyük acılar insanları olgunlaştırır, ama bazen de birçok insanı aptallaştırırlar.

En İçten Saygılarımla
Paul Feyerabend

GUITTA PESSIS PASTERNAK: PAUL FEYERABEND İLE BİR RÖPORTAJ

Pasternak (P): "Devletle kilisenin birbirinden ayrılmasının, devletle bilimin birbirinden ayrılmasıyla tamamlanması şeklindeki öneriniz, oldukça ütopik görünüyor - bunu nasıl gerçekleştirmeyi düşünüyorsunuz?"

Feyerabend (F): "Bu ayırımın yapılması benim değil, vatandaşların görevidir. Bu da, ancak vatandaşların böyle bir şey istemeleri durumunda yapılacaktır. Ben gerçek bir demokrasiden yanayım, yani her şeyi daha iyi bilen ve insanlara nasıl hareket etmeleri gerektiğini anlatan o kibirli entelektüellerden biri değilim. Ayrıca, böyle bir ayırım arzusunun gerçekleştirilmesi, hiç de ütopik değildir, yeter ki, yerel anlamda ve somut önerilerle başlansın. Örneğin, önceleri Kaliforniya'da akupunktur yasaktı. Daha sonra, halkın baskısı sonucunda sınırlı ölçüde serbest bırakıldı: Bunun, *gerçek* bir doktorun gözetiminde yapılması gerekiyordu. Ama bu anlamsız bir sınırlamaydı, çünkü, *gerçek* doktorun akupunktur hakkında hiçbir bilgisi yoktu. Bir sonraki aşamada bu sınırlama kaldırıldı. Bugün, yasalara uygun olarak

çalışan her akupunkturcu, işini tek başına yapabiliyor, ama henüz hastanın dinlenmesi ya da sigortadan para alması için sağlık raporu yazma yetkisi yok. Şu sıralar, bu sınırlamanın da kaldırılmasına çalışılıyor. Böylece, bilimlerin egemenliği *yavaş yavaş kayboluyor,* bunun böyle olması da iyi bir şey, çünkü, atılan her adım, artık sonuçlarına göre değerlendiriliyor."

P: "Dinsel öğeleri bilimlerden uzaklaştırmak istiyorsunuz, ama Einstein bile, bilim olmadan dinin topal, din olmadan da bilimin kör olduğunu söylememiş midir?"

F: "Bana yine doktrinci bir tutum yüklüyorsunuz. Benim bilimlerden herhangi bir şeyi uzaklaştırmak gibi bir niyetim yok, ayrıca, bilim adamlarının beğenmedikleri düşünceleri ortadan kaldırmaya çalışmalarına da bir şey dediğim yok. Her vatandaş gibi, onların da buna hakları vardır. Ama içinde bilim adamlarının öfkelerini kurumlar aracılığıyla sıradan insanların görüşlerinden daha etkili bir hale getirebildikleri bir topluma karşıyım. Örneğin, bilim adamlarının bir yandan kendi düşüncelerini eğitim sistemine birer gerçek olarak sokarken, diğer yandan da aynı eğitim sisteminin dini düşünceleri aynı şekilde göstermesine karşıyım (devletle kilisenin birbirinden ayrılması da bununla ilgilidir)."

P: "Birimsel bir teori arayışı, monoteist bir yansıma değil miydi?"

F: "Bu, pekâlâ mümkündür - benim *bilimsel olmayan* düşüncelerin bilimin işleyiş biçimine etkide bulunmalarına karşı hiçbir itirazım yok, aksine, bunu olumlu bir gelişme olarak karşılarım ve bu etkinin daha da büyümesini isterim. Örneğin, dogmatik bir düşünce olan *ebedi doğa yasalarına* saplanıp kalınmamış olsaydı, Hesiod'un düşünceleri daha iyi anlaşılmış olurdu. Bununla beraber, dinsel etkiler bilimsel düşüncelerin daha büyük bir kesinlik kazanmasını sağlamazlar; bunu yeni bilimlerin tamamlayıcılık görüşünde görebiliriz: Belki de dünya, Gestaltçı psikologların büyük bir ilgi duydukları çok anlamlı görüntülere benzemekte ve temelde bir bütünlük taşımamaktadır."

P: "Nietzsche, Tanrı'nın yerini bilimlerle doldurmanın, bilimlerin iflasına yol açacağını ve ancak bu şekilde önemli sorunların daha açık bir biçimde görülebileceklerini söylemişti. Bilimlerin *dokunulmazlıklarından* vazgeçmeye hazır olduklarına inanıyor musunuz?"

F: "Öncelikle şunu söylemeliyim ki, *önemli sorunlar* diye bir şey yoktur. Birbirinden farklı birçok sorun vardır, ama kendini beğenmiş birkaç yazar, bu sorunlardan bazılarını ele alır ve bunların önemli olduklarını söyler. Örneğin, iyi bir gelire sahip, doymuş bazı insanlar için (bu noktada özellikle Platon'u düşünüyorum) ruh son derece önemlidir, bedense isterse ölebilir. Ama sefalet içindeki bölgelerde yaşayan anneler için, küçük çocuklarına yedirebilecekleri bir parça ekmek, düşünebilecekleri en önemli şeydir. Nietzsche gibi çılgın bir akademisyen, başka insanlar için neyin önemli olduğunu ne bilir? Bunları söylerken meslektaşlarını, ileriyi göremeyen dostlarını düşünüyor; perspektif anlayışından yoksun bir şekilde, bu küçük gruplara önemli gibi gelen sorunların, bütün insanlar için önemli olduğunu sanıyor. Bilimlerin gelişmesiyle ilgili olarak, tek bir cevap verilebilir: Bilim diye bir şey yoktur, yalnızca bilim adamları vardır. Bunların bazıları iyi insanlardır, ama diğerleri birer domuzdur. Soru şudur: Acaba bu domuzlar çoğalıp iyi insanları baskı altına alacaklar mı? Bu sorunun cevabı, vatandaşların ne yapacaklarına, yani *düşünce hareketi* gibi anlamsız şeylere değil, bir bölgenin siyasi gelişimine bağlıdır."

P: "Batı biliminin bugünkü egemenliği, başlangıçta mekaniksel/düalist (ikici) bir felsefe olarak, yani, bir maddedeki gerçeği arayan bir felsefe olarak tasarlanırken, Doğu'nun monist (birci)/organik bir tinsellik yaratmış olmasından, yani bağlantıyı gerçek olarak görmüş olmasından mı kaynaklanıyor?"

F: "*Egemenlikten* ne anladığınızı bilmiyorum. Eğer bununla, insanların çoğunun bilimsel kavramlarla düşündüğünü kastediyorsanız, Batı bilimi kesinlikle egemen değildir - insanların bü-

yük bir bölümü bilimsel kavramlarla düşünmez. Eğer egemenlikle, insanların hareketlerinin bilimler tarafından yönlendirildiğini anlatmaya çalışıyorsanız, Hıristiyanlık ve Budizm bu konuda bilimleri bir hayli geride bırakırlar. Bilimler, çok farklı bir alanda hüküm sürerler: Bilimler *önemli savaş araçları* üretirler - Çinlilerin ve Japonların 19. ve 20. yüzyılda bilimlere yönelmelerinin nedeni de budur. Batılı güçler kendi ülkelerinde siyasi yönden üstündü, ayrıca, bilimleri sayesinde, daha iyi silahları vardı. Japonya ve Çin'de geleneksel değerlere karşı gösterilen tepki, tamamen böyle bir üstünlüğe ulaşma arzusundan kaynaklanıyordu. Topların icat edilmesinin, mekaniksel bir felsefeyle sıkı bir bağlantısı olduğu, kesinlikle doğrudur. Atom bombasının yapılması da, kuşkusuz, mekaniksel düşünme biçiminin kısmen sınırlandırılmasını gerektiriyordu (tamamlayıcılık)."

P: "Bergson'un, zekânın her şeyi mekanik bir biçimde ele alırken, içgüdünün organik bir işleyişe sahip olduğu şeklindeki görüşünü kabul ediyor musunuz?"

F: "Hayır, çünkü, ben zekâ/içgüdü şeklinde bir işlevsel ayırımı kabul etmiyorum."

P: "Sizce akıl, logosla bağlantı kurmak gibi dini bir gereksinimin doğurduğu Avrupa'ya özgü bir araç mıdır? Hegel'in, gerçek olan her şeyin, aynı zamanda akla uygun olduğunu söylemesinin nedeni bu mudur? Buna karşın, siz, 'aklı bir kenara atmadan, ilerleme sağlamanın mümkün olmadığını' ileri sürüyorsunuz."

F: "Avrupa'dan, Avrupa'ya özgü gereksinimlerden söz ediyorsunuz. Benim teyzem Emma da bir Avrupalı -Afrikalı olmadığı ortada-, ama onun logosla bağlantı kurmak gibi dini bir gereksinimi yok -en azından ben onda böyle bir şey görmedim. Yine de sağduyu sahibi, akıllı ve meraklı bir kadındır. Ama akla övgüler yağdıran entelektüeller (her defasında aklın ne kadar lanet bir şey olduğunu belirtmeme gerek yoktur herhalde), yalnızca aklın kurallarını -ki bunları da onlar belirlemiştir- sürekli olarak ihlal ettikleri için, buluşlar, örneğin, bilimsel buluşlar

yaparlar. Entelektüellerin akıl dedikleri bu şey, bir kenara atılmış olsaydı,* yine entelektüellerin ilerleme olarak gördükleri şeyler, hiçbir zaman gerçekleşmezdi. Ben yalnızca entelektüellerin çalışmalarında bulunan bir çelişkiye işaret ediyorum, ama hiçbir talepte bulunmuyorum."

P: "Bilimlerdeki aşırı akılcılığa karşı çıkıyorsunuz ve daha fazla anarşi ve yıkım istiyorsunuz. Ama eleştirmeniz gereken şey, aslında böyle aşırı akılcı bir bilim üretmiş olan toplum değil midir?"

F: "Ben böyle soyut bir biçimde konuşmaktan kaçınırım. *Toplum* hiçbir şey üretmez, üretenler insanlardır; insanlar da çoğu zaman çelişkili koşullar altında üretirler, onları destekleyen şeyler de, toplumun yapısal özelliklerinden ziyade, rastlantılardır. Bugün buluş olarak adlandırdığımız ateşin bulunması, enerji prensibi ya da eğlenceli cinsel sapıklıklar gibi şeyleri daha yakından incelersek, bunlarda, daha sonra toplumun yapısal özelliğine mal edilen raslantıların büyük bir rol oynadıklarını görürüz."

P: "Karşı karşıya bulunan iki görüş: Popper, mantıkta doğru olan her şeyin, her yerde doğru olduğunu, siz de, bilimlerin yalnızca mantık kurallarının çiğnenmesiyle ilerleyebildiklerini söylüyorsunuz. Peki kime inanmak gerekir?"

F: "Hiç kimseye! Akıllı bir insan, sorunu kendiliğinden düşünür ve sahipsiz bir köpek gibi otoritelerin peşinden koşmaz. Ama bu konu hakkında birkaç şey daha söylemek istiyorum. Öncelikle, Popper'e mal ettiğiniz düşünce ona değil, Aristo'ya aittir ve Comte tarafından tekrarlanmıştır; bana mal ettiğiniz düşünce de, Heraklit'e ve antikçağ şüphecilerine aittir. Ben ve Popper gibi 20. yüzyılın cücelerine, eski dönemlerin üstün düşünürlerinin ortaya attıkları düşünceleri mal ederek, bu cüceleri yüceltmeye kalkışmak yanlış olur. Eski ve orijinal düşüncelerin çağdaş lafebelerine mal edilmesi, ne yazık ki, bugünkü felsefemizin tipik bir özelliği olan darkafalılığın sorumlusudur. Şunu

itiraf etmeliyiz ki, biz çok az şey ürettik, büyük düşüncelerin çoğunu biz bulmadık, aksine, onları bulandırdık; öyleyse, vatandaşlarımıza düşünmeleri için bir fırsat verelim. Ayrıca, mantığın geçerliliği konusundaki düşüncenin de pek bir önemi yoktur. Bu, belirli entelektüellerin ortaya attığı bir şeydir - ama matematiksel bilimlerde, gerçekten *araştırma yapıldığı zaman,* hiç kimse buna uymaz. Tamamlanmış araştırmalarda tamamen farklı yasalar görülmüştür. Ayrıca, mantık üzerine yapılan konuşmalar, mantıksal kesinliğin savunucularının mantık hakkında çok az şey bildiklerini göstermektedir. Gerçekte, tek bir şey, yani mantık yoktur; çoğunlukla temelde birbirlerinden farklı birçok mantıksal sistem vardır. Ben, bu konudaki görüşlerimi zaten belirtmiştim. Mantık, çok önemli değildir. Önemli olan şey, tıpta ya da nükleer atıkların boşaltılacağı bir bölgenin belirlenmesinde hiç kimseye güvenilmemesi gerektiğidir - ilgili vatandaşlar, tıpkı sıradan vatandaşların mahkemede uzmanların ifadelerinin geçerliliği hakkında son sözü söylemeleri gibi, bu konuyu doğrudan kendileri düşünmelidirler."

P: "Bilimlerdeki teorileri ya da gerçekleri hangi kriterlere göre kabul etmek ya da reddetmek gerekir? Bilimler, hangi kriterlere göre bir bütün olarak yargılanmalıdır?"

F: "O anki duruma uyan kriterlere göre. Sorunuzu şu soruyla karşılaştıralım: Sıcaklık hangi kriterlere göre belirlenir? Sıcaklık, cıva termometresiyle, bolometreyle ya da sadece elle dokunarak ölçülebilir; farklı alanlara girildiğinde ise, yeni ölçüm yöntemlerinin *bulunması* gerekir, ama söz konusu alanlar hakkında yüzeysel bir izlenim edinmeden, bu yöntemlerin nasıl bulunacaklarını söyleyemeyiz. Aynı şey, teori seçimindeki kriterler için de geçerlidir -bunlar sıcaklığı değil, teorilerin uygunluğunu ölçer ve burada da ölçüm araçları koşullara uygun olarak geliştirilir ya da bulunur. Bilimlerin üstünlüğü noktasına gelelim. Evet, bu, kendilerine bilimlerin, bilimsel yöntemlerin ve bunların sonuçlarının sunulduğu insanların arzularına bağlı bir şeydir. Örneğin, Albert Schweitzer, Afrika'daki tıp adamlarına

modern çalışma biçimlerini, örneğin, röntgen çekme tekniklerini açıklamıştır. Doğrudan hastaların bu konudaki düşünceleri yüzünden, Schweitzer'in bazı önerileri reddedilmiştir. Örneğin, röntgen tedavisi çoğu zaman reddediliyordu, çünkü, hasta kendi içini bir makinenin gözlemine sunmak istemiyordu. Bu, bir meseleyi yargılamanın insana yakışan tek biçimidir."

P: "Yeni bir teori, rakiplerinin ulaşamadığı gerçekleri ortaya koyarak, rakiplerine karşı çıkar. Oysa Einstein, gerçekleri ve gözlemlediğimiz şeyi belirleyen şeyin teori tarafından belirlendiğini söylememiş midir?"

F: "Bu, bütün teoriler için değil, yalnızca genel görecilik teorisi gibi çok özel teoriler için geçerlidir. Böyle teoriler için gerçekten de, yeni değerlendirme yöntemlerine bakmalıyız. Ayrıca, yeni teorilerin statükoyu sadece yeni gerçeklere dayanarak eleştirdikleri, doğru değildir. Örneğin, Kopernik gerçeklerle ilgili, Batlamyos'un görüşüyle aynı olduğunu açıkça itiraf etmiştir. Ama Kopernik'in görüşünün *kuramsal üstünlükleri* vardı; gezegenler sistemini tek bir *sistem* olarak görüyor ve dairesel harekete, eskiden sahip olduğu değeri yeniden kazandırıyordu. Einstein da birçok defa *küçük etkilerin doğrulanmasına* karşı çıkmış ve kendi görüşünü, ampirik başarılardan değil, mutlak mekânı ortadan kaldırmasından ötürü övmüştür."

P: "Galileo, sezgisel olarak doğru, ama gerçeklerle çürütülmüş olan evrenbilimini başarıya taşımak için, propagandaya başvurmuştur - böylece dünya ve yeni bilimler hareket etmeye başlamışlardır. Öyleyse, bunun diğer ideolojilerden bir farkı var mıdır?"

F: "Kesinlikle hayır. Ne de olsa, söz konusu *gerçeklere* yapılan atıf, sadece birçok çağdaş bilim adamının kabul ettiği özel bir ideolojidir. Birçok Gnostikçi maddi dünyanın, tıpkı rüyalarımız gibi bir görüntüden ibaret olduğuna inanır; *onların gerçekleri* ampirik bilim adamlarının *gerçeklerinden* çok farklıdır."

P: "Adorno, bilimsel bilginin, belirli bir toplum ideolojisi tarafından şekillendirilen kültüre bağlı olduğunu söylüyor. Descartes'ın akılcılığı determinist bir bilim ürettiğine göre, yeni akımları üretecek olan etkenler nelerdir?"

F: "Bilimsel bilginin geniş bir bağlamla ilişkisi olduğu doğrudur -aksi taktirde, çok geçmeden etkisini kaybederdi-, ama bu bağlam kesinlikle *bütün* bir toplum demek değildir. Bu bağlam, yine, her zaman büyük bir yankı uyandıran insanlardan ya da entelektüeller tarafından yazılmış olan entelektüel yaşam tarihinde büyük bir rol oynayan insanlardan da oluşmaz. Toplumun *iktidar grupları* bilim adamlarını genellikle, bilim adamlarının özel ideolojileriyle ilgili nedenlerden değil, aksine, pratik sonuçlar (atom bombası) ya da toplumsal ilişkiler gibi nedenlerden ötürü desteklerler. (Püritanizmin çalışma ahlakı, düşünce romanı yazan değil, deney yapan ve sıkı çalışan insanlara değer vermeyi gerektiriyordu). Çin ve Japonya Batılı güçlerin askeri alanda yaptıkları hamleyi yakalayabilmek için, bilimlere başvurmuşlardır - eğer Batı'da böyle bir hamle yapılmamış olsaydı, bu ülkelerde hâlâ atalardan kalma o üstün felsefe hüküm sürüyor olacaktı. 'Yeni akımlarla' neyi kastediyorsunuz? Joe Papp'ı ve tiyatrosunu mu? Budizme giderek artan ilgiyi mi? Müslüman zencilerin yükselişini mi? Bütün bunlar gerçekten yaşanmaktadır ve insanları arkasına almak için, karmaşık felsefi ve bilimsel düşüncelerden, örneğin, bir Prigogine ya da bir Heidegger'in düşüncelerinden daha büyük bir güce sahiptir."

P: "Eğer Kuhn'a göre, paradigmatik bir değişiklik, yeni kavramların ortaya çıkmasını sağlıyorsa ve daha sonra yeni bir dil doğuyorsa, bugün, düzen/düzensizlik kavramlarıyla, özellikle Prigogine'de gördüğümüz yıkıcı yapıların kavramlarıyla, yeni bir paradigmayla karşı karşıya bulunduğumuzu söyleyebilir misiniz?"

F: "Bunların çok dar bir görüş alanı vardır. Prigogine'nin düşüncelerinin tiyatroya ya da filme hiçbir etkisi yoktur - ama film ve tiyatro, felsefe ya da fizikle ilgili genel düşüncelere

oranla, çok daha büyük bir insan kitlesi üzerinde etkili olurlar. Prigogine'nin düşünceleri beni hiçbir şekilde tam anlamıyla tatmin etmiyor."

P: "Eğer teorilerin çoğaltılması, bilim için yararlıysa ve tekseslilik, eleştiri gücünü azaltıyorsa - Leibniz'in, bilgi birikimi barbarlığa neden olmuştur, şeklindeki görüşüne ne diyorsunuz?"

F: "Bu konuda sadece, birikimin kendi içinde tutarlı bir çeşitlilik, teorilerin çoğaltılmasınınsa tutarsız bir çeşitlilik olduğunu söyleyebilirim."

P: "Görünüşe göre, ideoloji ve bilimler ortak özelliklere sahip - öyleyse ideoloji biliminin bilimlerin ideolojisiyle ne gibi bir ilişkisi vardır?"

F: "Bu, tamamen hangisini düşündüğünüze bağlıdır. Birçok ideoloji biçimi vardır. Bazıları caziptir ve samimi bir hava içinde öğretir; bazıları da sıkıcı ve dogmatiktir - bugün sosyolojide anlatılanların çoğu bu türdendir."

P: "Heisenberg'e göre, gözlemlediğimiz şey 'doğanın kendisi değil, aksine, araştırma yöntemlerimize uyan doğadır' - öyleyse gerçeğe, bu anlamda bir gerçek olarak ulaşabilir miyiz?"

F: "Bu anlamda bir gerçeğin köpeklerden, kedilerden, yıldızlardan, nehirlerden (vs.) ne gibi bir farkı olduğunu bilmiyorum."

P: "Bilimlerin temelde kuralsız oldukları ve kuramsal anarşizmin ilerlemeyi, yasalara ve kurallara dayanan öğretilerin aksine, hızlandıracağı şeklindeki düşünceniz, Einstein'ın, anarşi ilerlemeyi kolaylaştırır şeklindeki düşüncesini akla getirmiyor mu? Ayrıca, bu tutum biraz eliter değil mi?"

F: "Nedenmiş o? Eliter olan, yasalara ve kurallara dayanan öğretilerdir, çünkü, bilgiyi küçük bir entelektüel grubuna göre düzenlemek isterler. Anarşizm demek, herkesin bilginin oluşma sürecinde sesini yükseltmesi demektir - bu da, bilginin artık entelektüellerin hayallerinin nesnel yansıması olmadığı, aksine,

herkesin rüyasının bilginin biçimine ve içeriğine katkıda bulunması anlamına gelir."

P: "Michael Polanyi'ye göre, amatörler, bilimi hiçbir şekilde yargılayamazlar - bilim, en doğrusunu bilir. Vatandaş gruplarının bilimsel şeyleri yargılayabilecek düzeyde olduklarına inanıyor musunuz?"

F: "Bilim en doğrusunu bilir - evet, bu Polanyi'nin görüşüdür. Acaba haklı mıdır? Her amatör, kendisini ilgilendiren bir sorunla ilgili olarak uzmanlar arasında görüş ayrılıkları bulunduğunu ve bilim adamlarının siyasi nedenlerden ötürü aynı görüşü savunduklarını bilir - bilim adamları sahip oldukları ünü ve konumu kaybetmek istemezler. Polanyi bu konudaki düşüncelerini açıklamamış; ya yanlış bilgilendirilmiş, ya da bilinçli olarak, bilimin kendisinin de iyi bildiği bazı özelliklerini gizliyor. Jüri mahkemeleri bu bakımdan çok iyi düzenlenmişlerdir: Çeşitli uzmanların görüşleri alınır ve amatörler, kimin haklı olduğuna karar verirler."

P: "Amacımız, vatandaşların yaşamlarındaki önemli şeylerle ilgili kararlar verebildikleri demokratik bir göreciliğe ulaşmak. Peki bizim toplumlarımız böyle bir değişime göz yummak için, fazla karmaşık, sanayileşmiş ve rekabetçi değiller mi?"

F: "Kesinlikle hayır. Birçok yerel girişim, bunun böyle olmadığını gösteriyor; yol yapımı, barajlar, nükleer santralların kurulması, tıp (örneğin akupunkturun kabul edilmesi), okullarda verilen derslerin ayrıntıları, konularındaki girişimler vs. Kaliforniya'da, kısa bir süre önce nükleer santralların kurulmasıyla ilgili kararları yerel halkın elinden almak isteyen bir yasa yürürlükten kaldırıldı - mücadele, ülkenin en yüksek mahkemesine kadar taşındı ve yerel birimlerin lehine karar verildi. Kuşkusuz, daha büyük bir yerelleşmenin vatandaşlara büyük bir yardımı olacaktır, ama ABD'deki son gelişmeler bize, böyle bir şeyin imkânsız olmadığını göstermektedir. Ayrıca, ülkenin büyüklüğü ve karmaşıklığı, daha iyi bir haberleşme sistemiyle giderilmek-

tedir; yakında her vatandaş başka bir bilgisayara bağlanıp düşünmesi için gerekli olan bilgilere ulaşabilecektir."

P: "Yalnızca aklı ortadan kaldırmak için, aklın silahını kullanan bir anarşist değil, ayrıca, sloganı 'Nasıl olursa olsun, hepsi bir' olan kaygısız bir dadaist olduğunuzu da iddia ediyorsunuz."

F: "Ben ne bir anarşist ne de bir dadaistim, *gerçekte* ne olduğumu yalnızca en yakın dostlarım bilir. Bununla birlikte, belirli şeyleri göstermek için bir anarşist ya da bir dadaist *rolünü* oynarım, ama kendimi hiçbir zaman bu rolle bütünleştirmem. İyi bir *Woyzeck* oyunu, *Woyzeck*'i canlandıran kişi gerçekte bir aptal olmasa da, yine de son derece öğreticidir."

P: "Rabbi Akiba'dan bir alıntı yapıyorsunuz - acaba siz manevi bir gelenekten esinlenmiş bir bilim adamı mısınız?"

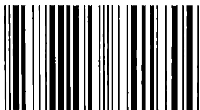
F: "Bir dadaist ya da anarşist olmadığım gibi, bilim adamı da değilim. Ben bir filozof da değilim; yalnızca akademik salonlara girmeyi ve orada dönen paralardan almayı başarmış bir amatörüm. Gerçekte yalnızca bir devlet memuru, bir düşünce memuruyum. Böyle bir memur olarak ders ve konferanslar veririm ve işim insanlarla olduğundan, onlarla iç içe olduğumdan ve zamanlarını boşa harcamak istemediğimden, derslerimi ya da konferanslarımı, insanların, akademik bir safsatadan başka bir şey olmayan *gerçeklik* değil, aksine, kendi çıkarlarının peşinden giderek, insanı çevreleyen koşulları keyifle öğrenebilecekleri bir biçimde düzenlerim, ama manevi gelenekleri de çok beğenirim."

P: "'İçinde yaşadığımızı sandığımız gerçek dünyayı keşfetmek için, hayali bir dünya' arzuluyorsunuz. Öyleyse, Georges Duby'nin, rüyaların akan nehirler gibi gerçek izler bıraktıkları, şeklindeki düşüncesini destekliyor musunuz?"

F: "Bu, tipik bir entelektüel abartısıdır. Ben, bunun koşullara bağlı olduğunu düşünüyorum. Ayak izleri bir çöl fırtınasında uzun süre kalamaz, rüyalar da genellikle uyandığımız anda kaybolurlar."

Paul Feyerabend ● **ANARŞİZM ÜZERİNE TEZLER**

Feyerabend'ın "Yönteme Karşı"sı uzaktan, belki de bütün eserine epigraf olabilecek bir Nietzscheci hatırlatmayı yankılıyordu: "Çağımız bilimlerin zaferinin çağı değil; bilimlere karşı bilimsel yöntem denen şeyin zaferinin çağı..." Lakatos ile yazışmalarının derlendiği bir kitabın parçası olarak "Anarşizm Üzerine Tezler" Feyerabend'ın epistemolojik anarşizmini aşırılaştırmaya giriştiği açılımlardan birisi ve açıkça, bir zamanlar Sir Karl Popper'ın "yanlışlamacı rasyonalizmine" karşı yürüttüğü polemiği dostu Imre Lakatos'un "realist rasyonalizmine" karşı da yaygınlaştırıyor. Onun "akla karşı" olduğunu çok fazla vurgulamanın bir gereği yok. "Yönteme karşı" mefhumunu da Feyerabend'a layık bir şekilde göreleleştirmek gerekir. En azından bir Bergson'un bir zamanlar "sezgi"yi çok iyi işlenmiş bir yönteme nasıl dönüştürebildiğini hatırlayarak... Bütün bunlardan uzakta Feyerabend bilimin "akılcılığını" karşısına alıyorsa bunu "akıllıca bilim" adına yapıyor. Yine Nietzschevari bir düşünce: Bilim eğer bireylerin yaşamına bir sevinç katkısı getirmiyorsa hiçbir işe yaramaz. Elinizdeki metni yalnızca "bilimselliğin" değil aynı zamanda çağdaş anarşizmin temel politik metinlerinden biri haline getiren de işte bu açılımdır.

ISBN-9 789755 841700